



БЕЛАРУСЬ
літаратурная



САФІЙКА. ПОЛАЦК. РОДНЫ КРАЙ



БЕЛАРУСЬ
літаратурная

САФІЙКА. ПОЛАЦК. РОДНЫ КРАЙ



Проза, паэзія, эсэ



Мінск

«Мастацкая літаратура»

2017

УДК [821.161.3+821.161.1(476)]-822
ББК 84(4Бел)
С21

Серыя заснавана ў 2003 годзе

Укладанне *Навума Гільпяровіча*

*Выпуск выдання ажыццёўлены па заказе
і пры фінансавай падтрымцы
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь*

ISBN 978-985-02-1775-2

© Афармленне. УП «Мастацкая
літаратура», 2017

Слова ад укладальніка

У гады майго дзяцінства пра гісторыю роднага горада мы ведалі мала. У краязнаўчым музеі, куды настаўніца нас вадзіла ў чацвёртым класе, галоўнымі экспанатамі былі чучала вялізнага сома, якога некалі злавілі ў Дзвіне, і гусарскія мундзіры салдат і афіцэраў 1812 года. Яшчэ мы ведалі пра Чырвоны мост, дзе ў тыя ж часы была крывавае бітва рускіх воінаў з французамі, ды што ў памяшканні дзіцячай бібліятэкі, куды я бегаў ледзь не кожны дзень, быў дом Пятра I і вядомы кожнаму жыхару магутны вал Івана Грознага.

Я марыў пра далёкія падарожжы, нязведаныя цікавыя мясціны, пра караблі і акіяны, і мой ціхі драўляны горад здаваўся мне сумным і нецікавым.

Аднойчы мне трапілася кніга «Славен город Полоцк» да гэтага невядомага аўтара, і я быў проста ашаломлены тым, што прачытаў пра свае родныя мясціны. Як на сённяшні дзень, у ёй было нямала гістарычных памылак, павярхоўнасці, але для мяне гэта быў пачатак усведамлення прыналежнасці да славы свайго ціхага месца, захаплення полацкай гісторыяй.

Я стаў шукаць усё, што напісана пра гісторыю Бацькаўшчыны, і шчыра радаваўся, калі знаходзіў упамінанне пра Полацк, князя Усяслава, манаха Сімяона, які паехаў у Маскву вучыць царскіх дзяцей, пра Скарыну, што выдаў у Празе першую кнігу славянскімі літарамі...

Пра Ефрасінню ні гаварыць, ні пісаць тады было няможна, бо доўгі час нас пераконвалі, што гэта цемрашалка і што яе шануюць толькі непісьменныя бабулі ды манашкі.

З гадамі і ў Полацку ўсё часцей сталі гаварыць пра ўласную гісторыю, і дзякуючы навукоўцам і пісьменнікам у горад вярнулася постаць першадрукара Францыска Скарыны, які ніколі не забываўся нагадаць скуль ён родам, і дзякуючы якому на абсягах Еўропы загучалі словы «са слаўнага места Полацка».

Я ўсё гэта гавару да таго, што хоць і змяніліся часы, і мы ўжо шмат ведаем і чытаем пра Полацк, Скарыну, адраджаць полацкую славу, ганарыцца яго гісторыяй, далучаць да яе шматлікіх аматараў — гэта вялікая і значная работа.

Мне ўжо даводзілася быць укладальнікам кнігі «Там, дзе вежы Сафіі», якая і распачала серыю «Беларусь літаратурная». Безумоўна, туды не змагло ўвайсці ўсё, што напісана пра Полацк і полацкімі аўтарамі. Ды гэта ў прынцыпе немагчыма. Полацк займае настолькі значнае месца ў гісторыі культуры нашай

краіны, што ён выклікае жаданне звярнуцца да сваёй велічнай постаці ў паэтаў і празаікаў, даследчыкаў мінуўшчыны і летапісцаў сучаснай эпохі.

У дадзеным выданні мы з выдаўцамі паспрабавалі пайсці не проста падборам твораў тых, хто непасрэдна звязаны сваёй біяграфіяй з Полацкам, а паспрабаваць даць своеасаблівую анталогію беларускай літаратуры, прысвечанай самаму старажытнаму гораду краіны, калысцы беларускай дзяржаўнасці і духоўнасці.

Полацк належыць кожнаму беларусу, дзе ён ні жыў, бо як трапна сказаў народны паэт Беларусі Рыгор Барадулін «Ад Полацка пачаўся свет», таму, я ўпэўнены, ён і далей будзе натхняць літаратараў на стварэнне новых цікавых твораў пра мінулае і сённяшні дзень славутага месца.

*Навум Галляровіч,
гандаровы грамадзянін
гарадоў Полацка і Наваполацка*

Ад СКАРЫНЫ ПАЧАТАК



ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

Маем найбольшае самі

(Раздзелы з кнігі)

Як у каштоўным камені моц

1

Паведамляе святы Іаан
у сваім Евангеллі,
што наш Збаўца
сказаў: «Дагэтуль
я гаварыў Вам у прыпавесцях,
але настае гадзіна,
калі ўжо не буду
у прыпавесцях гаварыць,
а яўна
вам абвяшчу аб маім Айцу».

2

Гасподзь Бог
раней, чым прыняў чалавечанства
ад Прачыстай
Дзевы Марыі,
многа разоў гаварыў



з намі ў прыпавесцях
праз абраных
божых людзей — праз святых
айцоў і прарокаў,
а болей за ўсё
праз прамудрага Саламона.

3

Цар Саламон прасіў
у Госпада Бога,
каб Гасподзь Бог
з усіх сваіх незлічоных дарункаў
даў яму мудрасць і розум.
І Гасподзь Бог яму адказаў:
«За тое,
што ты не прасіў
ні многіх гадоў жыцця,
ні багацця,
ні душаў
сваіх варагоўнікаў і супрэчнікаў,
а прасіў
сабе толькі мудрасці,
каб умець
судзіць чалавечыя справы,
паводле слова твайго зраблю
і дам
табе разумнае сэрца —
так што падобнага да цябе
перад табой не было
і пасля цябе не паўстане».

4

І Гасподзь Бог
даў цару Саламону
мудрасць вялікую,
чым даваў
калі-небудзь іншаму чалавеку:
таму й называецца ён прамудры,
таму й славыты між іншых.
Калі ж імя яго растлумачыць
па-наскаму — дык яно



азначае мірны,
альбо спакойлівы,
бо нездарма
ў часы Саламонава царавання
спакой панаваў
і ўладарыў мір.

5

Для нашага навучання
цар Саламон напісаў
тры кнігі:
першая кніга — Парабалы, ці, інакш,
Прыпавесці, альбо Прытчы;
другая — Эклезіяст,
што азначае Саборнік,
а трэцяя Песня песняў.
У іх,
у згодзе з Божым загадам,
цар Саламон аб'явіў
сваю мудрасць, як сам ён кажа
у Прыпавесцях пра гэта:
«Хіба не пісаў я табе
у трох чынах тройчы?..»

6

У Прыпавесцях цар Саламон
піша пра мудрасць
і пра навуку,
пра добрыя звычаі
і пра заветы,
пра тое,
як жыць чалавеку на гэтым свеце
і што рабіць.
Сам ён пра гэта сведчыць,
кажучы ў самым пачатку:
«Прыпавесці Саламона,
Давыдава сына,
ізраільскага цара —
каб мудрасць спазнаць,
каб навуку ўведаць
і словы розуму зразумець».



7

Піша ў Эклезіясце
цар Саламон пра марнасць
клопатаў чалавечых,
пра безразважлівасць,
пра нядбальства,
якія падточваюць моц
і набыткі губяць,
а гэтаксама пра нетрываласць
таго, што ёсць.

8

Ён зазначае:
«Словы Эклезіяста,
Давыдава сына,
ізраільскага цара.
Марнасць над марнасцю
і ўсё марнасць».
І ад учынкаў згубных,
спраў непатрэбных,
клопатаў марных,
якімі населены свет,
адводзіць
нас гэтаю кнігаю,
каб прывесці
да вечна жывога жыцця
і нябеснага свету.

9

У Песні песняў гаворыць
цар Саламон пра тую
вялікую ўцеху,
якую будзе
мець з Госпадам Богам душа
у нябесным царстве,
калі ў любові Госпада Бога
скончым зямное жыццё,
што поўна зману і тлуму.
Сваю навуку



цар Саламон уклаў
у прыклад прыгожы,
паказваючы жаніха і яго нявесту,
што кажа: «Цалуй
мяне пацалункам вуснаў сваіх!» —
і прыклад
гэты датрымліваючы да канца.

10

Кніга, якую мы тут друкуем,
мае найменаванне
Прыпавесці, альбо Прытчы,—
яны, кажучы пра адно,
маюць на ўвазе другое
і простымі словамі азначаюць,
што не з'яўляецца простым,
і болей чым абвяшчаюць,
тояць, і мусяць
не гэтак, як мовяцца, разумецца,
але праз гэта.

11

Дзеліцца кніга Прыпавесцяў
на тры часткі.
І выкладаецца першая частка так,
быццам шматмудры бацька,
што зведаў у самых розных
праявах жыццё, навучае сына
мудрасці,
рупнасці,
розуму,
боязі Божай
і іншым цнотам,
першаасноўным у нашым жыцці.

12

У частцы другой
гэтай кнігі апавядае
цар Саламон мноства прыпавесцяў —
ні дзейя,



ні зместам сваім яны
не лучацца між сабой,
і нічога
не мае агульнага з папярэдняй
наступная прыпавесць,
бо ў сабе
кожная з іх змяшчае
сваю адметную дзею
і свой адмысловы змест.

13

Змяшчаюцца ў трэцяй частцы
прыпавесці, якія
казаў у свой час Саламон,
а сабралі мужы,
навучаныя Эзекіяй,
што стаўся царом
пасля Саламонавай смерці.
Калі параўнаць
дзве папярэднія часткі
з гэтай апошняй,
дык можна ўбачыць,
што прыпавесці ў ёй
таемнейшыя, чым у тых
дзвюх першых.

14

Цар Саламон абвясціў
тры тысячы прыпавесцяў і склаў
пяць тысяч вершаў.
Распавядаў
ён, апрача таго,
пра ўласцівасці зёлак
і асаблівасці дрэў — ад кедра,
які расце
на слыннай Ліванскай гары,
да красвены,
што ля муроў
красуе ціхмяна.



15

Яшчэ таксама
мудра казаў пра звяроў,
што ходзяць па ўлонні зямлі,
і гадаў,
што поўзаюць пад зямлёй,
пра птушак,
што лётаюць у паднябессі,
і рыбін,
што плаваюць у марскіх
і рачных глыбінях,—
як піша пра гэта
трэцяя кніга Царстваў
ізраільскіх цароў.

16

Гэтую кнігу чытаць карысна
усякаму чалавеку,
бо ўсякі
з яе будзе мець спажытак:
разумны і неразумны,
багаты і бедны,
стары й малады,
а найболей тыя,
што хочуць укараніцца
у звычаях добрых,
навуку зведаць,
да мудрасці прышчапіцца.

17

Калі яны возьмуць у сэрца
і спраўдзяць тое,
што прыпавесці запавядаюць,
дасца ім поўніца
дзён і гадоў жыцця,
і мір увянчае іхнія справы,
і не пакіне іх праўда і міласэрнасць,
як кажа пра гэта
сам цар Саламон.



18

Як у каштоўным камені моц,
як ядро ў арэху,
як золата ў зямлі,
гэтак мудрасць
у прыпавесцях схавана,
і хто яе знойдзе,
той знойдзе ласку Гасподнюю
і здабудзе
Гасподняе благаслаўненне.

19

Калі прыйдзе мудрасць
да чалавека — з ёю
прыйдзе ўсё добрае разам,
і ўздасца яму хвала,
і пашана яго акружыць,
і слава яму ўслуге,
бо мудрасць —
настаўніца ўсякаму
добраму ўменню і маці
усім добрым справам.

20

У ёй жыве дух:
адзіны,
шматстайны,
разумлівы,
сціплы,
праўдзiвы,
дбайны,
гожы,
спагадлівы,
красамоўны,
чысты,
салодкі,
шчыры,
няхiблiвы,
дабратворны,—
дух, які мае ў сабе пялюстак



усякае добрае цноты,
а сам ёсць кветка
усіх незлічоных цнотаў.

21

І вось, разумеючы,
што без праўдзівай боязі Божай,
звычаяў добрых
і мудрасці
людзі не змогуць
у згодзе і ў пашаноце,
як людзям належыць,
жыць на зямлі,—
я, Францішак,
Скарынаў сын, загадаў
рускаю моваю друкаваць
Прыпавесці, альбо Прытчы,
прамудрага Саламона,
Давыдава сына,
ізраільскага цара.

22

Найперш — для ўшаны
і для ўвасхвалення
нашага Збаўцы,
Стваральніка і Суцяшальніка
Госпада Бога,
адзінага ў Тройцы,
і Найсвяцейшай
Прачыстае Божае Маці Марыі,
а гэтаксама ўсяго
нябеснага чыну
і ўсіх святых,
і ўгоднікаў Божых.

23

Тады —
усім паспалітым людзям
для ўжытку і памнажэння
звычаяў добрых:



каб, мудрасці паспытаўшы,
жылі на свеце,
не чынячы шкоды нікому
і славячы Госпада так,
як таго вымагае
высокасць вялікая і вяльможнасць
яго святога імя.

24

Піша прамудры цар Саламон
у Прыпавесцях пра мудрасць,
пра веды,
пра Божую боязь,
пра Божую службу,
пра пакаранне нораваў негядзівых,
пра навучанне звычайм добрым
і цнотам жыццёвым,
угодным
Богу і людзям.

25

Піша пра ўчынкі,
якія ўводзяць у згубу,
пра справядлівасць,
пра зманы жаноцкія,
пра благіх і добрых цароў,
пра суддзяў,
пра хціўцаў,
пра марнаслоўцаў,
пра розных звяроў і звычкі,
якімі яны вызначаюцца,
і яшчэ
пра многія іншыя справы,
сярод якіх
многа няпростых для разумення.

26

Гэтая кніга ў сабе змяшчае
трыццаць адзін раздзел
і таксама



парадкуецца, як Псалтыр,
як «Іоў»,
як «Ісус Сірахаў».
Дзеліцца кожны раздзел,
у сваю чаргу,
на меншыя падраздзелы,
якія нагадваюць вершы
альбо выслоўі
і прыпавесці ўяўляюць,
што, зрэшты, сам,
чытаючы — ўбачыш,
убачыўшы — зразумееш.

Што ўкладае Філон Філасаф у вусны свае

1

Гэтую кнігу,
што мае найменне кніга
Прамудрасці, напісаў
па-грэцку Філон Філасаф,
як зазначае ў прадмове
да перакладу свайго
на лацінскую мову
святы Герасім.
І напісаў
за сто шэсцьдзясят шэсць гадоў
да Ісуса Хрыста,
у часы
Пталамея Філапатара,
егіпецкага цара,
што быў шосты —
пасля Аляксандра Вялікага —
цар.

2

Як пэўна,
што цар Саламон абвясціў
многія мудрыя прыпавесці і вершы,



пра што
згадвае трэцяя кніга Царстваў,
таксама пэўна,
што кніга Прамудрасці ўзнiкла
са слоў Саламонавых —
і пра гэта
даведваемся, прынамсі,
з яе самой.

3

Бо што ўкладае Філон Філософ
у вусны свае,
калісьці
цар Саламон укладаў у свае,
напрыклад:
«Божа,
абраў ты мяне царом
народа твайго
і суддзёю
сыноў і дачок тваіх
і загадаў, каб храм
я збудаваў на сваёй гары...»
Саламон
вымавіў гэтыя словы,
калі прасіў
мудрасці ў Бога.

4

Філон Філософ паходзіў
з калена Левіява
і жыў
у горадзе Александрыі
праз дужа вялікі прамежак часу
пасля цара Саламона,
аднак
меў нейкія аркушы
слоў Саламонавых і напісаў,
іх скарыстаўшы,
гэтую кнігу.



5

Яна
таму наймяноўваецца «Прамудрасць»,
што ў ёй
пішацца аб вечнаіснай
Прамудрасці Божай,
якая ёсць Божае Слова,
а менавіта —
наш Збаўца Ісус Хрыстос.
Раней,
чым адкрылася свету
гэтая таямніца,
яе адкрыў цар Саламон.

6

Прамудрыя справы
сабраныя ў гэтай кнізе —
сама ж яна
распадзяляецца на дзве часткі.
У першай частцы
прыводзімся мы
да спазнання прамудрасці
шляхам развагі і роздуму —
у ёй
апавядаецца пра справядлівасць,
пра чалавечую праведнасць,
пра дасканаласць,
пра чыстыя душы
і Дух Святы.

7

Пра здрадную раду
габраяў няверных,
што змовіліся аддаць
Божага Сына
бязгрэшнага
на ўкрыжаванне,
і пра святых
мучанікаў, што прынялі
пакуты вялікія дзеля Бога,



і пра загубу мучыцеляў,
і пра тое,
як многа карысці
дае Прамудрасць —
яна ж чалавеку
Госпадам Богам самім
даецца.

8

Прыводзімся да спазнання
Прамудрасці Божай
у частцы другой
праз прыклад — у ёй,
пачынаючы ад Адама
і канчаючы Майсеем
і тымі людзьмі,
якіх ён вывеў з Егіпту,
прыводзяцца ўзоры з жыццяў
святых айцоў
і расказваецца, як многа
дабра і якія вялікія цуды
ім учыніў сваёю
Прамудрасцю Бог.

9

Адводзіць Прамудрасць
ад пакланення
паганскім стодам і балванам
і прыводзіць
да спасціжэння
Бога-Тварца праз рэчы,
якія ствараліся ім
і, відаць,
вачам чалавечым.

10

Знойдзеш,
чытаючы, у гэтай кнізе
расповедзі пра ўшану



Крыжа Жыватворнага,
пра Божую справядлівасць,
пра веліч Гасподніх судоў,
пра дзіўную міласць
і пра шчадроты,
якія сваім абранцам
чыніў Гасподзь.

11

А таксама
знойдзеш аповеды
пра пакуты
грэшных людзей,
пра верад,
якім уражваліся ліхадзеі,
пра помсту,
што спасцігала злачынцаў,
і пра загубу,
што апаноўвала акаянцаў,
калі ад іх
Бог адымаў,
не прымаючы грэху,
што імі прыняўся,
сваю руку.

Маем найбольшае самі

1

Шмат якім чынам
і звычай Гасподзь Бог
даваў ад пачатку свету
нам, сваім людзям,
навуку сваю і пісьмы
і нават
дае да гэтага дня.



2

Найперш
рукою Майсея,
служкі свайго, накрэсліў
габраям Стары Закон,
потым уласнамоўна
даў Новае Звеставанне.
Як выславіў Іаан,
апостал святы:
«Закон
дадзены праз Майсея,
а ісціна і міласціvasць
сталіся
праз Ісуса Хрыста».

3

Раней, чым Божае слова
уделяснілася ад Прачыстай
Дзевы Марыі, былі
напісаны з Божай згоды
і пільнасцю чалавечай
многія іншыя пісьмы,
статуты,
законы,
правы.

4

Так, цар Фараней
быў першы, хто напісаў
законы аргоскім грэкам,
Меркурый,
па прозвішчы Трысмегіст,
напісаў егіпцянам,
афінскім грэкам — Салон Філософ,
лакедэмонскім — Лікурт,
а рымлянам — Нума Пампілій,
другі пасля Ромула
рымскі цар.



5

Гэткім жа чынам
і звычайем
іншыя мудрыя людзі,
і сярод іх перш за ўсё цары,
пакінулі іншым народам
кнігі і пісьмы,
статуты і пастановы,
правы і законы.
Аднак няма
вялікай патрэбы
тут — дзеля сцісласці выкладу —
згадаць іх усе.

6

І няма
нам, хрысціянам,
вялікай патрэбы тыя
іхнія пісьмы чытаць,
бо мы
маем найбольшае самі —
маем Законы:
Стары і Новы,
якія для нашага ўратавання
нам дадзены,
і належыць
іх нам чытаць.

7

Між кніг
Старога Закону і Новага
маюцца кнігі, што выкладаюць
навуку Гасподнюю і суды —
гэта чатыры Евангеллі:
водле Мацвея,
Марка,
Лукі,
Іаана,—
і пяць Майсеевых кніг.



8

Першая кніга Майсеева —
кніга Быцця,
кніга другая — Выйсце,
трэцяя кніга — Лявіт,
чацвёртая — Лічбы
і пятая — Другазаконне.
Разам
пяць гэтых кніг
маюць найменне Тора,
альбо Закон.

9

Даў міласцівы Бог
нам таксама
іншыя пісьмы,
якія апавядаюць
пра колішнія падзеі
і летапісныя справы;
у Новым Законе гэта —
Дзеі святых апосталаў,
а ў Старым —
кніга Ісуса Навіна.

10

За ёй
ідзе ў гэтым шэрагу
кніга Суддзяў,
тады — кніга Рут:
невялікая па памеры
яна дастасоўваецца да папярэдняй
як частка альбо дадатак,
бо ў ёй
апісваецца падзея
і выкладаецца справа,
што адбылася ў той самы час,
калі справавалі судзі.



11

Наступныя ў чарадзе
кніг летапісных
змяшчаюцца кнігі Царстваў —
першая кніга
і кніга другая,
якія ў габраяў маюць
найменне кніг Самуілавых.
У прадмове,
якую я напісаў да другой
кнігі Царстваў,
тлумачу
прычыну таго, чаму
яны імянуюцца гэтак.

12

Далей, па чарзе,
ідуць
трэцяя кніга Царстваў
і кніга чацвёртая:
ў іх
пішацца пра цараванне
цароў, што трымалі
дванаццаць каленаў ізраільскіх
пад сваёю
дзяржаўнай рукой.

13

Змяшчаюцца ўслед за імі
дзе кнігі Параліпаменон,
звання гэтак на грэцкай мове,
што тоесамнае летапісу
на нашай.
Далей выкладаюцца кнігі
Эздры і Нээміі,
потым тры кніжкі:
Тавіт, Юдзіт і Эстэр;
за імі змяшчаецца



кніга святога Іова
і ў самым канцы
летапісных кніг —
Макавеі.

14

Яшчэ Гасподзь Бог нам даў
іншыя пісьмы, што пішуць
пра мудрасць,
пра розум
і пра навуку
абодвух Законаў,
Новага і Старога:
гэта — Эпісталы,
альбо Пасланні.

15

Па адным —
да рымлянаў,
да галатаў,
да эфесянаў,
да філіпянаў,
да каласянаў,
да Ціта,
да Філімона
і да габраяў,
па два —
да карынфянаў,
да салунянаў,
да Цімафея;
а гэтаксама —
пасланні саборныя іншых апосталаў:
Іакаўлева — адно,
Пётравы — два,
тры — Іаанавы,
і адно —
Іюдзіна.



16

Стасуюцца з імі
па мэце і прызначэнні
тры Саламонавы кнігі:
Прыпавесці,
Эклезіяст, ці, інакш, Саборнік,
і Песня песняў.
Потым ідзе
кніга Прамудрасці Божай,
а потым —
кніга Ісуса Сірахава,
што ў мове грэцкай
мае найменне Эклезіясцікус,
ці — як мы згадвалі —
Панарэтос.

17

Тыя кнігі,
што пералічваюцца вышэй,
я нанава выклаў
на мове рускай і напісаў
на кожную кнігу
прадмову асобную —
у прадмовах,
чытаючы, знойдзеш
звесткі і тлумачэнні
пра самыя гэтыя кнігі,
а гэтаксама пра назвы,
якія займелі яны:
розныя — ў розных мовах.

18

Наступныя пісьмы,
што міласэрны Бог
даў нам, — прароцтвы і аб'яўленні.
Яны прадказваюць і абвяшчаюць
добрыя і благія
падзеі, што маюць настаць
у наступнасці.



Так, у Новым
выратавальным Законе Хрыстовым
ёсць кніга
святога апостала Іаана,
што называецца Аб'яўленне,
альбо Апакаліпсіс:
колькі
слоў маецца ў гэтай кнізе —
столькі
у ёй таямніц.

19

Між кніг
Старога Закону
ёсць кнігі прароцкія,
што належаць
вялікім прарокам
і — што належаць малым.
Кнігі вялікіх прарокаў — гэта:
кніга Ісаі,
тады — Ерамій і «Плач Ерамій»,
тады — Варуха,
Езэкііля
ды Данііла,
а гэтаксама — Псалтыр.

20

Кнігі малых прарокаў,
калі іх лічыць па парадку,—
Асіі,
Іаэля,
Амоса,
Аўдзея,
Іоны,
Міхея,
Навума,
Авакума,
Сафоніі,
Агея,
Захарыі,



і Малахіі,—
па-габрайску
яны называюцца Фэрэасар
у зборы сваім,
іхні лік —
дванаццаць.

21

Пісьмы,
якія змяшчаюцца і ў Старым,
і ў Новым Законе,
маюць
адну агульную назву:
Біблія, што азначае
у перакладзе на рускую мову
кніга.
Святыя айцы
паставілі гэтую кнігу
сярод усіх іншых
на першае месца
і наказалі чытаць
найперш.

22

Я, Францішак Скарына,
дзеля таго назваў
тут, пералічваючы, паасобку
ўсе пісьмы,
каб ведалі іх,
бо на многіх старонках
кніг маёй рупнасці
напаткаеш
спіслыя згоды, альбо спасылкі,
што клічуць у сведкі
тое альбо другое
пісьмо.

*Перастварэнне са старабеларускай
Алеся Разанава*

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ

Песня пра князя Ізяслава Полацкага

(З «Слова о полку Игореве»)

Ізяслаў, сын Васількоў,
Даўнымі часамі
Аб літоўскія шаломы
Пазваніў мячамі;
Адняў славу у сваго
Дзеда, у Ёсяслава,
І улёгся нерухома
На траве крывавай
Пад чырвонымі сваімі
Роднымі шчытамі,
Ўвесь іссечаны, ізбіты
Ворагаў мячамі.
Усхапіў ён тую славу
І прад смерцю кажа:
«Скрыдлы птах тваю дружыну
Прыадзелі, княжа,
І звяры кроў палізалі...»
У баі крывавым
Не было ні Ёсевалода,



Ані Брачыслава.
Ураніў самотна з цела
Ён душу ўдалую
Цераз пацерку на шыі,
Цераз залатую.
Засмуцілася вясёласць,
Песні замаўкаюць,
І жалобна, сумна трубы
У Гародні граюць.
І праслаўляюць мазалямі
Парабаціцеляў сваіх,
Сябе згубіўшы між людзьмі,
Паміж мучыцеляў глухіх.
Няма нікому заступіцца,
Збудзіць заснуўшыя званы,
Прызваць к жыццю жывой расіцай
Нямыя сведкі-курганы.
Так растачыла зніштажэнне
Сваё ўладарства ў старане,
Што воляй рдзела неадменне,
Як тое сонца ў вышыне.
Адно падчас у сумнай песні
Або у казцы дзе якой
Край праўды выгляне з-пад плесні
І ўскалыхне жывой душой.
Нямыя вербы над ракою
Зашалясцяць сухім лістом,
А далей дрэме ўсё ў спакою,
Ўсю спіць магільным рабскім сном.
Калі ж, калі ты, родна маці,
Старонка бедная мая,
Пачнеш ізноў выводзіць раці,
Да нова збудзішся жыцця?..

1911



Летапісец

Усё прайшло, мінула,
Як і не было,
У капцах паснула,
Зеллем зарасло.

Я. Купала.

Душой стаміўшыся ў жыццёвых цяжкіх борах,
Свой век канчае ён у манастырскіх мурах.
Тут ціша, тут спакой,— ні шуму, ні кляпот.
Ён пільна летапіс чацвёрты піша год
І спісвае усё ад слова і да слова
З даўнейшых граматак пра долю Магілёва.
І добрыя яго і кепскія дзяла
Апавядае тут. Так рупная пчала
Умее ў соты мёд сабраць і з горкіх кветак.
І бачанаму ім — ён годны веры сведак.
Што тут чынілася у даўныя гады,
Што думалі, аб чым спрачаліся тады,
За што змагаліся, як баранілі веру,—
Узнаюць гэта ўсё патомкі праз паперу!
Яно забудзецца, умрэ, з вадой сплыве,—
І вось у спомінах устане, ажыве,
Калі знайдуць яго няхітрае пісанне
Пра гэтае жыццё, надзеі, справаванне.
Так мора сіняе прымчыць да нас вадой
Бутэльку к берагу, аблітую смалой,
Ўсю ў дробных ракаўках і ў ціне. Не замала
Яна была ў вадзе і шмат чаго спаткала.
Рыбалкі вылавяць бутэльку, разаб'юць,
І, як трапляецца, быць мо у ёй знайдуць
Ліста. Па звычаю марскому гэтак весці
Нам, утапаючы, шлюць людзі. Ў моры гдзесьці
Загінулі яны, і, можа, соткі год
З тых часаў працяклі, і згінуў іх народ,
І ўсё змянілася і ўжо пра іх забылі.
Вы, літары, цяпер нанова ўсё збудзілі!
І людзі зведаюць аб прадзедах сваіх,—
Аб горы, радасцях і аб прыгодах іх,
Каму маліліся, чаго яны шукалі,
Дзе на глыбокім дне іх крыюць мора хвалі.

ЗМІТРОК Бядуля

Паходні

На плітах алатырных залатых вякоў,
На сочнай глебе сказаў з княжацкіх учынаў,
На красках простых спеваў простых мужыкоў,
Над пloidмай струнных гукаў гучных адпачынаў
Агнеюцца паходні.

Іх водблескі рунеюць многа соткаў лет.
Квітнеюць, як лілеі казачнай крыніцы.
А кожная з паходняў — сонца-сяміцвет,
Якое мкнецца ўвышку, з яркай зараніцай
Спрачаецца удодні.

Адвечныя скрыжалі роднае зямлі
Хаваюць нашы скарбы, носяцца над краем,
Паказваюць жыва, як дзяды жылі,
Гавораць нам яскрава, што мы мелі, маем
Ад песняроў-прарокаў:

Баянаў сын-наследнік — Ігара гусяр —
Пакінуў нам на славу песні залатыя.
Праз восем праў сталеццяў з краю ценяў, мар
Прыйшлі да нас, як госці, птахі-гуслі тыя,
Бы ззянне праз аблогі.



Пад попелам, пад пылам манастырскіх крат
Знайшлі стары пергамент песняў пад заховай.
Народы і плямёны, кожны на свой лад,
Гардзіліся знаходкай Ігарава Слова,
Евангеллем славянаў.

Над месяцам, пад сонцам Полацкіх капліц,
Пад спеўнымі званамі залачоных вежаў,
Пад паляўнічым рогам ў явах таямніц
З'явіўся наш Скарына кветкай родных межаў,
Вясёлкай з-пад туману.

На мове паспалітай простых пастыроў
Тлумачыў ён прарокаў сказы-святаяпісы.
Жыў твор яго ў народзе, нібы ў жылах кроў,
Праменіўся над краем сонечнаю рысай,
Аздобаю нябёснай.

Пад замкам Гедыміна над ракой Віллэй
Яшчэ адзін тастамент славіў нашу долю:
То быў Літоўскі Статут. Праўдаю святой,
Імпэтнаю Пагоняй мкнуўся ён па полі
І па даліне роснай.

Яшчэ было паходняў па дарозе шмат,
Якія нам свяцілі ў цемры доўгай ночы:
Вянок народных песняў хварбамі багат,
І хмеліць сэрца, ззяннем слепіць вочы
Вянок наш мятарутны.

Ці помніце вы песні аб сваіх дзядох?
Ці бачыце паходні, родныя саколы?
Ці пойдзеце наперад па святых слядох?
Ці будзеце свяціцца ў родным творчым коле?
Ці будзеце магутны?

АЛЕСЬ ДУДАР

Скарына

(400-годдзю беларускага друку)

Не люблю, калі з роднай краіны
птушкі рвуцца ў далёкі вырай...
Я успомніў Францішка Скарыну,
што ў Полацку княжацкім вырас.
 Ўжо няма такіх настрояў,
 як былі калісь даўно,—
 бо сягоння над новай Дзвіною
 перакінуўся новы мост.
Што Дзвіна!.. Для яе ўсё роўна,
хто п'е над яе берагамі.
Не яна мужычюю мову
аправіла ў гнуткі пергамент.
 О, Францішак... Францішак Скарына,
 што над гранкай друкарскаю гнуўся!..
 Ведай, праца твая пакарыла
 новы свет для сівой Беларусі!
Бо сягоння спяваюць баяны,
бо ужо разгарнуліся крылі..
Перамогі вяселлем п'яныя,
мы успомнім Францішка Скарыну,



што радзіўся калісь над Дзвіною,
вандраваў над яе берагамі;
што аправіў мужычую мову
ў неўміраючы гнуткі пергамент.

1925

ІВАН САВЕРЧАНКА

Скарб крывічоў

Легенда

1

Незвычайны страх запанаваў сярод крывічоў. У людзей ажно кроў стыла ў жылах. Магічная зброя — лук са стралой і блішчасты кароткі меч, якія дасталіся племя ў спадчыну ад далёкіх прашчураў, людзей-волатаў — раптоўна страцілі сваю моц. Усе жылі прадчуваннем немінучай бяды. Старэйшыны родаў у адзін голас вінавацілі Ваўка — валадара крывічоў. Ён здзейсніў смяротны грэх,— у гневе забіў нявіннага земляроба, які ў нейкай дробязі запярэчыў яму, і таму, як тлумачылі жрацы, назаўсёды пазбавіўся падтрымкі багоў.

У адчаі і паніцы, некалі магутны і непераможны Воўк, насіўся на ўзмысленых скакунах ад паселішча да паселішча, раіўся з найбольш абазнанымі вешчунамі, шукаў выйсця. Яго прыгняталі цяжкія думкі: «Народ загіне, ворагі завалодаюць усімі багаццямі, спяняляць



зямлю, расцярушаць людзей, а яго самога разарвуць на кавалкі і кінуць дзікім звярам». Цела Ваўка напялася, мускулы здранцвелі, нібы скамянелі. Сон не ішоў да яго. Вочы наліліся чырванню, сталі злымі.

Канчаткова змораны і знясілены ён спыніўся ля разгалістага дуба над Палатой. У засені магутнага дрэва Воўк, здаецца, на хвіліну звёў вочы, задрамаў. Яму прысніўся сон, які, на шчасце ўсёй крывіцкай зямлі, стаўся прарочым. Воўк выразна ўбачыў: «...паўз лесу бяжыць малады і дужы лось. Зямля дрыжыць пад яго капытамі. Рогі ў лася — залатыя, а ў іх адсвечваецца Сонца. Раптам лось паварочваецца і ляціць наўпрост да Ваўка. Той, нібыта, і рады, але не ведае, што рабіць, як рэагаваць. Спрабуе агледзецца, але не можа павярнуць галавы».

Праз сілу Воўк прачнуўся. Адразу адчуў палёжку на сэрцы. Паклікаў вешчуна, расказаў свой сон.

Вяшчун патлумачыў:

— Малады лось з залатымі рагамі — гэта малады князь, наш новы валадар. Трэба пасылаць за Варажскае мора. Там, у магутнага князя люцічаў — Любаміра, ёсць малодшы сын — Рагвалод. Твой сон ясна сведчыць: малады княжыч абраны багамі, каб валадарыць у нас. Такая воля нябёсаў! Яе не абмінеш, інакш кара спасцігне нашу зямлю!

Неўзабаве пасольства ад крывічоў выправілася ў няблізкі шлях.

2

Ішоў 945 год ад нараджэння Хрыстова.

Магутная Дзвіна ўпэўнена патрушчыла лядовы панцыр, які скоўваў яе цягам доўгай зімы, пазбавілася ад халодных крыг. Усю вясовую каламуць і сцёкі з прыдзвінскіх абшараў імкліва праглынула салёнае Варажскае мора. У прыродзе пачалося абнаўленне. Настаў спрыяльны момант, каб увасабляць у жыццё смелыя планы.

Рагвалод, якому ўзімку споўнілася дваццаць год, прыняў канчатковае рашэнне — сёлета ўвесну пакінуць абветраныя берагі Варажскага мора і перабрацца на сталае жыццё ў лясістую Крывіцкую зямлю. У Полацку яго з нецярпеннем чакалі.

Дасведчаныя і добра спрактыкаваныя мараходы старанна падрыхтавалі тры правераныя салёным морам ладзі, надзейна ўпакавалі ўсе рэчы, неабходныя для доўгага плавання. Шлях ім быў, канечне, знаёмы, але зусім не блізкі і даволі цяжкі.

Рагвалод з вернымі і надзейнымі сябрамі, а таксама прыслугай, накіраваўся ўздоўж марскога ўзбярэжжа да вусця Дзвіны. Плылі з добрым настроем. Спадарожны вецер дапамагаў веслярам.

Княжыч углядаўся ў марскую далеч, пазіраў на маўклівы бераг, у думках развітваўся са знаёмымі з дзяцінства мясцінамі. Прыблізна сто гадоў таму гэтым жа шляхам плыў Рурык-вараг, гэтаксама запрошаны



ўсходнімі славянамі на княжанне. Рагвалод ведаў, што Рурык доўгі час валадарыў у Ноўгарадзе, стварыў там магутную дзяржаву.

Сэрца Рагвалода крыху маркоцілася, але ў цэлым ён пачуваўся задаволеным — наперадзе самастойнае жыццё, напоўненае вялікімі справамі і прыгодамі.

Яшчэ летась да яго бацькі прыязджалі паслы ад крывічоў. Гаваркія госці, як і належыць, прывезлі каштоўныя падарункі — мячы і лукі, мяккія вырабы з футра, упрыгожаны і добры пачастунак. Князь прымаў падарункі, радаваўся, бо прадчуваў, — яны прыйшлі з добрымі навінамі.

Падчас раскошнай вячэры паслы-крывічы перашэптваліся з князем Любамірам. У знак згоды ён паківаў галавой. Як высветлілася пазней, яны прасілі накіраваць княжыць да іх яго малодшага сына — Рагвалода. Князь не запярэчыў. Наадварот, быў вельмі ўсцешаны, што яго род пашырыць уладанні, а ён праз гэта стане яшчэ мацнейшым.

Рагвалод таксама быў задаволены: нарэшце ён выйдзе з-пад строгага бацькоўскага нагляду. Хацелася жыць уласным розумам. Аб свабодзе Рагвалод ужо марыў шмат гадоў, даўно лічыў сябе дарослым. Да таго ж, ён меў практычны досвед у розных рамёствах, быў першым падчас паляванняў на дзікіх звяроў.

Сапраўды, да таго часу Рагвалод атрымаў належную вайсковую загартоўку. Шмат разоў яго меч трушчыў галовы вардулакаў-германцаў пры сутычках з імі. Даволі рана ён зведаў асалоду перамогі над ворагамі.

Без асаблівых прыгод мараходы дабраліся да вусця Дзвіны, а затым уверх па цячэнні накіраваліся ў зямлю крывічоў. Клопатаў з харчаваннем не мелі. Накопчаных мясных вырабаў хапала. Адпачывалі і частаваліся часцей за ўсё наўпрост на ладдзях.

Зрэдчас выходзілі на бераг, распальвалі вогнішча, варылі і смажылі рыбу. Дзвіна, асабліва надвячоркам, ажно кіпела ад розных яе відаў. Разгортвалі сетку-брэздзень, працягвалі раз-другі ўздоўж берага, і ўлову — хоць адбаўляй! Карма аж кішэла ад рачной жыўнасці — шчупакі, акуні, ліні, плоткі, доўгія мяні. Смачней і наедней нічога не прыдумаеш!

Стараліся, аднак, не вельмі часта спыняцца. І не таму, што нечага асцерагаліся ці баяліся. Ашчаджалі час, спяшаліся ў Полацк.

Плылі доўга, часцей трымаліся берага. Бліжэй да берагоў цячэнне здавалася не такім моцным як у сярэдзіне ракі.

Рагвалод углядаўся ў дзівосныя прыбярэжныя краявіды, марыў пра хуткую сустрэчу са Звеніславай, — дачкой старэйшыны Ваўка. Яе дзівосную прыгажосць летась на ўсе лады расхвальвалі прыезджыя крывіцкія паслы.

Сэрца княжыча, аднак, вярэдзілі трывожныя думкі: «Ці не стане гэты дынастычны шлюб цяжкім ярмом для яго? А можа, гэтая хва-



лёная Звеніслава раструшчыць яго сэрца, зробіць рабом, прынізіць? Дзе і якое выйсце тады шукаць? Але нічога ўжо не зменіш. Так распарадзіўся Кон. Ды і рашэнне прынята канчаткова».

Рагвалод супакойваў сябе, верыў у лепшае.

3

Напярэдадні прыезду Рагвалода ў Полацк на падаконнік да Звеніславы прыляцелі сінічкі. Яны радасна ціўкалі, махалі крыльцамі, пераскоквалі з месца на месца. Звеніслава ўбачыла ў гэтым добры знак. «Значыць, усё ідзе да лепшага, багі не супраць майго шчасця», — падумала дзяўчына. Яе сэрца суцішылася, трывожныя думкі адляцелі прэч.

Ладдзі з гасцямі прычалілі да берага бліжэй да поўдня. Прамяні вясновага сонца сагравалі зямлю, усё навокал зелянела. Рагвалод саскочыў з ладдзі, агледзеўся, паправіў адзенне. Ён быў сярэдняга росту, але крэпкага целаскладу, з правільнымі рысамі твару і светлымі валасамі. Апануты ў кароткую туніку з вышытай каймой. Падпяразаны скураным поясам з бронзавай чаканай бляхай. Зверху на плечы накінуты паўкруглы плашч. На нагах — мяккія саф'янавыя боты.

Гасцей сустракала шмат палачан. Усе хацелі бачыць князя. Мужчыны, жанчыны і падлеткі стаялі на валу, іншыя — наўпрост на беразе. Галовы дзяўчат упрыгожвалі прывабныя вянкi, зграбна сплеченыя з яркіх лугавых і лясных красак.

Паводле звычаю, прыгожа апранутая маладая дзяўчына паднесла Рагвалоду каравай. Воўк стаяў наперадзе натоўпу. Ён ступіў насустрач і моцна сціснуў у абдымках Рагвалода, як меркавалася, — будучага зяця і новага валадара Полацкай зямлі.

Рагвалод падзякаваў гаспадару, перадаў добрыя пажаданні ад бацькі.

Госць зрабіў прыемнае ўражанне.

Людзі ў натоўпе шапталіся, нехта даволі гучна прамовіў:

— Бач ты, вараг, а апрануты як і мы, ды і размаўляе амаль нашаму.

Хор дзяўчат у святочных белых сукенках, заспяваў песню ў гонар гасця. Іх звонкія галасы краналі сэрцы. Цёплы летні вечер панёс яе над Дзвіной.

Воўк быў незвычайна ўзрушаны. Ён, відавочна, радаваўся прыезду Рагвалода. Павёў дарагога гасця ў святліцу, адмыслова ўзведзеную для яго са звонкай смалістай сасны.

Новы палац для будучага князя стаяў на ўзвышшы. Валадар павінен далёка бачыць, сузіраць наваколле! Амаль казачнай прыгажосці будынак усцешыў вока Рагвалода. Здзівілі маляўнічыя ўзоры,



выразаныя на дзвярах. Дошчачкі акуратна падагнаны адна да адной. Відаць было, дрэва апрацоўвалі ўмелыя рукі майстроў. У прасторных пакоях усё ўпарадкавана, належным чынам падрыхтавана для ўтульнага жыцця.

Вечарам у гонар прыбыцця Рагвалода ўчынілі раскошны баль. Моцныя дубовыя сталы ўгіналіся ад страў, прыгатаваных умелымі рукамі мясцовых кухараў. Драўляныя і гліняныя місы былі коптурам напоўненыя смажыным і вяленым мясам — алянінай, ласінай, дзічынай, зайчацінай, каўбасамі, рознымі відамі рыбы, салёнымі грыбамі. Пілі медавуху і яблычнае віно. Слугі падносілі новыя стравы, лоўка абслугоўвалі гасцей і гаспадароў, якія размясціліся ўздоўж сталоў на лавах. Воўк і Рагвалод сядзелі побач, аб нечым размаўлялі.

Раз-пораз гучалі тосты за здароўе валадара крывічоў і шаноўнага гасця. Усе ў знак згоды ківалі галовамі, далучаліся да сказанага. Высока ўздымалі напоўненыя да краёў кубкі, выпівалі да дна.

Нарэшце наступіў галоўны момант. Воўк загадаў слугам паклікаць дачку. Звеніслава з хваляваннем чакала сустрэчы з суджаным. Колькі часу яна думала пра яго ад той хвіліны, калі бацька паведаміў ёй сваё рашэнне!

Звеніслава ўвайшла, прывіталася, села леваруч ад бацькі.

За вечар Рагвалод толькі некалькі разоў абмяняўся з ёй позіркамі. Пагутарыць, а тым болей застацца сам-насам, не дазваляў звычай.

4

Назаўтра Воўк паказваў Рагвалоду горад. Агляд пачалі з Верхняга замка, які быў найбольш абаронены. Полацкі дзяцінец стаяў на высокім правым беразе Дзвіны. Ад Палаты да Дзвіны пракапаны глыбокі роў, запоўнены вадой. Замак быў умацаваны дубовымі сценамі, меў дзевяць вежаў з некалькімі паверхамі байніц. З іх лучнікі маглі бесперашкодна страляць па ворагу.

Бліжэй да брамы знаходзіўся прасторны будынак. Там жыла асабістая ахова князя, у склад якой уваходзілі найбольш спрактыкаваныя і правераныя дружыннікі.

У Верхнім замку, апрача палаца князя, стаялі два вельмі значныя збудаванні — Збройная палата і Скарбніца.

Будынак, дзе знаходзілася зброя, быў даволі вялікіх памераў. Збройная палата мела акруглую форму. Бярвёны стаялі вертыкальна, шчытна падагнаныя адно да аднаго. Накрытая вострым дашчатым дахам Збройная палата мела некалькі ўваходаў, каб у выпадку патрэбы можна было хутка раздаць мячы, дзіды, тарчы, баявыя сякеры, лукі з калчанамі стрэл. Звонку, каля кожных дзвярэй, стаяў узброены стражнік. Халоднай зброі і рознай абарончай амуніцыі было даволі



шмат. Тут захоўваліся стратэгічныя рэзервы на выпадак працяглай абароны. Дружыннікі, якія жылі ў Ніжнім замку і Запалоцці, трымалі ўласную зброю пры сабе. На ўсіх вежах таксама знаходзілася неабходная колькасць зброі. Апрача таго, рамеснікі і практычна ўсе мужчыны горада мелі зброю ва ўласным жытле, пад рукой.

Асабліва ўразіла Рагвалода Скарбніца. Над зямлёй узвышалася пабудова, нібы асобная вежа, прыстасаваная да абароны. Яе ўвесь час ахоўвалі ўзброеныя дружыннікі. Воўк, Рагвалод і Лось увайшлі ў будыніну, спушціліся па ступенях, выкладзеных з камянёў, у асветленае памяшканне. Сцены і столь мацаваліся дубовымі плахамі і пляскатымі камянямі. Уздоўж сцен на нізкіх лаўках стаялі металічныя і дубовыя куфры. Воўк адчыняў іх па чарзе, паказваў Рагвалоду скарб крывічоў. Куфры да краёў былі напоўненыя залатымі і сярэбранымі вырабамі рэдкай прыгажосці — пярсцёнкамі з каштоўнымі камянямі, амулетамі, каралямі, завушніцамі, бранзалетамі. Асобна захоўваліся манеты — скандынаўскія, візантыйскія, хазарскія.

Воўк тлумачыў:

— Скрыні, напоўненыя каштоўнымі рэчамі, залатымі і сярэбранымі манетамі, — зарука нашай магутнасці. У крайнім выпадку, заўжды можна адкупіцца золатам і каштоўнасцямі.

Рагвалод не чакаў убачыць столькі багаццяў. Ён ніколі ў жыцці не сустракаў столькі скарбаў, сабраных у адным месцы.

Ніжні замак выглядаў сціплейшым. Ён меў сем абарончых вежаў. Амаль у цэнтры ўзвышаўся прыгожы палац ваяводы Лася, а таксама дагледжаныя дамкі, дзе жылі заможныя гандляры і дружина князя.

Значную частку тэрыторыі Ніжняга замка займала Ратніца. Тут адбывалася загартоўка дружыннікаў. На пляцы былі адмысловыя прыстасаванні для трэніровак, вырабленыя пераважна з дрэва.

У Запалоцці, абнесеным сценамі з вежамі, шчыравалі майстры і рамеснікі — зброевікі, кавалі, залатары, ганчары, цесляры, ткачы, шаўцы, мяснікі і хлебнікі. Тут таксама жыла пэўная колькасць дружыннікаў князя. У выпадку патрэбы, яны маглі імкліва заняць абарону на сценах.

Усяго ў Полацку на той час жыло больш за тры тысячы чалавек.

З жытлом палачане аніякіх клопатаў не мелі: вакол шумелі лясы, будаўнічага дрэва ўсім хапала. Гароднікі — будаўнікі гарадскіх умацаванняў і цесляры добра ведалі сваю справу. Спакон веку крывічы ўмелі спраўна абыходзіцца з сякерай, будаўнічым начыннем і сталярнымі прыладамі.

Воўк падрабязна распавядаў, як узводзілася абарончая сістэма горада, хваліў майстроў, звяртаў увагу на шматлікія дэталі. Горад уразіў Рагвалода, — дагледжаны, добра ўмацаваны, належным чынам упарадкаваны.



Ваявода Лось, які таксама суправаджаў Рагвалода, пераважна маўчаў. Звыш двух метраў ростам, чалавек-волат, мускулісты, з імгненнай рэакцыяй, ён практычна не меў сабе роўных: цудоўна валодаў мячом, умела спраўляўся з доўгай дзідай. Лось асабіста адказваў за абарону замкаў, ведаў кожную дэталю абарончых сцен, усе вежы і байніцы на іх.

5

Рагвалода, аднак, чакаў сюрпрыз. Воўк і іншыя кіраўнікі родаў не казалі галоўнага. Праз дзень, надвячоркам, яны паклікалі яго ў Свяшчэнную дубраву, што раскінулася на высокім беразе Дзвіны.

У цэнтры дубравы ўзвышаўся велізарны Дуб-Велікан. Вакол яго роўнымі колцамі раслі меншыя дубы, высаджаныя жрацамі. Нешта містычнае і велічнае панавала ў векавечнай дубраве.

Іх ужо чакаў высокі сівабароды жрэц, які трымаў у руках тугі лук з на дзіва кароткай стралой і двухбаковы меч, вырабленыя з невядомага рэчыва. Зброя належыла продкам крывічоў. Паводле падання, гэтыя лук са стралой і меч крывічы атрымалі з рук самога Перуна.

Калі прыехалі і сышлі з коней, Воўк звярнуўся да Рагвалода:

— Вялікі князь! Мы паклікалі цябе гаспадаром да нас, бо багі выбралі цябе. Нашы жрацы прачыталі волю нябёсаў. Зараз я ўручу табе гэтыя лук са стралой і меч. Яны маюць вялізную сілу. Той, хто стане іх валадаром, ніколі не будзе пераможаны ворагам.

Усе ў здранцвенні чакалі. А раптам жрацы памыліліся?

Як толькі Рагвалод дакрануўся да рэліквій, усё неба прарэзала Маланка і ўдарыў Пярун. Наваколле скаланулася. Паўсюль стаяў страшэнны гул і грукат. Сонца закрыў Месяц. Людзі ад страху ўпалі на калені.

Лук са стралой і меч зноў набылі магічную сілу. Нябёсы пацвердзілі абранасць Рагвалода.

Як толькі ўсё сціхла, Воўк першым ўзняўся і выгукнуў:

— Слава князю! Няхай квітнее Полацк і багацее наша зямля!

Астатнія паўтаралі за ім:

— Слава князю! Слава Перуну!

Наблізіўся Вяшчун і паведаміў князю:

— Гэтыя лук са стралой і меч атрымалі нашы даўнія прашчурны ад багоў. Яны доказ велічы нашага народа! Ніколі не загінем, не забудземся, хто мы ёсць! Ніколі не страцім душы сваёй і сутнасці сваёй!



Вяселле згулялі праз некалькі дзён. Яно адбывалася паводле звычайу і абрадаў крывічоў.

Людзі чакалі галоўнай дзеі, калі Звеніслава перад усімі раззе князя і абмые яму ногі. Крывічы клапаціліся аб тым, каб захаваць даўні звычай.

Перад высокім ганкам паставілі драўляны княжацкі трон, перад ім — нізенькі ўслончык для ног. Побач — кадка з цёплай вадой.

Рагвалод падышоў, сеў на ўслончык. Ён крыху хваляваўся. Не за сябе, за Звеніславу. Але, як аказалася, князь дарэмна непакоіўся. Звеніслава ўпэўнена наблізілася да месца вясельнага рытуалу, хуценька расшнуравала Рагвалодаў абутак. Прыгаршчамі набрала з кадкі вады, абмыла князю ногі. Затым пяшчотна выцерла іх хусткай, якую трымала напачатку служанка. Шмат разоў прыслужніца Збыня прымушала яе паўтараць рытуальнае мыццё ног князю, пакуль Рагнеда не засвоіла ўсё да дробязей.

Старадаўні звычай, які сімвалізаваў вечную адданасць жонкі свайму князю-валадару, гатоўнасць ва ўсім служыць і дагаджаць яму, быў належным чынам здзейснены. Менавіта з гэтага моманту Рагвалод і Звеніслава становіліся мужам і жонкай.

Хор спяваў вясельныя песні. З усіх бакоў гучалі пажаданні здароўя, дабрабыту, працягу княжацкага роду. Затым пачаліся скокі з выразнымі прыпеўкамі:

Голуб сівы, голуб сівы,
Галубка сівейша.
Бацька мілы, матка міла,
Дзяўчына мілейша.

Усе засталіся задаволеныя. Дынастычны шлюб заключаны, палітычны альянс заходніх і ўсходніх славян створаны, мір і спакой гарантаваны. Полацкая зямля ў асобе Рагвалода сапраўды знайшла надзейнага князя-абаронцу.

Падчас вяселля Рагвалод быў нешматслоўны, ён спакойна ўступаў у свае правы. Найменне Вараг, сказанае некім з людзей у той момант, калі ён ступіў на Полацкую зямлю, так назаўжды і прыліпла да князя. Амаль усе міжсобку клікалі яго Варагам, але ён не крыўдзіўся і не прарэчыў. «Вараг дык Вараг, чаго тут крыўдаваць. Галоўнае, каб справы ішлі на лад», — разумна разважаў Рагвалод.

Найменне Вараг стала другім імем князя.



У хуткім часе пасля ўзыходжання на княжанне Рагвалод паклікаў ваяводу Лася і загадаў яму склікаць дружыну. Князь жадаў праверыць уменне і вайсковыя здольнасці ваяроў.

Дружына князя — асобная каста, эліта Полацкай зямлі. У яе склад уваходзілі дужыя і рослыя юнакі, сабраныя з усіх паселішчаў княства. На вяршыні вайсковай піраміды стаяў ваявода Лось, які меў бясспрэчны аўтарытэт сярод дружыннікаў. Ён быў адчайны ў бітвах і справядлівы падчас спрэчак, якія ўзнікалі паміж воямі.

У склад дружыны жадалі трапіць многія, але выбіраліся асобныя, найбольш прыдатныя да вайсковай справы. Хлопцы штогод у вызначаны дзень на конях і пешшу збіраліся ў Полацк. Прыязджалі адусюль — з Лукомля, Друцка і Барысава, з Браслава і Янкавічаў, з Лагойска і Менска, з усяго бліжняга і дальняга наваколля. Яны дэманстравалі баявое майстэрства, сілу і спрыт. У дружыну адбіралі лепшых — найбольш дужых і загартаваных.

Дружыннікі паказалі новаму князю ўсё, што ўмелі. Назіраць за відовішчам прыйшлі ўсе гараджане. Натоп адгукнуўся воклічамі адбрэння пасля ўдалых прыёмаў і гудзеў, калі нешта ішло не так.

На момант узыходжання Рагвалода на трон у княжацкай дружыне налічвалася звыш трохсот ваяроў. Каля трыццаці — асабістая ахова князя. Прыкладна сто дружыннікаў жылі ў Ніжнім замку і адказвалі за яго абарону. Каля двухсот знаходзіліся ў Запалоцці. Іх жытло стаяла амаль па ўсім перыметры абарончых сцен, што было вельмі зручна.

Рагвалод увёў сістэму рэгулярных трэніровак. Займаліся пераважна ў першай палове дня. Затым рабілі перапынак на абед і адпачывалі. Пасля зноў да позняга часу асвойвалі баявыя майстэрствы. Князь не толькі назіраў за трэніроўкамі, сам біўся на мячах — пешшу і конна. Стралялі з лукаў. Узброеныя, з усёй паходнай амуніцыяй, пераплывалі на конях Дзвіну.

Часта дружыннікі дзяліліся на групы, ішлі адна на адну. Воі вучыліся трымаць абарону, ладзіць шыхты, наступаць на ворага. Княжацкая дружына рыхтавалася да доўгіх паходаў і абароны Бацькаўшчыны.

Амаль увесь час Рагвалод праводзіў з дружынай. Разумеў, узмоцненая загартоўка і скардынаванасць дзеянняў — важныя перадумовы перамогі.

Цягам часу князь стаў сваім сярод дружыннікаў. Паступова даваўся пра здольнасці і магчымасці кожнага з іх. Сярод дружыннікаў вылучаўся каранасты юнак, які меў выключныя фізічныя дадзеныя. Шыракаплечы, з налітымі сілай мускуламі, ён віртуозна наносіў магутныя ўдары меднай булавой і сякерай. Яго празвалі Мядзведзь, што



зусім натуральна. Хлопец хутка прывык да мянушкі і адгукаўся на яе. Мядзведзь стаў першым сярод дружыннікаў князя. Праўда, і ўсе астатнія воі з часам атрымалі мянушкі-імёны — Верабей, Белы, Бык, Рыжы, Сава, Шпак, Камар. Хлопцаў называлі часцей за ўсё ці паводле галоўных рыс характару, ці ў залежнасці ад знешняга выгляду.

Дружыннікі хоць і спаборнічалі, змагаліся за першынство, але сябравалі. Пазней, у паходах і сечах, ім гэта вельмі спатрэбілася.

8

Рагвалод шчасліва княжыў у Полацкай зямлі. Шлюб, здзейснены спачатку нібыта паводле неабходнасці, зусім не стаў для яго цяжкім бярэмам. Наадварот, жыццё са Звеніславай прыносіла Рагвалоду невымоўную радасць. Ён усім сэрцам пакахаў яе. Яна стала не толькі самым блізкім і дарагім для яго чалавекам, але і вельмі добрым дарадцам.

Звеніслава першай пазнаёміла Рагвалода з мясцовымі звычаямі. Яна распавяла яму пра галоўных багоў крывічоў — чатырох дзяцей Сонца, якія па чарзе прыходзяць валадарыць на зямлю.

Першым з'яўляецца *Каляда*. Старыя людзі не раз бачылі яго. Ён падобны на казла, з доўгай барадой. Менавіта таму з'яўленне Каляды вітаюць у казліных масках, каб ён бачыў, што ўсе шануюць яго. У яго гонар спяваюць калядныя песні, дзеці збіраюць у торбы і плеценныя кашы пачастунак для яго.

Другі сын Сонца — *Ярыла*. Ён прыносіць на зямлю першае цяпло, дапамагае людзям засяваць палеткі. Людзі чакаюць Ярылу. Кожнае паселішча, як можа, усяляе яго. Гаспадыні выпякаюць смачныя галушкі, а найбольш старанныя — лепяць з цеста птушчак, запякаюць іх на агні, а затым частуюць дзяцей. Усе імкнуцца задаволіць Ярылу, выказаць радасць з нагоды яго прыходу.

Самы прыгожы і ласкавы — *Лада*. Яго валадарства — пара выпявання ўраджаю, з'яўлення ягад і пладоў. Калі Лада нечым не задаволены, дык пачынаецца спёка і тады трэба як след улагоджваць яго. Лада прыходзіць якраз у купальскую ноч. Менавіта ў яго гонар дзяўчаты спяваюць песні-гімны, просяць спраўдзіць іх мары аб шчаслівым каханні. На Купалу дзяўчаты і хлопцы гуляюць да раніцы, да ўзыходу Сонца — аддаючы даніну павагі богу кахання.

Чацвёрты сын Сонца — *Яшчар*. Ён прыходзіць тады, калі Сонца пачынае ніжэй хадзіць над Зямлёй. Яго мала хто любіць, апрача малых хлопцаў. У час, калі Яшчар пануе, хлопцы забіраюць дзяўчат з бацькоўскіх сем'яў і вязуць у свае хаты. Яшчар прыносіць халады і хваробы. Большасць людзей баяцца яго, таму сустракаюць са сполахам і трымценнем.



Расповеды Звеніславы шмат на што адкрылі вочы Рагвалоду. Ён лепш пачынаў разумець народ, да якога прыйшоў на княжанне.

Князь і княгіня бралі ўдзел у народных святкаваннях, падчас якіх ушаноўваліся галоўныя багі крывічоў. Яны разам прыносілі ахвяраванні *Воласу* — богу жывёл, часцей за ўсё маладое ягня. Верылі, за гэтую ахвяру *Волас* абавязкова паспрые плоднасці і абароніць хатніх жывёл ад злых духаў і смяротных хвароб.

Летнімі сонечнымі днямі, калі Лада валадарыў на зямлі, Рагвалод са Звеніславай выпраўляліся на конныя прагулкі. Коні імкліва неслі закаханых па лугах, абапал узлескаў, уздоўж жытнёвых палёў. Спыняліся на ўзгорку пад раскідзістым дрэвам. Агонь кахання ахопліваў Рагвалода і Звеніславу, асаладай і шчасцем палалі іх сэрцы.

Нарэшце ў князя нарадзіўся сын. Першынца назвалі Рацьмірам. Праз тры гады з'явіўся на свет другі сын. Па жаданні бацькі яму далі імя Святазар. Так сталася, што і першы, і другі раз, калі Звеніслава нараджала, князь быў ў паходах. Толькі калі Рагвалод вяртаўся, стары Воўк паведамляў яму радасную навіну.

9

Малады князь упадабаў паляванні — незаменны адпачынак і дадатковая загартоўка для дружны. Перад ім паўставалі яго ўладанні — палі і лугі, пушчы і лясы, рэкі і азёры.

Круглы год білі дзікоў. Без мяса воям нельга, трэба сіла і спрыт. Увосень, калі ападаў ліст і ў лесе становілася далёка відаць, ганяліся за казулямі і ласямі.

Найбольшага спрыту і нават мужнасці патрабавала паляванне на пушчанскіх валадароў — бізонаў-зуброў, якія мелі свой нораў і характар. Здабыць зубра было не простаю справай, але дапамагаў адмысловы паляўнічы досвед. Звера заганылі ў клінападобную пастку, загадзя ўзведзеную з драўляных слупоў. Хаця, часцей, — зуброў, ласёў і дзікоў — даганялі на конях і валілі дзідамі, металічныя наканечнікі якіх прабівалі скуру і глыбока ўпіваліся ў цела жывёл.

Змораныя вярталіся дадому. Кожны раз наведвалі бога *Перуна*, які велічна стаяў сярод лесу. Высечаны з магутнага ясеня, *Пярун* стаяў на ўзгорку, маўкліва чакаючы належную яму ахвяру — зайца ці казулю. Хто і калі паставіў тут выяву славянскага бога *Перуна* — ніхто дакладна не ведаў.

Рагвалод пешшу набліжаўся да капішча, узіраўся ў грознае аблічча *Перуна*. Князь адчуваў сполах, унутры халадзела, рукі нямелі. Ён кідаў *Перуна* ахвяру, сцішана шаптаў замову, прасіў абароны ў валадара зямлі і нябёсаў.



У 947 годзе Рагвалоду паведамілі, што кіеўская княгіня Вольга, удава князя Ігара, накіравала ўверх па Дняпры дружыны, каб пашырыць межы сваіх уладанняў на Поўначы. Яна прагнула цалкам кантраляваць водны шлях з Грэцыі ў Скандынавію. Невыпадкова яе людзі заставаліся ў Магілёве, Оршы і нават дабраліся да Віцебска і Пскова, заснавалі пагосты па рацэ Мсце і ў вярхоўі Волгі.

Рагвалод і ўся полацкая знаць успрынялі дзейнасць Кіева як пагрозу ўласным інтарэсам, замах на іх правы. Мясцовыя князькі даўно марылі пра новыя землі і ўладанні. Спрактыкаванага князя-варага таму і запрасілі, каб распачаць рашучую і энергічную дзейнасць, каб смела рушыць за гарызонт, перайсці звыклыя межы.

Рагвалод дэманстраваў стрыманасць. У адказ на заклікі старэйшын, якія ўсё больш выказвалі занепакоенасць і нават незадавальненне, ён спакойна прапанаваў склікаць Веча і прыняць супольнае рашэнне.

Хутка ў Полацк з'ехаліся прадстаўнікі ад усіх куткоў Полацкай зямлі. Пасля гучных спрэчак і сварак, якія ледзьве не перараслі ў бойкі, Веча вырашыла, — адваяваць землі на ўсходзе, паставіць, дзе толькі магчыма, уласныя пагосты.

Рагвалод паклікаў мясцовага астралага Ворана, празванага так з-за чорнага колеру валасоў. Юркі і надта гаваркі Воран карыстаўся павагай і меў вялікі аўтарытэт сярод крывічоў. Ніводная значная справа не пачыналася без парады з ім.

Князь запытаў Ворана:

— Якая воля нябёсаў, што раець планеты?

Воран дастаў з торбы скрутак. Разгарнуў на стала карту зорнага неба, размаляваную фігуркамі жывёл і невядомых Рагвалоду прадметаў. Ён нейкі час пільна ўглядаўся, вызначаў размяшчэнне рухомых планет — Марса, Меркурыя, Сатурна, Юпітэра і Венеры — адносна нябесных сузор'яў. Воран ледзь гучна прамаўляў: «Гідра, Змяя, Леў, Скрапіён, Вялікая Мядзведзіца, Малая Мядзведзіца, Ліра, Трохкутнік, Вагі, Цэфей, Андромеда, Арыён, Блязняты...» Нарэшце ён азваўся:

— Княжа, нябесныя свяцілы прадракаюць поспех. Усё паказвае на добрыя вынікі.

Першы паход быў здзейснены ў 950 годзе на Віцебск.

Напярэдадні выступлення войска адбылася ахвярная вячэра. У Свяшчэннай дубраве, непадалёк ад Дуба-Велікана, на вогнішчы, служыцелі культа смажылі мяса маладых бычкоў. Дружыннікі наядаліся ўволю. Яны шчыра верылі — супольнае з'яданне бычкоў надае ім сілы, з'ядноўвае ўсю дружыну ў адзіны арганізм, што надта неабходна ў працяглым паходзе і крывавых сечах.



Раніцай адкормленыя коні панеслі полацкую дружыну на ўсход.

Паколькі віцябчане і жыхары наваколля адразу неўзлюбілі кіеўскіх стаўленікаў, то Рагвалод з дружынай вельмі хутка дасягнуў мэты. Людзі княгіні Вольгі, пачуўшы пра набліжэнне полацкага князя з войскам, у спешцы селі на коней і пакінулі горад. Віцябчане сустрэлі Рагвалода як вызваліцеля, з радасцю адчынілі яму гарадскую браму.

У наступныя амаль паўтара дзясятка гадоў, як толькі сыходзіла вада і глеба становілася цвёрдай, Рагвалод з дружынай выпраўляўся ў паходы. Баявыя навыві дружыны паляпшаліся, кожны новы горад здабывалі лягчэй за папярэдні. Людскія страты змяншаліся, воіны амаль не гінулі. Так авалодалі Оршай, Магілёвам, Копысем, Веліжам, Усвятамі, Смаленскам, Крычавам і Прапошаскам. Вядома, кожны горад меў асаблівасці геаграфічнага размяшчэння і адметныя абарончыя збудаванні. Але Рагвалод з дружынай, якой кіраваў асілак Лось, умела пераадольваў бар'еры і перашкоды.

Сакрэт поспехаў Рагвалода заключаўся не толькі ў вайсковым майстэрстве дружыны. Ён перамагаў дзякуючы правільнаму выбару стратэгіі і падтрымцы багоў. І галоўнае — Рагвалод меў магічны меч і тугі лук са стралой, якія ўручыў яму стары Воўк і мясцовыя старэйшыны родаў. Перад паходам князь запускаў стралу высока ў неба. Яна доўга кружыла, а затым абірала пэўны кірунак. Конніца ішла тым шляхам, куды накіроўвалася страла. Калі войска спынялася на адпачынак, страла нерухома стаяла ўвысі. Дзівосную стралу назіралі ўсе дружыннікі. Гэта быў знак таго, што багі — на баку князя. Так даходзілі да горада, які належала скарыць. Тады магічная страла бяшумна вярталася ў калчан Рагвалода.

Аблога і штурм горада не былі складанымі. Абарончыя збудаванні крушылі лёгка, нібы цацачныя. Не толькі таямнічы лук са стралой, але і меч Рагвалода меў магічную сілу. Як толькі князь даставаў яго перад бітвай, ён пачынаў выпраменьваць асляпляльна-белае святло і напаўняў уладальніка неверагоднай дужасцю. Ніхто не мог перамагчы Рагвалода, баявы дух і зброя князя вырашалі зыход бітвы. Па ўсім відаць, цені магутныя продкаў і багі дапамагалі Рагвалоду.

Пасля захопу гарадоў полацкі валадар пакідаў там сваіх людзей на чале з намеснікамі. У іх задачу ўваходзіў кантроль над тэрыторыяй, а таксама збор падаткаў у княжацкую казну.

Рагвалод, нарэшце, вырашыў наведаць Скрыпторый — месца, дзе захоўваліся даўнія і пісаліся новыя кнігі. Ён ужо шмат чуў пра дзівосы, якія зберагаюцца ў Скрыпторыі.



Будынак кніжнікаў размяшчаўся на Ніжнім замку, насупраць палаца ваяводы. У ім штодня шчыравалі кніжнікі-летапісцы. Князь выбраў больш-менш вольны дзень. Разам са Звеніславай і сынам Святазарам накіраваўся да летапісцаў. Да іх прыходу належным чынам падрыхтаваліся.

Кніжнік-мудрэц па імені *Любамысл* расклаў перад гасцямі кнігі крывічоў. Яны былі напісаны на пергамене — апрацаванай скуры — даволі вялікімі літарамі. Тэкст вельмі часта перамяжоўваўся каляровымі малюнкамі.

— Тут змешчаны расповеды пра галоўныя падзеі нашага роду, — патлумачыў Любамысл. — Напісана, галоўным чынам, пра даўніх герояў і іх подзвігі.

Рагвалод акуратна перагортваў старонкі, з цікаўнасцю разглядаў малюнкi, распытваў аб тым, што на іх намалявана. Захоплены Любамысл з ахвотай і веданнем справы распавядаў розныя цікавыя гісторыі, часам зачытваў фрагменты з кнігі.

Затым запрасіў Рагвалода і Звеніславу да стала, дзе ляжала кніга вялікіх памераў. Разгарнуў яе і прадоўжыў:

— Гэта Праўда — галоўная кніга роду. У ёй звод законаў крывічоў. Тут запісаны рашэнні старэйшын аб пакараннях за розныя правіннасці.

Пасля гарталі іншыя кнігі, — пераклады мудрасцей егіпцянаў і халдэяў, грэкаў і лацінянаў на мову крывічоў.

Усе кнігі былі напісаны мяшаным алфавітам — лацінскімі і грэчаскімі літарамі, а таксама знакамі-сімваламі крывічоў.

«Сапраўды, каб іх чытаць, а тым болей пісаць — трэба вялікая мудрасць», — падумалася Рагвалоду.

Святазар папрасіўся ў бацькоў застацца ў кніжнікаў. Яны дазволілі, бо бачылі ў яго схільнасці да навукі. Пасля гэтага Святазар часта завітваў у Скрыпторый і падоўгу там знаходзіўся, з ахвотай спасцігаючы кніжную мудрасць.

Князь з жонкай пакінулі Скрыпторый. Яны выйшлі за браму і накіраваліся да Дзвіны. Там прыселі на высокім беразе. Рагвалод прытуліў жонку, глядзеў на задзвінскія лугі, аб нечым думаў.

— Хочаш, раскажу табе, адкуль пайшоў наш род? — запытала Звеніслава.

— Ты ведаеш пра гэта? — здзіўлена перапытаў князь.

— Мне ў дзяцінстве казалі бабуля. Дык вось, слухай. Нашы далёкія прашчुरы былі вельмі высокія і прыгожыя людзі. Яны спусціліся на зямлю з нябёсаў. З сабой яны прынеслі збожжа, авёс і ўсё чыста, што мы зараз вырошчваем. Мужчыны ўмелі лётаць у паветры, нібы птушкі, апрацоўвалі жалеза, маглі вырабляць металічныя рэчы. Усё, што зараз умеюць нашы людзі, пайшло ад іх. Наш род — абраны багамі! Мы — дзеці нябёсаў!



Звеніслава скончыла. Рагвалод яшчэ мацней абняў яе, пацалаваў у мяккія вусны.

12

964 год стаўся адметным у жыцці Рагвалода. Звеніслава нарадзіла дачку. Нараджала цяжка, у пакутах, страціла шмат крыві.

На вачах князя прыгажуня Звеніслава пачала чахнуць і згараць. Ад нясцерпнага болю яе вочы згаслі, яна вельмі цяжка дыхала.

Знахар Зенька ўжываў усе даступныя яму лекі, каб толькі выратаваць князеўну. Паіў настоямі і адварамі траў, націраў ногі барсуковым тлушчам. Выкарыстоўваў нават магію — падкладваў пад галаву камяні, закопваў адрэзаныя кавалачкі нагцей і пасму валасоў Звеніславы ў дрымучым лесе. Не дапамагло. Князеўна зусім аслабела. Тады Зенька рашыўся на апошні крок. Паводле яго загаду, Звеніславу адвезлі ў лес, прывялі да вялікай сасны з аголенымі каранямі. Лекар загадаў зусім кволай да таго часу жанчыне пралезці пад каранем пракаветнага дрэва. Але і гэты сродак лячэння аказаўся марным.

Пасля родаў Звеніслава пражыла менш за месяц.

Памерла князеўна раніцай. Цела яе на другі дзень спалілі, а попел развеелі ў Свяшчэннай дубраве.

Народжаную дзяўчынку назвалі Рагнедай.

Сум авалодаў Рагвалодам. Ціснула ў грудзях, на вачах часта выступалі слёзы. Усведамленне таго, што Рагнеда ніколі не ўбачыць маці, працінала сэрца. Усё навокал стала нецікавым і абыхавым.

На нейкі час Рагвалод нават прыпыніў паходы. «Навошта тыя землі і гарады, навошта багацці?» — думаў замаркочаны князь. Ды і ваяваць з адзінакроўнымі братамі-славянамі ён, па ўсім відаць, больш не жадаў.

Рагнеду карміла і даглядала мамка. Дачцэ князя дазвалялася больш чым астатнім дзецям. Аднак яна не надта карысталася магчымасцямі княжацкай дачкі. Рагнеда выяўляла схільнасць да працы. Яна змалку навучылася ткаць, рабіць палатно і вышываць прыгожыя ўзоры на кашулях і ручніках.

Зенька з ахвотай распавядаў Рагнедзе пра яе маці. Дзяўчынка любіла праводзіць час з ім. Яна ўважліва слухала, запамінала ўсе дэталі. Разам з лекарам князеўна збірала лекавыя травы і карэньчыкі, дапамагала яму гатаваць настоі і адвары.

Рагнеда з радасцю займалася кухарскімі справамі. Ёй падабалася гатаваць прысмакі — мясныя вырабы і выпечку, збіваць масла і вырабляць сыры з каровінага і казінага малака.

Калі дачка падрасла, Рагвалод часцей пачаў браць яе з сабой. Яна ўдзельнічала ў паляваннях, выездах князя па даніну. Паступова



князеўна далучылася да баявых мастацтваў. Асабліва ёй удавалася стральба з лука, дачка князя трапляла ў мішэнь не горш за дарослага лучніка.

13

Паступова Рагвалод акрыяў, вярнуўся да звыклых заняткаў. Разам з ім была Рута — чарняявая дзяўчына рэдкай прыгожасці. Дачка полацкага каваля, які перад тым памёр і пакінуў жонку і дачку без абароны, змагла сцешыць князя, вярнуць яму цікавасць да жыцця. Рута пасябрала з Рагнедай, шмат чаму навучыла яе. Яна прынесла ў дом князя ўтульнасць, супакоіла яго сэрца.

Рагвалод наладзіў адносіны са старэйшынамі суседніх славянскіх плямён — радзімічаў і дрыгавічоў. Але асабліва ён даражыў дружбай з уплывовымі кіеўскімі валадарамі, пры неабходнасці аказваў ім дапамогу.

Полацкі князь уважліва сачыў за падзеямі ў Кіеве. Там княжыў Святаслаў — сын Ігара і Вольгі. Ён лічыўся князем з трох год, пасля смерці бацькі ў 945 годзе. Але рэальную ўладу ажыццяўляла маці, княгіня Вольга. Паўнаўладным кіеўскім валадаром Святаслаў стаў толькі ў 964 годзе.

Ужо ў 965 годзе кіеўскі князь Святаслаў арганізаваў вялікі паход на Хазарскі каганат. Рагвалод доўга не вагаўся. З уласным войскам ён вырашыў далучыцца да Святаслава. Старэйшы сын — Рацьмір, які меў да таго часу дастатковы вайсковы досвед, таксама прасіўся ў паход. Але Рагвалод загадаў яму з часткай дружыны ахоўваць княства.

Таёмная зброя князя на вялікай адлегласці ад Полацка не мела сілы. Таму браць яе не мела сэнсу. Спадзяванні ўскладаліся на вайсковы досвед і баявое майстэрства дружыны.

На конях дамчалі да Оршы. Там пераселі на ладзі і ўніз па Дняпры даплылі да Кіева. Пасля ўз'яднання з войскам Святаслава, рушылі на паўднёвы ўсход на горад Саркел — сталіцу Хазарскага каганата.

На шляху мелі некалькі буйных сутычак з хазарскай конніцай. Высакарослыя крывічы супольна, плячо ў плячо з кіяўлянамі, грамілі хазараў, а потым дзялілі заваяваныя скарбы.

Саркел стаяў на рацэ Дон, меў добрыя ўмацаванні. Асада крэпасці доўжылася некалькі тыдняў. Нарэшце, штурмам узялі горад. Захапілі шмат каштоўнасцей.

Сталіцу хазараў — Саркел, паводле прапановы Рагвалода, перайменавалі. Назвалі на крывіцкі лад — Белая Вежа. У горадзе пакінулі вялікі гарнізон славянскіх воінаў.

Рагвалод павёў з сабой некалькі дзясяткаў узятых у палон хазарскіх хлопчыкаў і дзяўчатак, каб выкарыстоўваць іх на радзіме як слуг. Але, як паказаў час, гэта была яго непапраўная памылка.



Полацкі валадар і надалей падтрымліваў уладныя амбіцыі Святаслава Ігаравіча, бо меў ад гэтага немалыя набыткі. Апрача вайсковага рыштунку і табуноў пародзістых коней, незлічоныя багацці — золата, каштоўнасці, рэдкія ўпрыгожанні — ракой цяклі ў Полацкую зямлю. Скарбніца крывічоў імкліва папаўнялася.

14

Увесну 970 гада Рагвалод з дружнай пайшоў у паход на Візантыю. Ініцыяваў кампанію магутны кіеўскі князь Святаслаў Ігаравіч. Як найбольш спрактыкаваны і ўплывовы, ён і ўзначаліў аб'яднаныя славянскія дружныны.

Больш за тры сотні караблёў накіраваліся праз Рускае мора ў напрамку Царграда. Салёная марская вада і сонца спрыялі дружыннікам. Ваявода Лось з хлопцамі кідаўся за борт, сваволілі, цешыліся. Усе спадзяваліся на ўдачу. Славяне наведваліся пад сцены Царграда неаднаразова. У 860 годзе атрады русаў прыходзілі да сталіцы Візантыі, праўда, многія там палеглі. Легендарны князь Алег з дружнай штурмаваў Царград у 907 годзе.

Войска высадзілася ў Фракіі. Дружыннікі пераселі на коней і рушылі на сталіцу Візантыі.

Рагвалод і яго воіны ўпершыню ўбачылі непрыступныя каменныя сцены Царграда. Яны крыху сумеліся, убачыўшы цвярдзіну. Але паступова пераадолелі страх і гатовы былі дзейнічаць адчайна і рашуча. Надта вабіла здабыча.

Дасведчаны візантыйскі ваявода Патрыкій Пётр прыняў, аднак, іншае рашэнне. Ён адкупіўся. Славяне атрымалі вялікую даніну, у тым ліку і на тых дружыннікаў, якія загінулі падчас папярэдніх сутычак. Задаволеныя, яны адступілі і рушылі назад.

Вярталіся дамоў з незлічонымі скарбамі. Везлі рэдкія рэчы і каштоўныя ўпрыгожанні. Частку багаццяў перадалі ў Скарбніцу княства. Астатнімі распарадзіліся як хацелі: прадавалі, абменьвалі, дарылі сваім жанчынам, якія чакалі мужоў з пахода.

Рагвалод прывёз дачцэ Рагнедзе каштоўныя ювелірныя вырабы, якія ўдалося здабыць у Візантыі — залатыя ланцужкі, завушніцы, пярсцёнкі. Асабліва ўсцешылі Рагнеду каралі. Яны былі незвычайнай прыгажосці, ззялі ўсімі колерамі. Рагвалод старанна замацаваў іх на шыі Рагнеды. Вочы дачкі святліліся невымоўнай радасцю, выпраменьвалі ўдзячнасць.



У канцы лета адзначалі свята ўраджаю. Рагвалод з дачкой выехалі праз Запалоцце за горад. Земляробы з усяго наваколля сабраліся ў паселішчы над Дзвіной, каб адсвяткаваць дажынкi.

Жнейкі на полі з апошніх каласкоў «завівалі бараду». Улагоджвалі духа поля! Апошні сноп са жніва — імяніннік — абвязалі вышытымі ручнікамі і неслі яго да святочнага стала, ставілі ў куце.

З калосся рабілі вянок і ўскладалі яго на галаву прыгожай дзяўчыны — валадарыцы дажынак.

Абраная дзяўчына наблізілася да Рагвалода, зняла вянок і ўсклала яго на галаву князя. Рагвалод, паводле звычаю, падарыў ёй пярсцёнак з каштоўным каменем. Іншых жнеяк таксама ўзнагародзіў — завушніцамі і бранзалетамі.

Рагнеда далучылася да хору дзяўчат і разам з імі спявала жніўную песню:

Хадзіў раю па вуліцы,
Ніхто раю ў хату не пусціць,
Толькі папрасіла наша маці:
— А хадзі, раю, ка мне ў пакой,
А ў маім пакоі, як у святліцы,
Мае сталы цясовыя,
Мае скацёркі бялёныя,
Мае хлебushкі залатыя,
Мёдам налітыя.
А мы жнейкі маладыя,
Сярпы залатыя —
Пад гарою жалі,
Сярпы пазлачалі.

Затым усе земляробы скіраваліся ў прыбраную для свята хату, дзе смачна елі — бліны з салам, яечню, мёд. Да позняга вечара не сціхалі жніўныя песні, поўныя хараства і жыццёвага аптымізму.

Полацкі валадар вітаў пашырэнне ўлады кіеўскага князя Святаслава. Прыглядаўся да яго сыноў, аўтарытэт якіх павялічваўся. Яны станавіліся валадарамі ў асобных гарадах і землях. Каля 970 года сын Святаслава — Уладзімір стаў гаспадаром Ноўгарада. Другі сын — Алег атрымаў драўлянскую зямлю. Старэйшы сын — Яраполк, паводле спадчыннага права, — заставаўся княжыць у Кіеве.



Полацкі князь спадзяваўся на мір са Святаславічамі. Думаў пра новыя сумесныя паходы на Балканы, на Волгу, далёкую мардву і булгараў, касогаў і аланаў.

Рагвалод з сумам успрыняў у 972 годзе вестку пра смерць Святаслава. Кіеўскага князя забілі печанегі каля дняпроўскіх парогаў, калі той вяртаўся з чарговага паходу на Балгарскае царства.

Пасля смерці Святаслава паміж яго сынамі, замест узаемавыручкі і братэрскай згоды, успыхнула страшэнная варажнеча. Пачаліся няспынныя і крывавыя міжусобіцы. Што паслужыла канкрэтнай прычынай для ўзаемнай нянавісці — таямніца за сямю пячаткамі. Але, няйкакш, галоўнай прычынай стала неўтаймаваная прага Яраполка аднаасобнай і бязмежнай улады над усімі славянскімі землямі. Увосень 975 года ён невядома чаму пайшоў на брата Алега, драўлянскага князя, і той пры ўцёках загінуў, зваліўшыся ў роў.

Пад націскам войскаў кіеўскага валадара Яраполка, другі яго брат — наўгародскі князь Уладзімір, — мусіў уцякаць да шведаў. Увесну 978 года ён вярнуўся з дружынай наёмнікаў і здолеў адваяваць Ноўгарад. Выкінуў намеснікаў Яраполка і ўсталяваў сваю ўладу.

Крывавыя разборкі прэтэндэнтаў на Кіеўскі прастол істотна змяншалі пагрозы для Полацкага княства. Але Святаславічы ва ўзаемнай барацьбе шукалі саюзнікаў і ўсё часцей звярталі свой погляд на Полацк. Таму Рагвалоду трэба было вызначацца: на чый бок стаць, з кім сябраваць, каго падтрымліваць.

Нейкі час полацкаму валадару ўдавалася хітрыць і лавіраваць паміж рознымі лагерамі, захоўваць вайскова-палітычны нейтралітэт.

17

Паводле старадаўняга звычаю, крывічы штогод чынілі памінальныя трызны, ушаноўвалі духаў продкаў. На восеньскія Дзяды клікалі продкаў за стол, запрашалі частавацца, прамаўлялі словы ўдзячнасці.

У сям'і полацкага князя Рагвалода таксама старанна рыхтаваліся. Напярэдадні палілі лазню. Парыліся бярозавымі і дубовымі венікамі, апраналі свежае адзенне.

Бліжэй да апоўдня Рагвалод з дачкой накіраваліся ў Свяшчэнную дубраву, дзе быў развешаны прах Звеніславы.

Каля каменя-валуна Рагнеда прысела і пачала галасіць. У яе галашэнні-імправізацыі гучалі невымоўныя боль і смутак:

Мамачка мая родная,
Жаласніца мая!
А чым жа мы цябе так угнявілі,
Што ты нас пакінула?



Чаму ж ты не адгукнешся,
Чаму ж ты не абзавешся?

У адказ падзьмуў прахалодны вецер, у вяршалінах дубоў зашумела лістота. Так у дыханні ветру сустрэліся родныя душы, абняліся, прылашчыліся.

Рагвалод стаяў сцішана, у роздуме. Успамінаў вочы і пагляд Звеніславы, згадваў яе дзівосную ўсмешку.

Затым моўчкі вярталіся дадому. Рагнеда заслала белым абрусам памінальны стол, загадала кухарам ставіць стравы, нагатаваныя яшчэ з вечара.

За сталом сядзела ўся сям'я Рагвалода — два сыны і дачка, а таксама Рута. Князь узняў кубак з медавухай, напоўнены да краёў, прамовіў словы-зварот:

— Родныя Дзяды, завём вас, ідзіце да нас! Ёсць тут усё, чым палаты багаты!

Рагвалод крыху праліў на абрус медавухі. Тое ж паўтарылі і астатнія. Паводле старадаўняга звычаю частаваліся куцёй, поліўкай, кашай, блінамі. Узгадвалі продкаў, іх справы і ўчынкі.

Закончылі памінальную трапезу позна. На завяршэнне Рагнеда сказала рытуальныя словы-развітанне:

— Слаўныя Дзяды! Добра елі і пілі, а цяпер ідзіце да сябе!

Так шанавалі продкаў і тыя, як маглі, дапамагалі жывым.

18

Наступіў 978 год. Ён стаўся вырашальным для сям'і Рагвалода і ўсёй Полацкай зямлі.

Рагвалод марыў аб тым, каб парадніцца з кіеўскім князем Яраполкам. Менавіта ён з'яўляўся паўнаўладным валадаром Кіева, законным спадчыннікам прастола. Паводле планаў Рагвалода, яны разам з Яраполкам змаглі б супрацьстаяць агрэсіўным ордам, здзяйсняць сумесныя паходы на стэпавікоў, збіраць з іх даніну.

Рагнедзе якраз споўнілася 14 год. Самы час выходзіць замуж! Найлепшай кандыдатуры для яе, чымся Яраполк, Рагвалод і не ўяўляў. Рагнеда мела багаты пасаг. Але яна сама — неацэнны скарб, сапраўдная жамчужына Полацкай зямлі — годная нявеста для кіеўскага князя!

Яраполк быў старэйшы за Рагнеду на чатыры гады. Ён толькі і чакаў, каб пасватацца да яе.

Аднак наўгародскі князь Уладзімір апярэдзіў. Праз свайго ганца ён паведаміў, што хутка прышле сватоў да Рагнеды. Амбіцыйны князь Уладзімір не надта клапаціўся пра ўзаемныя пачуцці. Ён разважаў груба і цынічна: «Рагнеда будзе яму добрай жонкай, а яе бацька — князь



Рагвалод — надзейным хаўруснікам у змаганні з Яраполкам». Уладзімір прагнуў улады над Кіевам. Для яго, сына князя Святаслава і ключніцы Малушы, не было нічога важней за валадаранне ў багатай Кіеўскай зямлі.

У ноч перад прыездам сватоў Рагвалод кепска спаў. Яго сэрца моцна білася, часта перасыхала ў горле. Рашучасць рэзка змянялася на трывогу. Перад самай раніцай яму трызнілася: «У промнях яркага сонца ён кружыць у паветры вакол свайго палаца. У баявых даспехах, з мячом у руках, ён змагаецца з незвычайна вялікімі, быццам вераб'і, пчоламі. Яны балюча джаляць яго рукі і неабароненыя месцы. Рагвалод з усяе сілы б'е мячом, знішчае іх дзясяткамі, але пчол не менее».

Узмакрэлы і стомлены ён прагнуўся. Абмыў халоднай вадой твар, крыху супакоіўся.

Раніцай ахова паведаміла князю, што ў Полацк прыехалі паслы. Перад гарадской брамай стаялі госці з Ноўгарада — сваты ад князя Уладзіміра.

У якасці галоўнага свата завітаў Дабрыня — дзядзька Уладзіміра, родны брат яго маці Малушы. Госця выйшаў сустракаць ваявода Лось. Ён ласкава прывітаў Дабрыню. Затым наўгародцаў праводзілі ў раскошны Гасцінны двор у Ніжнім замку, дзе зазвычай і размяшчалі гасцей.

Увечары Рагвалод запрасіў Дабрыню з дружкамі на вячэру да сябе ў Верхні замак. Кухары і чэлядзь накрылі багаты стол.

Дабрыню з сябрамі пасадзілі на кут, леваруч ад князя. З правага боку ад Рагвалода сядзелі Воўк і ваявода Лось. Потым сотнікі і заможныя купцы. За спінай князя стаялі два ахоўнікі. На ўсялякі выпадак, дзеля спакою.

Гаспадары і госці шмат пілі, смачна елі. Гутарылі, жартавалі, смяяліся.

Ваявода Лось выказаў шчырую надзею на сяброўства паміж князямі. Ён агучыў сваю даўнюю мару:

— Полацк і Ноўгарад павінны скарыць хазараў, знішчыць іх дазвання. Было б добра пабіць і германцаў. У іх шмат золата і каштоўнасцей.

Рагвалод і Дабрыня ківалі галовамі ў знак згоды. Усім хацелася верыць, што так яно і будзе.

На наступны дзень Рагвалод паклікаў да сябе ў пакоі Рагнеду. Яна неўзабаве з'явілася. Абраная ў ярка-чырвонае адзенне, з дарагімі каралямі на шыі і залатымі пярсцёнкамі на руках, Рагнеда выглядала надзвычай прывабнай.



Гутарылі нядоўга.

Князь сцішаным голасам запытаўся ў Рагнеды:

— Няўжо, ты, законная дачка полацкага князя, пагодзішся жыць з сынамі рабыні?

Рагнеда памаўчала. Яна выглядала на дзіва спакойнай і ўпэўненай. Было відаць, што яна належным чынам падрыхтавалася да будучай ролі князеўны.

Затым яна нечакана рашуча адказала:

— Не трывожся, бацька. Я ніколі не разую сына рабыні. Хачу быць з законным кіеўскім князем Яраполкам. Толькі за Яраполка хачу. Нікога іншага не жадаю і бачыць!

Рагвалод устаў, наблізіўся да Рагнеды, прытуліў да сябе і прамовіў:

— Няхай усё будзе так, як хоча тваё сэрца.

Ваявода Лось перадаў Дабрыню адмову Рагнеды. Раззлаваныя сваты неўзабаве пакінулі горад і стрымгалоў памчаліся ў Ноўгарад.

Князь Уладзімір, пачуўшы зняважлівую адмову, ускіпеў ад злосці. Ён прагнуў неадкладнай помсты.

Тым часам Рагнеда сніла сон: «Безліч пацукоў і вялізных прусакоў носяцца па ўсім горадзе, агідна пішчаць. Яна спрабуе схвацьца ў палацы, але яны паўсюль, лезуць за ёй у жытло, спрабуюць укусьці яе ногі. Яна адмахваецца, крычыць».

Ад уласнага голасу князеўна прачнулася. Уся калацілася.

Прадчуванні не падманулі Рагнеду. Праз некалькі тыдняў агромністае па тым часе войска Уладзіміра, колькасцю звыш пяці тысяч воінаў, стаяла пад Полацкам.

Дабрыня, перад тым як пакінуць горад, падкупіў княжацкага чашніка Цішылу. Стары ваявода прадбачыў гнеў і рашучыя дзеянні свайго гаспадара. Ведаў, што той неўзабаве вернецца з войскам, каб адпомсціць Рагвалоду і жорстка пакараць Полацк.

Сквапны Цішыла чакаў умоўленага знаку. Як толькі атрымаў яго, уначы скраў лук са стралой і меч князя Рагвалода. Завалодаўшы магічнай зброяй, злодзей кінуўся наўцёкі. Чашнік перабраўся праз абарончыя збудаванні, спусціўся да Дзвіны. Асцярожна паклаў зброю ў невялікі човен, адштурхнуў яго ад берага. Каб справіцца з моцным цячэннем, пачаў з сілай грэбці вяслom. Але раптам човен, на якім Цішыла перапраўляўся праз раку, без нейкіх бачных прычын, нібы яго пацягнула нябачная рука, разам са злачынцам, імкліва пайшоў пад ваду і знік у глыбокім віры.

Дзвіна назаўжды паглынула рэліктавы меч і лук са стралой. Ніхто з таго часу больш не бачыў магічнай зброі крывічоў.



Раніцай каля брамы Ніжняга замка з'явіліся ганцы ад наўгародскага князя Уладзіміра. Рагвалод загадаў адчыніць браму і асабіста выехаў насустрач. Ганцы прапанавалі яму мірна здаць горад і разам з дружнай прысягнуць на вернасць іх гаспадару князю Уладзіміру. Рагвалод не прыняў ганебную прапанову і гнеўна заявіў:

— Вы прыйшлі з мячом, ад мяча і загінеце. Няхай ваш князь-сабака ідзе прэч з маёй зямлі!

Пасланцы рэзка павярнулі і памчалі ў лагер да Уладзіміра, які паставіў свой шацёр на ўзвышшы, непадалёк ад Дзвіны, каб бачыць усю панараму Полацка.

Рагвалод аддаў загад рыхтавацца да бітвы. Неўзабаве ён даведаўся, што знікла яго зброя — лук са стралой і меч. Сэрцам адчуў нядобрае. Ён распарадзіўся неадкладна перахаваць скарб далей ад горада. Уначы каштоўнасці асцярожна пагрузілі ў ладзі і адправілі ўніз па Дзвіне. У лясістай мясцовасці, на ўзвышшы, у таемным сховішчы, падрыхтаваным загадзя, жрацы надзейна замуравалі скарб Полацкага княства.

Штурм Полацка ўзначаліў Дабрыня, які добра ведаў абарончую сістэму горада. Рагвалод, аднак, паспрабаваў перашкодзіць планам наўгародцаў. Ён вырашыў выйсці за браму і змагацца ў адкрытую, у чыстым полі.

Рагвалод разлічваў моцным ударам адкінуць ворага, жалезнай булавой назаўсёды адбіць ахвоту не толькі пагражаць, а нават набліжацца да яго ўладанняў. Конніца рушыла насустрач варожаю войску. Але харугву палачанаў заманілі ў пастку, коннікаў расстралялі з лукаў. Загінула шмат дружыннікаў. Князь з астаткамі мусіў павярнуць назад і хавацца за сценамі горада.

Пасля першай паразы было прынята рашэнне — дзяцей і жанчын вывезці з абложанага горада. Уначы па Дзвіне іх ўдалося пераправіць у бяспечнае месца.

Рагнеда адмовілася пакідаць горад. Яна засталася разам з бацькам і братамі біцца з ворагам. У кальчуге і шаломе, з уласным тугім лукам, заняла месца на вежы каля адной з байніц.

Як толькі полацкі князь адступіў і зачыніўся ў Ніжнім замку, частка варожага войска пераправілася цераз Палату. Адначасова з Ніжнім замкам, войска Уладзіміра пачалі штурмаваць і Запалоцце, якое мела стратэгічнае значэнне. Адтуль у Верхні і Ніжні замкі, праз масток, пастаўляліся прыпасы і харчаванне.

Абарону Запалоцця ўзначаліў асабіста ваявода Лось. Побач з ім змагаўся Рацьмір — старэйшы сын Рагвалода. Дабрыня цудоўна ведаў ролю гэтага прадмесця ў жыцці горада, таму асноўны ўдар скіраваў менавіта на яго.



Аблога Полацка доўжылася амаль тыдзень. Палачане можна змагаліся. На абарону горада паўсталі ўсе жыхары — рамесны люд і чэлядзь, мужчыны і жанчыны, усе, хто мог трымаць зброю.

Ніжні замак, сем вежаў якога былі вельмі добра ўмацаваныя, абараняла дружина пад кіраўніцтвам Рагвалода. Князь біўся поплич з астатнімі абаронцамі горада.

Уначы горад з усіх бакоў абстрэльвалі падпаленымі стрэламі. Стрэхі, накрытыя асінавай шчапой, імгненна ўспыхвалі. Жыхары спрабавалі гасіць полымя вадой і пяском, але не спраўляліся. Склады з харчаваннем ахоўвалі найбольш пільна, не пакідалі без нагляду ні ўдзень ні ўначы.

Уратаваць Скрыпторый не ўдалося. Каштоўныя рукапісныя кнігі крывічоў згарэлі. Хаця, як потым казалі, кніжнікі-летапісцы здолелі сёе-тое выхапіць з полымя, перахаваць і зберагчы.

Праз некалькі дзён безупынных штурмаў Полацк, калісьці дагледжаны і велічны, выглядаў жахліва. На месцах жылых дамоў дыміліся галавешкі. Паўсюль на вуліцах ляжалі трупы забітых. Разносіліся стогны і енкі параненых.

Лекар Зенька не паспяваў аказваць усім дапамогу. Рагнеда спускалася са сцен і разам з ім перавязвала раны. Адцягвалі жывых у больш бяспечныя месцы. Жанчыны, якія засталіся ў горадзе, раздзялілі лёсы сваіх мужчын. Яны рабілі ўсё, каб спыніць ворага.

Войска Уладзіміра, узмоцненае азвярэлымі наёмнікамі-шведамі, урэшце, здолела зламаць супраціўленне. Спачатку ўзялі Запалоцце. Затым уварваліся ў Ніжні замак. Азлоблена дабівалі параненых, з ацалелых дамоў выцягвалі багацці і каштоўныя рэчы.

Рагвалод з рэшткамі дружны з болей у сэрцы адступіў і зачыніўся ў Верхнім замку. Некалькі штурмаў адбілі, але шэрагі абаронцаў з кожным новым наступам радзелі.

Наўгародцы насядалі з усіх бакоў. Урэшце, яны таранам прабілі замкавую браму і наўпрост уварваліся ў замак. Полацкі князь з дружыннікамі спусціўся з абарончых сцен і біўся на пляцы. Сеча доўжылася яшчэ некалькі гадзін. Амаль усе дружыннікі загінулі.

Рагвалод адчайна біўся да апошняга, да таго моманту, пакуль не ўбачыў яркае святло. Яно моцна ззяла і паступова авалодвала ўсёй яго існасцю, а затым — узяло князя і імкліва панесла ў нябёсы.

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

Вера ў сілу дабрыні,
або Сын Беларусі, сын Прагі

Эсэ

Ёсць на свеце гарады, якія з самага пачатку радасна і балюча ранняць тваё сэрца. Або, калі выславіцца іначай, заражаюць тваю душу вечнаю тугою па сабе. І не толькі тваю душу. Усякую.

Прага — адзін з такіх гарадоў. Я думаю аб ёй, як многія і многія тысячы людзей восемсот... чатырыста... сто год назад... цяпер. Я ўжо ведаю, што ніколі не здолею адкінуць думку аб ёй, што гэты горад будзе вечна і ўладна прыцягваць мяне да сябе. І як першую даніну маёй новай (і старой) любові да яго, я хачу прынесці яму сціплае апавяданне аб адным чалавеку, для якога ён стаў другой, духоўнай, радзімай.

Аб Францыску Скарыне (каля 1490 — каля 1551), вялікім беларускім першадрукару, асветніку, вучоным, мастаку. Першым сярод усходніх славян доктару медыцыны. Першым



(значна раней за Лютэра) перакладчыку Бібліі на мову простага чарнарукага народа.

Кніга Быцця — і асвета? Кніга Царстваў — і гуманізм? Ці не замнога мы бяром на сябе, называючы Скарыну асветнікам і гуманістам? Дзеля таго, каб адказаць на гэта, трэба зірнуць на эпоху, у якую жыву гэта чалавек.

Людзі нібы ачнуліся ад шматвекавага чаднага сну, у якім ледзь не памерла самая ідэя Чалавека. Іхнія галовы яшчэ баляць рэлігійнымі догмамі і феадальнымі нормаў. Але лёгка ўжо хапаюць свежае паветра, прагна, захлынаючыся, з той цягай да рэзкага, гаючага ветру, якая лепей за усё гаворыць, што Чалавек, што Чалавецтва будуць жыць, якія б Гернікі і Асвенцімы ні былі яшчэ суджаныя ім на іхнім шматпакутным шляху.

З-за мораў плывуць караблі, грузаныя вострымі прыправамі і золатам, багацеюць і робяцца мацнейшымі за федалаў гарады, з-пад рук рамеснікаў выходзяць рэчы, якія мы і цяпер лічым шэдэўрамі. Як трава пасля доўгай зімы, паўсюль з'яўляюцца дзівосныя па багацці талентаў людзі: паэты, дойдзіды, філосафы, інжынеры, мастакі.

І, аднак, на думцы чалавека яшчэ вісяць кайданы. Царква паўсюль рэгламентуе гэтую думку (змянілася толькі тое, што думка болей не жадае слухмяна і пакорліва цяпець гэта і, застаючыся рэлігійнай, прынамсі, у філасофскім аспекце, хоча мець права сумнявацца, мець права на ерась, мець права не ўсё браць на веру, нават калі гэта казалі Майсей або Хрыстос).

Яшчэ паўсюль гараць жывыя факелы, і ў Англіі «авечкі з'ядаюць людзей», але з'явіліся ўжо Рабле і Леанарда да Вінчы, Томас Мор і Кампанела, Мюнцэр і Гус.

Разгромлена войска Мюнцэра. Пасля тытанічнай барацьбы з сіламі ўсяго свету прыдушаны рух гусітаў. Жыццё — як агонь і ноч: дзіўная сумесь гуманізму, які ўсё больш уладна разгараецца ў душах, і самага бессаромнага, трыумфуючага цемрашальства.

На беларускіх землях яшчэ горш. Большая частка людзей увогуле не прагнулася, не адчувае неабходнасці змен. Яны ўжо выраслі са старой вопраткі, але не саромеючыся носяць яе. Самыя перадавыя з надзеяй глядзелі на Рэфармацыю, на гусіцкі рух, але цяпер страцілі надзею і яны.

Як пісаў пазней наш паэт Мікола Гусоўскі ў сваёй «Carmen de bisontis» («Песні пра зубра»):

Братазабойствы, грызня, міжусобныя войны —
Іхні занятак фізічны і свет іх духоўны.
Б'юцца князі-ваяводы, а стогнуць народы.

.....



Што ім той смерд — наша гора і нашы пакуты?
Ім свайго дамагчыся, а ты хоць заліся
У горкіх слязах. За мурамі рыданняў не чутна...

Што ім значыць клінком мацярынскае лона
Выпусціць разам з маленькім? Усё ж па загадзе:
Сродкі — любыя, а мэта адна — вынішчэнне.

...ён і не дбае, што голыя рукі адпомсцяць.
Стогне і ў цемрадзі ночы злавеснай народ наш
Вобмацкам долі шукае. Жахлівыя здзекі...

Князь і баяры — усе, каму льга заступіцца,
Глухі да нас і не горай, чым жорсткі татарын,
Душаць пятлёй галасы абурэння ў народзе.
Плаха і кат-выканаўца — вось доля любога,
Хто пастаяць за закон і за Бога азваўся.

Рэфармацыя таксама пачала паліць людзей. Гусітам не ўдалося
збудаваць «Царства Божае» на зямлі. Свае бунтары пайшлі на плаху.
Надзея ўжо нават не на Бога — што ён зробіў добрага? — а на Дзеву
Марыю.

Вымаліць краю тваю абарону-спагаду.
О, заступіся за нас! Праз любоў к Чалавеку.

Ты наша маці-заступніца, мы — твае дзеці,
Крыўдзяць, цкуюць нас і ганьбяць — утры нашы слёзы.

Нашым князям, што ў сваіх міжусобіцах розум
Нашай крывёй замуцілі, падай на пахмелле...

Цемра. Надзеі няма. Дабро стаптанае.

Упершыню ляснуў друкарскі станок.

І ў сэрцах тых, што наперадзе, што ўсё яшчэ вераць у дабро,
з'яўляецца дзіўная ўпэўненасць: вось адзін выхад. Яны яшчэ не ве-
даюць, колькі хлусні выйдзе з-пад ягонага праса. Яны думаюць, што
толькі слова Ісціны будзе дарыць людзям наборная дошка.

Мы — шчэ натоўп, грамада непісьменная, цемра.



У асвеце, у друкаванай кнізе, у набліжэнні ўсіх людзей да вышынь пазнання пачынаюць бачыць гуманісты **адзіную** панацэю ад усіх бедаў.

І што датычыцца, напрыклад, Чэхіі, то кнігадрукаванне тут стала распаўсюджанай з'явай літаральна праз пару гадоў пасля вынаходніцтва яго Гутэнбергам. На гэта былі свае прычыны. Кніга — зброя. Кніга — паветра. Кніга — галоўны козыр у спрэчцы пра тое, быць увагоўле ці не быць у свеце чэхам.

У такі час трапляе ў Прагу Францыск Скарына, сын купца з горада Полацка.

Полацк у той час вялікі і багаты. Ён плаціць каралю падатку ледзь не больш за ўсе гарады княства. У ім сыходзяцца артэрыі гандлёвых шляхоў, на вулках чуваць нямецкая, дацкая, італьянская мовы. Затое слаба гучыць сярод вярхоў беларуская мова і, галоўнае, беларуская думка.

Насоўваецца нешта трывожнае. Раней нікога не ганялі за чытанне «ератычных» італьянскіх, нямецкіх і сваіх рукапісаў. Раней была цярпімасць. Калі ў 1413 годзе ў Полацкую епархію і Віцебск прыехаў славыты Іеранім Пажскі і прапаведаваў ідэі Гуса — ніхто не перашкаджаў яму рабіць гэта, і ідэі прапаведніка з Гусінца набылі ў Полацку і Віцебску папулярнасць, іх слухалі і князь, і просты народ (мог слухаць іх і дзед Скарыны).

А тут пачыналася нешта дзіўнае. Пасеў быў зроблены. Рунь выйшла наверх. І тут жа гэтую рунь пачалі па-вар'яцку таптаць. Замест цярпімасці — барацьба нацый, вераў, моваў, паляванне за ведзьмамі. І ўжо справа ідзе аб тым, ці будзе народ маліцца, як ён хоча, дыхаць, нават проста жыць.

І народу гэтаму, галоўнае, няма адкуль даведацца аб «праўдзе» і аб «праўдзівым Богу». Мала, вельмі мала кніг. Кнігі — рукапісныя. Кніга — гэта вельмі дарагая маёмасць. Кніга дарэмна займае месца ў багатых палацах, дзе ў яе не заглядаюць. Кніга ў корані не дэмакратычная.

І, магчыма, яшчэ ў той час зараджаецца ў душы юнака думка пра кнігу адносна танную, даступную, кнігу, якую мог бы трымаць у руках кожны і разумець — кожны. Кнігу на роднай мове. Не на латыні, не на стараславянскай (абедзве незразумелыя і абедзвюма клірыкі адгароджваюцца ад простага народа, каб і далей лічыў кніжную прамудрасць дарам Божым, іх, клірыкаў, людзьмі асобай, вышэйшай пароды, а сябе — няздатнай ні на што жывёлай, якой так і суджана век пражыць у цемры).

На роднай. Што да гэтага, у Скарыны няма сумненняў. Пасля, у прадмове да адной з кніг сваёй Бібліі, ён скажа, што выдае кнігі на простае мове таму, «іжэ мя літасцівы Бог з той мовы на свет пусціў».

Пачынаецца шлях. На ўсё жыццё. Упарты, настойлівы. Вечны паход, вечная вайна за веды і культуру. Па гразкіх дарогах радзімы,



па дарогах чужых краін. Пад дажджом, пад пякучым сонцам, пад навальніцамі і снегам. Праз непрыхільнасць, недавер, жорсткасць, падазрэнні. Нават праз смерць.

1504 год. Юнак у Кракаўскім універсітэце Ягелонаў. На факультэце свабодных мастацтваў. Гэта часы Каперніка. Гэта рэнесанс навукі і мастацтва, адраджэнне чалавечых душ, іх выйсце з пекла, у якім гінуў сам дух.

5 лістапада 1512 года. Падуя. Храм Святога Урбана. Віцэ-прыёр Тадэй Мусаці паведамляе вучоным мужам медыцынскай калегіі ўніверсітэта аб тым, што «найвучонейшы юнак, доктар навук, бядняк з вельмі далёкіх краін, можа, за тысячы з чымсьці міль ад гэтага славуэта горада, дзеля павелічэння славы і чэсці яго, а таксама гэтай слаўнай гімназіі... прыбыў сюды і жадаў бы... атрымаць ступень доктара медыцыны бяскоштна, па спецыяльнай міласці і з ласкі Божай».

Ён адказваў «настолькі выдатна і бездакорна» (а экзамен быў «строгі»), такімі «бліскучымі доказамі», што «ўсімі наяўнымі дактарамі, пры поўнай адсутнасці нязгодных», быў «абвешчаны доктарам лекарскіх навук».

Што прывяло яго ў Італію? А тое, што пазней прывяло ў Прагу. Дух універсітэта пранізваў і вызначаў усё ідэйнае, усё духоўнае жыццё і Падуі, і Прагі. І гэта быў тып менавіта «італьянскага ўніверсітэта».

Не бурсы, што смярдзіць капустай і запляснелымі ідэямі, і не нашая школа, а, хай сабе і не да канца вольная ад даўно струхнелых думак Аўгусціна Блажэннага,— усё ж гуманістычная школа, у якой, перш за ўсё, кажучы словамі Дантэ, цанілася «доблесць і веды», а не бяздумнае наследаванне закасцянелым царкоўным догмам. Лозунгам Падуі, лозунгам Прагі ў той час магло быць: «За розум, веды, праўду супраць догмы, супраць хлусні, супраць двух бакоў аднаго медаля: пакры і несправядлівасці».

Дык вось. Прага. 1517 год. Менавіта ў гэтым горадзе ён надрукуе сваю Біблію на старабеларускай мове. Яшчэ задоўга да таго, як выйдзе нямецкая Біблія Лютэра.

Дзе Скарына правёў пяць гадоў пасля Падуі? Мы не ведаем. Але гэтыя гады, несумненна, не прапалі. Чалавек рыхтаваўся да галоўнай справы жыцця. Напэўна, у гэтыя гады і быў ім зроблены пераклад, таму што пазней, у Празе, за ўсімі друкарскімі, арганізацыйнымі, грашовымі клопатамі на гэта проста не хапіла б часу.

Прага тых часоў. Яе змрочны і прыземлены раманскі пачатак з цэрквамі, падобнымі на пячоры, высечаныя ў скале. І працяг. Нібы сам дух чалавека выбухнуў у неба і пачаў выстрэльваць у яго стрэламі непараўнальнай пражскай готыкі.

Лесвіца Іякава. Людзі раптам нібы пачалі разумець, што не адным анёлам узыходзіць па ёй на неба, што могуць і яны, здаравенныя



пражскія мяшчане, з хітраватым розумам у вачах, аматары выпіць і пад'есці: піва льецца ў глоткі, бы ў апраметную, кавалкі шынкі падаюць туды ж, як са страхі.

Але ён бачыць галоўнае, бычыць тое, што зрабілі чорныя, жорсткія, як капыты, рукі гэтых людзей: грубыя мury будынкаў і найтанчэйшы аксаміт, мячы і карункавую работу па дрэве і злаце.

Гэтыя яму дапамогуць, ён ведае. Дапамогуць зрабіць па ягоных малюнках дрэварыты (і на іх будуць «біблейскія» героі ў старабеларускіх — аднак і з элементамі чэшскай гарадской вопраткі пачатку XVI стагоддзя — адзеннях), дапамогуць адліць шрыфт, дапамогуць дастаць з Германіі дэфіцытную паперу, патрэбную як паветра, тую, з Аўгсбурга, з вадзяным знакам у выглядзе галавы быка.

Памогуць яго палкаму жаданню прынесці свайму народу святло, зрабіць яго хаця крыху шчаслівейшым.

І памаглі. І ўжо ёсць друкарня. Можна быць, што напauлегальная (гарадскія акты не ўпамінаюць аб месцы, дзе яна была). І гэта зразумела. У вясёлай «добрай, старой Празе» завялася рэлігійная падазронасць. Семдзсят дзевяць год таму задушаны гусізм, і, напauна, самая памяць пра Божых воінаў, пра рыцараў волі крыху прыаслабла ў людзях, прыціснутых усобицамі і сваркамі князёў. Жыве яшчэ шмат людзей, што памятаюць караля Іржы з Патэбрад, але яны памятаюць і ягоны лёс, і, што казаці, ад гэтых успамінаў ім крыху не па сабе. Краінай правяць — і доўга яшчэ будуць правіць — людзі, якім мала справы да чэшскай мовы і культуры, да гордага духу чэшскага народа. Праўда, пакуль што гэта славяне. Але не за гарамі час Габсбургаў. Спачатку мяккія лапкі, апекаванне мастацтвамі, а потым сталёвая песць, якая стагоддзямі будзе імкнуцца выдушыць з чэхаў мову, самасвядомасць і веру ў свае сілы, каб самое імя «чэх» знікла з твару зямнога.

Скарына яшчэ ўбачыць гэта. І вялікі пажар Малай Страны, Града і Градчан, і страшны час, калі Фердынанд I пазбавіць пражан палітычных правоў. Многа, ой, многа яшчэ давядзецца яму пабачыць!

Але пакуль Прага ёсць Прага. І ідзе набор. І гравёры рэжуць дошкі для гравюр і часам робяць гэта цераз пень-калоду, можа, напіўшыся півам, — падумаць толькі, у сцэне жніва да Кнігі Руф усе жняцы трымаюць сярпы ў левай руцэ! Краіна леўшуноў! Але часцей за ўсё так добра, што скарынаўскія гравюры будуць лічыцца шэдэўрамі аж да нашых дзён, а ў свае часы лічыліся Божым дзівам.

Прага ёсць Прага. Ажыўленая, гандлёвая і рамесніцкая, моцная залатымі рукамі майстроў, культурнымі традыцыямі, навукай і кніжнасцю. У ёй малады вучоны (яму яшчэ толькі каля дваццаці сямі гадоў) адчувае сябе як рыба, якую ўрэшце пусцілі ў ваду. Ён урэшце дышае на поўныя грудзі паветрам горада. Ён бачыў Полацк з непараўнальнымі Сафіяй і Ефрасінняй, бачыў суровы, мужны воблікам



Кракаў і Падую. Але Прага, несумненна, самы прыўкрасны з гарадоў, у якіх яму даводзілася жыць. Не такая, як цяпер, але, несумненна, ужо «Злата Прага».

Ён любіць яе. Яму тут лёгка жыць і працаваць. Лёгка рэгуляваць вінт праса, лёгка лаяцца з рабочымі, лёгка праводзіць бяссонныя ночы над рэдагаваннем тэксту або над пісаннем прадмоў да кожнай кнігі.

Лёгка нават проста блукаць начнымі вулкамі і піць прыгажосць горада.

Што ён мог бачыць?

Карлаў мост, такі ж велічны і гожа, хіба што без статуй, з адным толькі старым распяццем. Але ж Влтава плыла і тады, як цяпер, варушачы косы водарасцяў і адбіваючы нясмела першыя прамяні сонца.

Складаную блытаніну раманскіх і гатычных будынкаў, у якую, пакуль што яшчэ вельмі нясмела, украдваўся ранні рэнесанс (да базілікі Святога Іржы толькі нядаўна прыбудаваўлі рэнесансны франтон і пачалі перабудоўваць «дом Фаўста»).

Так жа ўзносіўся ў палымнеючае вячэрняе неба храм Святога Віта з зазубранымі, як хвост ската, шпілямі, што, здаецца, пранізваюць самае неба. Так жа звіваліся грэшнікі на мазаіцы «Страшнага суда». І, самае галоўнае, ужо пятнаццаць гадоў блытанінай сваіх гатычных скляпенняў адгароджваў ад астатняга свету свой нязмерны абшар, у якім — хоць на конях, Уладзіслаўскі зал.

Як і цяпер, узносіліся ўгору Чорная вежа і Даліборка і жорстка зранены гусіцкімі войнамі Страгаўскі манастыр. Увесь у шнарах, што раздзерлі яго прыўкраснае цела.

І чорны гмах Прашнай брамы, якая (падумаць толькі!) тады яшчэ не была Прашнай, і была позне-, а не псеўдагатычнай. І, ясна ж, духоўнае сэрца горада — тады яшчэ гатычны, як і Старамесцкая плошча, Караліnum, у якім цяпер сядзяць езуіты, але веды і цяга да іх у студэнтаў застаюцца ранейшымі.

Мне толькі страшэнна шкада, што ягонныя вочы не ўбачылі аднаго з самых вялікіх дзіваў на зямлі — Златай вулачкі. Не ўбачылі цацачнага рознакаляроўя яе домікаў, комінаў, усёй гэтай каменнай поліфаніі, якая кажа нам аб жыцці сярэдневякоўя куды больш, чым многія славуць храмы.

Аб звычайным няяркім жыцці з будзённымі трывогамі, са сваімі маленькімі радасцямі і маленькімі перамогамі, з усім тым, чым і цяпер жыве значная частка чалавецтва.

А ўрэшце, ён бачыў шмат таго, чаго, на жаль, ніколі не ўбачым мы.

Ён блукае вуліцамі. Добра думаецца пад спеў пражскіх званаў. І добра ўспамінаецца пра родныя полацкія званы.



Яшчэ не гаворыць над Прагай «Зігмунд», але ўсё так жа, як і цяпер, адбівае хвіліны жыцця, што няўхільна падаюць у вечнасць, «Арлой».

Не, не, трэба спяшацца. Жыцця не хопіць на тое, што задумаў ён, Францыск Скарына. Такого кароткага, такога безабароннага перад нечаканасцямі і чужой злой воляй. Такого ўпартага, моцнага, нязломнага.

...Недзе на Старым Месце, у раёне Старамесцкай плошчы, па начах гарыць святло, звяраюць тэкст будучай кнігі з Бібліяй на стараяўрэйскай і грэчаскай і лацінскай мовах. І, перш за ўсё, з чэшскай Бібліяй 1506 года.

На Скарынавы далоні лёг першы, вільготны і ліпкі ліст. Першы з многіх і многіх тысяч. 23 кнігі. З прадмовамі, каментарыямі, застаўкамі і гравюрамі. І ўсё гэта яго работа.

Нейкая горкая іронія ёсць у тым, што ён пачаў выдаваць Біблію з Кнігі Іава. Нібы прадбачыў свой нялёгкі шлях. Нібы гэты вялікі вучоны, вялікі мастак і пісьменнік загадзя ведаў свой лёс. Урэшце, гэткае падсвядомае прадчуванне не такая ўжо рэдкая рэч на зямлі. Іржы Волькер прадчуваў сваю раннюю смерць, і Карэл Маха ў сваім «Mai», і Пушкін у сцэне смерці Ленскага, і наш беларус Максім Багдановіч.

Скарына быццам адчуваў, што ён, як чалавек з «зямлі Уц, імя якому было Іаў», усё жыццё будзе рызыкаваць самім жыццём, будзе цягнуцца па «крутых чужых сходах», як Дантэ, што яго будуць праклінаць, што супраць яго справы будуць такія ворагі, як папа і Лютэр, маскоўскія патрыярхі і свае дабрадзеі.

І, аднак, ён ідзе. Ён верыць у дабро, і яго вядзе па цяжкіх шляхах толькі адно:

— Дайце асветы майму народу. Дайце крыху болей асветы славянам. Тады іх, пісьменных, абазнаных, ніхто ўжо не здолее пакрыўдзіць, як крыўдзілі дагэтуль.

Так, прынамсі, лічыў ён.

Выходзіць кніга за кнігай, і кожная — маленькае дзіва паліграфіі. Вытанчаны, зграбны, чытэльны шрыфт, з выдумкай і густам зробленыя застаўкі і загалоўныя літары, выключныя па прыгажосці і якасці друку гравюры, якія ўраджаюць і цяпер і якія можна разглядаць гадзінамі. Народу так патрэбна прыгажосць! Не менш, чым веды і хлеб!

Ён робіць таленавітыя кнігі. Ён проста не можа рабіць іншых.

І вось ужо ўсе яны ляжаць перад ім. Такіх яшчэ не было. І ўсё гэта зрабілі ягоныя рукі і рукі яго пражскіх сяброў.

Зрабілі самі, без нічыёй дапамогі, і гэта відаць не толькі па чыстай залатой мове, але і ў кожнай рысе гравюры, з якой паўстае славянскі тып ва ўсёй сваёй асаблівасці, дзе ўсё сваё: твары, вопраткі,



інтэр'еры, нават сам пейзаж. І кожны славянін, убачыўшы гравюру да Кнігі Руф, успомніць цягучую жніўную песню над полем, мігценне каласоў у вачах, шастанне сярпа і, магчыма, прыпомніць, што і ён бачыў дзвюх бедных жанчын, якія падбіралі каласы за жняцямі, і сціснецца ў яго сэрца ад раптоўнай, вострай шкадобы да іх.

І ён убачыць гравюру да Кнігі Эсфір, і прачытае, і ўзненавідзіць здраду і подлыя падкопы каралёў супраць сваіх народаў.

І ўбачыць будаўніцтва Вавілонскай вежы і зразумее, што адзіная несумненная каштоўнасць і адзіная веліч на зямлі ёсць Праца і яе няма чаго саромецца, а саромецца трэба таго, што ты жывеш з працы другіх, бо ўмееш прадаваць індальгенцыі і мянціць языком з амбона.

І ўбачыць Юдзіф з галавою Алаферна і зразумее, што няма на зямлі каштоўнасці большай, чым родны край, і калі ўжо жанчыны, рызыкуючы жыццём і гонарам, пайшлі дзеля яго на ўсё, то мужчынам і пагатоў сорам.

Так ён і напіша ў сваёй прадмове: «Понеже ад прыражэння звери, ходящие в пустыні, знають ямы своя; птiці, летающие по воздуху, ведають гнезда своя; рыбы, плавающия по морю і в реках, чують віры своя; пчолы і тым падобныя бароняць ульев своїх; така ж і людзі і где зродилися і ускормлены суць по Бозе, к тому месту велікую ласку імаюць».

Шмат чаго ён яшчэ скажа. Скажа аб тым, што хрысціянства — не суды над іншамыснымі, а бяззлюбнасць і браталюбства, што абраных Богам народаў няма, што ўсе браты і няма розніцы між імі. Ён падыдзе да Бібліі рацыяналістычна, як да крыніцы ведаў граматычных, музычных, астранамічных. Як да таго, па чым можна вывучаць логіку, рыторыку, геаметрыю — усе не рэлігійныя, а свецкія веды.

Ён скажа аб антычна-дэмакратычным ідэале мудрага і справядлівага правіцеля, які не просіць сабе «ні дзён многіх, ні багацця, ні жэ душ ворагаў», а просіць «мудрасці», бо «без мудрасці... немагчыма добра жыць людзям простым на зямлі».

Ён будзе гаварыць аб праве і справядлівасці, аб «роўнасці для ўсіх», аб аднолькавым праве ўсіх на жыццё, хлеб, асвету і любоў.

Ён адмовіць царкве і царам у манаполіі на думку, у манаполіі іхняй улады над чалавечай думкай. І скажа, што ёсць законы прыроджання, а ёсць законы пісання і перавагу трэба аддаваць першым.

І ён скажа гэта такой яснай і гожай, такой лаканічнай мовай, што яна і цяпер шмат у чым з'яўляецца для нас узорам.

А самае галоўнае, ён дасць народу зразумелую кнігу, а значыць, і самасвядомасць, розум, шлях з сутарэнняў на святло.

...Пасля пачаліся гады вандраванняў. Родны сын Беларусі і прыёмны сын Прагі зноў пад рэзкім ветрам на бясконцых дарогах.



Бяскончая змена гарадоў. Вечныя спрэчкі з праваслаўнай і каталіцкай, з рэфармацкай догмамі. Частку ягоных кніг спалілі і ледзь не спалілі яго самога.

Але ён упарта выдае новыя і новыя кнігі. На гэты раз у Вільні.

...Але потым, відаць, адмовілі ў грашах на выданне новых кніг мецэнаты. Грашовае становішча Скарыны зусім не бліскае. Пачаліся суды, страшнае сярэдневяковае кручкатворства, горы паперы, якая так была б патрэбная для кніг, для ягоных кніг. Той паперы, на якую ён звёў усе свае грошы і без якой заўсёды задыхаўся.

А пасля, як на Іава, пасыпаліся яшчэ і яшчэ няшчасці. Канфіскацыя маёмасці. Страшны віленскі пажар 1530 года, у якім, відаць, згарэла і друкарня, і ўсё тое, што засталася. А пасля маравая язва, што выкатала амаль увесь горад, мортусы з завешанымі тварамі і бусакамі (баграмі) у руках. І гэтымі бусакамі цягнуць трупы і кідаюць іх у фуры, што цягнуцца ўначы, пры святле паходняў, вуліцамі прыціхлага, звар'яцелага ад жаху горада.

Ён едзе ў Кёнігсберг, і хаця герцаг Альбрэхт лічыць яго ледзь не самым выдатным вучоным свету — пратэстанты хутка выжываюць яго адтуль. Ён едзе ў Маскву, каб друкаваць кнігі там, — цемрашаль-царкоўнікі, якім непатрэбная зразумелая кніга, ствараюць вакол яго такую пякельную атмасферу, у горадзе так пачынае смярдзець вогнішчам, што ён вымушаны пайсці і адтуль. Хрысціянину ж «чэсці» самому Біблію не належыць, бо можа папсавацца ў розуме.

На ўсёй шырокай зямлі для яго няма месца. Ён — Іаў.

І, самае страшнае, ён нідзе не можа цяпер выдаваць кнігі. «Удзячны» народ не падтрымаў яго. Праўдзівей, яшчэ мала і слаба ведаў аб ім і, не хочучы гэтага, ненарокам аддзячыў выгнаннем. Ён, вядома, яшчэ будзе іх чытаць, гэтыя кнігі, але тады, калі нават косткі асветніка спарахнеюць у зямлі.

Ягоныя кнігі непатрэбныя нават братам. То каму яна патрэбная, кніга на беларускай мове? Габсбургам?

І тады ён паўтарае словы старадаўняга мудраца:

— Не я страціў Афіны. Гэта хутчэй Афіны страцілі мяне.

Каля 1534 або 1535 года Скарына зноў у Празе. Там, дзе так лёгка дыхалася, калі ён быў малады. Ён не ведаў, едучы туды, што там зусім не так лёгка, як у 1517-м.

Ён назаўсёды пазбаўлены магчымасці і права выдаваць кнігі. Але застаецца яшчэ адно, тое, чым ён займаўся адначасна ўсё жыццё і што цяпер зробіцца ягонай галоўнай справай.

Акрамя ўсяго, ён яшчэ славуць лекар. І калі ён не да канца здолеў даць людзям здаровы розум і здаровую душу — што ж, ён пастараецца, у меру магчымасцяў, даць ім хаця б адносна здорае цела. Можа, з ім не яны, дык іхнія нашчадкі дажывуць да перамогі царства розуму.



Ён лечыць пражскі люд. Ён робіцца вучоным сааваодам-баатнікам пры двары Фердынанда I. Батанічны сад быў закладзены ў Празе ў 1534 годзе, і Францыск Скарына, несумненна, быў адным з яго заснавальнікаў. Батанічныя сады ў той час былі і «аптэкарскімі гарадамі», дзе пераважна расло лекавае зелле і лекавыя дрэвы дзеля аптэк. Магчыма, свая аптэка была і ў Скарыны.

І вось усе апошнія гады жыцця вялікі асветнік праводзіць між кветак і дрэў, у садзе, створаным і яго рукамі (сад размяшчаўся не дзе там, дзе цяпер Галоўпаштамт, на вуліцы Jundřiška, непадалёку ад Вацлаўскай плошчы).

Усё жыццё ён бараніў людзей ад духоўнай і фізічнай смерці.

Смерць і неўміручасць — прыйшлі да яго каля 1551 года.

Ніхто не ведае, дзе ён пахаваны. Можна думаць, што недзе на старых могілках на Градчанах. Але ад іх даўно не засталася і следу, бо яны былі знесены падчас габсбургскай рэакцыі пасля Белага гары.

Так што магілай яго трэба лічыць проста Прагу. Усю Прагу. Яго не падтрымліваў пры жыцці ніхто, за выключэннем нешматлікіх сяброў. Але ў яго быў і яшчэ адзін сябар, які кніг тых тады амаль не чытаў і для якога, аднак, і распачаў Францыск Скарына сваю катаржную працу.

Народ.

І праца тая не была дарэмнай. Хутка пасля смерці вялікага першадрукара друкарні на Беларусі пачалі расці як грыбы. Пераможнага шэсця кнігі ўжо нельга было спыніць. Розум Чалавечы ўставаў на ўвесь рост, хаця доўга яшчэ, цяжка, пакутна было яму ісці — першы крок быў зроблены.

Хто ведае, як цяжка давялося б кнізе і асвеце беларускай без яго? Але ён быў і неадрыўнай часткай культурнага жыцця Прагі.

Я іду з другам дварамі Каралінума. Вось Славянская бібліятэка. Тры з паловай мільёны тамоў. Практычна ўсё, што можна ведаць аб нашым з вамі свеце. І сярод іх — пятнаццаць тысяч беларускіх назваў, не лічачы часопісаў і газет. Нават не трэба асабліва ездзіць у багацейшыя бібліятэкі свету, каб зведаць аб маім народзе ўсё.

Прыехаць трэба — і не раз, — толькі каб ведаць яго **знутры**. І сярод гэтых назваў першая наша друкаваная кніга. Кніга Скарыны. Маці тых мільёнаў, што выдаюцца ў нас цяпер.

І за гэта дзякуй Скарыну і Празе.

...Я іду вуліцамі горада. І мне ўсё здаецца, што нашымі пражскімі вуліцамі ўсё яшчэ гучаць ягоныя крокі, што шматпакутныя і святыя пліты пражскіх тратуараў берагуць у сабе не толькі цеплыню мільёнаў ног, якія стагоддзямі хадзілі і ходзяць па іх, але і яго цеплыню, што ў старых камяніцах Прагі засталася частка і ягонай душы, душы вучонага, асветніка, гуманіста, паэта, барацьбіта з несправядлівасцю, варварствам і цемрай. Чалавека, які першы звязаў беларусаў і чэхаў у іхняй агульнай любові да ведаў і святла.



Тут ён жыў. Чалавек, які верыў у сілу дабрыні і ўсё жыццё змагаўся за перамогу гэтай сілы. Тут ён памёр. Тут пахаваны.

Прага стала яго магілай.

Празскага праху, пражскай зямлі стала крыху болей. Празскага духу, духу гуманізму, асветы, доблесці стала намнога болей. А значыць, у жылах гэтага вялікага горада цячэ кропля і беларускай крыві.

І мы, беларусы, ганарымся гэтым.

Прага, 5 ліпеня 73 г.

Свята кнігі на месцы яе нараджэння

Валодай нехта з сучасных пісьменнікаў стылем даўніх продкаў — як можна было б абыграць гэтыя два словы!

«Свята кнігі», «святасць кнігі», «свята ў кнізе», «і свята бе ў кнігі». Зусім як пачатак Бібліі, якую Скарына таксама называў проста кнігай.

Але мы не прарокі. Мы — звычайныя пісьменнікі, што выступалі на гэтым свяце. І толькі месца, у якім мы сустракаліся з людзьмі, чыталі свае творы, святкавалі вялікае дзіва кнігі, было незвычайнае: месца, дзе тая кніга нарадзілася. Праўдзівей, месца, дзе нарадзіўся чалавек, які стварыў гэтую першую на ўсходнеславянскіх землях кнігу, стварыў друкаванае ўсходнеславянскае слова.

Францішак Скарына, сын Лукі са славутага Полацка. Мала што дайшло да нас з тых далёкіх часоў, мала што збераглося. Помнікі разбураліся, перабудоўваліся, рабіліся лядаштымі ад старасці.

Згарэла ў вайну, развалена, утаптана цяжкай нагою часу ў зямлю і хаваецца там.

І ўсё ж ёсць. Усё ж дайшло.

Зберагліся, адбіваюцца яшчэ ў вадзе Палоты муры, у якіх Ефрасіння перапісвала кнігі. Снежна бялее адноўленая Сафія, у якой была адна з першых бібліятэк. І добра, што будзе ў ёй музей (і толькі не трэба там маятніка Фуко, бо гэта сэрца наша, а не афіцыйны Казанскі сабор, а цяпер практычна няма людзей, якіх трэба пераконваць, што зямля круціцца, ды яшчэ «мацаючы» гэта кручэнне).

І як кранае, калі падчас рэстаўрацыйных работ у той жа Сафіі знаходзяць плінфу, старадаўнюю пляскатую, амаль квадратную цэглу, а на ёй кляймо майстра і меткі аб колькасці вырабленых партый яе.

Але не толькі гэта. Яшчэ і першы знак павагі невядомага нам палачаніна да літар, да «мастацтва пісьмовага». Бо вось яны, літары: А АВЎӨНИ (я — АФӨНИ, я — Афоня).



Ён, відаць, быў не дужа пісьменны, бо не зразумеў спачатку, што імёны грэчаскага паходжання не пісаліся праз Ф (ферт), а заўсёды праз Θ (фіту). І вось пачаў пісаць Ф, а пасля... ці нехта сказаў яму аб памылцы, ці сам успомніў. І вось атрымалася і Ф, недапісанае, і Θ. І праз гэтую памылку мы хаця на хвіліну можам пранікнуць у душу ягоную, у самы працэс яго мыслення.

Нібы ён сам сказаў гэта мне і паэту Ю. Лакербаю, калі мы slotнай мінулай вясною трымалі тую плінфу ў руках.

Гэтымі вулкамі ходзіць цень Скарыны, а над недалёкай вёскай Цяпіна — цень Васіля Цяпінскага.

Але мінулае лета, вядома, не ўсё. Галоўнае — незнішчальная, трывалая, вечная любоў палачан да кнігі. Іхняе спрадвечнае «кніжніцтва». «Філосафы веліі, кнігалюбы», як казалі б пра гэта продкі.

Некалькі дзён назад, 19 жніўня, мы былі там на свяце кнігі і сто разоў мелі магчымасць пераканацца ў гэтым.

Мы — гэта (на алфавіце) Рыгор Барадулін, Уладзімір Караткевіч, Юры Лакербай, Еўдакія Лось, Леанід Прокша, Янка Скрыган — літаратары, так ці іначай (мінулай працай, творчасцю і ўсё — душою) звязаныя з Полаччынай.

Свята (мерапрыемствам гэта аніяк нельга назваць) было арганізавана Полацкім гаркамам партыі. І тут нельга не сказаць словаў шчырай падзякі арганізатарам: першаму сакратару гаркама В. К. Сабаленку, сакратару гаркама В. П. Собаль, начальніку ўпраўлення па друку Віцебскага аблвыканкама Ястрабаву. За цеплыню, з якой было арганізавана свята, за разумную прадуманасць усіх яго дэталей, за любоў да кнігі. Але полацкая зямля і тут вызначылася сваім піетэтам да яе.

Ласкавы жнівень, ласкавы горад, ласкавыя гаспадары і чытачы (а тут і ўважлівыя слухачы). Нават тое, што падчас выступлення на плошчы неба пачало крыху слязіць, не перашкодзіла наплыву людзей, ад старога да малаго. Урэшце, як і на свяце ў Вязынцы.

І кнігі на латках на даўжыню ледзь не ўсяго квартала. І жывы абмен думкамі. І, вядома, аўтографы.

Выступалі мы таксама ў прафілакторыі металургічнага завода. Выступалі проста пад небам на беразе блякла-блакітнага возера, між дамкоў, што прыткнуліся ў лесе. Там выступалі ў поўным складзе, адказалі на шмат пытанняў. Чыталі і вершы, і прытчы з жыцця (Я. Скрыгану, як прэзаіку, заўсёды даводзілася цяжэй).

Я думаю, слухачам прыемна было чуць нашы галасы, як нам — іхнія.

Вечарам выступала цудоўная гарадская самадзейнасць, і ў канцэрце з нязменным поспехам выступілі Е. Лось, Л. Прокша і Я. Скрыган. Агульныя словы аб сардэчным, добрым прыёме нічога не скажуць.



Гэта трэба было бачыць самому. І абліччы, і вочы, і полымя чырвоных гваздзікоў у людскіх руках. Сапраўднае свята, што яднае чалавека, які робіць кнігу, са сваім шматлікім суаўтарам.

Пад канец хацелася б выказаць яшчэ адну агульную нашу думку. Падчас гутаркі ў гаркаме было выказана і аднадушна ўсімі падтрымана такое меркаванне.

Ніхто не будзе супярэчыць, што для свята паэзіі, якое ператворыцца цяпер у штогадовае, не знайсці лепшых мясцін, чым Вязынка ці Мікалаеўшчына. Дзе яшчэ так гучаць паэтычным галасам! Там, ды яшчэ ў Мінску, ля помнікаў, у стракатых гурмах вясёлых людзей (будзем жа спадзявацца і на помнік М. Багдановічу, тым больш што праект яго распрацаваны).

І, думаецца нам, няма месца лепшага па ўсёй Беларусі для святкавання штогадовага свята кнігі, як старажытны Полацк.

Месца, дзе нарадзіўся Францішак Скарына і дзе хутка, побач з вялікай Сафіяй, будзе стаяць ягоны помнік. Месца, дзе нават старажытную цэглу мецілі літарамі сівога нашага алфавіта. Месца, дзе жыла першая наша пісьменніца і родапачынальнік беларускай і маскоўскай паэзіі Сімяон Полацкі.

Месца, дзе так глыбока, так кранальна, так сардэчна любяць кнігу.

[1972]

ВАЦЛАЎ ЛАСТОЎСКИ

Лабірынты

Аповесць

I

Ад некалькіх гадоў стала ў мяне звычаем выязджаць на тыдзень-два ў які-коледы закутак Беларусі для апазнання роднай старасвеччыны. Мяне даўно маніў к сабе наш сівагорбы Полацк сваім рамантычным мінулым, сягаючым у легендарныя часы, і гэтага году я пастанавіў сабе пару вольных летніх тыдняў правесці ў Полацку. На маю пастанову астаточна заважыў ліст, атрыманы з Полацка ад тамтэйшага аматара-археолага Івана Іванавіча, які даносіў, што каля яго ўтварыўся кружок любіцеляў старасвеччыны з мясцовых жыхароў. «У нашых вячорніх вольных бяседах сапраўды ажываюць мінулыя вякі ў казках, легендах і фантазіях...» — пісаў ён мне ў сваім лісце.

Вечарам таго ж дня я сеў у вагон у Вільні, а на другі дзень раніцай ужо ішоў старымі вуліцамі Полацка, шукаючы сабе памяшчэння ў гасцініцах.



Днём пабываў у Івана Іванавіча, дзе аглядаў цікавыя кахлі і металёвыя бляшкі, паходзячыя з раскопак у даўняй княжай сялібе — Бельчыцах. Пазнаёміўся ў яго з двума ўчаснікамі, як яны называлі, «Археалагічнай вольнай контэрфратэрніі». Адзін з іх быў мясцовы чыноўнік, абруселы немец, якога я знаў з брашуры, напісанай ім калісь, калі было яшчэ моднае і паплатнае для чыноўніцкай кар’еры русіфікатарства. У гэнай брашуры ён задаваўся мэтай давесці, што парасійску трэба пісаць названне гораду не «Полоцк», а «Полотск» і што быццам у гэтым пераменаванні прастарой назовы крыўся сам цэнтр «абрусення краю». Вынікам яго брашуры сталася тое, што ў расійскай мясцовай пісоўні завёўся хаос, бо некаторыя пачалі, сапраўды, пісаць «Полотск», «полотскій» і т. д., а іншыя пайшлі яшчэ далей і пісалі — «Полотеск», кансерватары ж і мясцовыя жыхары асталіся пры старой назове.

Пры цяперашняй, асабістай з ім знаёмасці я даведаўся, што ён ужо 40 гадоў збірае матэрыялы і дакументы да гісторыі краёвай, што ў яго два пакоі бітком набіты гэтымі матэрыяламі, сярод якіх маюцца неашацаванай вартасці рэчы.

Другі быў колішні акалічны памешчык, які злажыў гаспадарку, распрадаў зямлю і цяпер жыў у Полацку, у сваім уласным доміку з садам, з гатовага граша. Бацька яго меў нейкія блізкія адносіны да васільянаў, а ён сам цікавіўся галоўна дэманалогіяй, кабалістыкай і г. п. Меў, як зарэкамендаваў мне яго Іван Іванавіч, у сябе «чарнакніжную бібліятэку», якой нікому не паказваў і не даваў чытаць. Знаў ён гэбрайскую мову і любіў час ад часу пайсці ў жыдоўскую сінагогу падыскупаць.

Мы ўмовіліся сустрэцца разам з іншымі яшчэ ўчаснікамі «вольнай контэрфратэрніі» на кватэры ў Івана Іванавіча.

Вечарам прыбыло яшчэ двое. Мясцовы полацкі мешчанін Грыгор Н., маўклівы, сілавусы старац, які ўпарта гаварыў толькі па-беларуску, а часам прытвараўся, што не разумее некаторых слоў парасійску і, па некалькі разоў перапытаўшы, паўтараў слова ў перакладзе на беларускую, з асаблівым на яго націскам. Мне яго зарэкамендавалі пад найменнем Падземны чалавек, спецыяльнасцю яго было знанне розных фантастычных легенд аб падзямельных ходах і дзівах, скрытых у іх, якія ён умеў апавядаць з паражаючым рэалізмам, але на заканчэнне заўсёды дадаваў: «Так пераказуюць, а хто ж ведае, ці ёсць у гэтым хоць кропля праўды».

І, урэшце, апошнім учаснікам «контэрфратэрніі» быў сярэдніх гадоў вучыцель гарадской школы, які цікавіўся галоўна мясцовай гісторыяй да прыняцця хрысціянства крывічамі.

Перазнаёміўшыся, расселіся мы за сталом на выгодных т. зв. клубных крэслах, глыбокіх і мяккіх, з шырокімі поручамі. На сталае вясёла



шумеў самавар, і красавалася бутэлька, запарушаная пылам і плесню, з водкай «Старкай». На талерках панадна была параскладана ўсякага гатунку дымляніна: кумпячына, сальцісона, каўбасы, якія не маюць роўных сабе ў свеце, калі бываюць прыгатаваны паводле старасвецкіх рэцэптаў рукамі беларускіх гаспадарных кабет.

Пасля другой-трэцяй чаркі Падземны чалавек пахінуўся да мяне і пачаў даводзіць, што гара, на якой стаіць Верхні замак, — насыпная. Што першапачаткава гэта была толькі магіла знамянітага валадара ўсёй пабалтыцкай «ратайскай» Скіфіі, а пазней яе дасыпалі, і на ёй стаяла бажніца, пасвячоная Дзеве-Сонцу, якую чцілі тут у постаці агністага птаха з дзявочай галавой. Пры гэтым ён сягнуў у кішэнь і падаў мне бронзавы медаль са стылізаваным rysunkam, характэрнага вельмі, але нябачанага мной дагэтуль стылю. На адной старане медалю быў змеявік, а на другой — Дзева-Сонца, у постаці птаха з людскай галавой, акружанай аўрэоляй.

— Гэтакія медалі даўней знаходзілі часта каля гары, а гэты — я сам выкапаў у пясочку.

У нашу размову ўмяшаўся вучыцель, які сказаў:

— Я бачу, што вас застанаўляе закончаны стыль рысунка. І я пэвен, што вы думаеце — вот сабе грубы прымітыў! Людзі імкнуліся нешта адтварыць, але не маглі перабароць тэхнікі, а дзеля гэтага зрабілі быццам цень падобнасці да рэальных змеяў. Вось аkurat у гэтым крыецца нашае самае грубае неразуменне старасвецчыны. Паслядзіце за развіццём мастацтва ў Грэцыі: там пасля груба рэалістычных скульптураў Фідзія і яго сучаснікаў, пасля вульгарнага класіцызму настае перыяд пазнейшы — візантыйскі. Стыль візантыйскі — гэта не ёсць упадак мастацтва, а яго вышэйшая ступень. Першы перыяд належыць, як і ў развіцці рэлігіі, да богатворання прыроды, другі — да тварэння прыроды па свайму замыслу і хацэнню. У першым перыядзе чалавек няпэўны сваіх духовых сіл, і яму здаецца, што звер не толькі фізычна, але і духова сільнейшы за яго, яму імпануе зверачы свет, і ён пачынае яго багоміць. А таму ахвотна прыбірае сваю галаву бычачымі рагамі, цела акрывае мядзведжымі скурамі або размалёўвае на ім падабізны імпануючых яму звярат і гадаў. Калі ж ходам развіцця культуры чалавек даходзіць да пазнання самога сябе, да ацэны сваіх духовых сіл ён разам з бычачымі рагамі скідае з сябе і багомленне рэальных форм у мастацтве. Пачынае сам тварыць неіснуючыя формы, устанаўляе канон мастацтва. Візантыйскае мастацтва — гэта ёсць мастацтва вышэйшай фармацыі, чым грэцкі класіцызм, бо гэта ёсць мастацтва не натуралістычнае, а кананічнае. Тое, што мы бачым у Грэцыі, паўтараецца ўсюды, дзе толькі цывілізацыя людская даходзіла да вышэйшых ступеняў: і ў Асірыі, і ў Вавілоніі, і ў Эгіпце, і ў Індыі, у Кітаі і Японіі...



Гэты медаль сведчыць нам, што і мы, на гэтай зямлі, у гэтым краю, праходзілі ўжо раз росквіт высокай самаістай культуры, якая загінула, якой астанкі, вельмі рэдкія, з'яўляюцца пакуль што для нас таёмнымі крыптанімамі, даступнымі толькі рэдкім, як я сказаў бы, пасвячонаым людзям. Нашае няшчасце ў тым, што край наш не абладае ні годным да будовы каменнем, ні капальнямі мінералаў, а з гэтай прычыны адзіным, годным да будовы матэрыялам было дрэва, нашы мастацкія будоўлі былі драўляныя, малатрывалыя. Нашыя пісанья памяtnікі не на камянях высякаліся, але на бяроставых пластках былі крэслены, якія лёгка запаляліся і гнілі. Скажыце, каб у Эгіпце, Індыі, Вавілоне была драўляная культура, то ці ведалі б мы сягоння што-коlechы аб ёй? Не.

— Маеце слухнасць,— сказаў памешчык. — Нашы продкі перажылі стадыю высокай культуры. Як довад магу прывесці, што дагэтуль сярод нашага простага народа, які паўтысячы лет ходзіць у чужым ярме, дагэтуль маюцца ўласныя назовы важнейшых нябесных знакаў. Напрыклад, гвязду Венеру дасягоння сяляне называюць Чагір. Пад найменнем Чагір фігуруе Венера ў супрасьлскім календары XVIII ст., дзе аб ёй гаворыцца: «Гвезда Чагір між усімі гвездамі 10 месц у кожным месяцы мае, а па трыкрат прыходзіць на кожнае месца кожнага месяца». Вялікую Мядзведзіцу называюць Стажарамі; Плеяды — Сітцом, або Вуціным Гняздом; Арыёнаў пояс — Кігачамі; тры гвядзы каля Млечнай Дарогі называюць Пралямі, або Жалезны Абруч; у галаве Млечнай Дарогі знаюць Касьбітоў, а самую Млечную Дарогу называюць Вайсковым Станам. Назоў гэтых захавалася многа. А што гэта знача? Гэта знача, што быў калісь час, калі ў нас працвітала астралогія, глыбокае знанне якой з'яўлялася прывілеем класа вучоных, але была адначасна, мабыць, ведай, даступнай для ўсіх станаў.

Тут яго перапыніў стары чыноўнік, кажучы:

— Сярод маіх сабранняў меў я карціны кніг, пісаных на бяросце незразумелымі знакамі, падобнымі да рунічнага пісьма. Я маю даныя цвердзіць, што т. зв. ятвягі не былі асобным племенем, як памылкова ўтрымліваюць, а гэта ёсць названне класа святароў паганскіх часоў. Тых зорнікаў і зораведаў, а пацяперашняму астраномаў, якія адначасна былі і класам святароў, духоўнікаў. Прашу звярнуць увагу на падобнасць паняцця, уложанага ў словы «ятвяг» і «жрэц». Там і тут да ўтварэння слова ўзята паняцце яды — жорці, есці. Выйдзеце з гэтага пакою на рынак і спытайце, дзе прадаюць ядомыя рэчы? Усякі вам адкажа — у ятках. У старапольскай мове жэртва называецца «objata», ізноў-такі тое самае паняцце яды ўложана ў слова. Наш селянін дагэтуль кажа на страву «ятво», славянскае — яство, яства. Па-польску пішацца «jadzwingowie», дык і тут ёсць карэнь «яд», «яда»...

У даўнія часы паміж словамі «ятвяг» і «жрэц» была акурат такая розніца, як у цяперашнім нашым разуменні паміж словамі «святар»



і «жрэц». Для ваюючага і нішчачага ўсё паганскае хрысціянізму, усе старой веры і святары, і грубыя шаманы, і варажбіты — былі агульна пагарджанымі жрацамі. Гэта стараверная, з высокай культурай інтэлігенцыя брыдзілася змагацца забойствамі з новай верай і эмігравала ў глухія пушчы на пагранічча старавернай і аднавернай з імі Літвы. Як іх там тропілі і нішчылі немаль штогод, палячы будоўлі і выразаючы людзей, сведчаць ужо расійскія і польскія летапісцы. Разам з тым, калі загінулі ятвягі, загінула і старая дахрысціянская наша культура.

Тут ізноў узяў слова Падземны чалавек:

— Я там не ведаю, якое названне насілі святары дахрысціянскіх часоў. А што яны займаліся астраноміяй — гэта пэўнае. Ваша, хіба ведаеш, — звярнуўся да мяне, — Богінскае возера? Цікавы закутак! Уся ваколіца поўна старога жыцця. На возеры ёсць паўвостраў Богіна, а таму Богіна, што там былі знамянітыя бажніцы. У канцы возера ідуць валатоўкі бронзавага веку, на пясчым урочышчы; гэта месца — жалю, смутку, па-нашаму — могілкі — носіць найменне Жаль-Бор. На востраве, яшчэ да скасавання паншчыны, трымаўся высокі капец, у сярэдзіне каторага была старой веры бажніца з адзіным аконцам, праз якое прамень сонца ўсярэдзіну падаў толькі роўна ў поўдзень. Капец гэты ўзарвалі маскалі ў часе польскага паўстання, думаючы, што гэта нейкая крэпасць. Там, у Богіне, ёсць такжа падземныя хады, як і ў нас, пад Верхнім замкам, у сярэдзіне гары. Старая веда і старая культура не загінулі. Кажуць людзі, а хто ж ведае, ці ёсць у гэтым хоць кропля праўды, пад Верхнім замкам, за магілай невядомага валадара, ёсць склады з багаццямі вялікімі. Кажуць, у абход абшырнай грабніцы, на права, ёсць мураваны праход крокаў 60 даўжыні, і праз яго ўходзіцца ў сховы са старымі кнігамі. Часцю пісаны яны на дасочках, часцю на бяроставых пластках. Зложаны кнігі ў каваных серабром скрынях, усярэдзіне абітых скурай. З гэтай кніжні пракавечнай ёсць ход у скарбец... Толькі дужа страшна ісці там.

Голас яго абарваўся спазмай у горле, ён сам неяк згарнуўся ў крэсле, а вочы застыглі, быццам угледжаныя ў няведаную даль.

На момант спынілася размова, а пазней памалу перайшла на знамянітую полацкую бібліятэку, якой, здабываючы Полацк у 1572 годзе, шукаў Іван Грозны і не знайшоў. Якую даручаў папа Грыгор XII Пасевіну знайсці і пераслаць у Рым. Усе аднагалосна ўтрымлівалі, што бібліятэка гэта была тады добра схавана і сягоння ёсць недзе ў падземных полацкіх лёхах. Іван Іванавіч раскажаў, што ўласнымі вачамі чытаў у старых метрычных кнігах, у архіве віцебскай лютэранскай кірхі запісь на белягу аб тым, што ігумен Бельчыцкага манастыра, перад аблогай горада Масковіяй, злажыўшы ўсе манастырскія скарбы і кнігі, паплыў уніз Дзвіны, каб захаваць усё гэта ў падземеллях Верх-



няга замка. Стары чыноўнік вылічаў, якія кнігі маюцца ў захаванай бібліятэцы.

— А найперш ёсць там, — казаў ён, — летапіс Полацкага княства, пісаная рукой св. Ефрасініі, праўдзівы экзэмпляр «Повесці врэменных лет», бо дахаваўшыся да нашых дзён копіі пераблутаны і далёкі ад арыгінала, далей — уласнаручныя пісанні братоў Кірыла і Мяфодзія, візантыйскія хранографы і г. п.

Памешчык сказаў:

— Васільяне ведалі, дзе захавана бібліятэка, але, баючыся, каб яе не забралі езуіты і не знішчылі, хавалі месца яе знаходжання ў сакрэце.

Гутарка зацягнулася да познай ночы.

Развітаўшыся, мы разышліся кожны ў свой бок.

Мой пакой у гасцініцы быў на другім паверсе, і вакно выходзіла ў сад, за якім, на мураваным доме, красаваўся агалавак коміну ў кшталце кароны. Полацкія старажылы кажучь, што даўней больш было гэткіх аздобных комінаў у горадзе, з часам яны вывеліся, і я пашкадаваў у душы заміранню роднай старасвеччыны. У стылю агалоўка было нешта няўхватнае, што напамінала мне стыль нядаўна бачанага медалю, які паказваў Падземны чалавек. Ці ж бы рэшткі стылю яшчэ жылі? Я пахінуў галаву на абраменне вакна і задумаўся. Перада мной, у фантазіі, стаў расці стылёвы горад з аграмаднымі дзіўнымі будоўлямі...

II

Першы мой сон стрывожыў ціхі стук у вакно. Я ўскочыў з ложка і, падышоўшы, пабачыў у вакне вусатае аблічча Падземнага чалавека. Ён даваў мне знакі рукамі, каб адчыніць яму вакно, прычым клаў палец на вусны, даючы гэтым знак, каб я не нарабіў гоману.

Калі вакно было адчынена, ён сеў на падваконнік, зажыў з сярэбранай табакеркі і пачаў гаварыць шэптам:

— Я даўно ўжо ведаю ход у схаваную бібліятэку, але сам не рухаў яе і нікому не паказваў, маўчаў, баючыся, каб не заграбілі ў нас і гэта наша апошняе багацце. Адзявайцеся, пойдзем! Я ўзяў з сабой свечку, ліхтарню і ўсё патрэбнае...

Няма што казаць аб тым, як хутка я быў апрануты і гатовы ў дарогу.

Мы сышлі па драбіне ўніз, аднеслі яе ў старану і паклалі на зямлі, а самі цішком вымкнуліся з брамы і скіраваліся ў старану Верхняга замка. Мінут за 20 мы былі на месцы. На гары, у старану Дзвіны, тады стаялі яшчэ руіны замкавых будынкаў, у якіх да 1839 года месціўся Васільянскі вуніяцкі манастыр.

Замак быў, як апаўдаюць, зруйнаваны ўсяго толькі ў 40-х гадах. Спырша, па загаду цара Мікалая I, з яго знялі мядзяны дах і адправілі ў



Пецярбург на будову Ісакіеўскага сабора, а пазней нехта ці запарушыў няўмысна, ці мо ўмысна падпаліў будынак. Пасля пажару ён больш паўсталецця пакінуты быў на руйнаванне сіламі прыроды. Урэшце руіны, каля 1913 г., прадаў расійскі ўрад нейкаму маскалю-падрадчыку на цэглу, які, разабраўшы шацоўныя мury, сплавіў лайбамі цэглу ў Рыгу.

Але тады, калі мы ўходзілі ў будынак, часць яго, а найменна, левы вугал у ніжнім паверсе, меў яшчэ цэлыя скляпенні. Мы пацёмку дабраліся да вялікай вуглавой, у скляпах, салі, сцены якой і столь былі пакрытыя старымі фрэскамі, месцамі асыпаўшыміся, месцамі сцёртымі і павыдзіранымі. Справа, між двух атворын ад дзвярэй, была круглая ніша да самага памосту.

— Во тут ход у падземелле, — сказаў мой павадыр і пачаў рукамі адгартачь насыпаны на добрага паўаршына друз. Супольнымі высілкамі мы ачысцілі дно нішы, якое было зроблена з адной, у квадратовы метр, каменнай пліты.

— Гэта дзверы, — сказаў Падземны чалавек і, засунуўшы ў шчэлу між камянёў загнуты жалезны прут, з высілкам павярнуў яго. Нешта глуха храснула, і пліта адной стараной пачала апускацца ўніз. Адкрыліся вітыя мураваныя сходы, якімі мы пры слабым святле сляпой ліхтарні пачалі сыходзіць уніз. Калі нашыя галовы зраўняліся з канцом павісшай пліты, то пліта сама сабой паднялася ўверхі, зашчоўкнулася пры помачы прыладжанага да яе механізма.

— Акрам мяне, з жывых ніхто не ведае аб гэтым ходзе. Ты другі будзеш ведаць аб ім і перадасі патомным. Але перш чым увайсці ў тайныя ходы, у якіх нашы празорлівыя прадзеды захавалі не толькі свае культурныя, але і вялікія матэрыяльныя багацці, ты павінен даць абяцанне, злажыць прысягу на вечную тайну, — казаў стары ўрачыстым голасам, з націскам на кожным слове.

Я выказаў сваю згоду, і ён рушыў далей. Ішлі мы мінут 10 вузкім, з пачарнеўшымі сценамі ходам, маючым многія павароты, але ўсцяж пахіляючымся ўніз. На адным з паваротаў мой павадыр стрымаў мяне, кажучы:

— Памятай, пасля сёмага вугла ёсць запастка.

Перад намі, уровень цаглянаму памосту, была на сажань даўжыні і ва ўсю шырыню хода ўпраўлена ў памост дубовая дошка.

— Гэта дошка на вяртугу ўстроена, хто не ведае, ступіць на яе, то і зваліцца ў глыбокі калодзець, а дошка сама сабой стане на месца.

Пры гэтым, хочучы паказаць, як гэта адбываецца, ён націснуў палкай на канец дошкі, і тая віхнулася ўніз, адкрываючы чорную пропасць скрытага пад ёю калодзежа. Праваднік патрымаў гэты рухомы мост, а мне загадаў выпягнуць засунутую за жалезныя скобкі, з боку мураванай студні, дошку, паклаўшы якую на мост, мы перайшлі на другі бок яго і схавалі дошку ізноў, з другой стараны.



Прайшоўшы некалькі крокаў, мы знайшлі ў сцяне нізкія чорныя дзверцы, за якімі была рухомая сценка, адсунуўшы каторую, увайшлі ў даволі абшырны пакой, з мураванымі лавамі каля сцен і высокім падмуркам пасярэдзіне, на каторым стаяла старасвецкая труна, знаная яшчэ данядаўна месцамі ў Беларусі пад назовам «корста». Гэта — тоўстая калода з высечаным усярэдзіне дуплом, у якое клалі нябожчыка; верх закрывалі плашкай ад такой жа калоды. У асабліва важных здарэннях, хаваючы багатых або заслужаных людзей, корст пакрывалі смалой і «берасцілі», г. зн. густа спаясывалі доўгімі паяскамі бяросты ўсю труну, як бандажам, а наверх шчытна акручвалі яшчэ добра прасмоленымі вяроўкамі. Гэтак прыгатаваны корст мог соткі гадоў ляжаць у зямлі, не паддаючыся буцвежы. Гэткія корсты бачыў я раней, калі адной вясны Дзвіна падмыла старое магілішча, і вада то зносіла ўніз, то прыбівала да берагу іх, а сяляне вылаўлівалі, каб нанова закапаць у зямлю.

— Гэта корст, у якім ляжыць той, хто дабудоваў гэтыя ходы, — сказаў мне праваднік. — Тут ты і зложыш прысягу, а на знак датрымання слова пацалуеш у чало гэтыя шацоўныя астанкі.

Пры гэтым ён запаліў тоўстую, як добрая бэлька, васковую свечу, што стаяла ў канцы труны. Кнот трашчэў і дыміў, але памалу ўгарэўся, і я пабачыў на труне зробленую ў акружнасці надпісь глаголіцкімі літарамі. Надпісь гаварыла: «Я, Ярамір, ходы гэтыя працай многай утварыў і дэманаў пяці моцай слоў тайных на пільнаванне давечнае ўвязаў тут. Хай унасячага сюды прапусцяць, а на вынасячым споўніцца слова».

Мы адкрылі корст, і маім вачам паказаўся забальзамаваны нябожчык з густой сівой барадой, адзеты ў злататканую павалоку. Ляжаў ён, крыху на правы бок павернуты, адна рука яго была пад галавой, другая ляжала на пазлацістым паясе; левая нага крыху паднята ў сагнутым калене. Выглядала, што гэта не нябожчык, а заснуўшы старац з шэра-папялістым абліччам.

Падземны чалавек сказаў мне стануць у нагах, а сам стануў каля галавы на ступеньках падмурка. Ад руху, калі ён праходзіў, закалыхалася полымя свечкі, і мне здалося, нябожчык змігнуў вачыма.

Сярод неапісанай цішы прагучэлі ўрачыстыя словы формулы прысягі, якую чытаў мне праваднік з узятага з-пад галавы нябожчыка звітку пергаміну.

Словы былі так урачысты, закліцці такія страшныя, акружэнне так незвычайнае і нечаканае, што мне закружылася галава. Мой праваднік таксама стаўся бледны і ўвесь дрыжэў. Раптам ён, як быццам аступіўшыся, зваліўся ўніз, адначасна падсвечнік з грукатам рынуў на памост, гасячы свечу. Запанавала непраглядная цемень і ціш. Я пачаў клікаць яго. Глухое маўчанне ды нягулкае рэха былі адзінай адповедзю на мой кліч.



Свігавідай праз мыслі прабеглі страшныя абразы з легенд і сапраўдных здарэнняў, а такжа той факт, што пры мне няма серчыкаў. Я чуў, што ў гэтай нямой цішы і чорнай, да болю ў мазгах, цемні, пад уражаннем свежага страсення нерваў знаходжуся на самым рубе да ўтраты прытомнасці. У мазгах інстынктыўна і распачліва пачала біцца адна-адзіная думка: трэба быць спакойным, трэба быць спакойным! Я чуў, разумеў, што цяпер адзіны ратунак у захаванні спакою. І, як лунатык, з працягнутымі наперад рукамі, пайшоў у старану, шукаючы бачаных мной пад сценамі мураваных лавак.

Я сеў на лаўку і пачаў глыбока ўдыхаць паветра. У вушах званіла цішыня, пры якой чыканне гадзінніка ў кішэні чулася, як рытмічны ход паравой машыны, ды глухое тутненне крыві ў шыі і вісках. Як доўга я сядзеў — змеркаваць нельга, магла гэта быць адна хвіліна, як і цэлая вечнасць.

Урэшце надумаў пайсці шукаць майго правадніка і пры ім серчыкаў і ліхтарні. З гэтай мэтай я ссунуўся з лавы і папоўз на руках і каленях к сярэдзіне. Хутка нашчупаў падмураўку, на якой я нядаўна стаяў, і папоўз кругом яе, бо не мог змеркаваць, з якой стараны знаходжуся. За другім паваротам рука натрапіла на нешта мокрае і клейкае. Я падумаў, што гэта кроў, што недзе тут блізка ляжыць мой праваднік, і асцярожна выцягнуў руку наперад, якая наткнулася спярша на масіўны металічны падсвечнік, а пасля на людское цела. Я падаўся яшчэ бліжэй, шукаючы рукі. Пульс не біўся, галава яго была мокрая і сцюдзёная. У бакавой кішэні курткі яго я нашчупаў серчыкі і з радасцю хапіўся паліць іх, але рукі мае былі мокрыя і дрыжэлі, серчыкі ламаліся або толькі давалі іскры. Перапасаваўшы штук з дзесяць, я спахапіўся, што іх у скрынцы не шмат, і сілай волі стаў паўстрымліваць сябе, каб не псаваць болей дарэмна. Высілак над самім сабой даў найлепшыя вынікі, з увагай выняты серчык і пацэрты аб скрыначку загарэўся, асвятляючы страшэнны абраз: перада мной ляжаў наўзнач мой праваднік з разбітай і акрываўленай галавой. Ад правага вока і да вуха зіяла страшэнная крывавае рана. Сернік дагарэў і згас. Цяпер я толькі заўважыў, што, акром сернікаў, у мяне больш няма нічога. Куды паставіў праваднік ліхтарню, якую згасіў пасля таго, як запаліў свечку, я не заўважыў. Сернікаў было ўсяго толькі некалькі ў скрыначцы, і я пастанавіў ужыткаваць іх з мудрай асцярожнасцю. А дзеля гэтага ізноў папоўз па памосце. Па доўгіх шуканнях была знойдзена і запалена ліхтарня. Пры святле ліхтарні я сцвердзіў сумны факт смерці майго правадніка. Ён такі сапраўды аступіўся, зыходзячы, і, падаючы, ударыўся віскам аб востры выступ падстаўкі ліхтарні, якую цягаром свайго цела абярнуў.

Паднімаючы цяжкі ліхтар, я заўважыў на ім унізе надпіс: «Объято-прымчэ, прыймі другога с чары тайн піўшага».



III

Прачытаўшы дзіўную надпісь, я стараўся ўцяміць яе значэнне, і мне здалося, што яна напамінае на права, пануючае ў гэтых падземлях. Ці ж бы Падземны чалавек згодна гэтаму праву павінен быў за раскрыццё мне тайны заплаціць сваім жыццём? Аднак факты гаварылі, што ён стаўся «другім, піўшым з чары скрытай веды». Мяне агарнула забабонная багавейлівасць да акружаючых мяне муроў і рэчаў. Я пачуўся агорнутым з усіх старон таёмнымі, свядомымі сваіх чынаў, сіламі. І гэтыя цёмныя пракаветныя сцены і чорны дубовы корст з астанкамі невядомага мне, аднак безумоўна геніяльнага духа, і гэта таёмная надпісь, і ўрэшце труп малавядомага, аднак чамусьці мне блізкага і дарагога чалавека, апутвалі душу тысячамаі кволых, але цягучых ніцяў, неведомых мне тайнаў.

А галоўнае, я быў тут, у гэтых лабірынтах, адзінай жывой істотай. Я абярнуўся, каб яшчэ раз глянуць на мілае старэчае аблічча Падземнага чалавека. І якое ж маё было здзіўленне, калі я яго не ўбачыў на зямлі, дзе момант таму назад ён ляжаў. Гэта апошняе страшэнна стрывожыла і парушыла мяне да апошніх глыбінаў усёй маёй істоты. Я яшчэ больш пачуўся бяспомачным і бязрадным у путах невядомага. Уражаны новай тайнай, я, шукаючы свайго правадніка, падняў уверх ліхтарню, аглядаючы склеп, але нідзе не было цела, якога я шукаў. Затое я толькі цяпер заўважыў, што памяшчэнне, у якім я знаходжуся, мае трохкутную форму, трылук якой, звужаючыся, выходзіўся ўверсе высокім скляпеннем. Мне прыпомнілася чытанае некалісь апісанне славянскай святыні ў Рэтры, якая была збудавана трыбочнай фігурай, як і сама сяліба пры ёй, якая мела з трох старон агароду і тры брамы: на ўсход, поўдзень і поўнач. Спомнілася мне адна дыскусія ў кружку маладзёжы і як паважаны вучоны, які быў сярод нас, даводзіў тады, што таксама ў трыкутную фігуру была будаваная слаўная апяяная Гамерам Троя, што ўсе бажніцы, ці то багоды, старой славянскай веры, пасвячоныя Найвельшаму, бацьку багоў, зваліся Троямі. Але хутка мысль мая вярнулася ізноў да майго незавіднага палажэння ў гэтых скляпах. І я толькі быў прыняў у сабе пастанову вяртацца назад той самай дарогай, як раптам нешта скрыгнула за мной. Пахопліва абярнуўшыся назад, я ўбачыў рассунутую сцяну і паміж дзвюх яе палавіц, на асновеадзі аксаміста-чорнай цемры праходу — чалавечую постаць у белай вопратцы і ў белым мітрападобным клябуку на галаве. Я стаяў як амярцвелы і пэвен быў, што гэта галюцынацыя. А тым часам белая постаць з павагай пачала да мяне набліжацца. Узіраючыся расшыранымі вачыма на яе, я з немалым здзіўленнем распазнаў аблічча Івана Іванавіча. Першым маім водрухам было выразіць сваю радасць і падзяліцца



перажытымі трывогамі, але ён, як быццам згадаўшы маю мысль, урачыстым падняццем рукі стрымаў мой парыў, кажучы:

— Не рушай павягі месца гэтага мовай сваіх турботаў. Хадзі за мной!..

І мы моўчкі скіраваліся ў праход, з якога выйшаў Іван Іванавіч. Ён ішоў наперадзе, а я за ім. Цяпер я толькі разгледзеў, што белая яго вопратка была ў форме доўгай шырокай кашулі з шырокімі пурпуровымі плякамі на падоле і рукавах; клябук быў таксама падбіты знізу, на адваротах брыля, пурпуровай тканінай. Ішлі мы размернай, роўнай поступлю, лукавыгібістым шырокім праходам, на сценах якога меліся павяўшыя ад часу малюнкi і нейкія надпісы, абкружаныя арнаментамі. Памост быў заложан з чатырохкантовых каменных плітаў. Гэтак у маўчанні прайшлі мы не менш за 200 крокаў, калі ўрэшце сталі перад глухой сцяной, якой канчаўся праход.

Іван Іванавіч падняў руку ўверх і ляскай, на якую апіраўся, моцна націснуў на разетку над круком, упраўленым у скляпенне. Глухая сцяна, перад якой мы стаялі, спярша дрыгнула, а пасля пачала звольна апускацца наперад, і перад намі адкрылася круглая саля, сцены і столь якой пакрыты былі рысункамі, а памост — мазаікай. Саля была саўсім пустой, толькі з правай стараны, пры сцяне, стаялі тры каменныя седзішчы.

— Во тут, на гэтых сценах, — пачаў Іван Іванавіч, — забрававана істота нашай старой веры, якая апіралася на траістасці ўсяго існуючага. Уверсе — выябраваны сілы нябесныя, усярэдзіне — жыхары зямлі з іх турботамі, унізе — загробны свет з яго валадарамі і жыхарамі. Кожны з гэтых светаў, паводле старой навукі, распадаўся ў свой чарод на тры істотныя характары. Усе сістэмы рэлігійныя, ад пачатку існавання ў чалавецтве ведамай мыслі, прызнавалі гэтую траістасць рэчаў. Халдэя-вавілонскія святары, якія за многа тысячаццяў да нас слылі лепшымі ў свеце астраномамі, лепшымі пры гэтым знаўцамі матэматыкі, без якой немагчыма астраномія, і да гэтага — старэйшымі носьбітамі веды людскай, — у лік сваёй Тройцы ставілі багоў Ану, Эа і Бела. Ану — гэта валадар гвездзістага неба, першародны, старэйшы, бацька багоў. Эа — мудрэйшы, лепшы з багоў, прасвяціцель і праваднік усяму смяротнаму. Бела — сын Эа, каторы вывеў зямлю з цемры і хаосу, аддзяліў адны ад адных усе постаці і адмены, з каторых злажыўся смяротны свет, якім мы яго цяпер знаем.

У Індыі Тройцу складаюць Брама, Вішну, Шыва; функцыі, прыпісваныя асобам гэтай Тройцы, тыя ж самыя, што і ў халдэйцаў. Не чужа было і грэцкай мыслі паняцце траістасці сілы, уладаючай светам, чым галоўна цікавілася школа платонікаў, ад якіх догма Тройцы перанята была хрысціянствам.



Пасля гэтага ўступу Іван Іванавіч падняў руку ўверх, паказваючы на малюнак, і сказаў:

— Пасярэдзіне скляпення бачым мы тут тры постаці славянскай, а лепей — дака-гецкай Тройцы. Першая з іх ёсць Найвельшы (Optimus), бацька багоў, не маючый наймення. Імёны, даваныя яму рознымі народамі: Баг, Бог, Дэос, Дзевае, Гот, Элохім, Алах-Адонай — гэта ўсё яго прыметнікі, як і нашае Найвельшы, бо імені яго нельга вымавіць. Чэсць яго ў нашым народзе сягае ў вельмі глыбокую мінуўшчыну. Можна сказаць, што большасць грэцкіх мітаў цесна звязана з нашымі прашчурамі гетамі, з якімі на берагах Дуная грэкі вельмі рана саткнуліся і, наўзаемна, дзяліліся тайнамі веды. Нават наш сягонняшні край быў вядом грэкам у той час, калі тварыліся ў іх першыя міты. Відаць гэта з Гамера і іншых паэтаў старой Грэцыі, асабліва ж з аповесцяў аб Апалоне і сыне яго Фаэтоне, якую аповесць перадаў нам пекным вершам рымлянін Вергілій, з мітаў аб Праметэю, Арфею, Эскулапу і інш. От жа ў старагрэцкіх пісьменнікаў знойдзем, што славяне верылі ў загробнае жыццё і па смерці сваёй мелі надзею бытаваць разам з Зямельчыцам¹, рэлігійным рэфарматарам, які жыў за 600—650 гадоў да нараджэння Хрыста².

Другая асоба славянскай Тройцы, адпавядаючая халдэя-вавілонскаму Эа, індускаму Вішну, — гэта Правечны Кон, які даў усяму жывому законы жыцця, назначыў кон, долю і акрэсліў канец, скон³. Як і ўсе багі, Правечны Кон меў многа розных эпітэтаў, якія няведамі прымаліся часам за яго ўласныя імёны. Да гэтых імён яго належаць:

¹ Ад выдавецтва. Мы даручылі кіраўніку нашага выдавецтва праверыць паданае тут аб Зямельчыцу, які даў нам такую спраўку: «Сказанае аб Зямельчыцу вядома немаль усім старасвецкім пісьменнікам: Herodotus IV, 93, 94; Arian expedit Aleksandri lib I; Hellanikus (etymolog. magn. voce; Pomp. Mela II, 2; Strabon VII, 2977). Аб славянскім народзе (...) гаворыцца, што гэта наймужнейшы і найсправядлівейшы народ паміж славянаў; вераць, што па смерці ідуць да свайго бога Zamolxisa, які лічыцца імі за тую ж істоту, што і Gebeleisis (Herodot). Некаторыя грэкі даводзілі, што Zamolxis — Зямельчыц быў Піфагоравым нявольнікам і піфагораўскую навуку аб загробным жыцці пашырыў паміж сваіх аднаплеменцаў — гетаў (Strabon). Што, безумоўна, памылкова, бо Зямельчыц жыў куды раней за Піфагора, найменш сто ці паўтараста гадоў. Памылкова такжа сцверджанне Геродота, што геты Gebeleisisa (Найвельшага — Optimus) мелі за адну і тую ж асобу з Зямельчыцам, які пашыраў навуку аб адзінай першпрычыне, а знача быў толькі абагомленым чалавекам. З навейшых пісьменнікаў аб Зямельчыцу (Zamolxis) пісалі: de Brosse і d'Anville ў memoires de l'acad. des inscript. T.XXXV et XXV ды Ernest Gotfried Grodeck у пазварax, de immortalitatis quam Getis persuasisse dicitur Zamolxo ratione; а такжа ў яго: Graecorum de Zamolxide fabule.

² Ад выдавецтва. З пісьменніка Меандра (323 г. да Н. Х.) даведваемся, што Зямельчыц пашыраў навуку вельмі падобную, у агульных рысах, да будызму, але вынікаўшую з недраў мыслі дака-гецкага племя.

³ Kronos (грэц.) — час. Кон — круг, круг гадавы; як *ням.* Gott — год.



Прова, Права, Тур. У адной старадаўнай саксонскай кроніцы маюцца малюнкi стараславянскіх багоў з часоў хрышчэння славянаў, між імі — рысунак стода з подпісам «Ргоио». Гэты рысунак сведчыць, як хрысціянскія апосталы таго часу былі пранікнуты мазаізмам ды вавілонскімі харубамі і шайтанамі, а як мала ведалі тое, што нішчылі. Бо Кон-Прова-Тур не меў стодаў: яму пасвячаліся святыя дубы і гаі. У гэтакія месцы, абгароджаныя і маючыя двое наўсупроцьных варотаў, сходзіліся ў канодныя дні старшыні народу спраўляць суды. У здарэнні, калі каго праследавалі, мог скрыцца ў загараду, хоць бы ён быў ворагам, яго ніхто не смеў крануць: бо права, праўда не на перавазе фізічнай сілы, ані на гвалце грунтуецца.

Трэцяя асоба славянскай Тройцы, адпавядаючая вавілонскаму Белу і індускаму Шыве, — ёсць Сіціўрат, Сіва. Халдэйцы лічылі Бела богам апраметнай, царства вечнай цемры, дома, «у які ўсе ўходзяць, але скуль ніхто не выходзіць». Індусы Шыву называюць мсціцелем. Цікава пры гэтым адмеціць адну асаблівасць, гэта тое, што індусы аддавалі чэсць Шыве — Ішвары ў мясцовасці Рудры, а славяне — Рэтры.

І каб мы не ведалі аб тым, што дака-гецкія міты праз грэкаў сягалі да Вавілоніі і Эгіпту з адной стараны, а да Індыі з другой, — то можна было б падзіўляць незвычайную прыпадковасць у сугуччы.

У санскрыце маецца эпітэт, даваны Шыве, — Гары, які вельмі сходзен з нашым Яры, Ярыла, Яравід. Сімвалам Сіціўрата (жыццявароту) — Ярылы быў нязгасны агонь — Жывец, Жынч, Зніч (знікомы), які меў свае вечныя алтары паўсюдна, куды сягала вера славянская. Летапісы ўпамінаюць аб такіх вечных агнях у Вільні, Вялікім Ноўгарадзе, а ў заходніх славянаў у Жніне, Гнезне і Жуліне на Паморы. Усюды, дзе існуюць або існавалі першыя хрысціянскія святыні, пасвячоныя прароку Іллі, яны былі будаваны на месцах вечнага агню. Бо Ілля заступаў у пачатках хрысціянства Ярылу. Цэрквы такія былі ў Менску, Віцебску, Смаленску, Полацку і іншых гарадах. Святары, служыўшыя Яраму, называліся ведунамі, вядачамі, вятачамі, вяцвягамі, бо яны прарочылі будучае. Няхай не дзівіць, што сіле мсцівай надаваўся эпітэт белага, яркага. Гэта дзеля ўласкаўлення яго. Бо ж дагэтуль, па старой памяці, народ называе агонь — багач, цяпло, святло, каб не ўквялічыць грознай сілы. У мысль гэтага страшны Лясун носіць эпітэты Дабрахот, Зялун, а чорны балотны дух — Бялун, той, гэты і, ужо пад уплывам навейшага светагляду, нячысік. Сіле першапрычыннай, Найвельшаму, належыць пашана ад усяго жывога. Ён асновапаложнік, ён той, аб каторым пяе брамін у сваіх гімнах:

Я носьбіт і дарога, сведка і князь,
Айчына, прыяцель, прытулак;
Першапрычына, і цэль, і істасць рэчаў,
Я і захоўнік, і вечнае семя.



Калі Арфей, які быў з народаў гетаў, сяліўшыхся пад той час у Фракіі, панёс у Грэцыю навуку аб адзіным Найвельшым, то грэкі пыталі аракула, што такое Бог, якога прапаведуе Арфей? І аракул назваў Найвельшага святлом (rad), мыслі-словам (logos) і крыніцай жыцця (рнеута), якія імёны азначаюць — адзіную першапрычыну, святло духа, радасць без мучэння, першакрыніцу веды, увенчаную вышэйшай праўдай.

Правечны Кон даў права, закон людзям, звярам, птахам, полазам, рыбам, расцінам і наогул усяму, што жыве, родзіцца і памірае. Устаноўленыя ім законы вечны і непарушны. Галоўнае месца ў нашым краі, дзе складалі яму чэсць, быў Тураў і мясцовасць Скрыгалава, недалёка ад Турава, дзе дагэтуль захаваліся рэшткі так званых цыклапічных будоўляў у форме аграмадных каменных блокаў. Сімвалам справядлівасці ў славянаў лічыўся белы бык — тур.

І хоць даўным-даўно забылі нашы людзі старых багоў, але палеская (горадзенская) зямля дагэтуль мае ў сваім гербе тура, сімвал Правечнага Кону.

Пад гэтай Тройцай бачым мы, ніжэй, сем асоб з іх сімваламі: гэта ёсць сем галоўных сіл, уладаючых светам. Першая — Кон, Конязь, і яго сімвал сонца; другая — Княжыч, або Месяц, з сімвалам сваім — месік у маладзіку; трэцяя — Ярыла, і сімвал яго — гвезда Марс; чацвёртая — Радзігост, і яго сімвал — гвезда Меркурый; пятая — Пярун-Грамавік; шостая — Грамавіца, і яе сімвалы — гвезда Венера і пташка зязюля; сёмая — Лада, Ладон, і яго сімвал — гвезда Сатурн. Кожнай з гэтых сямёх асоб пасвячаны адзін дзень тыдня, аб чым сведчаць рунічныя надпісы пад кожнай асобай: нядзеля — соўнік, панядзелак — месіч, аўторак — ярэц, серада — радаўнік, чацвер — перунец, пятніца — грамніца, субота — ладзіч. Ніжэй гэтых сямёх асоб маецца дванаццаць сімвалаў, азначаючых 12 знакаў задзяка, а пад імі — чатыры вятры, бытуючыя на чатырох канцах зямлі: Усток, які сухасцю тхне; Ірэй, прыносячы цяпло; Сутон, навяваючы хмары і дождж; Сівер, прыносячы сцюжу.

Сярэдні шлях малюнкаў завіраў у сабе сцэны з жыцця людзей, звяроў, птахаў, рыб, раслінаў і іншых на зямлі, у паветры, у вадзе з іх пераменамі і бытам.

У самым нізе было выябражана царства смерці, дом вечнай цемры з яго жыхарамі. На першым плане былі дзве галоўныя фігуры: Люец, Люты (Pluto), або Кашча Бяссмертны, і яго жана — Марва. Першы выяўляў сабой худую, з вострымі людскімі рысамі і злымі вачыма пачвару, другая — мела старэчую жаночую галаву, на якой замест валасоў звіваліся сыкучыя змеі. Яе мясістае тулава апіралася на чатырох лапах і заканчвалася драконаўскім хвостом. Па-за гэтымі галоўнымі постацямі віднеліся пачварныя духі краіны смерці і бесканечны лік бледных людскіх постацей.



Мазаіка памосту пакрыта была сімвалічнымі знакамі, значэнне якіх я не знаў і не адважыўся спытаць аб іх.

— А цяпер,— сказаў Іван Іванавіч,— каб пасунуцца далей у лабірынты, нам трэба сесці ў гэтыя крэслы.

IV

Зачараваны веліччу абразоў, развінутых Іванам Іванавічам, я спытаў яго:

— Чаму ж усё гэта заняпала, чаму забыта?

І Іван Іванавіч сказаў:

— Герадот апавядае, што паўночныя краіны Эўропы былі найлюднейшымі пасля Індыі. Паўночныя народы, якіх звалі гіпербарэйцамі, займаліся лавецтвам, скацежніцтвам і ратайствам. Зnalі рамёслы і асабліва любаваліся ў вызнанні прыроды, а дзеля гэтага былі носбітамі высокай веды. З берагоў Герадотаўскага мора, цяперашняга палескага краю, паходзіў вялікі індускі рэфарматар — Рама. Ален-гіпербарэец вывеў з поўначы калонію вучоных, якія сталіся ў Грэцыі кастай святароў і асновапаложнікамі чэсці Апалона і Дыяны ў Дэлесе.

З поўначы, са славяна-гецкай зямлі, прыбыў у Грэцыю Арфей, заснавец гарадоў, вучыцель мастацтва і рамёслаў. З поўначы прынёс Праметэй святло, за што быў неміласэрна пакараны.

Праметэй, першы цывілізатар Грэцыі, прыкаваны за гэта да Каўказскай скалы, паводле слоў Эсхіла, жаліўся: «Багі, мне дзеецца крыўда! Паслухайце, што я даканаў дзеля смяротных. Дзякуючы мне са звярат, якімі былі, сталіся людзьмі. Сляпыя, глухія, як мары, яны туляліся без правоў і ладу, не ўмелі будаваць дамоў, пячоры былі ім адзіным прытулкам, цягнулі жыццё няпэўнае, не разрознівалі часу і пор году. Я першы навучыў іх пазнаваць ход гвёздаў, навучыў іх знакаў пісьма, знакаў лічэння, абдарыў іх памяццю, маткаю муз, навучыў іх лавецтву. За што ж карае мяне завісны Зеўс? Ці ж бы за святло, збліжаючае людзей да багоў?»

Грэцкія пісьменнікі самі сведчаць, што жыўшыя на поўнач ад іх паўночныя народы занеслі ў Грэцыю не толькі некаторыя мастацтвы, але і цэлую рэлігійную сістэму, навуку і ўмеласці. Славянскія народы, як, прыкладам,— курэты, квірыты, або крывіты,— ужывалі рунічнага пісьма задоўга да прыбыцця ў Грэцыю феніцыянскага Кадмуса. Іхнія будоўлі напаміналі цыклапічныя, адзначаючыся незвычайнай трываласцю. У першых іхніх сялібах, прыкладам, на гарах Алімпійскіх, Геліконскіх і Пандэйскіх насамперш зараджаюцца рэлігія, музыка і філасофія, якой пасля славілася Грэцыя. Згэтуль выходзіць Апалон, які займаўся тут пастырствам. Арфей (orfeos — цёмны), праўдападобна сляпы, як Гамер, сваёй вымоўнасцю аблашчываў дзікіх звяроў і лагодзіў



дзікасць тыбульскіх барбараў. На чароўны, акудны гуд яго ліры палі змяняюцца ў гарады (грэцкае: горад — *poleis*). Ален, Тамарыс і Лінэй, таксама, як Арфей, сваімі прамовамі скланяюць тубыльцаў пакінуць людскія ахвяры багам, а здаецца, і вырачыся людаедства.

Але ёсць народы, як і паасобныя людзі, прызначаныя быць не толькі месіямі чалавецтва, але і яго адкупіцелямі. Да гэтых належыць народ гетаў, з усімі яго галінамі. І мы бачым: Праметэя за яго дабрадзеіствы, выказаныя людзям, распялі на Каўказскай скале. Арфея раздзерлі п'яныя, упаўшыя ў шал, кабеты. Фасційскія пелазгі за недаверства паганізму былі пабіты грэкамі і патоплены ў моры. Троя, славянская сяліба між грэкаў, збурана грэкамі. Урэшце грэкі, падбіўшы сваіх даўных вучыццалёў і цывілізатараў, нішчучы, стараліся іх зняславіць перад гісторыяй, няслушна прыпісваючы ім нялюдскія абычаі і чараўніцтва.

Перш чым стаўся носьбітам веды і задаўся мэтамі месіянізму, народ гетаў павінен быў прайсці сам рад унутраных пераабражэнняў і рэформ.

Першым рэфарматарам быў Зарада. Да яго існавала ў гетаў супольнасць кабет і маёмасці. Народ займаўся толькі лавецтвам. Ён вучыў рамяству і завёў свабодны выбар жон і жонамі мужоў, раз кожнага году. Штогодна меў права муж змяніць жонку і жана мужа. Дзень гэты быў названы Купаллем, дзеля таго, што ў гэты дзень павінны былі кандыдаты на жаніцбы адбыць ачышчэнне праз агонь і купанне ў вадзе. Кожная пара магла мець сваю ўласнаць і аддзяліцца ад грамады. Ніхто не мог карыстацца чужой працай. Кожны пільнаваў ладу ў сваёй сям'і і дома быў поўным суверэнам. За крыўды, зробленыя суседу, караў сход суседзяў. Але сем'і пачалі множыцца, і бацькі малапамалу ўстанавілі патрыярхат, неабмежаную нічым уладу галавы сям'і над усімі сем'янінамі. Прычым патрыярхі неахвотна выпушчалі каго-колечы з сям'і, і сем'і разрасталіся да 100—200 душ. Уласнасць у сем'ях сталася сямейнай уласнасцю, або, іначай кажучы, уласнасцю патрыярха, як і ўсе кабеты сям'і. Пайшло агульнае незадаваленне.

У гэтым часе аб'явіўся другі рэфарматар — Багавей, які высунуў на першы план касту святароў. Апапавешчана была святарская дыктатура; зямля, як належачая да Бога, была аддадзена на ўласнасць галоўнай святыні, а з яе рамення патвораны былі па ўсім краі правінцыянальныя святыні. Усе жыхары, і бацькі і дзеці, павінны былі нараўне працаваць для багоў і святынь. Як найсвяцейшая праца была палічана праца ратарская. Сімвалам яе ўстаноўлен быў белы бык, які атрымліваў асабліваю пашану пры святынях. Пры гэтым ладзе хутка ратар сам стаўся паніжан да безгалосай скацежыны, за якую думае гаспадар. Каб патушыць нарастаючую рэвалюцыю, святары пайшлі на ўступкі: прызналі роўнае права з сабой галавам родаў.



Утворан быў духоўна-арыстакратычны ўрад, які, прыкрываючыся воляю багоў, выдаваў ад іх імені свае загады, маючы перш за ўсё на мэце свае карысці. Гэта тройца — духавенства, старшыны і багі — моцна і надоўга села на карк рэшты народа. Але ў гэтым часе пачалі адбывацца напады суседніх качавых народаў, абарона ад якіх вытварыла мала-памалу трэці стан — вайсковы. У суполку — багі, святары, старшыны — павінны былі быць прынятымі і вайскоўцы.

Калі мы прыгледземся да зместу нашых народных казак, то гэту гісторыю мы знойдзем там, перададзеную ў сімвалах. У сялянскай сям'і, прыкладам, родзіцца які-небудзь Кацігарошак, найсільнейшы за ўсіх, якія існуюць сілачы ў свеце. Падросшы, ідзе нішчыць зло на зямлі і памалу дабірае сабе яшчэ двух, а часам трох асілкаў, якія ўрэшце робяць паміж сабой змову, каб загубіць яго, і закідаюць у бяздонную, безвыходную пропасць. Але Кацігарошак раней-пазней дабываецца з пропасці і, пасаромеўшы сваіх сяброў, бярэ ў свае рукі кіраўніцтва над светам, якому дае спакой і шчасце.

Пад панаваннем старшын і духавенства, змацаваным вайскоўцамі, ратары ў грэцкай сімволіцы прыбіраюць постаць аднавокага цыклопа, а пазней дурнога і сляпога Паліфема.

Але яшчэ не канец на гэтым. Чужаземцы, прыманыя спярша як госці, пачалі панявольваць славянскія народы і памалу абяртаць у сваіх нявольнікаў. Вышэйшыя класы, арыстакратыя і духавенства, зліліся з пануючымі прыходцамі.

Тут мы маем такую самую гісторыю, як і ў Італіі, дзе, за многа гадоў да заснавання Рыму, жыў высокакультурны народ этрускі. Чужаземныя дружыны паняволілі іх, абярнулі ў сваіх нявольнікаў і, пераняўшы ад іх культуру, ачарнілі этрускаў перад гісторыяй як дзікіх і нічога не вартых людзей. Аб дзівах мастацтва, промыслаў і навук, аб стане высокай асветы ў этрускаў мы сягоння даведваемся толькі з раскопак іхніх магілішч і гарадзішчаў. Цывілізацыя этруская загінула ў войнах прыходцаў з мясцовым жыхарствам. А пасля, за часоў Сцылія, безміласэрна, разам з выдатнейшымі мясцовымі людзьмі, былі нішчаны ўсякія помнікі этрускай культуры, іх кнігі і творы іхнага генія. І этруская культура заняпала наўекі. Рым пакрыў яе маўчаннем або сыпаў лаянкай і знявагай.

Пад ударамі чужаземскіх наезнікаў заняпала і наша культура, а асабліва ў часе хрышчэння нарманамі славянаў.

Трэба памятаць, што міфалогія многіх народаў нічога супольнага з тэасофіяй не мае, як прыклад можа служыць лацінская міфалогія. Лічу патрэбным гэта зазначыць дзеля таго, каб стала відней, што з нашае міфалогіі належыць да тэасофіі, а што з'яўляецца толькі сімвалам пройдзенай народам гісторыі.



Ёсць апавяданне аб Сатурне, што за яго панаванне быў на зямлі залаты век. Сатурн — бог патрыцыяў. Легенду гэтую, ведама, улажылі патрыярхі, спамінаючы сваё даўняе і безгранічнае панаванне. І дармо некаторыя хочучь бачыць у гэтым песімізм класічных народаў, якія, кладучы спярша век залаты, пасля сярэбраны, мядзяны, урэшце — жалезны, хацелі быццам зазначыць, што — чым далей, тым горш на свеце. Не, гэту гісторыю трэба паставіць у зусім другую пласчыню.

Сатурн пачаў есці сваіх дзяцей.

Гэту басню выдумала ўжо каста святароў, спісуючы супраць усеўладнага патрыярхату. Устаноўлены лацінскімі святарамі пазнейшы лад аддаваў уладу ў рукі багатых сямей, «абдарыў старшых братоў правам боскім і людскім» — *jus pater* (згэтуль Юпітэр), крыўдзячы і вызываючы з правоў малодшую, ратарскую браццю. Утварыліся патрыцыі (паны) і плебейцы (мужыкі).

Патрыцыі тонуць у збытках і раскошах, плебей у заплату і падзяку за крываваю працу мае бізуны і розгі. І вось у лацінскім богабайніцтве апавядаецца, што Венера, жонка плебейскага Вулкана, стала задавацца з патрыцыянскім Марсам. Вулкан, не могучы знесці гэткай знявагі, абвівае спячых — Венеру і Марса — сеткай, падложанай пад іх, і выкідае іх на святло, каб яўным ужо сталася, што плебс змаўляецца і бяскарна пасягае на правы патрыцыяў. Гэта быў дакор, зроблены Апалону, вартаўніку права. Увесь Алімп устрыжаны. Апалон памярцвеў са знявагі. Адны багі смяюцца, а другія выказваюць злосць і абурэнне. Юпітэр страшліва загрымеў — *quos ego!*.. Бачачы, аднак, прыгожую Венеру гэтак зняважанай, кажа: «Годзе ўжо ён... На Вулкана няма спосабаў — *quiet ego!*.. За мяшанне ў маю спрэчку з Юнонай у справе надання правоў плебеям нядаўна так піхнуў яго я нагой на зямлю, што аж нагу ён зламаў».

У трудным палажэнні Юпітэру аж галава трашчыць. Як пагадзіць нязгоду ў народзе, пры ўсёўзрастаючых дамаганнях чэрні, пры заўзятай упорчывасці патрыцыянскіх багоў?

— Вулкан і Меркуры не даюць мне спакою ад таго часу, калі Марса з Венерай удалося прылавіць у сетку.

— Чатырох нас,— кажа Меркурый,— стань, Найвышэйшы, па нашай старане, і народная справа будзе выйграная.

— Найвышэйшай рады багоў не перагаласуем, шэсць галасоў супраць пяці,— адказаў Юпітэр. — Што рабіць? Галава трашчыць, што рабіць! Тут мяне рве, ствару Мінерву. Вулкан, валі молатам у галаву во тут, тут!

Вулкан выпаўняе загад. А калі, спужаныя відовішчам бацькаўбійства, багі збягаюцца, бачаць нованароджаную багіню, узброеную ад ног да галавы, выходзячую з патыліцы Юпітэра. Вось і багіня мудрасці — Мінерва.



— Плебейцы дапамінаюцца правоў,— кажа Меркурый.

Сталі галасаваць. Шэсць супраць шасці!

— Мне належыцца падвойны голас! — крыкнуў Юпітэр.

І справа народа была выйграная.

— Дык занясі ім зямельнае права! — крыкнуў Юпітэр. — Сам пагавару я з Юнонай і думаю, што яна дазволіць такжа права вольнай жаніцбы.

Меркурый, які спаўняў абавязкі паштара, панёс весць на зямлю. І плебейцы атрымалі правы людскія і цывільныя. А ўсё гэта сталася вынікам неперасцерагання правоў бажкамі, залётнасцю Венеры і праз папусціцельства Юпітэра,— тлумачылі святары.

Меркурый, бог купецтва і прамысловасці, носіць свету нараспашку, служыць усім, хто плаціць: багом і людзям, небу і зямлі. Апякуецца зладзеямі і ашуканцамі. Пад яго апекай вырастае новая арыстакратыя — грашовая. У рады яе ўходзяць усе, кім апякуецца Меркурый. І на правы для гэтага стану багі, ад імені сваіх кліентаў, патрыцыяў, павінны былі згадзіцца.

Нягледзя на тое, што даўно па-свойму рашыў Юпітэр зямельнае права, права гэта да сягоння несправядлівае. І будзе датуль актуальным, пакуль кожны народ не станецца гаспадаром у сваім краі, пакуль кожны, хто палівае сваім потам загон, не будзе праўным, прызнаным і ўсвечаным правам яго валадаром.

Гэты ж час ужо недалёк!

V

У гэты момант, калі, скончыўшы гутарку, прымоўк Іван Іванавіч, а я аддаўся размышлянню, нас акружыла маўклівая ціш, скрозь каторую знекуль стаў даходзіць да вуха ціхі харальны спеў. Спярга гэты спеў быў такі ціхі, што зліваўся з тутненнем сэрца і крыві ў жылах. Але ў меру таго, як я, натужаючы свой слых, услухаўся, ён усё рос і ўрэшце набіраў штотараз больш выразістасці. Калі спеў гэтых многіх галасоў стаў набліжацца, я пытаюча глянуў на Івана Іванавіча.

— Гэта пяюць нашыя старцы,— сказаў ён спакойна.

— Як! Дык хіба ж гэты падзямеллі заселены людзьмі? — здзівіўся я.

— Так. Жыццё ў гэтых падзямеллях ідзе старое, даўняе. Вам жа хіба прыходзілася чуваць ад народа дый чытаць у так званай этнаграфічнай літаратуры аб праваліўшыхся гарадах, цэрквах, манастырах. Хіба ж вы не чулі аб невядомым горадзе Багоцку, во тут, каля Полацка? Другі такі горад, што каля Гомеля, апісаў расейскі пісьменнік пад найменнем Кіцежа. На землях, якія ў апошнія часы ў дакрывіцкую эпоху засялялі готы, гэтакія гарады існуюць...



Я здзіўлена ўзіраўся на Івана Іванавіча і сам не ведаў, што аб усім гэтым судзіць, гэтак было ўсё, чутае і бачанае, незвычайным для майго разумення, што я павёў рукой сабе па абліччы, каб пераканацца, ці ўсё гэта не галюцынацыя, не сон... Але чоў мой мяне не ашукваў...

Іван Іванавіч пры гэтым устаў і, адчыніўшы дзверы ў сцяне, павёў мяне доўгім і шырокім праходам, аж урэшце мы апынуліся ў вялікай і светлай салі. Не было там ні свечак, ні лямпаў, святло як быццам само сабой стаяла ў салі. Сцены былі запоўнены ўсякімі кнігамі і звіткамі рукапісаў. Падышоўшы да адной з паліц, Іван Іванавіч зняў пергамінны рукапіс, кажучы:

— Во гэта сведчанне падарожнага, які бываў у нашым краю за некалькі сот лет да арабскага пісьменніка Масудзі, які яго сведчанне асобным раздзелам (Маруджа, 62) са старых кніг упісаў у свае кнігі. Тут мова аб гарадах і святынях славянскіх. Руін гэтых гарадоў і святынь цяперашняя археалогія не знаходзіць на зямельнай паверхні, бо яны дзіўнай умеласцю старабытных нашых інжынераў апушчаны ў глыб зямлі, як вось і гэта наша святыня, у часці будынкаў якой мы цяпер з вамі знаходзімся. У гэтай кнізе вось што аб ёй напісана:

«З гэтых святынь адна пабудавана на гары, гэта дзіва свету, а як кажуць знаўцы, прыклад архітэктуры і распарадкавання разнакага камення, ужытага да гэтай будоўлі. Сабраны там дарагія каменні невыказанай цэннасці, а такжа знакі, паказуючыя будучыню».

— Усё, што тут напісана,— шчырая праўда! — казаў Іван Іванавіч, складаючы кнігу. — Цяпер жа я пайду на момант да нашых старцаў, а вы агледзьце радчайшую ў свеце бібліятэку.

— Прашу вас, скажыце, хто гэта такія старцы і як яны живуць тут?

— Гляньце на гэту салю,— сказаў Іван Іванавіч,— вы тут не ўбачыце нідзе ніякіх прылад да асвятлення, а ў салі светла і цёпла. Гэта таму, што сцены гэтай салі пакрыты элементам, падобным да радыю, з якога пабудована сонца. Пад гэтым святлом і расціны і людзі могуць жыць без ушчэрбку для свайго здароўя. Гэты элемент тут ужыты як маса да тынкавання сцен, акром святла і цяпла мае яшчэ і другія дзействы: хто знаходзіцца заўсёды пад уплывам яго святла, не падлягае старасці, якая паходзіць ад звапнення кроваточных начынняў у людскім арганізме. Пад уплывам гэтага святла вапна не можа ў арганізме зацвердзяваць, а дзеля гэтага чалавек застаецца назаўсёды ў адным веку, а як вынік гэтага — не падлягае смерці. Мы з вамі цяпер знаходзімся на глыбіні каля тысячы метраў ад паверхні зямлі, і аднак жа вы аддыхаеце лёгкай паветрам, гэта таму, што элемент гэты, які завецца гетынам, мае ўласнасць паглынаючую лішкі кіслых газаў. Вось жа старыя вучоныя, сышоўшы з поля дзікага змагання на зямлі, живуць тут, працуючы над навукай і ўмеласцямі ў сваіх абшырных і



добра абстаўленых бібліятэках і лабараторыях. Працуюць, чакаючы часу, калі ім прыйдзеца ізноў выйсці да свайго народа. Адным з важнейшых адкрыццяў, якія ім тут зроблены, ёсць крывін, пры помачы якога кожную рэч можна разлажыць на першапачатковыя выхадзі і з першапачатковых выхадзі злажыць любую рэч. Прыкладам: з выхадзі паветра і вады можна вытварыць камень, золата, хлеб, тлушч і, наадварот, кожную рэч можна перамяніць у другую. Прыкладам, той жа бруковы камень можна змяніць у хлеб ці золата, у паветра ці любога смаку сталовае масла. Бо першапачаткавы выхадзі ва ўсім ёсць адзін і той жа, залежыць толькі ад таго, які надаецца кірунак руху яго праатамам. Гэтае вялікай вагі адкрыццё, зробленае нашымі старцамі, развяза на зямлі сацыяльнае пытанне... Пытанне пракорму людзей.

У гэты момант недзе далёк пачуўся званок, і Іван Іванавіч, падаўшы мне на развітанне руку, выйшаў у праход, які пачынаўся з левай стараны салі, сказаўшы:

— Вам, аматару кніг, думаю, маркотна тут не будзе.

Я, не трацячы часу, стаў разглядаць кнігі. Аддзел бібліятэкі, у якім я знаходзіўся, складаўся з помнікаў старасвецкіх арабскіх, грэцкіх, індускіх і егіпецкіх пісьменнікаў. Аграмадныя фаліянты, пісаныя на пергамене і шоўкавых тканінах, залягалі ўсе сцены: унізе, каля сцен, у дубовых, абіваных сярэбранай бляхай скрынях разложаны былі звіткі, пісаныя на розных мовах. З плану бібліятэкі, які быў выябражаны на мармурнай дошцы сярод салі, відаць было, што аддзел славянскіх кніг знаходзіўся ў трэцяй салі, ідучы налева. Я паспяшыў туды.

У гэты момант нейкі лёгкі быццам звон угары звярнуў маю ўвагу. Я падняў галаву і ўбачыў, што са сцяны выступае масіўны каменны блок, у кшталце стала, з глыбокімі ўнізе выемкамі. На сталі быў расставлены цэлы рад жоўтага металу стылёвых міс, а на іх разложаны свежыя фрукты і закускі, пасярод жа красавалася бутэлька са «Старкай». Падышоўшы да стала, я ўбачыў картку, пісаную рукою Івана Іванавіча, гэткага зместу: «Паважаны Дружа. Усё, што знойдзеце на гэтым сталі, толькі што прыгатавана пры помачы выхадзі крывін. Спрабуйце, ці годна да ўжытку. Ваш Іван Іванавіч».

Я сеў пры сталі і ў часе яды пераканаўся, што пададзеная закуска вызначалася вялікім кулінарным мастацтвам. Пячэння была гарачая і сочная, з прыемным водарам дымляніны; фрукты мелі дзіўную свежасць; «Старка» цягнулася з бутэлькі, як аліва, і разыходзілася па арганізме хвалямі прыемнага цяпла.

Перакусіўшы, я скіраваўся ў славянскі аддзел бібліятэкі. Багацце, якое я тут убачыў у звітках і фаліянтах, прост не паддаецца апісання. Тут я бачыў не толькі фаліант полацкай летапісі, пісанай рукою княжны Ефрасініі, але і летапісы шмат ранейшых перыядаў існавання нашага народа. Убачыў сабранне навукі Зямельчыца, якое складалася з



чатырох кніг, разбітых кожная на семдзесят два раздзелы. На змест кнігі злажыліся: маральнае права, цывільнае і дзяржаўнае права, гісторыя народа і анталогія лепшых тагачасных літаратурных твораў. Цэлы аддзел бібліятэкі складаўся з кніг, пісаных глаголіцай, якая, як я тут пераканаўся, была шмат старэйшай бадай на добрую паўтысячу лет славянскай граматай, знакі якой развіліся з славянскіх герографіаў. Старанна апрацаваныя табліцы развіцця пісьменных славянскіх знакаў паказвалі не толькі перамены ў формах знакаў, але давалі адначасна і храналагічныя даныя, з якіх відаць было, што пачаткі пісьменнасці славянскай трэба аднесці на канец чацвёртага тысячалецця перад нашай эрай. Цікава было слядзіць па гэтых табліцах, як з людскай фігуры (рысаванай у герографіях поўнасю) вытварыўся знак «аз» — «я», нашае цяперашняе вялікае «А», у каторым з людскай постаці засталіся ўнізе толькі дзве палкі, а ў папярэчцы памяць аб рысаваным калісь паясе. Як цвёрда трымаўся цэлыя тысячалецці знак змяі і дахаваўся да нашых часоў у славянскай літары «зело», а такжа знак жука ў літары — «ж», які сягоння яшчэ напамінае сабой кузурку.

У аддзеле архітэктуры бачыў я дзіўнай прыгожасці стылёвыя будоўлі так званага гецакага стылю. У аддзеле пісьменнасці хрысціянскіх часоў з асаблівай пашанай перахоўваліся тут рукапісы першых хрысціянскіх апосталаў Кірылы і Мяфодзія, аб якіх трэба, аднак, на аснове пачэрпнутых мною ў бібліятэцы даных сказаць, што хоць яны сапраўды пераклалі Святое пісьмо на славянскую мову, але ў пісьменнасці славянскай, так званымі кірылаўскімі літарамі, на добрыя чатыры сталецці іх папярэдзілі розныя хрысціянскія сектанты, а перадусім маніхейцы, паўлікіянцы і мэсальянцы. Усе гэтыя сектанты пісалі грэцкімі літарамі па-славянску, дапасоўваючы іх да славянскай мовы. І пераклад кананічных кніг на славянскую мову папярэдзілі розныя сказанні, як, прыкладам: : «Сказанне аб Адаме», «Кнігі Эноха справядлівага», «Сказанне аб Ламэху і Мэльхіседэху», «Запаветы дванаццаці патрыярхаў», «Пасланне Абраама да Хрыста», «Евангелле Хамы», «Евангелле Нікадымава» і шмат іншых.

Урэшце, змучаны пераглядам кніг, я надумаў абысці бібліятэку і з гэтай мэтай выйшаў у другую салю, а з другой у трэцюю і гэтак далей. Прайшоўшы дзясяткі два саль, напоўненых кнігамі, я апынуўся перад глыбокай нішай, у якой была памешчана фігура чалавечая з бліскучымі вачыма. У меру збліжэння да яе, вочы фігуры штораз ярчэй свяцілі, прычым чулася ў іх нейкая прыцягальная сіла. Калі я быў на адлегласці метраў дзесяць ад фігуры, я ўжо не меў сілы стрымаць сябе, нешта незразумелае, непаборнае цягнула наперад, і высілкам усёй волі я не мог спыніць сябе, каб не ісці далей. Фігура была з жоўтага металу, утвая большая ад натуральнага чалавечага ўзросту. Ад сіняватага бляску святла вачэй фігуры, які быў скіраваны прост ў мае



вочы, я чуў, як цела маё млела. У гэты момант фігура правай рукой ударыла тры разы ў шчыт, які быў у яе на левай руцэ. Аглушаючы па-тройны гук дарэшты спаралізаваў мяне, і я страціў прытомнасць.

VI

Калі я адкрыў вочы, то ўбачыў, што ляжу ў гатэлі на сваёй пасцелі ў адзежы. Праз вакно ярка свяціла сонца і двума агністымі стаўпамі клалася на памост перад маім ложкам.

У гэты момант нехта пастукаў у дзверы.

— Але! Прашу! — сказаў я.

Адчыніліся дзверы, і я ўбачыў на парозе Падземнага чалавека. Ён падышоў да мяне і, паздароўваўшыся, сеў пры ложку. Глянуўшы на яго, я ўбачыў шырокую блізну на левай шчацэ, ад вуха да падбародка. Мне зразу ўспомнілася падзямелле, і я ўскочыў з ложка. Стары глядзеў нейкім цвёрдым сталёвым поглядам мне ў вочы. Гэты яго погляд наводзіў на мяне нейкі забабонны страх, і я зноў сеў на ложку.

Стары моўчкі пачаў капацца ў падысподным кішэні сваёй спанцэркі і па нейкім часе выняў адтуль даволі пакомканы канверт, падаючы які мне, сказаў:

— Гэта вось вам цэдулка ад Івана Іванавіча.

Я паспешна схапіў канверт і, раздзёршы яго, дабыў запіску, у якой было напісана:

«Паважаны Дружа, заўтра мае імяніны, а сягоння вечарам свята Купалле. Загляньце вечарком, пагаворым ізноў аб мілай старасвеччыне. Стол я прыгатаваў паводле сваіх рэцэптаў. Спрабуеце, ці годная мая кулінарыя да ўжытку. Ваш Іван Іванавіч.

Полацк, 23 чэрвеня».

Я хутка глянуў на сцяну, дзе вісеў адрывуны каляндар, там віднелася дата 20 чэрвеня.

Гэта быў дзень, калі я прыехаў у Полацк і вечарам гасціў у Івана Іванавіча.

— Якая сягоння дата? — спытаў я ў Падземнага чалавека.

— А якая ж, то ж ведама — 23 чэрвеня, — адказаў ён, пасміхаючыся.

— А калі я ў вас быў?

— То ж вы заўчора былі ў нас, у аўторак, а сягоння мы маем, дзякаваць богу, чацвер, заўтра будзе пятніца, святога Яна.

Голас Падземнага чалавека здаўся мне нейкім скрыпучым, уплываючым на нервы, як пілаванне па зялезу.

Мяне агарнуў ізноў забабонны страх, і я пастараўся чым хутчэй пазбыцца гасця. На адходным, замест звыклых слоў пры развітанні, ён сказаў:

— Мы яшчэ ўбачымся.



Застаўшыся адзін, я прыпамінаў абраз па абразе ўсё мной бачанае ад часу павароту дамоў з гасціны ад Івана Іванавіча.

Не, я не сніў. Думаў, перадумваў і ўзноў прыходзіў да пераканання, што ўсё гэта было наяве, усё гэта было рэальнасцю. «Можна, я пераблытаў даты»,— глянуў я і, каб пераканацца, выняў з кішэні запісную кніжку. Так, праўда: выехаў я з Вільні вечарам 19 чэрвеня, раніцай дваццатага быў у Полацку. Я пазваніў.

Калі прыйшоў нумарны, я спытаўся ў яго, якая сягоння дата?

Перш чым адказаць на пытанне, ён хутка загаварыў:

— Добра, што вы, панічу, вярнуліся, а то ўчора прынеслі вам тэлеграму, а як вас не было, то я не ведаў, што рабіць з ёю. Дата ж, панічыку, сягоння дваццаць трэцяе. Але дзе гэта вы, паніч, бавілі так доўга? Як мне казалі, што вы выехалі ў гасці, то я, прызнацца, і не прыбіраў,— і ён заклапаціўся каля ўмывальніка.

— Хто табе сказаў, што я выехаў у гасці? — спытаўся я парывіста.

— Ды ж во гэты самы, што быў цяпер у вас, панічыку, Падземнік, як яго ў нас называюць.

А пасля ён спахапіўся і борзда пабег па тэлеграму.

Тэлеграма была з дому:

«Прыязджай назад першым поездам, важныя справы»,— пісалася ў тэлеграме. Я крэпка занепакоіўся, бо, выязджаючы, ніякіх «важных справаў» не правідзелася. Што там? Хвароба? Няшчасце? Чаму не сказана, якія там справы?

І, гэтак раздумваючы, я пачаў складаць свае рэчы. Пасля сеў і адпісаў Івану Іванавічу на яго запросіны, што з прычыны клічучай дамоў тэлеграмы не буду ў яго на імянінах, і, пажадаўшы яму ўсяго лепшага, закончыў лісток.

Таго ж дня, позным вечарам, быў я ўжо дома. Аказалася, ніякіх важных спраў дома не было і ніхто з дамовых мне тэлеграмы не высылаў. Хоць на белягу выразна было памечана: «Выслана з Вільні, прынята ў Полацку».

У ранічнай газеце 24 чэрвеня я прачытаў тэлеграму з Полацка гэткага зместу: «Учора, 23 чэрвеня, вечарам, памёр мясцовы полацкі археалог і гісторык Іван Іванавіч».

[1923]

МАКСІМ ГАРЭЦКІ

Фантазія

Клубок зямлі, агорнуты крывавым туманам і згараючы ў ім, рабіў свой вечны шлях у сістэме сонца.

Найгусцей прыпаў туман на прасторы Беларусі.

Пад гулкі грукат гармат, траскатанне стрэльбаў і пулямётаў, пры водбліску страшных пажарышчаў раздаваліся дзікія воплі і балючыя стагнанні забіваемых, рэзаных, паміраючых з голаду людзей.

Могілки і турмы перапоўніліся. Грэх спавіў кожнае сэрца. Крывёю і слязьмі заплывалі вочы.

Сцені памёршых продкаў у смяротнай нудзе стаялі над распятай краінай. І адварачываліся ад сваіх затопленых смуроднаю запечанай крывёю могілак.

Над расцерзаным да краю сэрцам вялікага гуманіста вылез упоцёмках з няведамай патомкам ямы панураны Францыск Скарына і падаўся ў начавым паветры да свайго радзімага Полацка.



Даўгія, шырокія полы мантыі доктара лекарскіх і вызваленых навук развяваліся ад ветру, а яркі орэол наўколе сумнай галавы то разгараўся, то змяркаў.

Пралятаючы над слаба асвятлёным дзеля боязі аэрапланаў Менскам, цень доктара шукаў вачмі таго шпіталю, дзе ляжаў пры смерці хворы з галадухі Янка Купала.

Пабачыўшы над цёмным домам ззяючую кружэлку орэолу песняра, сцень спусціўся ў ціхую палату і стаў над сваім нядушым сябрам.

— Як маешся, мой браце? — без слоў спытаўся доктар у стагнаўшага паэта.

Хворы з трудом заварушыўся і сумна паглядзеў на гуманіста.

— Не мукі цела страшны, — прачытаў Францыск Скарына ў крохкіх галубых вачах, — баліць душа...

— Лячу ў Полацк, хачу даведацца, што цяпер там? — сказаў цераз невялікае маўчанне доктар.

— Скрозь адно... Што тут, што ў Вільні, што ў Смаленску і скрозь на Бацькаўшчыне мілай... — пакратаў перасохшымі ад смагі вуснамі паэт.

Доктар засмучона схіліўся галавою да грудзей і доўга так стаяў.

— На сход! — сказаў у непрытомнасці Купала і абудзіў ад чорных дум паніклы сцень.

— Каму і на які? — азваўся рэхам сцень.

Памаўчаў і прамовіў горка:

— Магутны кліч твой раздаецца ўжо даўно.

— І скрозь, ад краю ў край, па Беларусі...

— А шмат з'явілася? Народ за доўгія вякі няволі аглох і зрабіўся нячулым.

— Што рабіць? — пераспытаўся доктар. — Тое, што ты і робіш. Але, каб зразумеў народ наш паспаліты патрэбу схода, ці не сабрацца спачатку толькі нам, будзіўшым яго на дабро ўсе вякі і кожны час?

— Добра... — прашаптаў паэт і сціх.

Сцень вылецеў з палаты і не падаўся далей к Полацку, а павярнуў назад к Ашмяншчыне.

Здалёку ўвідзіў ён на могілцы ў Жупранах вялікі яркі орэол народнага баяна.

Францыск Скарына апусціўся ля касцёла і чыркнуўся наўмысля палою мантыі аб спячага п'янага легіянера.

— Пся крэў! Холера! Быдло беларуско! — закрычаў патурбаваны доктарам жандар, а яму рэхам адазваўся з-пад зямлі жудасна-балючы стогн бацькі адраджэння.

— Не стагні, мой браце любы! Барджэй бяры ты сваю «Дудку» і «Смык», пойдзем на сход склікаць! — казаў яму, заместа прывітання, доктар.



З магілы ўзняўся сцень вусатай постаці.

— Засіпла мая дудка, а смык не маець скрыпкі... — безнадзейна пажаліўся Багушэвіч і дадаў, падумаўшы аб сваёй музы:

Каб ты так іграла,
Каб немарасць брала!..

— Твая «Дудка» грыміць, мой браце, на ўвесь край. А да «Смыка» дарабіла ж «Скрыпку» Цётка. Пойдзем зараз у Лідчыну, на той вясковы магільнік, пабудзім на сход найперш яе, бо гэтая руплівая сяброўка склікаць умее найлепш за ўсіх.

І два сцені паляцелі побач у Лідчыну.

Поўная запалу і энергіі, хаця худзенькая і бледная, ляцела ўжо сама да іх пяснярка і паэтычна, ціханька пляла ў адказ на свае думкі:

Можа, хто з дзетак скруце жалейку,
унучку паломанай ліры,
І так зайграе, што ўсенька зямелька
пачуе мой одгалас шчыры.

— Ах, браточкі-галубочки! — гаманіла яна без далніх слоў. — Трэба так: адзін на ўсход, другі на захад, а я з тым-сім паклічу тых, хто спачывае на чужыне,— і зараз паняслася.

Неўзабаве сцені памёршых і духі жывых сцякаліся на свой Парнас з усіх бакоў. Пакашліваючы, брыў з далёкай Ялты калматабровы Максім Багдановіч. Спяшаўся, як заўсёды, з Галіцыі, з сваёй магілы ў Закапаным, запыханы Іван Луцкевіч. Глыбаўся з-пад груды трупаў брацкае магілы ў Коўні Лявон Гмырак. Шыпка йшоў у футры і зімовай сібірскай шапцы з Кракава даўгі Алесь Гарун. Важна і спакойна пасуваўся з Меншчыны пан Вінцук Дунін-Марцінкевіч. Як непрытомны, прыбліжаўся з Кіева празрыста-белы Сяргей Палуян, з сінім шмурам на шыі... Прысадзіста калунбаў разважны, каранасты Карусь Каганец. Там ішлі яшчэ й другія.

А клубок зямлі, згараючы ў крывавым тумане, ляцеў і ляцеў сваім вечным шляхам, як бы нічога не было.

1921



Францыск Скарына

(З кнігі «Гісторыя беларускае літаратуры»)

Пераклады рэлігійнае літаратуры першай чвэрці 16-га веку звязаны з дзеяльнасцю доктара Францыска Скарыны, які славен, аднак, не столькі ў гісторыі нашае рэлігійнае літаратуры, колькі у тым, што ён прынёс у наш край заходнееўрапейскі гуманізм, шырыў асвету і распачаў наш друк. Скарына выйшаў з дэмакратыі. Ён быў сынам полацкіх мяшчан-купцоў. Жыў прыблізна ў 1490–1550 гг. Наўчыўшыся чытаць па Псалтыры ў доме бацькоў і, як відаць, значна развіўшы сябе чытаннем кніжак, ён з маладых гадоў трапіў нейкім спосабам у сваё сталічнае места — Вільню, а стуль — у Кракаўскі ўніверсітэт, дзе й набыў на філасофскім факультэце дыплом доктара навук. Адтуль ён паехаў у Італію. І вось, як пішацца ў дакументах: у 1512 годзе перад медыцынскай калегіяй Падуанскага ўніверсітэта з’явіўся малады чалавек з далёкае старонкі, дужа вучоны, але бедны... Ён абараніў усе навуковыя палажэнні, дадзеныя калегіяй, і набыў дыплом доктара медыцыны. Пазней Скарына пабываў у Нямеччыне, пазнаёміўся з Марцінам Лютэрам. Тым часам быў ужо вынайздзены Гутэнбергам спосаб друкаваць кнігі, а з 1491 года ў Кракаве нейкі Швайпольт Фіэль друкаваў кірылаўскія царкоўнаславянскія кніжкі. Выпусціўшы ўсяго пяць кніжак, на кошты нашых магнатаў і з асаблівасцямі нашае народнае мовы, гэты малаведамы ў гісторыі друкар быў абвінавачан у ерасі і ўцёк з Кракава ў Угоршчыну. І вось Францыск Скарына бярэцца за падобную ж працу, але не ў родным Полацку, дзе не магло быць належных прылад, і не ў Кракаве, адкуль выгналі Фіёля, а ў спакойнай Празе, у Чэхіі. Першая кніжка, якую ён прыблізіў да народнае мовы і надрукаваў, выйшла 6-га жніўня (ст. ст.) 1517 года. Гэта быў Псалтыр. У 1517–19 гг., у Празе, Скарына надрукаваў 22 кнігі Бібліі. У 1525 годзе ён друкуе кніжкі ўжо ў Вільні. Першая кніжка, друкованая на нашай тэрыторыі і на ўсім усходзе Еўропы, выйшла ў маўцы 1525 года. Гэта была кніга «Апостал» з віленскай друкарні Скарыны. Тут жа ён надрукаваў і яшчэ некалькі кніжак. Аб далейшым яго жыцці вестак захавалася мала. Ведама толькі, што меў ён шмат непрыемнасцей: згарэла яго друкарня, быў ён засуджаны на адабранне ўсяе маемасці ў судовай справе з сваякамі па жонцы і зышоў з асветнае нівы ўсімі забыты. Толькі цераз тры сталецці была належна ацэнена праца гэтага выдатнейшага чалавека. З боку друкарскай тэхнікі кнігі Скарыны стаяць вельмі высока не толькі на свой час, але нават і для нашага часу. Цяпер яны лічацца вялікай рэдкасцю. У Лондане, у Брытанскім музеі, ёсць найболей поўны камплект яго Бібліі. Унікаму



Псалтыра 1517 г. (адзіны ўва ўсім свеце экзэмпляр) знаходзіцца ў Маскве (да рэвалюцыі быў у бібліятэцы Мікольскага адзінаверчага манастыра). Перакладаў ён свае кнігі з царкоўнаславянскіх тэкстаў і чэшскай Бібліі. Мова яго перакладаў не ўва ўсіх кнігах аднакавая; у большасці кніг Бібліі — зусім блізкая да народнай; у кнігах царкоўных, з увагі на традыцыю, толькі выпраўленая на народны лад у забытых і незразумелых ужо царкоўнаславянскіх формах. Для характарыстыкі Скарыны і яго працы маюць значэнне *прадмовы*, змешчаныя да выданных ім кніг. Маючы шырокі светагляд і высокую адукацыю, добра пазнаўшы заходнееўрапейскае жыццё і набраўшыся новых ідэй, якія разліваліся цяпер у гэтым жыцці шырокімі хвалямі, Скарына найперш надае належнае значэнне асвеце, так патрэбнай у яго роднай малакультурнай старонцы. Але даступных яму спасабоў падняць асвету ў краі не вельмі шмат. Ён не магнат, не архірэй, каб мог шырыць асвету ў буйным размаху. І не магнаты ці архірэй ідуць на спрыянне ў яго думках і жаданнях. Віленскія мяшчане, спаміж якіх ён з удзячнасцю ўспамінаў Багдана Онькава, сына мястовага радцы, і Якуба Бабіча, мястовага бурмістра, пасабляюць яму коштамі ў выданні такіх кніг, што могуць пайсці ў продаж і разам шырыць асвету. І Скарына прызначае выданне Псалтыра «детем малым», як «пачаток всякое доброе науки, грамоты, еже добре честі¹ і мовіть учіть». Усе пісьменныя людзі вучыліся тады зазвычай па рукапісным славянскім Псалтыры, і Скарына друкуе Псалтыр у царкоўнаславянскай мове, выкідаючы з яе словы, якіх даўно няма ў жывой народнай мове, і ўводзячы народныя словы, асабліва ў тлумачэннях на палях, аб чым піша гэтак: «Положил есмі на боцех некоторыи слова для людей простых руским языком, што которое слово знаменуеть». І з такога ж боку практычнаасветнае карысці глядзіць ён на ўсе свае выданні. У прадмове да кнігі «Премудрости Исуса, сына Сирахова» ён піша: «Еліко² крат в ней будеші честі, по каждом чтеніи нового нечто научишся, чего ж есь пред тым не умел. Вся бо Соломонова і Арестотелева, божественная і жітейская мудрость в сей кнізе краткімі словы замкнена ест». Вось для таго-та, кажа ён «...для посполітого доброго³ і размножэння мудрості, уменія, опатреності, разуму, і накуі пріложил есм працу — выложіті кнігу сію на рускій язык». Бо кнігі, на яго пагляд: «пожітэчны суть всякому человеку, мудрому і безумному, богатому і вбогому, младому і старому, наболей тым, оні же⁴ хотят іметі добрые обычае і познаті мудрость і науку». І навукі ён дзеліць на практычныя і адцягненыя (абстрактный-

¹ Чытаць.

² Колькі.

³ Агульнанароднага добра.

⁴ Якія.



ныя), паказваючы заўсёды, аб якіх і дзе можна нешта знайсці ў яго выданнях. Напрыклад, з практычных навук — прыродазнаўства ёсць у прыпавесцях Саламонавых: «Размолвеніе о пріроженіи дров і былін, зверей, птіць, гадов і рыб». Ён пільнуе, каб даць чытачам у сваіх перакладах па магчымасці больш пазнанняў гістарычных, геаграфічных і інш. «Ашчэ лі же¹ коханіе імаші² ведаті о военных а о богатырскіх делех, чті кнігі Судей ілі кнігі Махавеев; более і справедлівее в ніх знайдеш, нежелі во Александріі ілі во Троіі. Пак лі же³ вократце сведаті хошчеші много тысячей лет летописецъ⁴ чті кнігі Параліпомена». У пачатку кнігі Юдзіф ён дае кароткі нарыс, у добра зразумелай народнай мове, аб Асырыйскім, Мідыйскім і Перскім царстве. А гаворачы аб Ханаанскім і Юдзейскім краі, змяшчае геаграфічнае апісанне. Зварочвае ўвагу на тое, што ў кнігах можна пазнаёміцца і з тымі «законамі і правы, імі же людзе на землі справоватіся імають». Навук адцягнених («вызволенных») Скарына лічыць сем і зазначае, што для ўсіх іх у патрэбе можа быць надрукаваны ім пераклад Бібліі. 1) Калі патрэбна ўмець «граматіку ілі по рускы гаворачы грамоту», можна карыстацца, як мы ўжо бачылі, Псалтыром. 2) Каб наўчыцца «лоікі, она же учіть з доводом разознаті правду от кривды, чті кнігу Іова ілі Посланія апостола Павла». 3) «Ашчэ лі же помысліші уметі ріторыку, еже есьть красномовность, чті кнігі Соломоновы». Гэтыя тры навукі, што «суть трі науки словесные», значыцца — граматыка, логіка і рыторыка, у 17 веку зрабіліся асноўнымі ў нашых школах. 4) Наўчыцца «музыкі, то ест певніцы» можна было па вершах і песнях, якіх асабліва многа ў Псалтыры і Песні Песень. 5) «Арітмэтыку, еже вократце а неомыльне лічіть вучіть», 6) «геометрыю, еже по рускі сказуется землемереніе» і 7) астраномію Скарына раіць таксама шукаць у тым ці іншым месцы Бібліі. Ужо гэтым самым, смешным цяпер для нас пералічэннем «навук», ён вучыў сваіх цёмных чытачоў, якія тады і не маглі мець для наўчання сабе якіх іншых кніг. І не толькі расшыраў ён іх светагляд, але й даваў замест дарагой, недаступнай беднаму чалавеку рукапіснай кнігі, лягчэйшую для набыцця кнігу друкаваную. Ён жа першы ў нас даў *спробу пісаць вершам*, у якім то перакладаў месца з Бібліі, то выкладаў свае ўласныя думкі, напрыклад, у зробленым ім вывадзе з гісторыі Эсфіры і Мардахея з Аманам:

Не копай под другом своїм ямы —
Сам ввалішся в ню:

¹ Калі ж.

² Маеш.

³ Ці йзноў жа.

⁴ Летапіс, кроніку



Не став, Амане, Мардохею шыбеніцы —
Сам повіснеш на ней.

У другіх яго вершах ёсць і рыфмы: «славе — похвале», «светіті — чтіті» і інш. У духу *гуманістычных поглядаў* Скарына вучыць людзей быць добрымі, шанаваць людзей, любіць свой родны край, прычым патрыятызм яго з'яўляецца як бы дакорам фальшываму патрыятызму тагачасных магнатаў, любіўшых сваё гаспадарства толькі для сваіх асабістых карысцей, а не клапаціўшых аб дабры народа і не дбаўшых аб развіцці свае народнае культуры. «Людзі, ікдзе зроділіся, — кажа Скарына, — к тому месту велікую ласку імають». Але — не толькі самі сабе нарадзіліся на свет, а для «посполітого доброго». І вось «абы братія моя русь, людзі посполітые, чтуті моглі лепей разумеці», «понеже¹ не толіко докторове а людзі вченые в ніх разумеють, но всякій человек простый і посполітый чтучі іх ілі елухаючі может поразумеці», перакладаў і друкаваў ён кнігі ў мове тых народных гушч, з якіх выйшаў сам. Праца яго мела, аднак, значэнне не толькі для свайго краю: кнігі яго пайшлі ў Маскоўшчыну, Галіцыю, к паўднёвым славянам, іх перадрукоўвалі і перапісвалі, а яго друкарскую тэхніку бралі сабе за ўзор не толькі краёвыя пазнейшыя друкарні, але й друкары 16-га веку ў Цюбінгене. Біблія Скарыны займае ў гісторыі друкаванага пісьменства трэцяе месца (першая друкаваная Біблія была нямецкая, другая — чэшская, а трэцяя — Скарыны).

1924

¹ Таму што, паколькі.

АЛЕГ ЛОЙКА

Скарына на Градчанах

Аповесць

Прыгода каля «Вальдштэйнскай гасподы»

Дзіўная прыгода адбылася ў канцы снежня 1539 года каля «Вальдштэйнскай гасподы»¹ ў Празе. Уся Еўропа лічылася тады хрысціянскай, бо верыла ў Хрыста, лічачы яго сынам Бога. Вера ў Бога рабіла людзей рэлігійнымі, вера ў Хрыста — хрысціянамі. Дзень Хрыстовага нараджэння быў для хрысціян найпершым святам. Вось напярэдадні гэтага свята — у пятніцу вечарам — хлопчык гадоў дзесяці, па імені Францішак, прызываны сынам Руса, стаў нечаканым сведкам падзей, што адбыліся каля «Вальдштэйнскай гасподы», паблізу Пражскага крамля, які пражане называюць Градчанамі.

¹ Гаспода (*чэш.*) — карчма.



А Градчаны, трэба ведаць,— непарушнае сэрца Прагі — горада, здавён славу тага не толькі ў Чэхіі, але і ва ўсёй Еўропе. Жылі напачатку на Градчанах князі, пасля — каралі. І высіліся на высокім Празскім грудзе — леваруч рэчкі Влтавы — напачатку каменны каралеўскі палац, а пасля — спічастыя вежы касцёла Святога Віта і шматпавярховая, шматаконная Багемская камора — каралеўская канцылярыя са шматлікімі каралеўскімі пісарамі. Колькі вокнаў, столькі, здавалася малому Францішку, і пісараў у той Багемскай каморы, пра якую дома, можа, сотню разоў на дзень успамінаў яго бацька.

Бацьку ж малага Францішка таксама звалі Францішкам, хоць часцей менавалі «майстрам Францыскам». Малы Францішак пры гэтым звычайна думаў, што калі ён, як тата, стане вусатым, то і яго стануць называць Францыскам. Ды пакуль што меншага сына Скарыны звалі малым Францішкам. А перад вокнамі Багемскай каморы ён бываў таму, што яго любіў браць з сабой на Градчаны бацька.

Па ўсёй Празе адчувалася набліжэнне свята. Плошчы і вулкі былі падмецены і пасыпаны ад галалёдзіцы пяском. З ранняга вечара ўсе вокны свяціліся — асабліва акенцы кухняў. Абсыпаныя шалфеем і цынамонам смажаныя парасяты з рысавай кашай ці гусак з яблыкамі, поліўкі з брушкоў, кнэдлікі¹ ў тлустых шкварках або ў смятане шматабяцальна засмажваліся ў печах толькі для тых, хто жыў у чыстых святліцах. Для тых жа, хто начаваў у чорных прадсёнках, на цёмных паддашшах, у памыйных падваротнях, адзін толькі водар печанага яблыка забіваў дух. І таму ўсе думкі непрытульнага людзі скіроўваліся да аднае: хоць бы адзін печаны яблык куснуць падчас дня нараджэння Хрыстовага, хоць бы адным кухлем піва спаласнуць галодныя кішкі, хоць бы адным фларэнам ці гульдэнам на тое разжыцца!.. Любая надзея на якую-небудзь спажыву збірала пражскую валадужную хеўру ў адну купу проста імгненна.

Малы Францішак, вяртаючыся са Старога Места ў памяшканне свайго бацькі на Малай Стране, пачуў каля «Вальдштэйнскай гасподы» такое, ад чаго ён адразу прыпыніўся. Бацька яго заўсёды ганьбіў падслухоўванне і падглядванне як учынкі, недастойныя чалавечай годнасці. Але малы Францішак, хоць і памятаў і заўсёды выконваў усе бацькавыя наказы, раптам пра іх нібы забыўся. Ён хоць і быў малы, ды імгненна зразумеў, што нешта надзвычайнае ўчыняецца каля «Вальдштэйнскай гасподы».

Спачатку малы Францішак чуў, як па бруку, глуха стогнучы, каціліся бочкі. Потым іх ставілі дыбарам і выкалочвалі верхнія днішчы — пад шматлікія задаволеныя воклічы. Тады пачулася, як нешта налівалася

¹ Чэшская нацыянальная страва.



і пералівалася: з бочак — у вёдры, з вёдраў — у кубкі. Пітво, пэўна, было вясёлае, бо ўсё весялейшымі становіліся воклічы. Сярод іх вылучаліся і такія, па якіх малы Францішак пачаў здагадвацца, каму яны належаць. Верхаводзіў над усімі голас з прысвістам бяззубага Вярзідлы. Глухавата басіў ці не аднаногі Боцян, які з грукатлівай сваёй драўлянай кульцяпай тым не менш на Старамесцкім рынку быў увішны, як вавёрка. У нос гундосіў напэўна страхапудлівы Гарбун, што паперадзе ўсіх жабракоў бываў ля ўсіх касцёлаў Прагі, выцягваючы доўтую кашчэістую руку. Чуцён быў выразна і заікасты крык Заікі — нізкага, як грыбок, звычайна памаўклівага тачылыпчыка нажоў і пілаў.

Цяжка было малому Францішку адразу ўцяміць, што віталі, з чым згаджаліся ўсе гэтыя галасы. Але не быў бы малы Францішак сынам Францыска Руса, не чытаў бы кніг і пісьмёнаў, над якімі днямі і начаі праседжаў яго бацька, дык напэўна нічога і не зразумеў бы з разгуляных галасоў.

Шмат дзівачных постацей хісталася ў скупых водсветах вузкаватых высокіх вокнаў «Вальдштэйнскай гасподы». Але сярод тых, што на розныя лады верашчалі, выразна выступала і постаць менш мітуслівая. Не высокая і не нізкая, але вакол яе, як начныя матылі, фантастычна віліся розныя страхапудзілы, гучалі галасы самыя розныя. Малы Францішак, учуўшы нядобрае, не мог не напружваць свайго слыху. Уздымаючы рукі ўгару, схіляючыся тулавамі ў пояс ці распластваючыся на зямлі ў вернападданых паклонах, мітуслівыя постаці перад немітуслівай раз-пораз выкрыквалі:

— Маншэр!...¹ Гершэр!...²

Хоць малы Францішак разумеў і чэшскую мову і нямецкую, што азначае «маншэр», «гершэр», ён зразумець не мог. Ды «шэр» вельмі ж ужо выразна гучала ў раз'ятраным гарланні калявальдштэйнскай браціі, і ў душы сваёй малы Францішак адразу ж пачаў называць немітусліваю гіпнатычную постаць «шэра» Шарыдлам. Шарыдла перш за ўсё стаў прыкоўваць яго ўвагу. І тое, што раз-пораз паўтараў Шарыдла, вельмі хутка і вельмі лёгка пачаў разумець малы Францішак.

Шарыдла быў, аднак, нешматслоўны. Гаварыў ён затоена-прыцішана то па-чэшску, то па-нямецку. Па-нямецку гаварыў больш выразна:

— Pomeranzen... Margranten... Feygen... Gleichem paumb...³

¹ Маншэр — зыначанае французскае — «Мой дарагі».

² Гершэр — двухскадовае слова з нямецкага «гер» — «пан» і французскага «шэр» — «дарагі».

³ Pomeranzen... Margranten... Feygen... Gleichem paumb... (стараням.) — Апельсіны... Смакоўніцы... Фігі... Падобныя дрэвы...



Дрэвы! Розныя дрэвы называў Шарыдла! Памяранцы! Смакоўніцы! А дзе растуць памяранцы, смакоўніцы? На Градчанах! У батанічным садзе! А хто апякуецца імі? Бацька. Ягоны! Атульваў і атульвае ад туманоў, снегу, лядовістага ветру!..

А Шарыдла паўтараў:

— Памяранцэн!.. Маргрантэн!.. Фойгэн!.. Кіршэн!..

І віхлястыя цені, вывіваючыся, як вужы, утуравалі Шарыдлу:

— Памяранцэн!.. Маргрантэн!.. Фойгэн!.. Кіршэн!..

«...Але чаго ж ім трэба ад памяранцаў, ад смакоўніц, фігавых дрэў і вішняў? Чаго?» — не мог зразумець адразу малы Францішак.

А Шэр-Шарыдла нагнаў:

— Памяранцэн!.. Маргрантэн!.. Фойгэн!.. Кіршэн!..

— Памяранцэн!.. Маргрантэн!.. Фойгэн!.. Кіршэн!..

І раптам страшней грому і маланкі абвалілася на малога Францішка:

— Фойгэн... ламаць... знішчыць!.. Да каранёў!.. Да астатку!..

Малы Францішак затрымцеў. Сэрца звонам пачало біцца ў яго невялічкіх грудзях. Яму адалося: ягонае сэрцабіццё чуе сам злосны Шарыдла. Але не так Шэр-Шарыдлы збаяўся малы Францішак, як іншага. Лягчэй, куды лягчэй было захіляць бацьку ягонаму на Градчанах кволя заморскія саджанцы як смутных біблейскіх туй ці смакоўніц, так і вясёлых, паспалітых памяранцаў, цытранаў і фігаў ад паўзучых сляпых туманоў, ад расхлістаных вятрыскаў ці мокрага снегу, чым захіліць усе тыя саджанцы ад набегу, што цяпер вось рыхтуе гэты немаведама які Шарыдла. А што, калі Францішак не паспее папярэдзіць бацьку?!. Вось чаго надзвычай збаяўся малы Францішак, калі, выслізнуўшы са сваёй схованкі, пабег дадому.

А прышлыя з усіх пражскіх начлежак зладзеі, жабракі і калекі прадаўжалі каля «Вальдштэйнскай гасподы» выгоцваць і выгалёкваць. Іх усё падпойваў і пад'юдзваў Шэр-Шарыдла ў той час, як малы Францішак, задыхаючыся, бег брукаванкаю да дома ксяндза Яна з Пухава, дзе бацька ягоны не думаў і не гадаў, якая найвялікшая пагроза навісла над градчанскімі саджанцамі і над галавой самога каралеўскага батаніка.

Ці бываюць людзі птушкамі?

Ці бываюць людзі птушкамі, таго якраз праз усе свае дзесяць гадоў жыцця ніяк не мог зразумець малы Францішак. І ад таго ён пераставаў ужо сам сябе паважаць. Бо не можа чалавек сам сябе паважаць, калі ён нечага на свеце не разумее.

«Ці бываюць людзі птушкамі?» — калі ж гэта ўпершыню малы Францішак запытаў у бацькі свайго? Мусіць, тады, калі зразумеў, што



на свеце ёсць сонца і месяц, дрэвы і трава, звяры і птушкі. І не мог не запытаць, бо бацька ягоны вельмі часта летуценна паўтараў: «Як птушка з выраю, вярнуўся б я ў Белую Русь!..» А прыйшоўшы спрацаваны з Градчанскага батанічнага саду, ён не раз з гневамі выгукваў: «Ну і птушка — гэты Грыспек!..» Увогуле ж — у добрым гуморы — бацька часта гаварыў: «...Птушкі ведаюць гнёзды свае!..»

Што такое «вырай», малы Францішак не ведаў. Хто ж такі Грыспек, знаў: сакратар Багемскай каморы, найпершы ў ёй сакратар, пастаўлены каралём Фердынандам I. «Але чаму пісар птушка? — пытаў сам у сябе напачатку малы Францішак. — Відаць, таму, што пісар ён не просты, а каралеўскі!..»

Бацька ж малога Францішка казаў не раз і такое: «О, гэты Грыспек, як пугач начны, з кіпцюроў гульдэна не выпусціць!..», «Як сава, сквапны!..», «Як дзяцел, дзяўбе і дзяўбе...». Усе гэтыя бацькавыя параўнанні малы Францішак ведаў, як пацеры, найперш зразумеўшы, што Грыспек — птушка скупая, бо Грыспек з месяца ў месяц не аддае належных гульдэнаў ні бацьку малога Францішка — каралеўскаму садоўніку на Градчанах, ні каменячосам каралеўскага архітэктара з Улохаў¹ майстра Паолы дэ ла Стэлы з Мілеты. Майстар быў узяты каралём Фердынандам на Градчаны рабіць мармуровыя лесвіцы і статуі, каб упрыгожыць імі алеі Градчанскіх садоў.

200 гульдэнаў не выплаціў ужо скупы Фларыян Грыспек каралеўскаму садоўніку Францыску. А гэта ж яшчэ 22 мая 1535 года — чатыры гады таму назад! — кароль Фердынанд I са сваёй рэзідэнцыі ў аўстрыйскім горадзе Крэмсе пісаў Грыспеку наступнае: «Мы далі Францыску Скарыне на харч і ўтрыманне 20 фларэнаў, а цябе просім паклапаціцца аб астатнім утрыманні на час яго знаходжання...» Грыспек жа аб тым і не думаў! «А што да майстра Францыска, нашага садоўніка ў Празе, то ён з малым стараннем выконвае працу ў садзе, якую ён павінен выконваць на сваёй пасадзе». Вось што пісаў Грыспек каралю Фердынанду I 4 ліпеня 1538 года!

Пра тое, што ў сваіх лістах з Багемскай каморы пісаў Фердынанду I Фларыян Грыспек, каралеўскі садоўнік, канешне, ведаць не мог. Але тое, што было ў каралеўскага пісара на канцы гусінага пяра, было і на канцы яго плявузглівага языка. Лаяў Грыспек каралеўскага садоўніка майстра Францыска праз цэлы дзень на Градчанах, і, вяртаючыся вечарам у сваю кватэру ў доме ксяндза Яна з Пухава на Малай Стране, бацька малога Францішка толькі і паўтараў:

— Ото птушка! Ото птушка!..

Больш чым хто іншы малы Францішак — меншы сын каралеўскага садоўніка — ведаў і бачыў, як многа працуе ягоны бацька: да

¹ Улохі (старабел.) — Італія.



позняга вечара працуе, ночы навывлёт працуе! Піша, чытае; чытае, піша. Напісанае складае ў куфар, які высіцца ў прыцёмку ў куце іх вялікага пакоя. Наранак вочы ў бацькі недаспаныя, чырвоныя. Ідучы ў Градчанскі сад, ён усё яшчэ думае пра тое, пра што ўвечар, ноччу пісаў. Ды на Градчанах — зноў Грыспек, зноў лаянка. Саджанцы бацька Францыск любіць не менш сваіх сыноў. Даглядае іх як можа: сонейка яснага ім выглядае; дожджыку цёплага ім чакае; ад халадоў і граду затуляе...

Такого бацьку хацеў бы мець любы сын. Бо які сын не хацеў бы мець бацьку, якога ўсе паважаюць: і люд дастойны, заможны, і люд просты, звычайны.

Маці сваёй малы Францішак не памятаў. Яна памерла, калі ён яшчэ гойдаўся ў калысцы. Татам і маці стаў малому Францішку бацька Францыск. Вельмі любіў свайго бацьку малы Францішак!

Бацька Францыск таксама вельмі любіў меншага сына, хоць, можа, менш паказваў тое, чым належала б, бо не хацеў крыўдзіць старэйшага сына Сімяонку. Сімяонка быў больш падобны да маці: высакаваты чарнявы, задуменны. Пра малога ж Францішка ўсе звычайна гаварылі: «Выліты бацька!...»

Сімяонка рыхтаваўся стаць лекарам. Як пра будучага доктара ў лекарскіх навуках думаў пра свайго Сімяонку бацька Францыск. А ўжо другую сваю ступень доктара вызваленых навук бацька Францыск накіроўваў у спадчыну малому Францішку.

— Ну, палавіншчыкі мае, — звычайна жартаваў каралеўскі садоўнік на Градчанах, звяртаючыся да сыноў сваіх, — хто ў Карлаў універсітэт, — зубрыць лаціну; хто зачыняй хату, бяры лапату, — за мной на Градчаны!..

Лапат з дома ксяндза Яна з Пухава на Градчаны насіць не трэба было, бо ўвесь садоўніцкі інструмент звычайна заставаўся ў буданчыках батанічнага саду. Радасная ўсмешка заўсёды расцвітала на вуснах малога Францішка, калі бацька Францыск апавяшчаў іх сумесны паход у Градчанскі сад.

Закладальнікам батанічнага саду на Градчанах у Празе — першага ва ўсходняй Еўропе — быў кароль Фердынанд I. Але ямкі ў гэтым садзе капаў, саджанцы ў ім садзіў не кароль, а вучоныя мужы, падобныя да бацькі малога Францішка. Стаў шукаць кароль Фердынанд I у шырокім свеце вучоных мужоў, і адным з першых запрыкмеціў майстра Францыска, і аднаму з першых надаў яму годнасць свайго садоўніка на Градчанах...

У любую пару браў бацька малога Францішка на Градчаны, асабліва вясной і летам. І выгараў малы Францішак летам, як рамон, а галоўка яго між градчанскіх саджанцаў здавалася бацьку ну не



інакш, як пад колер кветак златага дэшту¹ — кустоўя, што скрозь на схілах Градчанаў з ранняй вясны буйна навісала на платы, тыны, беласценныя агароджы.

Малы Францішак быў сінявокім, як бацька. Такое сапраўды на свеце рэдка сустракаецца, каб сын да бацькі быў гэтак падобны, як падобны быў да свайго бацькі малы Францішак. Сын, падобны да маці, — шчаслівы. Пра сыноў, падобных да бацькі, ніхто нічога не казаў. Бацька Францыск, аднак, у прыкметы не верыць. Абодва сыны яго — і старэйшы Сімяонка і малы Францішак — павінны быць шчаслівыя! Але ці будуць яны шчаслівыя? Ці шчаслівыя яны тут, на Градчанах?

Малы Францішак ведаў, што маці яго называлася Маргарытай, што на свет Божы ён прыйшоў у Вільні, што сюды, у Прагу, ён з бацькам і Сімяонкам прыехаў з Вільні. Сімяонка першым спрабаваў тлумачыць малому Францішку, чаму бацька ўвесь час кажа, што птушкай з выраю паляцеў бы назад — у Полацк, якога малы Францішак зусім не ўяўляе, у Вільню, якая, хоць і зрэдку, прымойваецца яму...

О, як плакаў малы Францішак, пакідаючы Вільню!.. Бацька нёс яго на руках. Зараз ён таго не памятае. Выходзілі з Вільні праз Крэўскія вароты. Сімяонка — падбегам за бацькам. Коні, запрэжаныя ў фуры, наладаваныя пад самую парусіну — да дугаў, чакалі за недалёкім ад гарадскіх сценаў пералескам. Вільню пакідалі крадком. Фура нагадвала цыганскую буду. Чаму скрытна пакідалі горад, у якім Сімяонка і малы Францішак прыйшлі на свет, дзеці не ведалі. Чаму іх сям'я становілася падобнай да цыганскай, таксама не ведалі. Ды калі аднойчы Сімяонка сказаў, што, як цыганы, яны пакідалі Вільню, бацька, як, можа, ніколі, зазлаваў:

— Якія цыганы?! Не цыганы мы: падрасцяце, зразумеце!..

І дзеці ў сям'і каралеўскага садоўніка на Градчанах сапраўды падраслі, бо вельмі ж хацелі ўсё на свеце зразумець.

Каршун становіцца ўпыром

Ні ў пятніцу, ні ў суботу ўвечары ніхто ламаць саджанцы ў Градчанскі сад не прыйшоў. Тым не менш бацька малога Францішка і ў ноч з пятніцы на суботу, і з суботы на нядзелю саджанцы пільнаваў. Бачачы тое, кожны добры чалавек мог пераканацца, як рупіцца за іх каралеўскі садоўнік майстра Францыск, як душой перажывае. Але таго не заўважаў адзін толькі каралеўскі пісар Грыспек. Заўжды ганарлівы ў сваім чырвоным каптане баварскага рыцарства, пісар Грыспек,

¹ Златы дэшт (чэшск.) — залаты дождж.



убачыўшы на першы дзень Каляд майстра Францыска ў яго доктарскай мантыі з пачырванелымі пасля начных старажоўстваў вачыма, падумаў: «Зноў, гультайна, ночы недасынаючы, бадзяўся з гэтым збродам!.. Мантыю ўздзеў!.. Вучоны знайшоўся!..»

Не любіў Грыспек каралеўскага садоўніка, ой, не любіў! Выскачкам лічыў бязроднага майстра, яго рыцарскаму баварскаму роду і ў падноскі нявартым.

— Самазванец з Белай Русі... Выгнанец, а не прызнаецца! Выгнанец, бо чаму не вяртаецца ў сваё Вялікае Княства Літоўскае?.. — бурчэў Грыспек.

Кожную раніцу спяшаўся майстра Францыск у свой батанічны сад на Градчаны. Добразычлівы ветрык раскрыльваў крысе яго доктарскай мантыі, а Грыспек цадзіў скрозь зубы:

— Вельмі нарабіш у такім сарафана рыдлёўкай ці віламі. Толькі фларэны сып і сып яму на ўтрыманне!.. І што знайшоў Яго Каралеўская Вялікасць у гэтым русічы?!

Што ж!.. Кожны чалавек у нянавісці лютай шмат чаго разумець на свеце перастае...

О, каб ведаў Грыспек, каго яму прышле з Крэмса ў садоўнікі Фердынанд І, ніколі не прасіў бы наймаць садоўніка. Сам узяўся б за рыдлёўку, хоць знакам рыцара спрадвеку была не рыдлёўка, а меч. Аднак нашчадак баварскага рыцарскага роду спрытна валодаў не мячом, а пярком, ведаючы пра майстра Францыска куды больш, чым хто іншы. Так, напрыклад, Фларыян Грыспек ведаў, што Францыск Скарына быў у маладосці каралеўскім сакратаром. Праўда, ён дакладна не ведаў, у каго майстра Францыск быў каралеўскім сакратаром: ці ў караля Даніі, ці ў караля Валахіі? Але галоўнае — быў! Калі ж быў, то ці не захоча змяніць пасаду каралеўскага садоўніка на пасаду каралеўскага сакратара Багемскай каморы? Вось пра што ўвесь час думаў Фларыян Грыспек, калі пісаў каралю Фердынанду І свае бясконцыя на майстра Францыска нагаворы!.. Мяняцца пасадамі з Францыскам Скарынам Фларыян Грыспек не хацеў.

І ён пісаў Фердынанду І: «З фруктаў няма яшчэ нічога... Мы непакоімся, што ў гэтага зброду мала іх застанецца...» Пісаў гэта Грыспек 27 чэрвеня — на пачатку лета. Рана прыходзіць вясна на Градчаны; рана прыходзіць лета. Але і пачатак лета — гэта яшчэ не час, каб фрукты выспелі, а тым больш, каб іх ужо градчанская абслуга ўсе паела, каб іх мала засталася. Ды ў Грыспека было сваё на ўме. Каварны і хітры быў каралеўскі пісар у сваёй нянавісці! Ды якім каварным і хітрым ён ні быў, вельмі, аднак, азадачаным аказаўся, калі справа са знішчэннем батанічнага саду абярнулася нечаканым бокам: саджанцы на Градчанах не былі ні паламаны, ні вырваны. А



данос з Прагі ў Крэмс — у каралеўскую рэзідэнцыю Фердынанда I пра тое, што яны і паламаны і вырваны, пайшоў. Атрымаўшы данос, Фердынанд I быў страшэнна разгневаны. Гнеў яго падаў на Грыспека, бо атрымлівалася, што той знарок не паведаміў каралю пра нягоды з так пеставаным каралём дзецішчам — батанічным садамі. Чытаючы гнеўнае каралеўскае пасланне, Грыспек аж за галаву хапаўся: «Што сталася?!. Хто выдумаў?!. Хто, апрача яго, падкопваецца пад прыблуду-садоўніка?!.»

Каралеўскі пісар, каб выгарадзіць сябе перад Каралеўскай Вялікасцю, 6 лютага 1539 года з Багемскай каморы ў Крэмс пісаў: «Мы не толькі нічога не ведалі пра злачынства — знішчэнне скульптур ці маладых дрэў, як напісана ў лісце, але і нічога не чулі пра гэта да атрымання загаду Вашай Вялікасці, таму і не маглі нічога данесці ці паведаміць пра гэта Вашай Вялікасці. Праўда, некалькі тыдняў таму назад прыйшоў да нас майстар Паола дэ ла Стэла разам з некалькімі сваімі сябрамі і паведаміў, што ноччу з іх домікаў у садзе былі ўкрадзены і вынесены інструменты і жалязякі, якімі яны карыстаюцца ў працы, і што яны з-за недахопу такіх жалязяк менш будуць працаваць, а больш бяздзеінічаць, пакулы не будуць зроблены новыя жалязякі».

Як мала, аднак, ведаў пра ўсё тое, што адбылося ў батанічным садзе, пісар Грыспек! А можа, ён ведаў больш, ды не хацеў усяго, што ведаў, расказваць каралю?..

З першай жа хвілі, як малы Францішак адчыніў дзверы ў дом ксяндза Яна з Пухава і, задыханы, ледзь выдушыў з сябе: «Татта... Там твае... саджанцы збіраюцца... ламаць...», каралеўскага садоўніка таксама апанавала пытанне: «Хто ж падбухторваў?...» І ніхто не ведаў — ні каралеўскі садоўнік, ні Грыспек, што ж напраўдзе ўчынілася на Градчанах і чаму саджанцы былі не паламаныя, а пра тое, што яны паламаныя, данос каралю пайшоў?..

Відаць, той, хто каля «Вальдштэйнскай гасподы» падбухторваў бадзяжны люд, быў не скупы, як Грыспек. Відаць, шчодрый жменняй сыпануў ён бесхатуннай хеўры дукатаў, падпаіўшы іх з агромістых бочак. Глытнуўшы на галодныя кішкі дармовага пачастунку, кампанія так перапілася, што не тое, каб дайсці да якога-небудзь батанічнага саду, але і дапаўзці не магла, дзе стаяла, там падала. Адным словам, аж на тры дні і ночы зацягнулася гульбішча каля «Вальдштэйнскай гасподы». Зацягнулася б і на чацвёрты дзень, але той чацвёрты дзень быў панядзелкам. І то праўду людзі кажуць: панядзелак — дзень цяжкі. Цяжкі ён быў і для шэр-шарыдлаўскай дружны, — асабліва для тых, хто прачнуўся ранкам у панядзелак без ніводнага гроша ў кішэні. А такіх было найболей. Бо хоць шчодры быў падбухторшчык, грошы, лотрамі ад яго атрыманыя, сплылі як вада. І зноў кішкі марш ігралі,



а галовы балелі. Асабліва ж балела галава ў Вярзідлы: балела ад таго, што ўсе хаўруснікі Вярзідлы чакалі ад яго падказкі, дзе і як зноў чым-кольвечы разжывіцца.

— І хоць бы адзін паламаны грош заваляўся ў гэтым дзіравым лахмане! — гаварыў аднаногі сябар Вярзідлы Боцян, трасучы сваімі махровымі матузамі заношаных сподняў і будучы перакананы, што адно толькі ягоныя дзіравыя кішэні вінаватыя, што ніводзін грош не затрымаўся ў іх.

— Паламаны грош!.. — выгукнуў рыжы бяззубы Вярзідла. — Паламаны грош, панове! Мы ж яшчэ ўсёй нашай чэснай кампаніяй не паламалі тое, што мусілі паламаць. Дык наперад!

Заклік Вярзідлы пачулі ўсе, і паўтараць яго другі раз патрэбы не было. Усе рынуліся за Вярзідлам. Вялікая бяда насоўвалася на каралеўскі батанічны сад. А майстра Францыск перастаў ужо сцерагчы свае памяранцавыя саджанцы. Малы Францішак ціха спаў у сваім пакоіку ў доме ксяндза Яна з Пухава. А той, каго малы Францішак назваў у душы сваёй Шэр-Шарыдлам, убачыўшы, як на чале з Вярзідлам лотраўская кампанія рушыла на Градчаны, радасны і задаволены з удачы сваёй, прыткнуўшыся да канторкі ў «Вальдштэйнскай гасподзе», пісаў Яго Каралеўскай Вялікасці, што ўжо ад батанічнага саду і следу няма. А тым часам вось што адбылося на схілах Градчан.

Ніколі да гэтага ў жыцці сваім памяранцавых саджанцаў, а тым болей фігавага дрэва, смакоўніц і туі не бачыў найвялікшы лотр Прагі рыжы Вярзідла. Не чытаўшы Бібліі, не ведаў Вярзідла і таго, што туя — дрэва, на крыжы з якога Хрыста распялі. Але глянуў вялікі лотр на акуратныя радочкі памяранцавых саджанцаў, глянуў на зялёную прыгажосць тэвых узорыстых лісточкаў, на якіх, як слёзкі, блішчэлі расталыя сняжынкі. І размягчылася яго сэрца. А расчуліўшыся, вялікі лотр ураз забыўся, што ламаць усё гэтае маленства ён на Градчаны бег. Ды яшчэ ён уцяміў тое, што ламай не ламай гэтыя акуратна дагледжаныя насаджэнні, ад таго ні грошыка ні ў кішэні яго, ні ў яго сяброў не прыбудзе. І глядзелі на аслупянелага вялікага лотра ўсе ўзначаленыя ім больш звычайныя і самыя малыя лотры, а вялікі лотр ужо глядзеў сваім спрактыкаваным вокам, ці няма чаго на адхоне Пражскага граду, што кепска ляжыць. І раптам убачыў, што і тут і там, дзе гаспадарылі каменячосы майстра Паолы дэ ла Стэлы з Мілеты, вычэсваючы з белага і чорнага мармуру барэльефы і статуі для Градчанскага парку, скрозь валяецца мноства жалязякаў.

«Жывыя гульдэны!» — ураз падумаў вялікі лотр Вярзідла, шырокім жэстам паказваючы на жалязякі свайму лотраўскаму войску і мовячы толькі адно слова:

— Вось!..



Угаворваць нікога не трэба было. Уся лахманная зграя ўраз ацаніла мудрасць свайго важака, накінуўшыся хто на рыдлёўку, хто на кірку, хто на долаты, свярдзёлкі, пілкі, пілы, зубілы і рашпілі.

Магчыма, Вярзідла чуў погалас, як пан Грыспек гультаямі-лежабокамі бясконца лае каменячосную каманду маэстра Паолы дэ ла Стэлы з Мілеты. «Калі ўсе гэтыя італьянцы сапраўды лежабокі, то яны, пазбаўленыя сваіх жалязяк, толькі абрадуюцца выгадзе лішняю гадзінку паляжаць на лаўцы ці пад лаўкай у якой-небудзь гасподзе», — думаў вялікі лотр Вярзідла. «Ды, мусіць, і лішнія італьянцам усе гэтыя інструменты, калі яны абы-як валяюцца на Градчанах...» — у заключэнне падумаў Вярзідла. Так што з цалкам спакойным сумленнем павалок ён з Градчан з тузін жалязяк, усім сэрцам прадчуваючы, што нямала фларэнаў адлічыць яму любы ліхвар за градчанскае дабро.

І тут трэба сказаць, што з інструментаў каралеўскага садоўніка майстра Францыска нічога не было ўкрадзена. А ўсё толькі таму, што любы інструмент у яго ляжаў не як у майстра Паолы дэ ла Стэлы — пад голым небам, а ў будках і будачках, замкнёных на замкі і замочки. І зноў жа адносіны майстра Францыска да сваіх інструментаў цалкам маглі паказаць пану Грыспеку, што за пільны і акуратны быў майстра Францыск Скарына. Але ўвогуле не да таго было і на гэты раз Грыспеку.

Бедны, няшчасны вялікі пражскі лотр Вярзідла! Як недацаніў твайго вялікадушша Шэр-Шарыдла, вялікадушша былога хлопа-сейбіта, садоўніка і пчаляра Вярзілы! Вярзіла не сам па сабе зрабіўся Вярзідлам: такім яго зрабілі панскія гайдукі, забіўшы яго жонку і дзяцей, разрабаваўшы яго хутар у Карпатах. Гэта ж і ў галаву не мясцілася Шэр-Шарыдлу, каб лотр, бандзюга, якому плюнуць — сунуць нож пад рабро пыхліваму вяльможу ці сугнею-цівуну, узяў ды так разміла сэрніўся перад мокрым прутцем нейкіх там насаджэнняў! Зрэшты, паламаў Вярзідла саджанцы ці не паламаў, Шэр-Шарыдлу было ўжо ўсё адно: цяпер кароль на яго дэпешу не адгукнуцца не зможа. Быць не можа, каб кароль, нарэшце, не выгнаў майстра Францыска з Градчан, чаго так прагнуў і прагне ўвесь час Шэр-Шарыдла!..

Ды тут няхай яшчэ раз разгорнецца звітак ліста сакратара Багемскай каморы Фларыяна Грыспека ад 6 лютага 1539 года. О няшчасны Вярзідла! О бедныя, няшчасныя ўсе яго лахманныя спадзвіжнікі, а найпервей неразлучная тройца — аднаногі Боцян, гундосы Гарбун, памаўклівы Заіка! Пісар Грыспек у гэтым выпадку праўду пісаў каралю, як вёў следства. Калі жалязякі з Градчанаў былі пакрадзены, на наступную ноч Грыспек загадаў паставіць у доміках варту. Праўдай было і ўсё напісанае далей: «Але паколькі ў першую ноч... ніхто не быў злоўлены, то мы распарадзіліся, каб у майстроў па інструменту і



ў галоўных слесараў, таксама на рынку і дзе яшчэ патрэбна і карысна будзе, асабліва ўважліва сачылі за тымі, хто прадае такія інструменты, якіх выгляд і форму мы пры гэтым апісалі, і ўказалі, як з імі трэба абысцся».

Бедныя латругі! Яны не падазравалі, які хітры каралеўскі сакратар Багемскай каморы Грыспек. Першым быў схоплены на Старамесцкай плошчы ў краме гандляра падсвечнікамі дабрадушны рыжы Вярзідла, які прынёс туды прадаць трохкантовую кельму. Другім быў схоплены ў слясарні на Малай Стране Заіка, прынёсшы туды прадаць важкае зубіла. Трэцім — гундосы Гарбун — на рынку за Тынскім касцёлам, з простаю, як яму здавалася, рыдлёўкай. А на той рыдлёўцы былі градчанскія знакі, якіх Гарбун не ўбачыў, бо чытаць не ўмеў. Чацвёртым у Катоўню трапіў Боцян, бо доўга чыкільгаў на Старае Места аж з трыма рапшціямі.

Так першыя чатыры злачынцы трапілі ў Катоўню. Радуючыся сваёй удачы, Грыспек пісаў каралю: «Дзякуючы такому дваіному распараджэнню чатыры злачынцы былі злоўлены і пасаджаны ў турму; і паколькі і іншыя падазрэнні на іх былі, дык іх вельмі старанна дапрашалі...»

Уся Прага чула той допыт, як уся Прага ведала пра крадзеж на Градчанах. Дапытвалі на Катоўні агнём, каленым жалезам і дыбай. Ні каленага жалеза, ні дыбы не было бачна людзям, якія збіраліся каля Катоўні. Але чутно было ўсім, як пад самае неба ляцелі енкі-стогны, што раздзіралі душы добрым людзям.

Малому Францішку таксама шкада было катаваных. Больш дзеля шкадавання, чым з цікаўнасці, і сыходзіліся каля Катоўні старыя і малыя пражане. Іх ніхто не разганяў. Наадварот, глашатаі на ўсіх плошчах і рынках апавяшчалі месцічаў, што злоўлены агідныя зладзеі, што іх дапытваюць агнём, каленым жалезам і дыбай. І што неўзабаве іх пакараюць на гары Вайсенбергскай шыбеніцай. «Дзень і гадзіна будучы абвешчаны! Дзень і гадзіна будучы абвешчаны!...» — папярэдзвалі ярка апанутыя глашатаі-геральды.

Сэрца сціскалася ў малога Францішка, калі ён набліжаўся да Катоўні, над якою раздзіралі сіняе надпражскае неба пакутлівыя верашчанні. Малому Францішку здавалася, што ён адрознівае стрыманыя стогны бяззубага Вярзідлы, басэтлівае гугнявае екатанне Гарбуна, немы плач Заікі і працяжнае літанне аднаногага Боцяна. Відаць, не быў бы сведкам малы Францішак таго, што адбывалася перад Калядамі каля «Вальдштэйнскай гасподы», не чуў бы ў гульбішчы таго вечара вясёлых галасоў аграмаднага Вярзідлы, гугнявага Гарбуна, заклівага Заікі і аднаногага Боцяна, то цяпер і не адрозніваў бы іх нярадасных, спакутаных галасоў. Малому Францішку было вельмі і вельмі шкада катаваных. А тым часам бацька Францыск яму гаварыў:



«Каршун становіцца ўпыром». Што за птушка ўпыр, малы Францішак ведаў: яна п'е не крынічную ваду, а жывую людскую кроў. Толькі гарачай чалавечай крывёй наталяе ўпыр сваё чэрава.

Таямніца бацькавага куфра

Куфар вельмі доўга заставаўся вышэйшым за малога Францішка. Свой рост малы Францішак як бы вымяраў па кветках, намаляваных на бакавіне куфра. Спачатку Францішак даставаў да першай пары вярхоў лісця чырвонай ружы, што разгаліноўваліся ад яе ствала, пасля — да другой пары лісця, нарэшце, — да трэцяй. Калі дарос да бутона чырвонай ружы, то ўжо мог кранаць верх куфра рукой. Загінаючы пальцы рукі на веку маляванага куфра, Францішак лічыў сябе ўжо вельмі вялікім. Але якім сапраўды вялікім ён быў тады, з таго цяпер сам ціха пасміхаецца. Цяпер ужо трэба малому Францішку прыкленчыць, каб вочы ўпіраліся ў чырвань ружы. На парадным баку куфра кожны, хто пераступаў парог бацькавага пакоя, бачыў аж сем ружаў. Полацкім маляваннем называў тых ружы бацька Францішка. Ружы былі стылізаванымі, але малы Францішак ведаў такога яшчэ не мог. І ён стаў называць ружы кніжнымі, бо ўбачыў іх напачатку на вокладцы кнігі з назвай «Біблія». Але не адразу раскрыў куфар свае таямніцы.

То была, можа, самая найпершая зайздрасць малога Францішка. А можа, то была не зайздрасць, а рэўнасць. А можа, адначасова і зайздрасць і рэўнасць. І малы Францішак, будучы яшчэ малым і зусім не ведаючы, што зайздросціць каму-небудзь непрыгожа, зайздросціў свайму старэйшаму брату Сімяонку. Зайздросціў таму, што брату, а не яму бацька дазваляў патрымаць кнігу, вынятую з куфра.

Ды ўсё-такі малы Францішак хутка настолькі падрас, што да кнігі дакрануўся. Кніга мела назву «Ісус Сірахаў». Ведаў назву яе, аднак, толькі старэйшы брат Сімяонка. Сімяонка і раскрыў кнігу перад сваім малодшым брацікам якраз на тым месцы, дзе ў кнізе была гравюра з партрэтамі іх бацькі Францыска. Радасць бацькі Францыска была неймаверная: малы Францішак, тыкаючы ручкай у гравюру, звонка выкрыкваў:

— Тата! Тата!..

Так малы Францішак зразумеў, што кніга і тата — адно і тое ж, не ведаючы яшчэ, што на партрэце ў кнізе бацька яго прадстаўлены як друкар кнігі. Праўда, на партрэце бацька не друкуе кнігу, а сядзіць і піша гусіным пяром, рыхтуе рукапіс да друку, — рукою піша на паперы тое, што будзе потым надрукавана — адбіта, адціснута на паперы са спецыяльных дошак, памазаных чорнай фарбай. Фарбай мазаліся не



проста дошкі, а літары, якія на дошках спецыяльна выразаліся так, каб іх адбіткі на паперы чыталіся менавіта як літары. Але напачатку, што такое літары, малы Францішак не ведаў. І таму Сімяонка пачаў вучыць яго грамаце. Вучыцца грамаце абазначала тады пазнаваць і запамінаць, як гучаць літары, што ўсе разам называліся азбукай, алфавітам, або граматай.

І вось Сімяонка стаў вучыць малодшага брата грамаце:

— Аз, букі, ведзі, глагол, зямля, людзі,— так называліся тады літары алфавіта, будучы літарамі «а», «б», «в», «г», «з», «л». Малы Францішак вывучаў азбуку, можна сказаць, па куфры. Бо з куфра даставаў Сімяонка якую-небудзь кнігу, звычайна гаворачы: «Дастанем «аз»! Дастанем «зямлю»! Дастанем «людзей»!» У залежнасці ад таго, якая літара павінна быць вывучана, назва тае літары пры даставанні кнігі з куфра Сімяонкам вымаўлялася. Францішак здзіўляўся, што ніякай букі, ніякай хоць прыгаршчы зямлі, хоць якога малога чалавечка пры гэтым з куфра яго брат не даставаў.

Але асаблівы клопат спаткаў Сімяонку пры вывучэнні Францішкам трох літар: «а», «о», «я». Так, дастаў аднойчы Сімяонка з куфра Біблію, гаворачы пры гэтым малому Францішку:

— А сёння дастанем з куфра «о» — «образ».

І паказаў у раскрытай кнізе малому Францішку кружок з нарысаваным у ім круглым, вачастым, крыху зажураным тварам, загадваючы:

— Паўтары «о» — «образ»!..

Малы Францішак, аднак, не паўтарыў «о» — «образ», а выгукнуў:

— Тата!

— «О», «образ»,— настойваў Сімяонка.

— Тата! Тата! — упарта паўтараў Францішак, бо твар, урысаваны ў літару «о», сапраўды быў вельмі падобны да твару яго бацькі.

Паўтарылася тое пры вывучэнні Францішкам літар «а» і «я», у якія ў Бібліі таксама былі ўрысаваныя твары. У літары «А» вялікае ў профіль таксама бачыўся твар, вельмі падобны да аблічча бацькі. І таму Францішак зноў заўпарціўся. Сімяонка гаварыў яму: «Чытай “аз”, “я”». А Францішак чытаў: «Тата, а не я». Сімяонка злаваўся: «“Я” — не тата, «Я» — «я», «Я» — гэта ты!..» Францішак адказваў Сімяонку: «Я — не ты! Я — тата!.. тата!..»

І радаваўся пры гэтым Францішак, што ён — тата, а Сімяонка злаваўся, бо доўга не мог навучыць малога Францішка літарам «аз», «я», «о».

Што ён не тата — малы Францішак даведаўся толькі тады, калі вывучыў усю азбуку і сам пачаў чытаць кнігі. Вось калі па-сапраўднаму для малога Францішка пачала адкрывацца таямніца куфра!

На самым версе ў куфры ляжала верхняя кніга, першая, бо першаю яе браў у рукі Сімяонка, калі адкрываў куфар. Калі ж літары



пачалі збягацца для малога Францішка ў словы, тады ён на верхняй кнізе прачытаў:

«Біблія руская, выкладзеная доктарам Францыскам Скарынам са слаўнага горада Полацка, у чэсць Богу і паспалітым¹ людзям на добрае навучанне».

Што зразумеў малы Францішак у гэтай доўтай назве кнігі? Найперш — імя і прозвішча свайго бацькі — Францыск Скарына. Тады, што кніга існуе «на добрае навучанне», бо па ёй жа цалкам добра навучаў яго грамаце Сімяонка. І тут стала ясна малому Францішку, што ён — зусім не бацька, бо бацька яго — доктар, вучоны, які мае справу з кнігамі, з іх стварэннем, з іх з'яўленнем у куфрах. І яшчэ зразумеў малы Францішак, што кніга, якая называецца «Бібліяй», — гэта кніга ў гонар Бога, якому людзі моляцца, а таксама ахвяруецца і проста для ўсіх чыста людзей, што живуць у паспальстве, гэта значыць грамадствам, грамадой. Францішак з гэтага пачаў рабіць вывад, што бацька ягоны — чалавек няпросты. Ён вучоны, кнігар, кніжнік, навучае кнігай людзей. Ён настаўнік усіх, а не толькі, як Сімяонка, аднаго яго, малога Францішка.

Біблія, што ляжала зверху, была ў куфры не адзінай тоўстай кнігай. Вельмі хутка малы Францішак зразумеў, што кнігу і пішуць і друкуюць. Напісаныя рукой кнігі бацька называў рукапісамі. Рукапісы ў рукі сваім сынам ён ніколі не даваў. А з таго, што яны чытаюць Біблію друкаваную, вельмі цешыўся. Аднак у багатым акладзе-вокладцы — з цялячай скуры, з сярэбранымі засцежкамі, з пазалочанымі пазамі, Біблія была ў куфры ў адным экзэмпляры. Пад ёю ж ляжалі паасобныя кніжкі-раздзелы непераплеценай Бібліі: Псалтыр, Прытчы Саламона, Песня песняў, Эсфір, Руф і іншыя. Іх лягчэй было трымаць у руках, лягчэй гартаць, чытаць. Кожная з іх пачыналася «Прадмовай», а канчалася «Пасляслоўем». «Прадмовы» былі доўгія, «Пасляслоўі» — кароткія. Малы Францішак напачатку чытаў толькі кароткія «Пасляслоўі» — трыццаць, сорок слоў. Некаторыя з іх звычайна паўтараліся: «...Загадам і працаю выбранага мужа ў лекарскіх навуках доктара Францыска», «...выдадзены і перакладзены загадам і працаю ў навуках вызваленых і ў лекарстве доктара...», «людзям паспалітым на пажытак, загадам, працаю і перакладам вучонага мужа ў лекарскіх навуках доктара Францыска Скарыны...».

Чытаць малому Францішку было лёгка, бо чытаў ён тое, што паўтаралася, на памяць, цяпер ужо разумеючы, што бацька ягоны — доктар, вучоны муж з навукавай ступенню доктара, ды яшчэ і не з

¹ Паспаліты (*стафабел.*) — прыналежны да паспальства, да ўсяго насельніцтва сярэдневяковага горада ў яго дэмакратычнай частцы — без феадалаў, баяраў.



адной ступенню, а з дзвюма — доктара вызваленых навук¹, доктара медыцынскіх навук. Цяпер стала зразумела малому Францішку, чаму бацька, будучы ў добрым гуморы, абдымаючы Сімяонку і яго, радасна охаў:

— Ох, ох! Распалавінілі доктарствы мае, жэўжыкі: адзін — у лекарстве, не нахваляцца ім у Карлавым універсітэце; а гэты, да куфра не дарос, а кнігу доктару вызваленых навук падавай!..

Малы Францішак яшчэ не ведаў, што такое вызваленыя навукі, але калі бацька радаваўся, то і ён усміхаўся і прадаўжаў з ахвотай чытаць адны толькі кароткія «Пасляслоўі». І тады Сімяонка прымяніў чарговы метадычны прыём навучання. Ён аб'явіў свайму меншаму браціку, што цяпер з бацькавага куфра яны будуць даставаць не літары, а гарады. Гарады, канечне, было даставаць з куфра куды цікавей, чым літары.

— А ведаеш, — пытаўся Сімяонка ў малога Францішка, — як называлі паўночныя суседзі край, дзе бацька наш нарадзіўся?

Малы Францішак не ведаў.

— Гердарыкэ! — усклікваў Сімяонка. — Гердарыкэ — Край гарадоў!..

— Гарадоў? — пытаўся малы Францішак, не ведаючы яшчэ, што на свеце гарадоў вельмі многа.

Таму і пачаў Сімяонка даставаць з бацькавага куфра гарады. Спачатку ён паказваў малому Францішку ў «Прадмовах» і ў «Пасляслоўях» месцы, дзе той вычытваў:

«У старым месце Празскім...»

«У слаўным старым месце Празскім...»

«У вялікім старым месце Празскім...»

— То ж мы ў месце Празскім жывём! — узрадаваўся нарэшце малы Францішак. — Жывём у доме ксяндза Яна з Пухава... У Празе...

А Сімяонка звяртаў увагу брата ўжо на іншыя сказы. І малы Францішак чытаў:

«Доктара Францыска, Скарыніна сына... з Полацка... Скарыніна сына са слаўнага горада Полацка...»

— Ну!.. — падахвочваў Сімяонка.

— Ну!.. — нукаў малы Францішак.

— З Полацка, — падказваў Сімяонка.

— Сполацка, — чытаў Францішак, тут жа пытаючыся ў брата: — А што такое «сполацка»?

— Не «сполацка», — тлумачыў Сімяонка, — а з Полацка. Полацк — асобна. З Прагі, з Полацка. Цяпер жывём мы ў Празе, а наш бацька жыў «у Полацку».

— То наш бацька жыў і «ў Вільні», — ажывіўся малы Францішак, звяртаючыся да Сімяонкі.

¹ Так тады называліся дактары філалогіі, філалагічных навук.



— Глядзі, Сімяонка,— прадаўжаў Францішак,— вось кніга дык кніга — «Зовемая Апостол». А пасляслоўе тут — усім пасляслоўям пасляслоўе! Самае вялікае! «Доконана ест сія книга, зовемая Апостол... при держании наласкавшего господаря Жыкгымонта Казимировича, короля полского и вликого князя литовьского, и рускаго, и жомоитьского и иных во славном мсте Виленском...»

— У слаўным месце Віленскім,— паўтарыў малы Францішак. — Вільня, Полацк — таксама гарады. Зразумеў! — радаваўся малы Францішак, прыгаворваючы: — Цяпер, калі захачу, любы горад выцягну з бацькавага куфра! Але што гэта за найласкаўшы гаспадар Жыгімонт Казіміравіч, што за кароль, за вялікі князь? Бо не кароль жа Фердынанд, пра якога наш бацька штодня цяпер успамінае?

Адказваць малому Францішку на такія пытанні Сімяонка не спяшаўся. І, можа, першай прычынай было тое, што ён, Сімяонка, не навучыў яшчэ свайго меншага браціка даставаць з куфра лічбы гадоў. А навучанне даставаць з куфра лічбы-гады праходзіла ў кватэры ксяндза Яна з Пухава так: трэба было таксама чытаць пасляслоўі да паасобных кніг, але вылучаць у іх не назвы гарадоў, а лічбы, або даты, якія абазначалі год, у які тая ці іншая кніга друкавалася. Пры гэтым малы Францішак упершыню і даведаўся, што самую першую кнігу бацька ягоны надрукаваў у месце Пажскім у 1517 годзе, 6 жніўня. Самую першую кніжку ў Вільні ён надрукаваў у 1522 годзе, назваўшы «Малой падарожнай кніжкай». У 1525 годзе ў Вільні была ім надрукавана кніга з самым вялікім пасляслоўем — «Апостал, або Дзеянні Апостальскія». І тут стала малому Францішку зразумела, што не першы раз жыве ў Празе яго бацька Францыск, што ён жыў тут і раней, калі ні яго, малога Францішка, ні нават Сімяонкі на свеце яшчэ не было. Даведаўся малы Францішак і пра тое, што, каб палічыць, колькі гадоў прайшло, як першы раз бацька ягоны прыехаў у Прагу, трэба ад года 1539, у якім яны цяпер жывуць, адняць год 1517, у якім бацькам ягоным у Празе была надрукавана першая з кніжак Бібліі — Псалтыр. Так малы Францішак навучыўся не толькі даставаць гады з бацькавага куфра, але яшчэ такому арыфметычнаму дзеянню, як адыманне, пачаўшы лічыць сябе з гэтага часу ледзь не Архімедам.

Радаснае, цікавае настала жыццё ў малога Францішка. Калі ён засынаў, то з думкай пра новы ранак і новыя таямніцы, якія ён дастае з куфра. А кожнае раніцы малы Францішак пачынаў чакаць вечара, бо ўвечары яго чакалі цікавыя размовы, бясёда. З кожным новым вечарам малы Францішак пераконваўся, што гадоў на свеце да яго нараджэння было вельмі многа. Іх нават больш, чым 1539, бо Бібліі, напрыклад, першай кнізе чалавецтва,— пяць ці шэсць тысяч гадоў. Яму ўсяго 10 гадоў, а Бібліі — у 500—600 разоў болей!



«І што было на свеце тады, калі не было Бібліі?» — запытаў аднойчы сам у сябе малы Францішак, але адказаць не змог. Што было дзесяць гадоў таму назад, гэта Францішак ведаў больш пэўна, бо быў ужо на свеце ягоны старэйшы брат Сімяонка. І была маці малага Сімяонкі, якая стала і мацерай малага Францішка.

Як прыгожа называлася іх маці! Маргарыта! А ён жа, Францішак, не помніць, каб вымаўляў гэтае прыгожае слова. Ён ні разу ў жыцці не сказаў нікому: «Мама!»

Сімяонка — шчаслівы. Ён бачыў маму. Ён помніць маму. Ён сніць яе. А малы Францішак ніяк не можа прысніць яе, бо ні разу ў жыцці не бачыў.

— Быў пажар,— апавядае Сімяонка. — Быў вялікі пажар. Гарэла Вільня...

У Вільні, як даведаўся ад Сімяонкі малы Францішак, ён нарадзіўся. Нарадзіўся пасля пажару. Каб не пажар, яго мама, можа, і не памерла б пад павеццю на пажарышчы, у куродыме кастроў, якія віленцы палілі ад «маравога паветра», так называючы чуму...

«Расказвай, Сімяонка, расказвай!.. Можа, я прысню хоць магілку мамы,— думае малы Францішак. — Магілкі ж усе падобныя, як крыж падобны да крыжа, каменная пліта да каменнай пліты».

Малы Францішак не ведае, як не ведае таго і Сімяонка, што ў бацькавым куфры на самым дне ёсць у тугім кужэльным вузялку жменька чорнае зямлі з магілы іх маці Маргарыты. З 1533 года гэты вузялок у куфры — з года, калі яны пакінулі Вільню. Сімяонка таксама памятае пра тое, як яны выязджалі з Вільні, хоць правільней сказаць не выязджалі, а выходзілі: праз Крэўскія вароты. На руках у бацькі быў малы Францішак. Выходзілі, каб не звяртаць на сябе ўвагі. Была бясснежная зіма — мокра, ветрана, зябка. Коні, запрэжаныя ў фуры, чакалі іх за другім ці трэцім пералескам. Коні — усе тры — былі белыя. У першай фуры, куды бацька пасадзіў Сімяонку і сам сеў з малым Францішкам на руках, быў і вялізны куфар — у квяцістым полацкім маляванні. Куфар, які бясконцаю таямніцай прадаўжае заставацца малому Францішку ў пражскай іх кватэры ў доме ксяндза Яна з Пухава.

Куфар бацькі Францыска быў сапраўды найдзівоснейшым куфрам. І гэта асабліва адкрыў для сябе малы Францішак, калі пачаў чытаць не кароткія пасляслоўі, а доўгія прадмовы. І вось ужо самую вялікую прадмову бацькі свайго чытае малы Францішак. Прадмова — самая першая ў пераплеценай бацькавай Бібліі. Называецца яна «Прадмова доктара Францыска Скарыны з Полацка ва ўсю Біблію беларускай мовы». Трэба сказаць, што любімымі прадмовамі малага Францішка



цяпер увогуле сталі самыя, самыя доўгія. Прадмова да Бібліі была самай доўгай, а таму яна стала і самай любімай.

З прадмовы да ўсяе Бібліі малы Францішак асабліва любіў перачытваць вось якія мясціны:

«Хочаш ведаць граматыку або, па-беларуску кажучы, грамату, якая добра чытаць і гаварыць вучыць... чытай!..»

«З'явілася ў цябе любоў да пазнання логікі, якая вучыць з доказамі адрозніваць праўду ад крыўды,— чытай!..»

«...Задумаеш пасягнуць уменню рыторыкі, што па-нашаму называецца красамоўствам,— чытай!..»

Граматыка, логіка і рыторыка называліся ў прадмове трыма навукамі славеснымі. Але чытаць, аказваецца, трэба чалавеку на свеце не толькі для таго, каб пазнаць навукі славесныя, але і каб умець спяваць, лічыць, мераць зямлю, быць астраномам, падлічваючы ў небе зоркі, вывучаючы сонца і месяц. Так малы Францішак даведаўся, што акрамя трох славесных навук ёсць яшчэ чатыры іншыя — музыка, арыфметыка, геаметрыя і астраномія. І гэтыя сем навук ёсць навукі вызваленныя. Значыць, бацька яго, Францыск Скарына, пазнаў іх так дасканала, што быў названы іншымі дактарамі доктарам у вызваленых навук. А колькі ж навук яшчэ пазнаў бацька Францыск, каб стаць доктарам і ў лекарскіх навук? На гэтае пытанне адказу ў прадмове да ўсяе Бібліі малы Францішак не вычытаў. Ды было цяпер яму і без таго зразумела, чаму ўсе суседзі, усе пражане так шануюць яго бацьку, так паважаюць. Малы Францішак з таго часу таксама стаў вельмі хацець, каб і яго калісь людзі сталі шанаваць, як шануюць бацьку ягонага. Бацька марыць, каб Сімяонка стаў лекарам, а ён, малы Францішак, доктарам у вызваленых навук. Ён абавязкова стане доктарам вызваленых навук. Так вельмі цвёрда вырашыў малы Францішак, у панядзелак стаўшы вучыць граматыку, у аўторак — логіку, у сераду — рыторыку-красамоўства. Чацвер быў найвеселейшы дзень у малога Францішка, бо з самай раніцы ён спяваў. У пятніцу ён займаўся лічбамі, дадаваў і аднімаў. У суботу — геаметрыяй: мераў вышыню бацькавага куфра, акон і дзвярэй — і ў вялікім бацькавым пакоі, і ў малым сваім. На астраномію дзён у тыдні не хапіла, таму на зоркі малы Францішак стаў паглядаць вечарам, найперш шукаючы ў вячэрнім небе зорку Палярную, сузор'і Мядзведзіцы — Малой і Вялікай, тады сузор'і Лебедзя, Рака, Скарпіёна. Цяжка было малому Францішку ў свае дзесяць гадоў станавіцца доктарам вызваленых навук, але калі ён якое-небудзь рашэнне прымаў, то не выконваць яго не мог. «Слова без справы мёртвае», — любіў паўтараць бацька. Даўшы сабе слова, малы Францішак чытаў і чытаў...

Куфар, аднак, быў такі бяздонны, што змяшчаў не толькі друкі, рукапісы, але і напісаныя прыгожымі лацінскімі літарамі на белым



пергаменце прывілеі. Першы раз убачыўшы бацькавы прывілеі, Францішак зразумеў, што доктарам вызваленых навук ён не стане, пакуль не вывучыць лаціну. Бацька яго ведае лаціну, Сімяонка ў Карлавым універсітэце вывучае лаціну. На лацінскай мове пішуць каралі і па лацінскіх кантычках моляцца ў касцёлах пражане. Нецярплівілася Францішку: і калі гэта ён сам вывучыць тую лаціну?! І таму ён пачаў настойліва ўпрошваць Сімяонку, каб той растлумачыў яму, што ж напісана ў лістах Прускага герцага Альбрэхта, што ў Каралеўскіх указах караля Жыгімонта. Лістоў Прускага герцага Альбрэхта было тры: два — ад 16 мая 1530 года і адзін ад 18 мая таго ж года.

Кракаўскіх каралеўскіх граматаў — таксама дзве: абедзве лістапада месяца 1532 года. Тое, што пачуў малы Францішак з прывілеяў, перакладзеных яму Сімяонкам, вельмі ўразіла хлопчыка.

Падданы Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага

Бацькавы прывілеі поўнасьцю змянілі жыццё малога Францішка. Ён цяпер зразумеў, што на свеце акрамя гадоў і гарадоў ёсць і дзяржавы. І здарылася гэта якраз перад прыгодай каля «Вальдштэйнскай гасподы». Сімяонка перакладаў малому Францішку змест бацькавых прывілеяў з мовы лацінскае на мову чэшскую. У кватэры ксяндза Яна з Пухава ўсе гаварылі па-чэшску. Па-чэшску гаварыў сам ксёндз, па-чэшску гаварыла кухарка Магдалена, якая была ў сям’і каралеўскага садоўніка за поўную гаспадыню. Па-чэшску гаварыў на Градчанах і ў Багемскай каморы бацька малога Францішка і Сімяонкі. З каралём жа Фердынандам I бацька іх гаварыў па-нямецку і на лаціне. Бо кароль Фердынанд I паважаў толькі нямецкую мову і ўсё нямецкае. Чэшскае мовы кароль Фердынанд I не мілаваў. Тым больш кароль Фердынанд I не мог мілаваць мовы, на якой былі кнігі і рукапісы, што ляжалі ў куфры бацькі малога Францішка. Але пра куфар кароль нічога не ведаў, як не ведаў ён і таго, што Францыск Скарына найперш навучыў сваіх сыноў мове і грамаце беларускай, якую называў рускай, бо рускі народ на той час у Полацку і Вільні называлі маскавітамі, а рускую мову маскоўскай.

Колькі, аднак, моваў ведаў бацька малога Францішка? Мноства! Ведаючы простую, бяседную беларускую мову свайго часу, ведаў і кніжную, якую называў славенскай, а мы называем стараславянскай. Стараславянская мова была кніжнай і культавай¹ мовай беларусаў

¹ Кульгавая мова — мова богаслужэння ў царкве ці касцёле.



праваслаўнага веравызнання. Кніжнай жа і культавай¹ мовай беларусаў рымска-каталіцкага веравызнання стала мова лацінская. Лаціна ўвогуле ў сярэдневяковай Еўропе і ў часы Адраджэння была мовай і навукі і літаратуры. Як вучоны муж, доктар навук вызваленых і лекарскіх бацька малога Францішка лацінскую мову ведаў выдатна. Але ён увогуле ведаў і ўсе простыя, народныя мовы, якія ў яго час называліся вульгарнымі. У якіх краінах ні бываў Францыск Скарына, моваю народа кожнае краіны валодаў. Такім чынам, бацька малога Францішка ведаў мовы: польскую, нямецкую, італьянскую, якую тады называлі ўлошскай, чэшскую, якую тады называлі багемскай, старабеларускую, стараславянскую. Малы Францішак таксама хацеў усе тэы мовы, якімі валодаў бацька, ведаць. Але пакуль што ён ведаў толькі мову полацкую, размоўную і тую пісьмовую, на якой вучыў яго Сімяонка грамаце, а таксама чэшскую. Крыху разумеў малы Францішак па-нямецку, пачаў вучыць ужо і лацінскую. Але прывілеі бацькі на лацінскай мове сам прачытаць яшчэ не мог. Дзякуй Сімяонку! Гэта ён перакладаў яму і «Падарожную грамату» герцага Прускага Альбрэхта, і Указы караля Жыгімонта. Дзяржаўныя дакументы, здавалася малому Францішку, робяць і яго самога чалавекам дзяржаўным. Але якое дзяржавы ён чалавек? Якое дзяржавы падданы ён і яго бацька?

Бацькавы прывілеі навучалі малога Францішка многаму. Ды найперш яны перад ім настолькі ўзвялічвалі ягонага бацьку, што малы Францішак проста не верыў, што ён сапраўды сын такога бацькі. Малы Францішак не мог не верыць пісанаму, не мог не верыць герцагу Прускаму, які пісаў: «Не так даўно прыбыў пад нашу ўладу выдатны і шматвобразны муж Францыск Скарына з Полацка, доктар прыгожых мастацтваў і медыцыны, даравіты выкладчык, найслаўнейшага горада Вільні грамадзянін». Бянтэжыла адно: «Чаму пад сваёй уладай лічыць герцаг Прускі падданага «найслаўнейшага горада Вільні грамадзяніна»?» А каго падданы яго бацька на Градчанах?

Вельмі хваліў герцаг Прускі бацьку Францішка: «Сапраўдны і дзівосны талент...», «Найвышэйшае майстэрства... дэманструе са здзіўляючым бляскам і вопытнасцю...», «Прыпісваем яго да ліку і кола сваіх «падданных і верных мужоў». Тое ж самае ў «Падарожнай грамаце» як пра «выдатнага мужа непараўнальнага розуму і мастацкага дару, светлага лекарскага таленту і слаўнага вопыту». А ў лісце да Віленскага сената князь Альбрэхт Прускі ўвогуле пісаў пра бацьку як пра «нашага падданага двараніна і любімага намі вернага слугу». Сімяонка ж казаў, што іх бацька — сын полацкага купца, дзеда Лукаша. Значыць, годнасць двараніна, шляхціца надаў яго бацьку князь Альбрэхт Прускі? Але такога не магло быць, бо тады меў бы бацька і рыцарскі меч і

¹ Культавая мова — мова богаслужэння ў царкве ці касцёле.



срэбныя шпоры і быў бы прыпісаны да радавога герба. А Сімяонка казаў, што ў бацькі іхняга як друкара ёсць толькі свой друкарскі, прафесійны знак — сігнет.

На сігнеце тым — сонца ў промнях, а пры сонцы — сярпок маладзіка. Бацька, напэўна, раскажаў бы Сімяонку, як яго пасвячалі ў дваране, калі б пасвячалі. Але бацька ганарыцца адно сваімі доктарскімі тытуламі. Хоць родам ён — купец, месціч, але, з'яўляючыся доктарам навук, ён па няпісаных правах прыраўноўваецца да шляхецкага саслоўя, да дваран. І таму мае права быць каралеўскім сакратаром ці каралеўскім лекарам. І раскажаў Сімяонка Францішку, што іх бацька быў і сакратаром караля аднаго з еўрапейскіх каралеўстваў і сакратаром і лекарам віленскага біскупа Яна, сына самога караля польскага Жыгімонта I.

— То бацька наш — падданы і караля Жыгімонта, і біскупа Яна, і Альбрэхта Прускага, і яшчэ невядомага караля невядомага каралеўства? — спытаўся малы Францішак.

Сімяонка адказаў:

— Якога невядомага? Мы цяпер — падданыя Фердынанда I.

— Як і Грыспек? — спытаў Францішак.

— Як і Грыспек, — адказаў Сімяонка.

— А чаму Грыспек каралеўскі сакратар Багемскай каморы, а бацька — толькі каралеўскі садоўнік?..

Падобных пытанняў у малога Францішка стала яшчэ больш, калі Сімяонка пераклаў яму «Граматы ў абарону доктара Францыска Скарыны» польскага караля Жыгімонта I. З іх малы Францішак даведаўся, што ў яго быў родны дзядзька — брат яго бацькі, які называўся Іванам. У дзядзькі Івана быў сын Раман. Жыве Раман недзе ў Гданьску. Сімяонка бачыў яго ў Вільні, памятае яго.

У грамаце караля Жыгімонта I дзядзька Іван Скарына называўся слаўным віленскім грамадзянінам, што вельмі цешыла малых яго пляменнікаў-пражан, хоць было ім і сумна, што слаўны іх дзядзька памёр. Пра бацьку ў першай «Грамаце» было таксама сказана «выдатны і слаўны Францыск Скарына з Полацка», а ў другой гаварылася пра яго «незвычайную вучонасць у мастацтве медыцыны, вопытнасць і ўменне», пра каралеўскае жаданне «адарыць яго асаблівай нашай ласкай». Ласкай! Каралеўскай! Божа мой! «Але чаму ж тата не застаўся пад той ласкай, калі яна была такая асаблівая, каралеўская?» — пытаўся ў самога сябе і ў Сімяонкі Францішак.

Найлягчэй, вядома, было б хлопцам звярнуцца з усімі гэтымі пытаннямі да бацькі свайго. Але нават малы Францішак разумее, што падобнымі пытаннямі ён не абрадуе бацьку, які не любіць успамінаць мінулае: маўчыць. Напаміны пра Вільню, самыя бяскрыўдныя, адразу



хмураць яго чало, робяць вочы сумнымі. Не! Звяртацца да бацькі, каб ён нешта тлумачыў, яны не будуць. Відаць, найлепш ім усё растлумачыў бы іх стрыечны брат Раманка, які жыве ў Гданьску. Гэта ж ён дабіваўся ў польскага караля Жыгімонта I у Кракаве аўдыенцыі¹. Вось падрасце яшчэ крышку ён, малы Францішак, і абавязкова з'ездзіць у Гданьск да Раманкі і ў Кракаў — да караля Жыгімонта.

Сапраўды, чаму б малому Францішку не з'ездзіць у Кракаў? Грамата ж караля Жыгімонта як бы і на яго імя. Бо ці бацьку Францішку, ці малому Францішку, у ёй не сказана. А вунь жа як гучыць слова караля польскага і вялікага князя літоўскага:

«...Аказваючы доктару Францішку такую ласку, мы адказваем за яго поўную бяспеку і бярам яго пад нашу ахову і апеку з тым, каб з іх дапамогай ва ўсіх месцах нашага Каралеўства, Вялікага Княства Літоўскага, ён быў абаронены ад насілля з боку розных асоб...»

«Татачка! — хацеў бы тут спытацца малы Францішак у бацькі. — То ж і ад Вярзідлы, і ад Шэр-Шарыдлы, і ад Грыспека — ад усіх, ад усякага насілля абаронены ты гэтай граматай? Чаму ж ты не пакажаш яе ні Вярзідлу, ні Грыспеку?..»

І ўжо здаецца малому Францішку, што гэта не голас Сімяонкі, а самога польскага караля ён чуе, калі Сімяонка даходзіць да новых каралеўскіх пажаданняў: «І няхай прыгаданы доктар Францыск у тым горадзе і ў тым месцы, якія ён сабе выбера для жыхарства, будзе вызвалены і свабодны ад усякіх павіннасцей і гарадскіх службаў!»

«Дык Прага ж, татачка, не той горад, дзе быў бы ты вызвалены і свабодны, — хоча зноў запырэчыць малы Францішак. — Тут жа ў цябе — служба, і то пад Грыспекам! Пад Грыспекавай лаянкай!..»

Але прырэчэнне не зрываецца з языка малога Францішка. А высокі голас Сімяонкі прадаўжаў гучаць:

— Мы вызваляем яго ад грамадскіх павіннасцей, а таксама з-пад юрысдыкцыі і ўлады ўсіх і кожнага паасобку — ваяводаў, кашталянаў, старостаў і іншых саноўнікаў, ураднікаў і ўсякіх суддзяў...

Дайце названаму доктару Францыску, якога мы прынялі пад сваю апеку, магчымасць карыстацца і валодаць вышэйпрыгаданымі правамі, ільготамі і прывілеямі і абыходзьцеся з ім з захаваннем іх.

Не смейце наогул умешвацца ў яго справы, якія б ні былі яны важныя ці нязначныя... пад страхам кары адпаведна нашаму меркаванню...

— А божа! — зрываецца з языка малога Францішка гучнае божканне. — Хачу ў Каралеўства Польскае і Вялікае Княства Літоўскае! Хачу ў любы іх гарадок, у любое мястэчка! А ты, Сімяонка, не хочаш?.. Ні

¹ Аўдыенцыя (лац.) — прыём кагосьці дзяржаўнай асобай.



ўлады над табой ваяводаў, старостаў, суддзяў, бурмістраў, войтаў, Багемскай каморы, Грыспека. «Пад страхам кары не смейце... умешвацца ў яго справы!..» У татавы справы. У нашы справы. Гэта ж здорава, праўда?..

Сімяонка маўчаў. Можа, таму, што Сімяонка прамаўчаў, вечарам, калі з Градчанскага парку бацька вярнуўся, Францішак не стрымаўся:

— Тата! А мы граматы Жыгімонта І прачыталі. Даруй, што без твайго дазволу.

— Граматы? — падняў вочы бацька. — Ну і што?

— Я б хацеў мець, калі вырасту, такую каралеўскую міласць, — сказаў малы Францішак і дадаў: — А хто вінаваты, татачка, што мы тут, а не ў якім-небудзь горадзе ці мястэчку Жыгімонта І?

— Куфар вінаваты, — коратка адказаў бацька Францыск, зірнуўшы ў цёмны кут, у якім стаяў маляваны куфар. — Куфар, сыночку!.. Куфар...

In vulgari Ruthenico¹

Гэтых слоў у лацінскім тэксце прывілеяў караля Жыгімонта І доктару Францыску Скарыне не было. Таму і не чытаў іх Сімяонка малому Францішку. Ды ёсць гэтыя лацінскія словы ў матэрыялах справы аб падзеле маёмасці іх дзядзькі Івана Скарыны ў пазнанскай актавай кнізе. У адной з іх аж двойчы прастаўлены яны, сведчачы, што родны дзядзька Сімяонкі і малага Францішка пісаў свае купецкія абавязацельствы толькі in vulgari Ruthenco, а гэта значыць на той мове, на якой гаварыў просты люд у Полацку. І Сімяонку і малому Францішку, ведай яны, як называлі мову іх бацькі і дзядзькі лацінскія дакументы, куды лягчэй было б зразумець бацькаў адказ, што так нечакана прагучаў для абодвух братоў: «Куфар вінаваты!..»

«Не куфар, а тое, што ў куфры, вінавата, — адразу ж падумаў малы Францішак. — Але што вінавата ў куфры?! Прывілеі? Не. Рукапісы? Не! Бо напісаў іх бацька ўжо тут, у Празе, складваючы ў куфар на вачах Францішка... Дык... друкаваныя кнігі? Але няўжо кнігі могуць быць у чым-небудзь на свеце вінаватыя?» — не мог уцяміць малы Францішак.

А тым часам дзень бег за днём. Вельмі пакутаваў малы Францішак ад таго, што прадаўжаў чуць стогны і енкі з Катоўні. І асабліва яму стала балюча, калі аднойчы ён падумаў: «То ж бацька яго вінаваты, што тыя мучацца. Не быў бы бацька каралеўскім садоўнікам, не саджаў

¹ In vulgari Ruthenco (лац.) — на народнай рускай мове, гэта значыць на старабеларускай мове.



бы саджанцаў, дык і не трэба было б нікому іх ламаць, і ніхто нічога не краў бы на Градчанах... Значыць, усё пачалося і прадаўжаецца ад бацькі ягонага!..»

Бацька малога Францішка таксама хадзіў пахмуры, маўклівы. Усе ў доме ксяндза Яна з Пухава ведалі, што ўжо дзвесце гульдэнаў вінавата Багемская камора каралеўскаму садоўніку доктару Скарыне. Ні гульдэна не дае Грыспек ні каралеўскаму садоўніку, ні італьянскаму архітэктару Паолу дэ ла Стэлу з Мілеты. Кухарцы Магдалене ні ў адной краме не даюць ужо ў доўг ні валавіны, ні яек, ні солі. Бацька на кухню баіцца заходзіць. Ён схуднеў. Ён баіцца, што схуднее малы Францішак. Але цётка Магдалена як з-пад зямлі ўсё нешта дастае, неяк купляе ці пазычае. І без поліўкі за сталом яны не сядзяць. І кнэдлікі, залітыя шкваркамі з цыбуляй, не толькі ў святую нядзельку ў іх бываюць. А ўсё гэта стараннасць мілай цёткі Магдалены.

Трывожны стаў у апошнія дні бацька малога Францішка. Сын ужо і забыўся, калі бацька, падхапіўшы крыссе мантыі ды расхінуўшы яго на ўсю шыр, нібы крылы для палёту, з парога наступаў на яго аднаго ці на іх абодвух — з Сімяонкам — са словамі:

— Ану, брація мая русь, браты Русы!..

Іншае турбуе цяпер бацьку. Вось ужо каторы вечар перапытвае ён у малога Францішка:

— Шэр-Шарыдла кажаш? А з барадою быў, з пэйсамі? Па-нямецку ці па-яўрэйску гаварыў? Але... ці па-нямецку, ці па-яўрэйску — усё адно: «памяранцэн...».

Думак сваіх уголас бацька, аднак, не канчаў. Значыць, нешта прадаўжалася для бацькі непрыемнае. «Як добра было б,— думае малы Францішак,— каб у бацькі ягонага былі абарончыя граматы ад Грыспека і ад Шарыдлы!..»

Бацька Францыск усё разумеў па-свойму. І першае, што ён зразумеў: малы Францішак — ужо не малы. Сімяонка — студэнт. Сімяонка будзе лячыць людзей, будзе лекар найпільнейшы, найдабрэйшы. Але вось вырасла ўжо і другая бацькавая «палова» — «доктар вызваленых навук», малы Францішак. Не хоча ў тым сам сабе прызнавацца бацька Францыск, але малога Францішка ён любіць да шалёнасці. Сімяонка — горыч яго, слёзы, бо Сімяонка падобны да маці. Зірне бацька Францыск на Сімяонку, і камяк падступае да горла. І нават баіцца ён лішні раз зірнуць на свайго большага. З малым Францішкам інакш. Малы Францішак — бацькава здзіўленне. Каб у свае дзесяць год ды такое ведаць, такое пытаць, такім цікавіцца?! А што адказваць сыну, калі адказваць проста немагчыма! Немагчыма сказаць ні пра куфар, ні пра тое, чаму яны тут, на Градчанах, а не ў любым якім горадзе Польскае Кароны ці роднага Вялікага Княства Літоўскага. Падданы Фердынанда І? Ды ніякі не падданы!



Дзеці мае! Хорошыя, каханыя! Сэрца маё баліць; мучыцца душа мая: прывёз я вас сюды, у Залатую Прагу, даўшы вам золата Прагі і забраўшы дыяменты радзімы, зямлю мілую, родную мову. Малайчына Сімяонка: ён малому Францішку даў тое, што звычайна дае маці, што павінен бацька даць свайму сыну. Мову родную даў Сімяонка брату свайму тут, у Празе, даў пісьмёны, даў таямніцы куфра! Ён, бацька Францыск, усё заняты. Саджанцы, можа, менш за ўсё часу ў яго адбіраюць. Грыспек! Пракляты Грыспек! Шпіён, даносчык! Але таго не ведае Грыспек, што ўжо поўная Біблія ім, Францыскам Скарынам, на мову палачанскую перакладзена, на тую мову, якую называюць вульгарнай. Божа! Ты бачыш, што чыняць яны: мову маці, мову сына, які ўшаноўвае сваіх маці і бацьку, аб'яўляюць вульгарнай!..

Бацька Францыск разумее, што, як ні падарослеў малы Францішак, пра ўсё гэта яму яшчэ не раскажаш. Куфар вінаваты? Куфар, сыне, куфар!..

І тут бацька Францыск не мог бы сынам сваім сказаць, што ён быў вінаваты, калі адкідваў ад сябе прывілеі герцага Прускага, караля польскага, вялікага князя літоўскага. І не ён вінаваты, што стаў прыслужвацца Фердынанду I, што ходзіць пад Грыспекам. Дзяцей трэба было карміць; тое, што задумана, што павінен ён на свеце зрабіць, ён мусіць зрабіць. Дзеля таго няшчасныя гульдэны і зарабляе: дзеля куфра, у якім ляжыць ім перакладзенае, ім падрыхтаванае, але яшчэ ненадрукаванае.

І як сказаць пра тое, пра што ён не сказаў нікому?.. Як сказаць ім, Сімяонку і малому Францішку, што куфар з сямю намаляванымі на ім ружамі — гэта больш, чым бацькі іхняга жыццё. Бацька іх будзе не іх бацькам, калі ў трэці раз не стане за друкарскі варштат. Першы раз ён стаў за друкарскі варштат у Празе. Другі раз — у Вільні. У Прагу ён вяртаўся з дзецьмі на руках, каб давесці да канца справу жыцця свайго.

Дзеці мае! Не быў мне сябрам герцаг Альбрэхт Прускі! У веру сваю цягнуў ён мяне, у мову сваю. Я б закідаў свет нямецкімі кніжкамі, калі б застаўся ў князя Альбрэхта Прускага ў Кёнігсбергу. Але ці ж я нарадзіўся для таго, каб закідваць свет нямецкімі кніжкамі, каб хадзіць у падручных у князёў?!

Дзеці мае! Не быў мне сябрам і польскі кароль Жыгімонт I, што быў адначасова і вялікім князем літоўскім! Ён хацеў, каб я мовай плаціў за яго прывілеі, сваёй роднай мовай. Аднаго Жыгімонт I не хацеў: пісання *in vulgari Ruthenco*, друкавання *in vulgari Ruthenco*!..

Дзеці мае! Таго не хоча і Фердынанд I! Толькі нямецкую мову ён мілуе. Чэшскую топча. Ніякіх іншых ведаць не хоча. Усіх павыганяў са сваёй дзяржавы, хто не каталік, хто не лацініст. Як каталік, як



лацініст зарабляю я ў яго бедныя гульдэны, якія Грыспек мне аддаваць не хоча. Дзеці мае! Зарабляю, каб надрукаваць тое, што ляжыць у куфры ненадрукаваным. І як сказаць мне вам пра гэта, дзеці мае,— як?!

Да каго падобны Шэр-Шарыдла?

Грыспек умеў лічыць рыдлёўкі, кельмы, долаты, рашпілі. Ён і палічыў усе жалязякі, якія былі ўкрадзены з Градчанаў. Прыкідка была проста: колькі жалязяк было ўкрадзена, столькі было зладзеяў, а не толькі чатыры. Таму допыт чатырох прадаўжаўся, энкат іх лунаў над Катоўняй, чутны быў усёй Празе. І балела душа малога Францішка, а Фердынанду I у Крэмс Грыспек пісаў: «...Не ўтоім ад Вашай Вялікасці, што гэтыя чатыры злачынцы назвалі саўдзельнікамі яшчэ іншыя дваццаць чатыры асобы, імёны якіх мы запісалі і траіх з іх пасадзілі ў турму, а астатніх распарадзіліся высочваць у многіх месцах». Так што ўся Прага была напоўнена шпіёнамі-віжамі Грыспека. І новыя, незнаёмыя галасы з ранку да вечара енчылі ў Катоўні, а малы Францішак не мог пазбыцца думкі, што і новыя вязні Грыспека трапілі ў турму з-за яго-нага бацькі. Не дапамагала і тое, што бацька Францыск, нібы і не да малога Францішка, а так — увогуле, да дамашніх, на людзях — гаварыў пра злыя норавы, справядлівасць кары.

Увогуле, няма дыму без агню. Не было б допытаў на Катоўні, можа, і бацька Францыск не стаў бы так уважна як бы цытаваць самога сябе, як бы шукаць крыніцаў, ды з такой вадою, каб душу яго малому Францішку ад болю лекаваць. «Няхай сын мой будзе спачувальны, мяккі, добры,— разважаў бацька Францыск,— але найперш ён павінен быць мудрым і справядлівым».

І бацька Францыск, можа, як ніколі раней, урачыста браў у рукі фаліант сваёй у багатым акладзе Бібліі, вяшчаючы, як прапаведнік: «У ёй — справядлівасць, чысціня, навука ўсякае праўды. Мудрасць і розум дасканалы. І міласэрнасць, і чалавекалюбства без лсьці. І ўсе іншыя добрыя норавы з яе, як з крыніцы рака, пачынаюцца. А спяванне псалмоў, сыне, жорсткае сэрца змякчае, і слёзы з яго, бы з крыніцы, выплываюць. І скажы мне, ці лотр Вярзідла слязу калі праліў?.. Найвышэйшая мудрасць — пазнанне самога сябе. Ці аднаногі Боцяны, хоць калі, імкнуўся да самапазнання? Прытчы караюць злыя норавы, і яны ж навучаюць цнатлівасці і добрым звычаям. А красці, ці ж гэта добры звычай?..»

— Аб чым, сыне, павінен думаць чалавек? — пытаўся ў малога Францішка бацька і сам жа адказваў: — Найбольш аб мудрасці, аб



справядлівасці, аб веры, любові, надзеі, чысціні і доўгацярпенні. І яшчэ — аб пакоры, міласэрнасці, мужнасці, магутнасці духу, цвярозасці, пачуцці меры, пачцівасці, шчодрасці, ціхамірнасці. А таксама — аб увазе і павазе да сяброў, аб паслухмянасці перад бацькамі сваімі, аб таварыстве, добрым для сябе і іншых. А ці ж які-небудзь гундосы Гарбун і безгалосы Заіка думалі калі аб мудрасці, цвярозасці, магутнасці духу, любові да іншых?..

Законы ж, сыне, учынены для людзей злых, каб тыя, баючыся смяротнай кары, утаймоўвалі сваё нахабства, не шкодзілі іншым і каб добрыя паміж злымі ў спакоі жыць маглі!..

Кожны чалавек, сыне, — прадаўжаў бацька Францыск, — павінен, маючы розум, ведаць, што ёсць злыя норавы, учынкi, бяда, бо зло — гэта і непаслухмянасць, і забойства, і нянавісць лютая, крадзеж, несправядлівасць, зайздасць... Чаго сам сабе мець не хочаш, іншым таго не чыні!.. Памятай, сынку, што закон добры да таго, хто па закону жыве. Не нам яго з табой баяцца, хай баяцца яго няправеднікі, неміласэрнікі, блуднікі, забойцы, лгары, тыя, што маці, бацьку не паважаюць.

Слухаў малы Францішак усе гэтыя наймудрэйшыя настаўленні бацькі і душой і сэрцам хацеў быць толькі дасканалым чалавекам. «Але што ўсё-такі будзе з Вярзідлам і тройцаю, а цяпер ужо і не толькі тройцаю лотраў, якіх дапытваюць падручныя Грыспека?..»

— Татачка! Няўжо іх Грыспек пакарае смерцю? — пытаўся малы Францішак.

А Грыспек, аказваецца, цікавіўся не толькі зладзеямі. Ён, як і бацька Францыск, цікавіўся і Шэр-Шарыдлам. Дык вось, калі бацька Францыск пытаўся ў малога Францішка, да каго падобны Шэр-Шарыдла, то і багемскі каморнік пытаўся пра тое ж спачатку ў Вярзідлы, Гарбуна, Боцяна і Заікі, а пасля і ў наступных арыштаваных. Бо каралеўскага сакратара Грыспека вельмі ж цікавіла, хто яго нязнаны хаўруснік, хто, як і ён, цярэць не можа каралеўскага садоўніка Францыска?

Але Грыспеку пра Шэр-Шарыдлу нічога асаблівага не маглі сказаць ні бяззубы Вярзідла, ні бязногі Боцяны, ні гундосы Гарбун, ні спалоханы Заіка. Паўтаралі адно і тое ж, як папугаі: «Частаваў пакаралеўску», «Гульдэнаў напхалі поўныя запазухі!..», «Гаварыў нібы з акцэнтам: “Памяранцэн!.. Фойгэн!..”». Вярзідлу здалася, што быў у мантыі; Боцяну, што ў кунтушы з вылётамі¹ да зямлі; Гарбуну — што ў ярмолцы; Заіку — што ў чатырохвугольцы з індыйскім бліскача-зялёным пяром. «Дык што, ён увесь час пераапранаўся?!» — злаваўся Грыспек,

¹ Вылёты (*стафел.*, *стапол.*) — доўгія — да зямлі — рукавы адзення магната ці шляхты з прарэзамі для рук.



якога мучыла пытанне: з Каралеўства Польскага падасланы гэты Шарыдла ці з Вялікага Княства Літоўскага? «Галоўнае, што падасланы,— быў перакананы Грыспек. — Галоўнае, што гэты ціхенькі садоўнік не такі ціхі, калі мае ворагаў, калі аж на Градчаны падсылаюць да яго Шарыдлаў!...»

Але што цікава: пра Шарыдлу сакратар Грыспек не напісаў каралю Фердынанду I ні слова. Наадварот, ведаючы пра падбухторванне, пра данос Шэр-Шарыдлы, Грыспек у лісце сваім да караля пісаў: «А названыя злачынцы зрабілі свае злачынствы не дзеля кашчунства і не па чужому падбухторванню, а толькі дзеля простаі малой выгады, якой яны чакалі ад продажу жалязяк, як яны казалі, прызнаючыся ў сваім злачынстве».

Што, аднак, за выгада была Грыспеку не паведамляць каралю пра падбухторшчыка? Выгада, відаць, была і не абы-якая. Хаўрусу Грыспеку з ніякімі Шарыдламі не трэба. Ён сам выганіць каралеўскага садоўніка Скарыну. Сам! Кароль яшчэ можа стаць на абарону Скарыны перад рознымі Шарыдламі. Ды абароны не будзе! Пяро Грыска — рапіра Грыска. І так, як пяро ў Грыскавых руках, так і лёс любімца Фердынанда I у яго ж, Грыскавых, руках!.. Ніхто, відаць, так не падобны да Шэр-Шарыдлы, як ён сам — Грыспек.

А тым часам падзеі на Градчанах ішлі сваёй чарадой. 4 красавіка Грыспек пісаў Фердынанду I: «Мы лічым, што сад трэба даручыць аднаму з садоўнікаў і гэтым самым сэканоміць расходы, якія ідуць на дваіх...» Першым садоўнікам, вядома, Грыспек лічыў не Францыска, а Хугу Веліума — доктара з Фландрый, які зусім нядаўна прыбыў для расшырэння саду Яго Каралеўскай Вялікасці. Але кароль у лістападзе гэтага ж года дасць разлік і Францыску і Веліуму. Грыспек жа, відаць, з самага пачатку ведаў, што другі садоўнік непатрэбны. Непатрэбны ён быў саду, але патрэбны Грыспеку. Караля можна было адгаварыць ад найму другога садоўніка з самага пачатку, бо і Грыспеку з самага пачатку было ясна, што ў яры за мастамі, па-першае, вузка, а па-другое, там заліўны луг, паводка напрудвесні заўсёды бушуе... Ды на тое Грыспек быў Грыскам: яму трэба было займець другога садоўніка, каб затым пазбавіцца ад першага.

Не! Не Шэр-Шарыдлам быў Грыспек, бо ён не ведаў таго, што ведаў Шэр-Шарыдла. Шэр-Шарыдла ж ведаў і пра друкі доктара Францыска, і пра яго прадмовы і пасляслоўі, і пра ўсе Францыскавы каралеўскія прывілеі. І не проста выгнаць з Градчан майстра Францыска карціла Шарыдлу. Шарыдла быў пасланы на іншае. Ён заставаўся для Францыска Скарыны ў тумане. Той, хто паслаў Шарыдлу ў Прагу, заставаўся ў тумане. Грыспек проста выжываў садоўніка Францыска з Градчан, зайздросцячы светламу розуму Скарыны і пашане, якую ён



выклікаў не толькі ў караля Фердынанда I, але і ў многіх Грыспекавых каморнікаў. Шарыдла не выжываў Скарыну з таго ці іншага месца на зямлі, — ён павінен быў проста зжыць Скарыну са свету!..

«І ўсё ж дом — крэпасць мая. Куфар — крэпасць мая», — мог сказаць майстар Францыск, маючы на ўвазе сваё памяшканне ў доме ксяндза Яна з Пухава. Грыспек быў усёмагутны над Багемскай каморай, над Катоўняй і ўсімі рынкамі і пляцамі Прагі, але што думаў, што пісаў, што хаваў у куфры сваім і ў душы сваёй садоўнік Францыск, таго Грыспек не ведаў. Бо інакш Грыспек быў бы другім Шэр-Шарыдлам.

Францыск Скарына, калі ён стаў вучоным мужам, ніколі не разумеў, як гэта людзі могуць не прымаць саджанцы, кветкі, вучонае слова, калі яно ці з-за мора, ці з-за гораў высокіх, ці з-за далінаў далёкіх. Памяранец, ці ж ён не памяранец, калі заружовіцца пад вокнамі Багемскай каморы? Ці ж фінікаваму дрэўцу не ўсё адно, якая зямля пад ім, італійская ці чэшская? Ці ж не ўсё кветкі аднолькава прыгожаць зямлю?..

А слова, яно ўсёмагутнае, асабліва слова мудрае.

На лацінскай мове яно ці на стараславянскай, на арабскай ці на грэчаскай, нямецкай, чэшскай, слова, як бог, — над усімі. Чалавек у слове, як бог, бо тварэц слова. У слове — дух чалавечы, душа, любоў.

— Ты разумны ў мяне, малы Францішак! Разумны! — радуецца бацька Францыск. — Дзякую табе, Божа, за малага Францішка і табе, Маргарыта, гора маё, жалоба мая! Але для мяне ёсць і дні радасці — дні розуму твайго, сынку. Шарыдла! Шэрая, цёмная сіла, што пад'юджае, што аплятае ліянамі лжы, атуманьвае зрок і думкі, — Шарыдла! Шэрасць, туман. Туманоў хапае і тут, над Влтавай і Лабай. А колькі іх, сыне, над нашымі рэкамі — над Дзвіной і Віленкай, над Дняпром, Нёманам, Ушачай, Улой, Свіслаччу і Ясельдай! Колькі над азёрамі Белай Русі!

Царства Шарыдлы — туман. Падпаўзае нячутна, ахінае — нячутна, душыць — нячутна. І ніхто нічога не бачыць у тумане. Сынку мой, будзь вятрыскам, што развейвае туман, будзь сонцам, што прабівае свае прамяні праз яго тоўшчу. І няхай на кожным прамені, як на піцы, калмаец ашмоцце слепаты, глухасці, немасці. Царства яснасці — сонца і маладзік. Няхай будуць яны, як і мне, табе, сыне, пуцяводнымі. Ні ты, ні Сімяонка, ніколі не забудзецца, што гэта бацька вам казаў, што гэта ён вам і пісаў, калі вас яшчэ на свеце не было, пра звяроў, што ходзяць у пустыні, знаючы ямы свае; пра птушак, што лётаюць у небе, ведаючы гнёзды свае; пра рыб, што плаваюць у морах і рэках, чуючы віры свае; і пра пчолаў і да іх падобных, што бароняць вуллі свае. І вам гэта, сыны мае, пісаў я, пішучы ратаям палёў сваіх, кавалям зброяў сваіх, сцвярджаючы, што як звяры, птушкі, рыбы і пчолы, так



і людзі, дзе нарадзіліся і ўскормлены пад Богам, да таго месца вялікую ласку маюць!..

«Але ці мае хто на свеце права,— разважаў у думках сваіх бацька Францыск,— за вялікую ласку да роднай зямлі кагосьці не любіць, кагосьці ненавідзець, як Грыспек, Шарыдла. А мяне, Скарыну, калі не любяць, то перш за ўсё за маю ласку найвялікую да слаўнага горада майго нараджэння Полацка, за мову.

Каго я, Францыск Скарына, падданы? Падданы перш за ўсё слова і ўсіх моваў, якія ведаю, падданы простага народнага слова Белай Русі. Вучоны муж, я і беларусін, і паляк, і немец, і чэх. І вучоная лацінская мова не перашкодзіла мне ведаць вучоную мову стараславянскую. І я горды, што простая мова майго народа паслужыла Бібліі — паслужыла грамадскаму дабру, памнажэнню мудрасці, умельства, розуму. Я горды за свой народ. Не іншым якім народам, а свайму пакіну я мудрасць кніжную, замілаванне да навукі і да клопату аб спажытку дзеля душы, дзеля дабра агульнага. І ўхваляць мяне іншыя народы, бо ўмудроны кніжнасцю народ дастойны славы, дастойная яе брація мая русь, людзі паспалітыя і вы, сыны мае, браты Русы. Мара мая, мае сыны, каб вы сталі волатамі духа, народа свайго. Толькі ж ці не я сам адарваў вас ад народа свайго? Ці не аградчаніў вас я, сыны мае, ці не ў зацэні куфра адно пра вырай для вас марыў, а самога слова майго вы і не разумелі? Ды ці зразумеце, бо так шмат пра мяне, бацьку свайго, не ведаеце...»

Так дні і ночы ўсё думаў і думаў бацька Францыск, у думках сваіх звяртаючыся і да Градчан, і да сыноў сваіх, і да Грыспека, што паходжваў у сваім чырвоным каптане баварскага рыцарства па Градчанах, і да Шарыдлы, які па Градчанах не паходжваў. А найбольш у думках сваіх бацька Францыск звяртаўся да роднага Полацка, да Белай Русі. Калі ж скончыцца яго вырай тут, на Градчанах? Калі ж вернецца ён сам на кругі свае і сыноў сваіх на кругі спрадвечнае бацькаўшчыны верне? Калі?!.

Чаго бацька сынам сваім
сказаць не мог

Вясна на Градчаны прыходзіць рана, не тое што ў паўночным Полацку, дзе сады расцвітаюць толькі ў канцы травеня. Тут, на Градчанах, і зімы часам не бывае: у снежні снег пракінецца і растане; у студзені сцюдзёны вецер наляціць, дзьмухне разы са два — і зноў адліга; а люты тут — зусім не люты, бо ўжо ваўсю гаспадараць на Градчанах гракі. І ў чорнай мантыі разам з гракамі топчацца ўжо ў разорах



паміж саджанцаў каралеўскі садоўнік Францыск Скарына. Гракам весела: іх многа. Скарына — адзін, хоць у яры за мастамі ёсць і доктар з Фландрыі. Але іх з Францыскам збліжаюць не саджанцы, а Багемская камора, куды яны штодня наведваюцца да Грыспека. Ніяк не могуць дабіцца яны ў Грыспека выплаты належных ім за работу на Градчанах гультэнаў.

Як жабрак з торбай, ходзіць і ходзіць у Багемскую камору майстра Францыск. А дома зноў чакае кухарка пані Магдалена. Ды зноў і зноў не стае паперы, чарніла: Скарына піша, перапісвае вечарамі, начамі да раніцы стосы паперы. Без грошай як прадоўжыць справу сваю друкарскую, так надоўга перапыненую? Чатырнаццаць гадоў ужо не стаяў Францыск за друкарскім варштатам. Ад Вільні не стаяў. Ад 1525 года. За гэты час памёр яго брат Іван, памерла Маргарыта. Скарына быў сакратаром і лекарам віленскага біскупа Яна. Ён ездзіў па ўсяму Вялікаму Княству Літоўскаму, па ўсёй Польскай Кароне. Справа з новымі друкамі вадзіла яго ў Кракаў і Дрэздэн, у Крулявец-Кёнігсберг і Маскву. З кім ён ні сутыкаўся тады на свеце: з Жыгімонтам I і яго жонкаю Бонай Сфорцай, якія прыезджалі ў Вільню на ўзвядзенне свайго сына Жыгімонта Аўгуста на пасад вялікага князя літоўскага. З Жыгімонтам I — на Вавелі, калі атрымліваў ад яго свае прывілеі 1532 года. Божа! Усё ягонае жыццё перад ім як на далоні. Усе яго здабыткі і страты, радасці і засмучэнні. А чаго больш?..

Сёння тут, на Градчанах, відаць, больш засмучэння. Скарыне часта нават і не верыцца, што і вясёлае, бесклапотнае, як у светлага воблака ў блакіце, было ў яго жыццё. Бо сапраўды, ці ж такое маленства, як у малога Францішка, было ў яго самога ў родным Полацку над Дзвіной, над Палатой, што дала назву Полацку? Бацька Францыск любіў і Дзвіну і Палату, а яшчэ і прыток Палаты Чарсвятку. Любіў і возера Чарсвята, з якога Чарсвятка выцякала. Вось якімі былі рэкі і азёры яго маленства! Рэкі, поўныя чараў, рэкі, як свята прыгажосці роднай Полаччыны, Белай Русі! Ён вельмі любіў свой родны Полацк з яго шасцю пасадамі, з сотнямі і канцамі, як называліся дзяльніцы і вулкі пасадаў, замошчаныя бяровёнамі, гулкімі ад крокаў людзей і ад конскіх падковаў. Вабіў колісь будучага каралеўскага садоўніка Верхні горад з Сафійкаю — саборным храмам, ружовым, як зара, бо з ружовай плінфы ён быў выбудаваны, з сямю цыбулістымі, узнятымі высока ў неба купаламі. І была ў тым храме галубніца — пакой пры застрэшшы, дзе Францішак колісь упершыню пазнаваў граматы — узорыстую вязь кірыліцы: «аз», «букі», «ведзі»... А круглыя, як сонейкі, літары лацінскай азбукі ён стаў вывучаць у бернардзінаў — манахаў каталіцкага веравызнання, на касцёле якіх на лацінскай мове ззяў пазалотай надпіс: «Arca Caeli» — «Брама Неба». Сапраўды, на сёмым небе



ад радасці быў калісьці Францыск, навучыўшыся чытаць. То цэлым днямі прападаў ці на язычніцкім капішчы каля возера Валоўяга, што за Палатой, ці на Прасмужыцы, Уродзе, Лучне — урочышчы каля манастыра Міколы, а то і далей — дападаў да Савінага ручая ці падаваўся аж у Бельчыцы — былы летні двор полацкіх князёў XII—XIII стагоддзяў. Калі ж навучыўся грамаце, не задзіраў ужо падоўгу галавы, каб слухаць птушыны грай з найвышэйшай Краснай башты — адзінай каменнай вежы сярод іншых шасці драўляных, што ўзвышаліся на валах па-над абарончымі сценамі... Кніга стала забіраць увесь вольны час Францішка. Ён чытаў удзень і вечарам. Чытаў бы і ноччу, каб бацька дазваляў, каб не гасіў каганец, як толькі ўдарвалі ў Полацку ў званы на гашэнне лазняў і каганцоў.

Бацька быў для будучага майстра на Градчанах, як і кожны бацька для кожнага дзіцяці, самым найлепшым. І маці для яго была самай найлепшай. Суседкі казалі, што яна падобная тварам да Ефрасінні Полацкай, — асабліва брывамі, вачыма. Усіх, хто хіліў свае набожныя галовы перад маляўнічымі вяселькавымі фрэскамі з абліччам Святой Ефрасінні ў Сяльцоўскай цэркаўцы Святога Спаса, асабліва ўражвалі якраз вочы Ефрасінні. А бацька Лукаш ні да кога не быў падобны: полацкі купец, які прадаваў скуры. Тыя скуры, напэўна, бацька і дзяды яго яшчэ і апрацоўвалі, перш чым прадаваць: скарынілі, тупікамі ачышчалі ад поўсці, дубілі, рабілі таварам. Адсюль і прозвішча пайшло: Скарынічы, Скарыны, Скарына...

У летапісах пра купцоў не пісалі. Да нашага часу Полацкі летапіс не дайшоў увогуле, але што ў Полацку было летапісанне і што Полацкі летапіс існаваў — гэта вядома. І першым чытаннем будучага садоўніка на Градчанах было, напэўна, не толькі «Жыцце Ефрасінні Полацкай» — твор аб падзвіжніцтве манахі, якая стала першай кніжніцай, першай асветніцай на Полацкай зямлі, перапісваючы кнігі і сама ствараючы іх. Першым чытаннем будучага асветніка Францыска Скарыны быў, напэўна, і Полацкі летапіс — кніга пра Усяслава Полацкага, празванага Чарадзеям і апегага ў «Слове пра паход Ігаравы», пра жонку Аляксандра Неўскага — палачанку, пра палачаніна Якуба, які славу волата займеў на Лядовым пабоішчы, абараняючы родныя землі ад тэўтонаў. Ды кніг гэтых замала стала Францішку. Яго вабілі кнігі ўсяго свету. Як прагнуў ён пабольш даведацца, пабачыць, пазнаць! «Радзіма там, дзе святло, дзе кніжная мудрасць», — гаварылі вучоныя мужы першых універсітэтаў у Еўропе XIV—XV стагоддзяў — Парыжскага, Балонскага, Аксфордскага, Кембрыджскага, Падуанскага, Кракаўскага. І будучы беларускі першадрукар пакідаў родны Полацк, каб стаць студэнтам Кракаўскага ўніверсітэта, каб стаць доктарам у лекарскіх навукх у Падуанскім універсітэце. І нібы ўся Еўропа стала яго радзімай.



Хросным бацькам у навуцы стаў яму дэкан філасофскага факультэта Кракаўскай акадэміі магістр Леанард. Добразычлівы магістр Леанард апаніраваў на дыспуце, калі Францішак Скарына атрымліваў сваю першую навуковую ступень бакалаўра. Як найчулейшы бацька сустрэў Скарыну ў Падуі і дастойны віцэ-прыёр Святое Калегіі мастакоў і медыкаў прафесар Падуанскага ўніверсітэта Тадавус Мусаці.

Сённяшні Францыск сам адно паціхеньку задаволеная ўсміхаецца, калі нібы нанова чуе пад выгінастымі скляпеннямі падуанскага касцёла Святога Урбана голас самога прафесара Тадэвуса Мусаці: «...Ёсць тут адзін вельмі вучоны ўбогі юнак, доктар навук, што прыбыў з вельмі далёкіх краёў — ад нас адлеглых за чатыры, а можа, і болей тысяч міляў...» «Якія чатыры тысячы, — тады ўжо ў душы здзіўляўся прэтэндэнт на яшчэ адну доктарскую ступень з Полацка, — Полацк жа зусім блізка ад Італіі, ад Падуі: перайдзі Альпы, міні Вену, Кракаў, Бярэсце!..» Даўно ўжо не юнак ён! Вельмі вучоны? Так! І, на жаль, з міласці сакратара Багемскай каморы ўсё ўбогі!..

«Але ж тады — тады, так даўно, даўно, — думае Скарына, — то сапраўды былі ці не першыя і апошнія проста трыумфальныя дні яго жыцця — у італьянскай Падуі, у лістападзе 1512 года. 6-га, 9-га лістапада. У першы дзень яго дапускалі да доктарскага экзамена. І перад яго экзаменатарамі стаялі дзве урны — зялёная і чырвоная. У зялёную экзаменатары апускалі шары, калі не ўхвалялі адказы таго, каго экзаменаваці, у чырвоную, калі ўхвалялі. Ды ў першы дзень усе чатырнаццаць экзаменатараў, якія экзамен у юнака прымалі, апусцілі шары свае ў чырвоную урну. Усе! Бо ўсе ўхвалілі яго славу вучонага — славу дня першага. І наступіў затым дзень другі, калі ўжо не ў касцёле Святога Урбана, а ў самім Падуанскім біскупскім палацы аж дваццаць чатыры дактары навук прымалі ад яго канчатковы экзамен на годнасць доктара медыцыны. Ён цяпер усіх прозвішчаў тых дактароў не памятае, але памятае, што той яго экзамен чуткай аб незвычайным госцю з далёкага Полацка сабраў таксама і шматлікіх студэнтаў і проста мяшчан Падуі і Фларэнцыі. Такого натоўпу вакол яго ў жыцці больш не было ніколі! Адзін, адзін...»

«Адзін? Не, не адзін, — папраўляе сам сябе Францыск Скарына, — бо не адзін жа ён пачаў справу свайго жыцця — пераклад і друк Бібліі, напісанне прадмоў і пасляслоўяў...»

І бачыць Скарына віленскіх сяброў сваіх, мецэнатаў — апекуноў сваіх, памагатых грашыма і шчыраваннем — віленскага бурмістра Якуба Бабіча, віленскага радцу Багдана Онкава, віленскага купца Юрыя Адверніка. Пра Юрыя Адверніка найцяжэй раскажаць яму сваім сынам, найбольш балюча. Іх маці была яго жонкай. Удавідай па Юрыю Адверніку ўзяў ён сабе ў жонкі Маргарыту Адвернік. А сам ён быў сяб-



рам Адверніка. Адну дзяўчыну яны пакахалі. Каб ён, Францішак Скарына, не пайшоў у свет па веды, па мудрасць, можа, адразу яго жонкай стала б Маргарыта. А пайшоў у свет, і не дачакалася падарожнага чалавека Маргарыта — за яго лепшага сябра Юрыя Адверніка выйшла замуж. Але ці мог лічыць пасля гэтага Францішак сваім лепшым сябрам Юрыя? Ці ў радасць было яму сустракаць замужнюю Маргарыту? І таму ён не спяшаўся з дарог сваіх назад — у Вільню. Наадварот, сваё вяртанне ў Вільню зацягваў як мог. Балазе і справа была: ён друкаваў у Празе Біблію.

Скарына паціху ўсміхаецца, калі ўспамінае, як Сімяонка навучаў малага Францішка грамаце і гісторыі, як яны даставалі з яго куфра гады, нібы бавячыся і яго кнігамі і гадамі: 1517, 1518, 1519. Але тое, што цяпер для яго сына — забаўка, яму ж самому было жыццём, подзвігам. Ён свой подзвіг здзейсніў працай. Праца яго зрабіла слаўным.

«Спачатку,— успамінае сам сабе Скарына,— яму найбольш дапамагаў грашмы Багдан Онкаў. І ў шасці першых кнігах яго, друкаваных у 1517 годзе, ён рабіў уласнай рукою прыпіскі: “А то ся стало накладом Бог дана Онкава сына, радці мѣста Виленского”...» Ды і Онкаў і Бабіч былі ўсё ж далёка — у Вільні. За друкарскім варштатам на Старым месце ў Празе ў друкарні найшаноўнейшага Паўла Севярына Францыск Скарына бачыць зараз толькі аднаго сябе. Аднаго. Адзін ён і перакладаў тэкст Бібліі. Адзін і пісаў да розных раздзелаў Бібліі прадмовы і пасляслоўі, адзін і гравіраваў, і зарыхтоўваў малюнкi, шрыфты, паперу. Былі ў яго, вядома, і чаляднікі — пры варштаце, пры дрэварытах. Але і сам адзін ён вельмі часта друкаваў, а таму часта і аднатаўваў у сваіх пасляслоўях да кніг, што яны «повѣлнем, працею и выкладом ученого мужа в науках вызволенных и в лекарстве доктора Франциска Скорины из славного града Полоцька» дакананыя ёсць.

Божа! Якім маладым, прыгожым, магутным, радасным часта бачыць сябе Скарына 6 жніўня 1517 года. У Празе ён скончыў друкаваць сваю першую кнігу Псалтыр. Прыгожы, бо малады. Радасны, бо, як напісаў у прадмове да Псалтыра, «к пожитку доброго» кнігу сваю над сабою, як сцяг, уздымае. Радасны, бо, як у той жа «Прадмове» піша, «набой с тое причины, што выдрукаваў кнігу сваю на мове, з якое яго «милостивый бог... на свет пустил». А што магутны ён, то таму доказ — яго тытанічная праца. Крыху менш чым за два гады ім выдадзена 24 кнігі Бібліі! У 1518 годзе аж 702 старонкі аддрукаваны! А колькі гравюр нарыхтавана, заставак, віньетаў, якія прыгожыя буквіцы вялікія літары пачынаюць асобныя раздзелы кніг! Адных віньетаў — больш за трыццаць. Буквіцаў жа столькі, колькі літараў у кірыліцы. Ды яшчэ і больш, бо і варыянты ёсць асобных буквіцаў.



Яго пражскі перыяд друкаў — гэта сапраўды самы высокі ўзлёт яго як друкара, кнігавыдаўца. Што значыць адна кніга «Песня песняў», аддрукаваная ў дзвюх фарбах — чорнай і чырвонай. Чорная — будзённая, чырвоная — святочная. Святочная і прыгожая, бо ўсё прыгожае, велічнае, самае любое ў ягоным Полацку называлі красным, гэта значыць прыгожым. І ён радаваўся святу чырвонага колеру, які так любіла і яго маці, і яго каханая жонка Маргарыта!..

Але пра Маргарыту ён і не мроіў у пражскай друкарні Паўла Севярына. Яе, вільнянку, сустрэў калісьці каля Полацка падлеткам на гуканні вясны — на капішчы ля Валюўяга возера. Гучалі вяснянкі. Хлопцы вялі за срэбную вуздэчку белагрывага каня. А на ім сядзела яна, абранніца карагода, палачанскага свята гукання вясны. Калі і ў Вільню выбіраўся пасля, то не толькі дзеля вучобы. Затым і вяртання ў Вільню з Прагі баяўся не адной толькі бояззю за ўкладзеныя ў бочкі, скручаныя ў трубачкі адбіткі надрукаваных балонак, за друкарскі спрат, за дрэварыты, шрыфты буквіцаў і літараў.

Ды пасля вяртання з Прагі ў Вільню ён бачыць найперш сябе поруч з Якубам Бабічам — віленскім бурмістрам. Бачыць сябе найперш у доме Бабіча, а не ў мураванцы ўдавы Маргарыты. Сыны! Абодва яны добра ведаюць, што такое жаль, спагада, любоў да кнігі. Але што такое аўдавец, ці ж у іхнія гады разумеюць? Ці ж разумеюць у такія гады трагедыю смерці? І ўвогуле, ці разумеюць людзі, што такое каханне?..

Ён вяртаўся ў Вільню не да ўдавы Маргарыты. Вяртаўся, каб прадоўжыць справу свайго «кніжнага тужання», як ён сам тады гаварыў, каб пачаць Вялікую Справу Друкара і на Радзіме. І ён пачаў яе. Цяпер здавалася бацьку Францыску, што ў адзін год запар аддрукаваў ён у Вільні і «Малую падарожную кніжку», і «Апостала». Але не так было: «Малую падарожную кніжку» ён трымаў у руках у 1522 годзе, «Апостала» — толькі ў 1525 годзе. То першыя даты друку ў Вялікім Княстве Літоўскім, у Літве і Беларусі, — ягоныя даты, Скарынінскія. І яны былі толькі ягонымі, а не Маргарыцінымі. Маргарыта стала ягонай жонкай толькі пасля смерці Юрыя Адверніка — яго равесніка, слаўнага купца віленскага.

Маргарыта! Маці яго сыноў. Толькі грудок, жменька ўсохлай зямелькі з віленскіх могілак на самым дне куфра ягонага засталася з таго вялікага гора, у якое абярнуліся мімалётныя хвілі спазнанага ім з Маргарытай зямнога, людскога шчасця. І калі б не страціў ён Маргарыту, можа, больш міласцівы быў бы лёс і да яго сыноў?

Вось тут і пачыналася тое, чаго ніяк не мог сказаць дзецям сваім бацька Францыск, пра што нават думаць было яму цяжка. Адныя думкі пра тое ўжо ўніжалі ягоную душу, ягоную гордую натуру. Нясцерпнаю была ўбогасць, на якую свядома асуджаў яго сакратар Багемскай каморы Фларыян Грыспек. Ды тое было стакрат нясцерпней! І хоць



абаронены быў ён ад усяго таго кракаўскімі прывілеямі Жыгімонта I, ды прывілеі былі ўсё ж для бацькі Францыска толькі паперкамі, што ляжалі на дне куфра, і таго, што было на дне душы бацькі Францыска, не супакойвалі. І асабліва яго растрывожваць сталі пытанні малога Францішка, які быў проста неадчэпны ў сваёй спагадзе да катаваных у старамесцкай Катоўні, да зняволеных у ёй Вярзідлы, Боцяна, Гарбуна і Заікі. Збродам іх абзываў Грыспек. Але ж збродам ён лічыў і італьянскіх скульптараў і архітэктараў — ягоных калегаў па працы на Градчанах. Відаць, Грыспек лічыць збродам і іх, абодвух каралеўскіх садоўнікаў.

«Зброд? Божа! Сапраўды, як зброд,— мучыўся душой бацька Францыск. — Зброд, бо сышліся тут з розных канцоў свету,— дзе тая паўдзённая Мілета, дзе той паўночны Полацк! Ці ж да таго Грыспеку, што звяла іх на Градчанах прага прыгожага, ведаў, мудрасці?! Зброд! Батанічны сад! Якая тут мудрасць? Бяры лапату, садзі! Дрэва і так расце! Вунь колькі на зямлі пушчаў, джунгляў, тайгі! І дзе тут даказаць чыноўніку з чарнільнай крывёй, што сад — гэта мудрасць. Мудрасць далучэння дрэва да гармоніі, да прыгожага...

Думкі аб садзе заўсёды супакойвалі душу Францыска, настройвалі на філасофію. І дагледжаны сад пачынаў бачыцца яму правобразам прыгожага адзінства не толькі дрэваў, кустоў, кветак, але самых розных людзей, звычаяў, моваў. Урываўся, аднак, у «сад» ягоных думак хрып Грыспека: «Збрро-од!...», і, нібы чорнае ляда, нібы выпаленая, у неастылым прысаку зямля, абпальвалі ступні каралеўскага садоўніка мармуровыя лесвіцы, выкладзеныя Паолам дэ ла Стэлам з Мілеты.

Надзвычай любячы святло, Скарына ненавідзеў цемру. І калі ён можа сёння, нібы малы Францішак, забаўляючыся, даставаць з куфра свае светлыя гады, то як даставаць яму з куфра мінуўшыны гады змрочныя? Як дакаснуцца яму, напрыклад, да 1532 года, да тых 120 цёмных дзён і начэй, што ён адсядзеў у цямніцы пад Пазнанскай ратушай, абвінавачаны ў зладзеістве, бадзянні, нявыплаце даўгоў. Ад торбы і турмы — не заракайся! А калі ты — сумленны і твой жыццёвы клопат — аб справядлівасці і мудрасці, то чаму ты не павінен заракацца ад турмы?! І ён — заракаўся, не ведаючы, не здагадваючыся, што ўжо над ім навісла пагроза арышту, суда, расправы. Суд не суд, калі ён расправа. Калі суд — расправа, то гэта не суд, а судзілішча. Да суда ў Познані не дайшло. Але ж кароль Жыгімонт I змацоўваў сваёй пячаткай не толькі прывілеі ў абарону Францыска Скарыны,— змацоўваў ён пячаткай і ўказы на ягоны арышт, на ягоны суд. Аж два ўказы змацоўваў, не падазраючы, што патурае расправе. Спроба ж расправы была не за багацце брата, якім нібыта завалодаў Францыск Скарына, а за тое, што ён нібыта ўцякае ад платы. То была ўвогуле спроба



расправы з ім як з сакратаром і лекарам віленскага біскупа Яна, як з вучоным мужам. Расправа з пачынальнікам справы, непажаданай моцным свету гэтага — справы друкавання на мове паспалітай, вульгарнай, на мове асобнага народа. Гэта была спроба расправы за незвычайную дзейнасць. За ўпартасць у дзейнасці. Бадзягам, злодзеям, лотрам яго аб'явілі! Як расказаць пра гэта сынам сваім? Як увогуле, не паніжаючы сваёй чалавечай годнасці, прымерваць да сябе ўсе марныя, непраўдзівыя словы ганьбавання?

Што яго ганьбуюць,— гэта было Скарыну ясна. Але чаму не пасадзілі ў якую-небудзь вежу Чортавага бацькі ў Вільні, а далёка ад Вільні ў лёхі Пазнанскай ратушы? Пасадзілі яго, таго, хто штодзень у доктарскай мантыі сваёй уваходзіў як сакратар біскупа Яна ў вялікі Белы зал капітулы. Раптам запраторылі ў падзямельную цямніцу. Дзе ж справядлівасць?.. І як сказаць пра гэта сынам сваім?!

І ці ж ён вінаваты, што быў апантаны, што, хоць і разумеў, хто яго прыяцель, хто — вораг, не здолеў, аднак, ворага зрабіць прыяцелем. Застаўся незразуметы. Застаўся адзін. Што рабіць? Плакацца сынам сваім, што незразуметы, што адзін, калі ён верыць, спадзяецца, поўны надзеі: свайго — даб'ецца! І будзе ў раз трэці друкаваць усё тое, што пераклаў.

Чаму ж ён адзін, чаму ад яго ўсе адварнуліся, супраць яго ўсе? Альбрэхту Гаштаўту — канцлеру Вялікага Княства Літоўскага — ён прапанаваў надрукаваць Статут Вялікага Княства Літоўскага, напісаны русчызнаю. Падтрымкі не знайшоў. Не падтрымалі яго друкарскую справу і ў праваслаўнай Маскве: вялікі маскоўскі князь Васілій III быў у адлуччы. Мітрапаліт Данііл прыняў яго варожа, бо справу кнігадрукавання лічыў д'явольскай, бо ўбачыў у Скарыне ерэтыка і шпіёна з боку караля Жыгімонта I, пра якога ў пасляслоўі да «Апостала» вычыталі яму як пра «наласкаваўшага гасподаря» Францыска Скарыны. Да найласкаўшага свайго гаспадара і адаслаў друкара маскоўскі мітрапаліт Данііл.

Але як ён, Скарына, мог пасля таго, калі ў Маскве збіраўся ў трэці раз за друкарскі варштат стаць, вярнуцца пад скіпетр Жыгімонта I? Канцлер Альбрэхт Гаштаўт першым аб'явіў бы яго здраднікам, асуджаным на вечнае выгнанне. Дык лепш быць самавыгнаннікам, як ён тут, на Градчанах, чакаючы шчаслівай пары вяртання на Белую Русь. Абавязковага вяртання ды з поўнай перамогай.

І не гаворыць бацька Францыск сынам сваім таго, чаго сказаць не можа. І паўтарае ён ім увесь час толькі адно: «Птушкі ведаюць гнёзды свае, звяры ў пустыні — ямы свае, рыбы ў моры і рэках — віры свае... Птушак з выраю да гнёздаў сваіх нішто не стрымае!...»



Развітанне

Кухарка Магдалена стаяла ў дзвярах вялікага пакоя, што вялі на кухню. Кожны дзень выходзілі з вялікага пакоя праз кухню на вуліцу бацька Францыск, малы Францішак і сама кухарка Магдалена, і ў тым не было нічога незвычайнага. Бо калі выходзілі раніцай, вярталіся апоўдні — на абед, выходзілі пасля абеду, вярталіся да вечара — на вячэру. Сёння ўсё ведалі, што бацька Францыск, выйшаўшы з вялікага пакоя, ні на абед, ні на вячэру не вернецца. Для малога Францішка незвычайнасць моманту звязвалася і з тым, што ў вялікім пакоі сёння быў і Сімяонка, хоць вучоба ва ўніверсітэце пачалася ўжо. Усю папярэдняю ноч шастаў за сценамі нудны дождж, цурчэла са страхі. На дварэ стаяла восень — слотная, непрытульная, а бацька вымушаны быў выбірацца ў Крэмс. Грыспек дапёк так, што іншага выхаду не было. Заставалася шукаць абароны і справядлівасці толькі ў караля Фердынанда I. Сыны, аднак, ведалі, што не з адным гэтым да караля выбіраўся бацька. Чым больш бушаваў у сваёй непрыязнасці да каралеўскага садоўніка Грыспек, тым больш як бы натхняўся на новы паварот у сваім жыцці бацька Францыск. І малы Францішак не раз ужо проста не пазнаваў свайго бацькі, бо хмурнасць, памаўклівасць, раздражнёнасць як бы здэмухваліся з яго твару новай надзеяй, новымі планами, пра якія бацька гаварыў усё больш і больш адкрыта.

— Вільня, сыны мае, Вільня чакае вас! Не магу я не вярнуць вас туды, дзе на свет вы прыйшлі, дзе маці ваша працакалася пакланення магілцы яе... Птушкі ведаюць гнёзды свае, рыбы чуюць віры свае...

Ды калі ўспамінаў бацька Францыск, што яго выгнала з Вільні, ён раптам змаўкаў. Пачыналіся ў яго іншыя думкі. У Вільні сярод жывых не было ўжо ні Багдана Онкава, ні Якуба Бабіча, якія дапамагалі яму.

— Не! — нанова пачынаў разважаць бацька Францыск. — Сімяонка застанеца ў Празе: кончыць універсітэт, стане доктарам у лекарскіх навуках, і тады...

Малы Францішак з бацькам згаджаўся, але ў душы яму не хацелася пакідаць Сімяонку аднаго. Ды і як яму, Францішку, аднаму будзе ў Вільні? Тут Сімяонка з ім усё лета і ў кожную святую нядзельку бывае дома. А там?..

— Усё зладзіцца, сыны мае,— паўтараў Францыск Скарына,— зладзіцца... хоць... паехаць — лягчэй... А як быць з куфрам?..

І зноў пасля такога пытання бацька Францыск надоўга задумваўся, раптам — пасля працяглага маўчання — выгукваючы адно і тое ж:

— Трэба падумаць! Трэба падумаць!..

І радзіўся бацька з гаспадаром дома ксяндзом Янам з Пухава, радзіўся з кухаркай пані Магдаленай. «Што браць з куфра, што



пакінуць? Ці ўвогуле браць?.. Ці спадзявацца на перавоз рукапісаў? Але куды перавозіць?.. Каб у Празе можна было цяпер, пры Фердынандзе I, друкаваць, як пры яго папярэдніку Людовіку II, даўно ўжо ён, Скарына, поўнасю Біблію сваю ў Празе аддрукаваў бы. О, колькі разоў шкадаваў Францыск Скарына Людовіка II! Увесь час той быў у паходах. І загінуў у паходзе — на Дунаі, пры Магачы, акружаны ў дзесяць разоў большым ад яго скопішчам туркаў. Дванаццаць гадоў ужо каралём Венгрыі і Багеміі Фердынанд I. Дванаццаць гадоў увесь свет ведае, што ёсць для Фердынанда I Габсбурга нямецкае, тым больш славенскае, русінскае! Фердынанд I усіх, хто не каталік, са сваёй дзяржавы выгнаў. Не! У Багеміі, Венгрыі ці Аўстрыі прадоўжыць свае друкі Скарына не можа. Дзе ж шукаць цяпер свайго новага друкарскага варштата? У Падугі, Рыме, Парыжы, Маскве, Вільні?..

Бацьку Францыску станавілася ясна, што рукапісаў сваіх браць яму пакуль што няма як. Рукапісы — застануцца тут. Застанецца і малы Францішак — пры пані Магдалене. Бацька Францыск наперад колькі разоў прасіў яе пра гэта.

— Златы дэшт мой,— звычайна, гладзячы малога Францішка па галоўцы, спеўным сваім голасам гаварыла пані Магдалена. І на гэты раз, гладзячы хлопчыка па галоўцы, пані Магдалена бацьку Францыску адказвала:

— А як жа я змагу без майго Залатога дожджыка?..

Ды ўсё ж лягчэй было пра ўсё тое слухаць, чым бачыць: бацька сабраны ў дарогу; кухарка пані Магдалена стаіць пры дзвярах, што выходзяць на кухню, а ён, малы Францішак,— поруч з Сімяонкам — не ведае, куды свае рукі падзець. Бацька — у мантыі — падцягнуты, неяк нібы пабольшаў, твар заклапочаны. Вачэй сваіх бацька не адрывае ад Сімяонкі і малога Францішка.

Бацька Францыск намагаецца прыхаваць сваю расчуленасць, усхваляванасць. Малы ўсё-такі яшчэ Францішак! Сімяонка — вялікі! Студэнт. За яго неяк меней баліць сэрца бацькі, хоць баліць, баліць. Абодва сыны яго павінны быць шчаслівыя. І ён павінен усё зрабіць і зробіць дзеля іх шчасця. Ён жа і на гэты раз адпраўляецца ў дарогу толькі дзеля іх!

«Толькі?!» — сам у сябе ў душы сваёй пытае бацька Францыск. Няпраўду сам сабе ён гаварыць не можа. Ён ведае, што чалавек сам сябе ў любой нагодзе можа апраўдаць, знайсці сотні прычын, каб выглядаць хоць бы ў сваіх вачах пры тым ці іншым сваім учынку справядлівым. Але крывіць душою бацька Францыск не можа. Бо не толькі ж дзеля сыноў сваіх ён адпраўляецца і на гэты раз у нязведаны шлях, пакідаючы іх адных. Калі пакідаў у Вільні, едучы ў Крулявец, не адных пакідаў — пры роднай маці, пры Маргарыце. Калі ехаў з



Вільні ў Маскву, пакідаў на радню Іванаву, брата свайго. А тут на каго пакідае? А едзе зноў жа не дзеля іх, а дзеля справы жыцця свайго — дзеля рукапісаў, дзеля кніг. І гэта трэці раз ён сыноў сваіх пакідае. Баіцца за іх і — пакідае. Бо — як не баяцца? З Круляўца ён вярнуўся ў найвялікшы віленскі пажар. Як бы пакараннем за ягоную адлучку ў вачах ягонай жонкі Маргарыты быў той віленскі пажар. Жонка асуджала тую першую ягоную адлучку. Але не мог жа ён не адлучыцца, бо кнігі свае ён друкаваў найперш для дзяцей.

— Любіш дзяцей, а сірот сваіх пакідаеш! — гэты папрок чуў ён ужо ад братавай сям'і, калі другі раз пакідаў сыноў сваіх, едучы ў Маскву.

А ён і ў Маскву ехаў, каб кнігі друкаваць таксама найперш для дзяцей. І ў тым, што не ўдалося яму кнігі друкаваць ні ў Круляўцы, ні ў Маскве, не яго віна. Пажару ў Вільні пасля яго другой адлучкі ад сыноў не было, але ўцякаць з Вільні ён вымушаны быў. І не мог не забраць з сабой сыноў, хоць на гэты раз радня брата Івана ўпрошвала яго дзяцей не браць. Узяў. І ганарыцца імі. І не было яшчэ трэцяга разу, каб ён іх пакідаў. А тут — пакідаць трэба: Грыспек сваю падлую справу зрабіў. Але і ён не толькі саджанцы падгадаваў, але і дзяцей падгадаваў і сваю справу скончыў, бо ў кufры — рукапісы, поўны ягоны пераклад Бібліі! У кufры справа ўсяго ягонага жыцця!.. Рукапісы ён павінен надрукаваць!.. То будзе трэці — вяршыні яго друк, і ён аплочвае яго зноў жа самай вялікай цаной — разлукай з сынамі. Вернецца ён з поўнай Бібліяй, і больш ніводнай у яго разлукі з сынамі не будзе! І ніхто — ні бацька Францыск, ні абодва яго сыны, ні кухарка Магдалена не ведалі таго, што ўсе разам пад адным дахам кватэры ксяндза Яна з Пухава яны стаяць у апошні раз.

Пажараў сляза не гасіць

Развязка ўсёй гэтай градчанскай гісторыі не вельмі вясёлая, хоць задаволеным і вясёлым быў кароль Фердынанд I, калі ўсё тое лета, а пасля таго лета і ўсю зіму ласаваўся ў аўстрыйскай сваёй рэзідэнцыі ў Крэмсе памяранцамі, цытрынамі і фігавымі смакалыкамі з Градчан. Любячы ўсё нямецкае, ён тым не менш любіў і памяранцы. А іх на дрэўцах і саджанцах Скарыны на Градчанах быў такі ўраджай, што дарэмна сакратар Багемскай каморы Грыспек наперад баяўся, пішучы каралю Фердынанду, што іх сажрэ ўвесь прышлы на Градчаны зброд.

Вясёлы паходжваў па Багемскай каморы яе першы кіраўнік і галоўны надзорца над батанічным садам Фларыян Грыспек. Асабліва ж весяліла яго тое, што ён, нарэшце, павесіў на шыбеніцы прыўнылага Вярзідлу, аднаногага Боцяна, гундосага Гарбуна і перастаўшага заікацца Заіку. Акрамя таго, рады ён быў, што і яшчэ дваццаць чатыры



лотры злавіў, строгі над імі допыт учыніў і таксама ўсіх павесіў на гары Вайсенбергскай. Незадаволены Грыспек быў толькі тым, што па распараджэнню Фердынанда I доўг Скарыне яму давялося ўсё ж аддаць, як і даўгі італійскім архітэктарам Паолу дэ ла Стэлу з Мілеты, Заану Марыу, Гансу дэ Спація. А ў астатнім ён прадаўжаў хадзіць па батанічным садзе і лаяць садоўнікаў і каменячосаў, Фердынанду I пішучы: «Працуюць марудна, нам не падабаецца». Праўда, паходжваў Грыспек па Багемскай каморы і Градчанах да пары да часу, бо неўзабаве яму давялося і палятаць. Сапраўднай птушкай ён не стаў, але ўсё ж аднойчы вылецеў з аднаго з вокан Багемскай каморы, выкінуты разгневанымі пражанамі. І ляцеў ён на дол у чырвоным сваім каптане баварскага рыцара, крычучы, як немаведама якая птушка. Легенда кажа, што адно толькі ўратавала Грыспека: упаў ён не на мармуровыя лесвіцы, выбудаваныя італьянцамі Паолам дэ ла Стэлам з Мілеты і Заанам Марыям, і не на саджанцы Францыска Скарыны. Зваліўся з чацвёртага паверха Багемскай каморы напалоханы да смерці Грыспек у памыйніцу, поўную гнілых адкідаў — пераважна памяранцавых і лімонных лушпін, што праз акно сваё выкідаў сам і выкідвалі пісары ўсёй Багемскай каморы.

Няшчасных Вярзідлу, Боцяна, Гарбуна і Заіку павесілі 17 студзеня 1539 года. Доўга ўспамінаў пра іх малы Францішак. Успамінаў да самага канца жыцця свайго, на жаль, вельмі кароткага, бо канец жыцця малога Францішка ад часу развітання яго з бацькам быў вельмі блізкі.

У летапісе чэшскага летапісца Вацлава Гаека 2 чэрвеня 1541 года запісана пра тое каратка: «Вось гэтыя людзі з-за агню загінулі ў пражскім крамлі: ...у доме ксяндза Яна з Пухава, прапаведніка, — кухарка Магдалена, а таксама хлопчык Францішак, сын колішняга доктара Руса...» Каратка запісаў летапісец пра вялікую бяду, што прыйшла ў Прагу, бо не мог пісаць болей: вельмі балела яго сэрца, пішучы кароткія сказы, а слёзы, як раса, зіхацелі на кожнай літарцы ў кожным слове.

Калі пажар з мураванкі дастойнага пражаніна Яна Жыццэцкага перакінуўся на вуглавы дом, малы Францішак быў дома ў сваім пакойчыку. Але вось ён згледзеў праз акно, як заняўся полымем дом іх суседа Мікулаша Кульгавага: полымя выбухвала ўжо з вокнаў, лізала паддашша. Малы Францішак жажнуўся, кідаючыся ў вялікі пакой. Ды ў вялікім пакоі яшчэ большы жах чакаў яго. Куфар! Бацькаў куфар! А ў ім усё, што бацька аберагаць наканаўваў, што бацьку з дарогі чакае, без чаго асірацееш, не вернешся з выраю!..

Тут малы Францішак і зразумеў канчаткова, што такое вырай, якога прагнуў увесь час яго бацька, пра які ўвесь час бацька яго гаварыў. Зразумеў, бо сам упершыню ў душы сваёй гэтае слова сказаў. Прычым сказаў з вялікім разуменнем таго, што нельга чалавеку з пустымі



рукамі вяртацца ў дом бацькі і маці сваіх. Птушка вяртаецца ў гняздо сваё проста з вернасцю яму. З вернасцю зямлі сваёй вяртаецца зноў на яе роднае, матчынае ўлонне і чалавек. Але калі тая вернасць пацвярджаецца тым, што ты ў руках нясеш радзіме сваёй пасля доўгай разлукі з ёю, то прынесенае табой — лепшы доказ радзіме, што ты праз усю разлуку памятаў пра яе, што ты быў ёй верны.

Малы Францішак паспрабаваў зашчапкі на куфры, замок. Зачынены, замкнёны! Века — не падняць. Не вынуць ніводнае кніжачкі, ніводнага рукапісу. Прывілеі свае — малы Францішак ведаў — бацька ўзяў з сабою. Але рукапісы, рукапісы бацькі!..

Францішак паспрабаваў танклявым сваім плечуком зрушыць куфар з месца. Куфар стаяў як укопаны. Штурхануў куфар з другога боку — раз, другі, тое ж самае. Малы Францішак рынуўся ў кухню. «Пані Магдалена! Пані Магдалена!..» — клікаў ён, але ні ў кухні, ні на панадворку кухаркі пані Магдалены не было. У гэты час яна звычайна хадзіла ў краму рабіць розныя прыпасы на сняданне, абед ці вячэру. А пажар тым часам перакідваўся ўжо з праваленага ў агонь чырвоначарапічнага даху Мікулаша Кульгавага на вокны і сцены дома ксяндза Яна з Пухава...

Пакуль малы Францішак знайшоў кухарку пані Магдалену і пакуль яны абое дабеглі з крамы дадому, іх дом стаяў у полімі. Кухарка Магдалена памкнулася стрымаць малага Францішка. «Куфар! Куфар!» — крычаў ён, ды яго голас быў ледзь чутны ў гудзенні полімя, трэску іскраў і накаленай чарапіцы. І тут малы Францішак вырваўся з рук пані Магдалены і кінуўся ў кухню, поўную ўдушлівага дыму, у вялікі пакой. За ім з крыкам «Францішак!.. Францішак!..» рынулася, нібы родная маці за родным дзіцем, і кухарка пані Магдалена. Нездзе праз хвілю ці дзве скляпенні дома ксяндза Яна з Пухава з наймаверным уздыхам полімя і дыму абваліліся. Ні адчайны смяльчак малы Францішак, ні добрая, ласкавая пані Магдалена з-пад галавешак і іскраў не выскачылі...

Пажару сляза не гасіць. Да вечара гарэлі дамы Жыццэцкага, Мікулаша Кульгавага, ксяндза Яна з Пухава і іншых. Пажар на Малай Стране быў такі заўзяты, што тры дні нага чалавечая не магла ступіць на разгарачаны прысак, што засыпаў сабой маластранскія брукаваныя вуліцы і завулкі. Толькі на чацвёрты дзень дайшоў да Старага Места Сімяонка — да зглішчаў, што дыміліся яшчэ на месцы дома ксяндза Яна. Сімяонка не даваў веры таму, што агонь забраў яго меншага браціка, што ў агні загінула гаспадарлівая, заўсёды абачлівая кухарка Магдалена. Сімяонка ўсё спадзяваўся, што яны знойдуцца. Калі ж яго спадзяванні не спраўдзіліся, дзве жалобныя імшы на памінанне душ малага Францішка і кухаркі пані Магдалены загадаў ён у касцёле Святога Віта на Градчанах.



Сам Сімяонка вывучыўся, скончыў Празскі ўніверсітэт, стаў лекарам і садоўнікам і пэўны час жыў у паўдзённай Чэхіі — у Крумлёве і Інджыховым Градцы. Затым ці ён, ці ягоныя ўжо нашчадкі пераехаў ці пераехалі ў Югаславію, з Югаславіі — у Амерыку. Нядаўна ў Польшчы друкаваліся сенсацыйныя звесткі аб нібы прапраўнуку Сімяона Скарыны, двойчы доктару навук, які жыве ў Канадзе...

Ці аплакаў бацька Францыск страту свайго любімага сына, невядома. Бо дакладна невядома, ці дажыў ён да чэрвеньскага пражскага пажару 1541 года. Але пражане, якія ведалі каралеўскага садоўніка Францыска Скарыну, доўга-доўга ўспаміналі пра яго светлагаловага сына. Асабліва вясной, калі на схілах Градчан квітнеў златы дэшт.

НАТХНЁНЫЯ ПОЛАЦКАМ



СЯРГЕЙ ПАНІЗНІК

Брамы Полацка

Перш чым стукацца ў старажытную браму Полацка, угледзімся ў левае крыло нашай прыдзвінскай літаратурнай калыскі, дзе здаўна нараджаліся і зыбаліся ў салаўінай лубушачцы таленты матухны-Беларусі.

А вось і чуюцца голас аднаго з сыноў Ушаччыны:

Крывіч
І зямляк Скарыны,
З краплінаю балцкае крыві,
Я з краю таго, з краіны,
Дзе пасвяцца зор гаі.
Губіў я прадонны гарнец —
Дасюль галава гудзе.
Маланкай кшчоны паганец,
Малюся агню й вадзе.

Калі гукнецца слова «Ушаччына», адразу згадваецца імя паэта, хто штодня нашча моліцца агню і вадзе роднай Бацькаўшчыны. Імя Рыгора Барадуліна, народнага паэта з хутара Верасоўка (цяпер вёска Гарадок Ушацкага раёна). Яго зямляк, польскі пісьменнік Антон



Асандоўскі, успамінаючы аблокі Ушаччыны, напісаў за сваё жыццё 90 кніг. Рыгор Барадулін, мусіць, напісаў не менш. І любоў у яго была, ёсць і будзе не толькі да аблокаў:

Бацькаўшчына,
Дзедзіна,
Вырай смутку — спадчына,
Доляю адведзена,
Злом пералапачана.

«Якая радзіма паэта — такі і сам паэт», — гэта сказаў наш філосаф Рыгор Барадулін. Сказаў пра Полаччыну, намякаючы на Генадзя Бураўкіна з Расоншчыны. Але і на самога сябе, і на сваіх землякоў — Петруся Броўку, Еўдакію Лось, Васіля Быкава, Сяргея Законнікава... «Полаччына — цемя нацыі, цемя Беларусі, — прадаўжаў Р. Барадулін. — Гэта яна захавала крынічна-чыстую беларускую мову вякам наступным...»

Захавальнікам спадчыннай моцы роднай зямлі ёсць і Генадзь Бураўкін з вёскі Шулякі (цяпер Тродавічы) на Расоншчыне, які так выказаўся пра свайго сябра і паплечніка на сенакосе Жыцця: «І на паэтычнай карце Беларусі зашумела дзятлінкай і аерам малая Рыгорава радзіма — партызанская, буравая Ушаччына. Вядома ж, не была яна абдзелена сардэчнай увагай і ў творчасці Петруся Броўкі і Еўдакіі Лось, але ніколі не крыўдзячы слаўных старэйшых паэтаў, сцверджу, што найбольш адкрыў яе для цэлага свету Рыгор Барадулін». І сапраўды: чытаеш Рыгоравы вершы «Зайнелая Ушаччына», «Трэба дома бываць часцей», «На Ушаччыну», «Ушацкі снег»... — і зайздросціш яго высокай любові да радзіннага, хатняга, каранёвага... Маці Акуліна, бабуля Марушка з Вечаллем і Завечаллем, Задаброццем і Забалоццем, Увалокамі і Забароўнамі дзякуючы ўшацкаму Баяну — Рыгору Барадуліну — назаўсёды застануцца пазначанымі на скрыжальных планеце. І не абернуць святыя імёны і назовы пад іржавы дзірван аніякія меліяратары, ні выграбленні-ўзбуйненні «неперспектыўных» — вёскі, мовы, народа.

Ва Ушацкім раёне, у Пуцілкавічах, стаіць хата-музей Петруся Броўкі — галоўная сядзіба паэта, з акон якой бачны яму быў цэлы свет, бо толькі адтуль усё было відно. І можна было праз незамгнёныя далягляды выгукнуць:

Былога быліны, старога паданні
Плывуць, як аблітыя сонцам чаўны,
Па краю зялёным, прасторах бяскрайніх
Ад Нёмна да Сожа, ад Буга да Гайны,
Па хвалях Дняпра і шырокай Дзвіны.
Бацькоў нашых слава на іх узбярэжжах,



Гамоняць пра гэта бары-байкары,
Гамоняць пра гэта і Полацка вежы,
І Турава сцены, і шум Белавежы,
І роднага Мінска сівыя муры.

Пятру Усцінавічу (Петраку Юстынёнку) «званілі штодня з-пад Ушачы крыніцы». Родная Ушаччына была Броўку «як павелічальнае шкло, праз якое бачыцца ўся Радзіма з яе клопатамі і поспехамі, з яе радасцю і смуткам ёміста, велічна, чыста» (Р. Барадулін).

Памяць пра Петруся Броўку будзе трывай і доўгай. Акрамя хаты-музея ў Пуцілкавічах Муза паэта мае прапіску і па такім адрасе: Літаратурны музей у Мінску (дом № 30 па вуліцы К. Маркса, дзе жыў Пётр Усцінавіч). Для студэнтаў-філолагаў БДУ ўстаноўлена стыпендыя яго імя. Імя Броўкі носяць выдавецтва «Беларуская энцыклапедыя», калгас «Новае жыццё», Велікадолецкая сярэдняя школа ва Ушацкім раёне, дзе адкрыты музей народнага паэта. У Мінску, Віцебску, Полацку і ва Ушачах яго імем названы вуліцы.

Помнік маці П. Броўкі стаіць на месцы той хаціны, дзе прайшло маленства будучага паэта.

У маім блакноце засталіся радкі, задуманыя на яго радзіме:

Час пазнаецца не навобмацак:
ідзём — за першымі — услед...
Ён гаварыў заўсёды «Полацк»,
бо з палачанаў быў паэт.
Каб вершы будучыню выйгралі,—
быў кожны дзень на вечы слоў.
...Ды птушкі не пяюць у выраі:
ля Полацка зацішна зноў.
Гукні ж ты, цётухна з Пуцілкавіч,
на аканічны Броўкаў дом,
як старшыні: — Здароў, Усцінавіч!
Давай Купалле запяём!

А як вызначала па зямной кулі сваю радзіму Еўдакія Лось? У вершы «Продкі», прысвечаным П. Броўку, ёсць такія радкі:

Мая радзіма —
Дзе з-за бору
Ўыходзіць месяц уначы,
Дзе ў братнім ладзе,
Ў дружным зборы
Жылі калісьці крывічы...

Як хочацца гушкаць кожнае слова яе верша і самому ўздывацца-раскалыхвацца над вадасцёкам Леты: «Над Звонню — звон, ля Звоні —



сінь: званочкі ладзяць карагоды...» «Еўдакія — ушацкая мадонна...» — пісаў Рыгор Барадулін. Гэтае «блакаднае дзяўчо» нарадзілася ў вёсцы Старына і так заўчасна пакінула гэты свет, як і яе сяброўка Жэня Янішчыц, якая паспела напісаць свой верш «Памяці Еўдакіі Лось»:

Анямела ве тарэюць
Вочы руж і хрызантэм.
А да старасці яшчэ Вам —
Столькі вершаў і паэм!

.....

Краскі б вы знайшлі якія
Ды наткалі б палатна,
Доня, Дуня Еўдакія
З ціхай вёскі Старына!..

А Валянціна Пчолка ва ўшанаванне паэтэсы Прыдзвіння склала верш пад назваю «Вуліца Еўдакіі Лось у Віцебску»:

Удалячынь лядзіць сасна,
Прад ёю горад на далоні,
А мне здаецца, то — Яна
З вятрамі, сонейкам гаворыць.

З вёскі Ранькава — гісторык, публіцыст Уладзімір Якутаў, з вёскі Красная Горка — літаратуразнаўца Валерый Атрашкевіч. Расце і новая літаратурная змена: Галіна Варатынская нарадзілася ў вёсцы Ваўчо. Усіх адразу і не згадаеш...

Але вернемся на стрыжань Дзвіны. Перад намі — выспа? Перад намі — Полацк, амаль непрыкметны астравок каля берагоў Антарктыды. У Паўднёва-Шатландскім архіпелагу побач з Полацкам размясціліся выспы: Бярэзіна, Смаленск, Бардзіна, Малаяраславец, якія названы на ўспамін аб вайне 1812 года...

А як пачувае сябе Полацк, летапісны «Полтеск»? У заводскім пасёлку, амаль на ўскрайку гэтага горада, жыў школьнік Генадзь Бураўкін. Пазней ён прамовіў: «Часта ў горкім роздуме дакараю я сам сябе і сяброў-літаратараў за лайдацтва наша, за незразумелае раўнадушша да сёвай даўніны і забытай славы. У адным Полацку «спіць» цэлая бібліятэка гістарычных раманаў. Ды якіх!..» Што тут адказаць аўтару? Ад сябе дадам:

Бераг знямеў.
Перакулены ўсе пласкадонкі.
Пад гільяцінаю —
вежы, званіцы, крыжы...



По-ла-цак!
Ты — крутабок і звонкі:
памяці кроны свае ўскалышы!
На крыжака
прабіраешся воўчаю сцежкай,
злюбамі-шлюбамі
лучыш падзвінскі прастор...
По-ла-цак!
Ты і нашчадкаў успешыў:
ордам жажлівым даваў ты адпор.
Веча гудзе.
Адраджаецца Полацка вера.
Князь-чужачок
сігануў з гарадзішча, як стрыж.
По-ла-цак!
Ты радаводны наш бераг.
Вечны, як наш Ефрасінеўскі крыж!

Што ж распавядзе, куды павядзе полацкі радаводны бераг? Асцярожна ступаем на яго, ловячы насцярожаным слыхам рэха стагоддзяў...

«Дзе мой край?» — пытаўся Уладзімір Караткевіч у вершы «Беларуская песня». І адказваў: «...Дзе Сафія плыве над Дзвіною нібы карабель...» Генадзь Бураўкін смела запрашаў на Полаччыну, бо адчуваў яе веліч і хараство:

Не шукайце красы за морамі,
Узбярэжжаў з крышталёвымі зорамі,—
Прыязджайце да нас на Полаччыну,
Пахадзіце яе прасторамі.

У гэты анталагічны агляд так і просяцца вершы «Шлях Полацка даўно відзён усім» Петруся Броўкі, «О велічных гукаў Прыдзвінне!» Дануты Бічэль-Загнетавай, дзе пераплятаюцца між сабою шчырыя словы любові.

У вершы «Пісьмёны на камені» Данута Бічэль-Загнетава прамаўляе:

Беларусь!
Палачанкай глядзіш з-пад рукі,
абцугамі цябе абнімаюць вякі.

Густы на думкі, глыбокі па змесце і сэнсе полацкі сшытак паэтэсы з Гародні меў свайго папярэдніка: у 1926 годзе (дапоўнены ў 1958 г.) вялікі цыкл «Полаччына» стварыў Алесь Звонак. У яго радках-акварэлях «ласкавае срэбрацца воды Дзвіны», «свежаю, новай ідзе баразною вольных палёў гаспадар-чалавек». Паэт быў сведкам адраджэння, беларусізацыі краю, таму і змог напісаць:



Сягоння на новых шляхах палачане,
Сягоння на новых шляхах Беларусь!

«Полацк», 1926.

Шчаслівы быў Алесь Звонак, упэўнены ў сваім народзе, яго будучыні, калі адзначаў:

Мякка час ідзе
Па свету,
Па Наддзвінню...

А сямнаццаць гадоў перад гэтым Янка Купала бачыў іншае:

Перайшло, мінула,
Што калісь жыло.
Ў курганах заснула,
Зеллем зарасло.

.....

Войска Усяслава
Не ідзе ў паход
На той бой крываваы
За свой край, народ...

«З мінулых дзён», 1909.

Ды і сучаснік Алеся Звонака, Алесь Дудар, на год пазней за свайго цёзку перад тым, як выказаць бадзёрыя эпітэты пра «Зямлю Саветаў», зазначаў:

Цябе гісторыя ў свае скрыжалі
ўпісала гранямі руін.
Ні кроплі літасці, ні іскры жалю
твае не ведалі страі.
Муры Рагнедзіны, сцяг Рагвалодаў,
шчыты нармандскіх караблёў...
Бандыты Захаду, цары Усходу
тваіх грудзей грамілі бронь!
Чужынцы з ніў тваіх збіралі зерне,
каралі гневам і вайной...
Цябе рэспублікі, цябе імперыі
тапталі кованай пятой.

«Полацк», 1927.

Гэтыя боль, занепакоенасць лёсам Бацькаўшчыны і першым яе стольным горадам перанялі і пазнейшыя пакаленні паэтаў. Вольга Іпатава ў вершы «Полацкай Сафіі» рашуча заяўляе:

Што забыта — ўсё ўспомню.
Неживое — уваскрашу.

У Алєся Пісьмянкова «ажыває» Якаў Палачанін, у Алєся Бабаєда — «цєні прашчураў каля ног» («У Полацку»).

Найбольш паганцавала прывабнай Сафійцы. Яна адухоўлена непераўздызенымі радкамі Рыгора Барадуліна, Дануты Бічэль-Загнетавай, пранікнёнымі вершамі Алега Мінкіна, Міколы Мятліцкага, Людмілы Паўлікавай...

Пімен Панчанка своїм вершам «Полацкая прафесія» асцярожна пераводзіць нас з Полацка да нафтавікоў Наваполацка.

Многія гады Валянціна Лукшы прайшлі на камсамольскай будоўлі нафтагіганта. Сам ён нарадзіўся ў Полацку, працаваў у трэсце № 16 «Нафтабуда» і літсупрацоўнікам полацкай газеты «Сцяг камунізму», а потым — загадчыкам аддзела міжраённай газеты «Ленінская іскра». У красавіку 1956 года надрукаваў тут свой першы верш. Творы пра людзей Прыдзвіння змешчаны ім у кнігах «Гарады нараджаюцца сёння», «Наша, полацкая прафесія», «Рамантыкі шасцідзясятых» і інш. Потым выйшлі паэтычныя зборнікі «Атава», «Сповідзь», «Белыя берагі», «Сляды памяці», «Агонь і попел»... Выпускнік Полацкага ляснога тэхнікума прайшоў нялёгкай шлях духоўнага і мастакоўскага ўдасканалення. З часу заснавання выдавецтва «Юнацтва» васямнаццаць гадоў Валянцін Лукша быў яго нязменным дырэктарам. Такі вось наш палачанін Валянцін Лукша, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі імя Петруся Броўкі.

Ганаровым грамадзянінам Полацка з'яўляецца пісьменнік Алесь Савіцкі. Герой многіх яго твораў (сярод якіх апавесці «Пасля паводкі», «Самы высокі паверх») жывуць і працуюць у Прыдзвінску, у горадзе, у якім пазнаецца родны Полацк пражанка.

Калі складаць літаратурную карту Полацка і Наваполацка, то нельга будзе абмінуць на ёй такія адрасы — даўнія і навейшыя. З успамінаў Станіслава Шушкевіча вядома, што да вайны «...па ініцыятыве чыгуначнікаў адна з вуліц горада Полацка была названа імем Міхася Чарота». Яшчэ пры жыцці пісьменніка. Два гады, з 1925-га па 1927-мы, жыў у Полацку Алесь Звонак. Працаваў сакратаром рэдакцыі газеты «Чырвоная Полаччына» і ўзначальваў полацкую філію «Маладняка». Ян Скрыган у свой час працаваў загадчыкам Народнага дома ў Расонах, потым — у рэдакцыі газеты «Чырвоная Полаччына».

Канстанцій Буйлянцы яшчэ да Першай сусветнай вайны Купала з Цёткай паралі паехаць у Полацк заняцца асветнай работай. Яна працавала ў беларускай кнігарні. Яе сучаснік, Янка Журба, у 1902 годзе скончыў Полацкую настаўніцкую семінарыю. У Полацку ён знайшоў і свой апошні прытулак.



Гэтая «незвычайная зямля» была ўзлётнай кручай і для Яна Баршчэўскага. Мы ведаем гэтага сына прыдзвінскай зямлі як аўтара чатырохтомніка «Шляхціц Завальня...», многіх паэм, балад, вершаў, санетаў, фантазій. Выпускнік Полацкай езуіцкай калегіі выдаваў у Пецябургу альманах «Незабудка», чым унёс свой дзейсны ўклад у літаратурны рух на Бацькаўшчыне.

А як не ганарыцца нам такім іменем: Самойла Гаўрылавіч Пятроўскі-Сітняковіч! Славыты на ўвесь славянскі свет Сімяон Полацкі, прадаўжальнік справы свайго земляка Францыска Скарыны. Друкар, паэт. Аўтар «Псалтыры рыфмаванай», своеасаблівай энцыклапедыі «Вертаград мнагацветны», «Рыфмалагіёна»... У прадмове да «Рыфмалагіёна» Сімяон Полацкі прызнаваўся:

Писах в начале по языку тому,
Иже свойственный бе моему дому.
Таже увидев много пользу быти,
Словенскому ся чисту учити.

Беларускі і расійскі пісьменнік (толькі паэтычная спадчына якога складае 50 тысяч радкоў), перакладчык, асветнік і філосаф, уніят паводле рэлігійных перакананняў, драматург, стваральнік першага расійскага тэатра, астралаг, народны лекар, аўтар праекта першай у Расіі вышэйшай вучэльні (пазней — Славяна-грэка-лацінская акадэмія) — Сімяон Полацкі да канца сваіх дзён не забываў Бацькаўшчыну. Нездарма паводле яго тастамента спадкі (срэбра і золата) атрымалі манастыры ў Полацку, Віцебску, Оршы, Дзісне, Міёрах, Мінску, Вільні... Як эпітафія на магілу славутага палачаніна маглі б прыдацца яго ж уласныя радкі:

Кто ся со мною может поровнати,
Разве из мертвых Голиафу встати.

У лёс гэтага эмігранта (выгнаннік Самойла паўтарыў лёс Францыска) — зводдаль — пільна ўглядалася паэтка Данута Бічэль-Загнетава. Прачытайце яе радкі пра «Вершатворцу Сімяона Полацкага» — і вы многае зразумеце:

Вусны якоў не залепіш маўчання пячаткай.
Рукапіс тлее. Сорам не тлее ў агні.
Продкаў віна ападзе на рамяны нашчадкаў
ганьбай і горам.
Не забывайма віны!

Так, наша зямля адправіла ў Божы свет вялікую кагорту талентаў, якія ўславілі гісторыю блізкіх і далёкіх народаў. А ці сплоцім віну перад тымі, каго выправілі ў выгнанне, тым, што надаём іх імя вуліцам



у Віцебску і Полацку, што ў Мінску Ленінскі праспект стаў праспектам Францыска Скарыны?

— Не забывайма віны! — прамаўляем мы ўслед словам Скарыны: «Хвала і бясконцая пашана мудрасці! Яна — маці ўсіх спраў...»

— Не забывайма віны! — шэпча скалечаны не вытраўленымі з галавы догмамі юнак. А ўслед яму гукае Скарына: «Усялякае слова, Богам натхнёнае, — карысна! Яно вучыць, выкрывае, выпраўляе і карае!»

Імя славутага на ўвесь свет палачаніна Скарыны займела такую прывабную сілу, што з усяго напісанага пра яго можна скласці вялікую бібліятэку (адна такая серыя кніг, падрыхтаваная Акадэміяй навук, атрымала Дзяржаўную прэмію Рэспублікі Беларусь). Для выдавецтва «Юнацтва» аўтар гэтых радкоў быў укладальнікам зборнікаў «Падарожная кніга Скарыны» (сумесна з В. Дышыневіч) і «Слаўны сын Беларусі». Два тамы — зборнік навуковых даследаванняў і кніга твораў пра Першадрукара (паэтычная і пражанічная Скарыніна) — падрыхтаваны для «Бібліятэкі Полацкай зямлі», выданне якой, на жаль, пакуль што заглухла.

Ураджэнец Полацка напачатку быў узгадаваны сваімі ж, мясцовымі навуковымі сокамі, перш чым стаў бакалаўрам філасофскіх навук Кракаўскага (Ягелонскага) універсітэта, доктарам медыцынскіх навук Падуанскага ўніверсітэта. Асветнік-гуманіст зрабіў усё для таго, каб яго пражская «Біблія руска» з уласнымі перакладамі, прадмовамі, пасляслоўямі была зразумелай і на радзіме — у Вялікім Княстве Літоўскім, Рускім, Жамойцкім, і ў Маскоўскай дзяржаве, і ў многіх іншых краінах. [...]

Дзякуючы Полацку, Скарыне знае пра нас шырокі свет. А такіх назоваў, такіх імёнаў у Беларусі многа. Сярод першых вядомых нам гістарычных асоб старажытнай Полацкай зямлі вылучаюцца Прадслава — маці Рагвалода і Тура, Рагнеда Рагвалодаўна, яе сын Ізяслаў... Хто не ведае легенды пра Рагнеду, якая не захацела «разуць рабыніча»?! Рагнеда-Гарыслава вымушана была стаць жонкай будучага кіеўскага князя Уладзіміра Краснае Сонейка, яе гвалтаўніка, забойцы ўсіх яе родных, ката Полацкай зямлі. Гэтае паданне спарадзіла многа твораў. З літаратурных сюды адносяцца пражанічныя здабыткі Уладзіміра Арлова, Кастуся Тарасава, Хведара Крываноса... Расійскі паэт-дзекабрыст К. Рылееў вывёў вобраз палачанкі ў адной з сваіх «Думаў». Тарас Шаўчэнка згадваў Рагнеду ў паэме «Цары». Кампазітар А. Сяроў напісаў оперу «Рагнеда»...

Янка Купала ў незакончанай (не па сваёй волі) паэме «Гарыслава» хацеў нагадаць беларусам пра волю і гордасць, былую славу Бацькаўшчыны.

Полацкія імёны... Ігумен Дыянісій, дойдзі Іаан, ювелір Богша, інакіня Еўпраксія (князеўна Звеніслава — стрыечная сястра Ефрасінні).



Гэта на ахвяраванні Еўпраксіі, дачкі князя Барыса, быў пабудаваны Спаса-Ефрасіннеўскі храм у Полацку. Памерла яна ў 1202 годзе, пахавана ў Бельчыцкім манастыры Барыса і Глеба. Звеніслава-Еўпраксія — магчымы аўтар «Жыцця Ефрасінні Полацкай» («Аповесці жыцця і смерці святой і блажэннай і найпадобнейшай Ефрасінні, ігуменні манастыра Святога Спаса і Найсвяцейшай Ягонай Маці, што ў горадзе Полацку»).

«На покуце Рагнеда і Прадслава». Пра Рагнеду мы збольшага расказалі. Чарга — Прадславе, якая стала святой для ўсіх канфесій Беларусі (кананізавана праваслаўнай, каталіцкай і ўніяцкай цэрквамі). Ефрасіння — апякунка, нябесная заступніца Беларусі. Таму 5 чэрвеня святкуецца агульнанародны дзень Святой Ефрасінні, праводзіцца паломніцтва ў Полацк, дзе нарадзілася ўнучка Усяслава Чарадзея. На спадзяванне, што імя Святой Ефрасінні зможа аб'яднаць наш народ, стварыў супрацоўнік рэдакцыі часопіса «Роднае слова» Іван Ждановіч вось такі верш-заклік:

Быў час — мы, як аблудныя, ішлі
Ад Веры... А без Веры — усё загіне.
У Полацк! То наш Ерусалім!
Там дух святой княгіні
Ефрасінні.
Там Волі дух. І велічы былой.
І Веры — праз вякі! — нязгаснай промні.
У Полацк, паломнік! Бог з табой!
Хай будзе лёгкай шлях табе, паломнік.

«У Полацк!»

З найвялікшай павагаю і пашанаю, уклённа прамаўляецца на беларускім і латгальскім Падзвінні імя Ефрасінні (каля 1101–1167) — падзвіжніцы і асветніцы, якая «яко луча сонечная просветила землю Полотскую». Ефрасіння ў перакладзе з старажытнагрэчаскай мовы азначае — родная. Гэта яна, заклаўшы манастыр у Сяльцы, адкрыла першыя школы, распачала перапіс кніжак, стварэнне летапісу, сама стала аўтаркаю царкоўных акафістаў, трапароў, малітваў. Ефрасіння ўзвляла падмурак для развіцця мастацкіх традыцый у архітэктуры, жывапісе, прыкладным мастацтве. Ёю на доўгія вякі наперад была створана такая культурна-асветніцкая атмасфера, якая спарадзіла творчыя подзвігі дойліда Іаана, ювеліра Лазара Богшы, стваральніка «ўзвіжальнага» крыжа, а пазней — першадрукара Францыска Скарыны. Былі б мы шчырымі вернікамі, то штодня прамаўлялі б: «...а ты, Святая Ефрасіння Полацкая — патронка Беларусі, ды ўсе святыя заступнікі Беларускага народу, апякуйце нас, каб мы сталіся народам святым, што выконвае Волю Божую і сваё пасланство...»



Да Святой Ефрасінні звяртаўся ў сваіх малітвах яе суродзіч Сімяон Полацкі, калі прасіў вярнуць вывезены ў Маскву цудадзейны абраз Багародзіцы:

Убо, о мати, припади за нами
К Господу Богу Твоими рабами,
Да возвратит нам икону святую,
Просвети землю белорусскую.

Яшчэ ў 1910 годзе полацкі паэт П. Батурык напісаў цікавы верш «На перенесение св. мощей княжны Евфросинии», у якім, як адзначыў даследчык С. П. Сахараў, «ярка ўзнавіў гэтую падзею»:

В умиление вострепенулась
Наша бедная страна,
И Русь Белая проснулась
От томительного сна.
И слышна мольба простая:
Помощь нам твоя нужна,
Евфросиния святая,
Полотской земли Княжна!

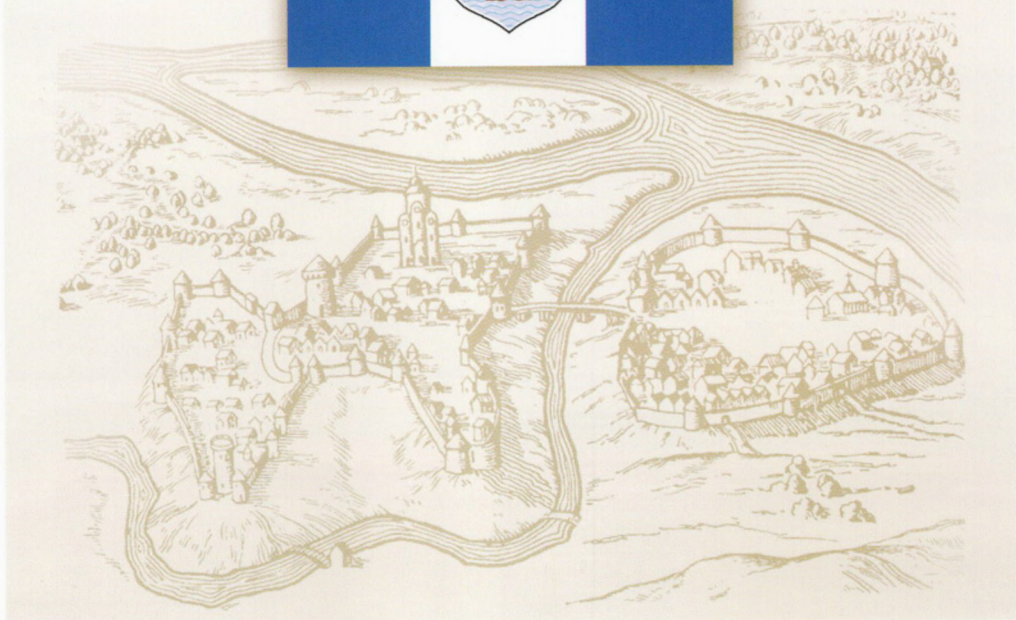
.....

Ты у нас живой свидетель
Отдаленной старины,
Покровитель, благодетель
Нашей доблестной страны.
Пусть же дух твой здесь витает
Среди нас из рода в род,
Пусть хранит он, наставляет
Добродушный наш народ!

Відаць, адной рахманасці мала на спаўненне заветаў нашых разумных продкаў. Таму Данута Бічэль-Загнетава, якая на дзіва многа і таленавіта напісала пра гісторыю Полацкай зямлі (згадаем яе вершы «У полацкай Сафійцы. 1986», «Балада пра князя Усяслава Чарадзея», цыкл «Ефрасіння Полацкая»), нібы ў малітве, звяртаецца да слаўтых палачанаў:

О Сонейка Ефрасінні,
умацоўвай дзявочыя сэрцы.
Ясны месяц Скарынавай кнігі,
асвятляй нашу сумную долю.

«Літание».



Герб і сцяг горада Полацка



Полацк на старыхъ паштоўкахъ



Вакзал станцыі Полацк



Панарама на комплекс Спаса-Ефрасіннеўскага жаночага манастыра



Памятны камень на Ніжне-Пакроўскай вуліцы Полацка



Кръж і помнік
Ефрасінні Полацкай

П'ЯЦА БУФРАСІННА ПАЛАЦКА





Сабор Святой Сафії



Памятны знак «Геаграфічны цэнтр Еўропы».
Адкрыты ў Полацку 31 мая 2008 г.



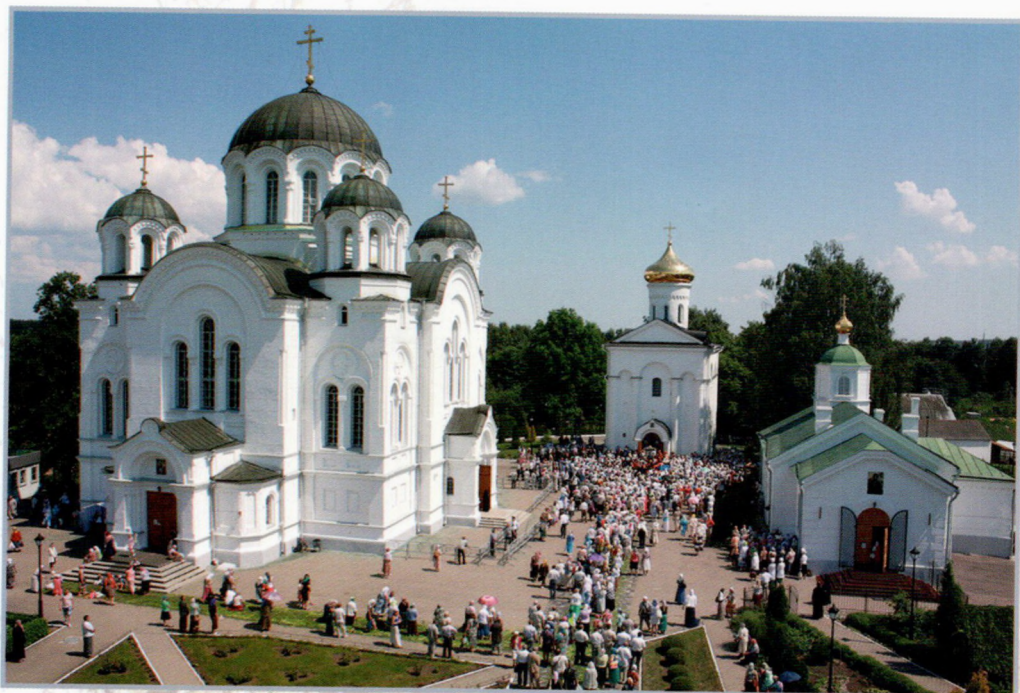
Залатая восень каля Сафійскага сабора



Помнік героям Айчыннай вайны 1812 г.



Дом Пятра Першага



Крыжаўзвіжанскі сабор



Спаса-Ефрасіннеўскі манастыр



Богаяўленскі кафедральны сабор



Каля помніка Сімяону Полацкаму выступае
Алесь Савіцкі. 2012 г.



Полацкі студэнт з далёкага
мінулага крочыць на заняткі
ў будынак былога
іезуіцкага каледжа



Помнік літары «Ў» — помнік,
прысвечаны 22-й літары
беларускага алфавіта



Помнік Францыску Скарыне



У Музеі беларускага кнігадрукавання



Дзеці і творчасць



Богаяўленскі манастыр. Жылы корпус



Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік.
Музей кнігадрукавання



— У музеї традиційного ручного ткацтва



Читальна зала і медыятэка філіяла Навуковай бібліятэкі
УА «ПДУ» у Полацку



У Полацкім дзіцячым музеі



Свечак і душ свято



Таіса Бондар з надзеяй чакае таго дня, які «вырве з цемры страчаны ўжо шлях» (верш «Белая літара») і асвеціць «меч Усяслава, Ефрасінін твар...».

Калі мераць сённяшняю меркаю, то, можа, і няблага, што ў вершы Петруся Броўкі «Полацак».

Чырванахустачных дзяўчат
Не знала Ефрасіння.

Прадслава, паводле верша Людмілы Рублеўскай,—

...хоча стаць упарта
Святой —
і вольнаю, як вецер.

«Ефрасіння».

Балада аб жаночай долі.

Так, яна адна з першых кананізаваных святых на ўсходнеславянскіх землях! А як пачуваюцца яе нашчадкі, ці чуюць яны сваю заступніцу, якая ў свой час прамаўляла: «Але баюся, што будзеце вы пустазеллем і аддадучь вас агню незгасальнаму. Пастарайцеся ж, дзеці мае, пазбегнуць яго, і зрабіцеся чыстай пшаніцаю, і змяліцеся ў жорнах уміронасці (...), каб пранесціся чыстым хлебам на трапезу Хрыстовую».

У адрозненне ад паэтаў мужчын вобраз Палачанкі-Прадславы акрэсліваецца, можа, і не такімі шчымлівымі словамі. Затое гістарычная праўдападобнасць застаецца несумнеўнай у вершах Сяргея Грахоўскага («Палачанка»), Алеся Звонака («Цень Ефрасінні»), Васіля Зуёнка («Апошняя малітва», «Ефрасіння Полацкая», «Шукаю Богшу»), Алега Лойкі («Ефрасіння Полацкая»), Віктара Шніпа («Хрыстова нявеста»)...

Кожны твор — люстэрка свайго часу, асабліва такога, які мы перажылі,— зашоранага ідэалагічнымі догмамі. Тады ўсіх асветнікаў называлі не інакш як чорнымі манахамі, цемрашаламі. Як «лупілі» тады Міколу Прашковіча, які асмеліўся да чарговага юбілею Ефрасінні надрукаваць у часопісе «Беларусь» артыкул без абразлівых слоў у яе адрас...

Ураджэнец Полацка Валянцін Лукша праз усё сваё жыццё нясе асаблівы клопат аб полацкай духоўнай спадчыне:

Гады дазваляў межы абкасілі,
Падумаць пра духоўнасць самы час...
І фрэскі прападобнай Ефрасінні
Зірнулі праз імжу вякоў да нас.



І дабрыню пасеялі наўкола,
Бо колькі ж можна ў прыцемках гібець!
І людзі пачалі на стольны Полацк,
Як на анёла светлага, глядзець.
І згадаць,
Як да баганоснай славы,
У келлю,
Дзе не выпрастаць крыло,
Прыйшла калісьці юная Прадслава,
Каб несці людзям радасць і святло...

«Фрэскі святой Ефрасінні».

Разам з кампазітарам Віктарам Войцікам і я ўдзячны Ефрасінні за натхненне, якое дапамагло стварыць песню «Сповідзь», прысвечаную ёй.

У апошні час з'яўляюцца і новыя творы і новыя даследаванні аб Ефрасінні. Адкрываюцца і новыя патаемы полацкай гісторыі. Варта прыгадаць тут імя пецябургскай вучонай Наталлі Сярогінай, якая, даследуючы спеўны цыкл XII стагоддзя пра Ефрасінню, прыйшла да такой высновы: там сцвярджаюцца тры самыя ідэі, што і ў «Слове пра паход Ігаравы» — пратэст супраць братазабойчых усобіц, неабходнасць яднання славянскіх княстваў перад пагрозай з Усходу. Даследчыца прапануе версію, што і аўтар «Слова...» мог быць ураджэнцам ці жыхаром Полацкай зямлі.

Спынімся разам з паэтам Алегам Салтуком на беразе Дзвіны ў Полацку і ўспомнім героя згаданага славутага літаратурнага помніка — Усяслава Чарадзея:

«Смелы целам» і «вольны душой» —
Аб табе адклікаецца «слова».

А можа, і праўда, што на гэтай старажытнай зямлі не толькі

Ефрасінні вадзіла рука
Лебядзіным пяром па бяросце.

Алег Салтук. «Полацку».

Пімен Панчанка ў вершы «Донары» ставіў знак роўнасці паміж «Словам і нашаю Мовай»: «Наша мова, як «Слова аб Ігары», задуменна славянская...» Да сённяшняга дня застаецца патаемай усяго свету гэты літаратурны помнік XII стагоддзя — «Слова аб палку Ігаравым» («Слова пра паход Ігаравы»), спадчына расійскага, украінскага, беларускага народаў. Створаны, верагодна, у 1185–1186 гадах (ці крыху пазней), але кім і дзе? У шэрагу мастацкіх вобразаў «Слова...» — амаль уся старажытная беларуская зямля. Тут і Полацк з Сафіяй, тут Горад-



на, Дудуткі і Няміга... Тут Усяслаў Брачыслававіч і Ізяслаў Васількавіч, «грозныя палачане» і Гоцкі бераг, куды гэтыя палачане дабіраліся Дзвіною, акунаючы свае вёслы ў Варажскае (Балтыйскае) мора.

Першымі даследчыкамі «Слова...» былі А. Міцкевіч, А. Кіркор, У. Сыракомля, З. Даленга-Хадакоўскі, Я. Драздовіч, В. Ластоўскі... Сярод сучасных — М. Ермаловіч, В. Чамярыцкі, А. Лойка, М. Абабурка... Гэтую неўміручую песню Старажытнай Русі перакладалі «з старой на сучасную беларускую мову...» М. Багдановіч, М. Гарэцкі, Р. Барадулін, І. Чыгрынаў, Я. Крупенька, В. Дарашкевіч... Прызайчыны і вершаваны пераклад «Слова...» зрабіў Янка Купала. Магіляўчанін Ігар Шклярэўскі стварыў новы пераклад на расійскую мову. Многа ёсць перакладаў і перайманняў «Плачу Яраслаўны».

Яшчэ У. Сыракомля лічыў, што аўтарам «Слова...» мог быць выхадзец з Полацкага княства. Не супраць гэтай гіпотэзы В. Мачульскі, С. Майхровіч, Г. Штыхаў, Л. Гурчанка з-пад Масквы. Вучоныя ўказваюць на балцкія традыцыі культуры аўтара. Ёсць і такія, хто ў магчымыя аўтары залічваюць Кірылу Тураўскага. Даводзяць, што з мінчукоў паходзіць вешчы Баян, які нібыта склаў такую прыпеўку аб трагічным лёсе полацкага князя Усяслава: «Ні хітраму, ні быстраму, ні шпаркаму птаху не мінуці Божага суда».

Мікола Гайдук з Беласточчыны мяркуе, што «Слова...» магло быць напісана ў Наваградку падчас знаходжання яго аўтара пры князю Міндоўгу.

Энцыклапедычны слоўнік «Слова пра паход Ігаравы» (аўтар М. Булахаў) паведамляе нам, што ідэйна-эстэтычнае ўздзеянне «Слова...» адчуваецца ў творчасці П. Труса, А. Куляшова, П. Броўкі, М. Танка, К. Кірэенкі і іншых. С. Майхровіч, аўтар кнігі «Слова аб палку Ігаравым», вобразныя рэмінісцэнцыі гэтага твора знаходзіць і ў радках Я. Купалы, Я. Коласа, Цёткі, А. Вялюгіна, А. Русецкага...

Васіль Вітка ў вершы «Чытаючы "Слова аб палку Ігаравым"» так ацэньвае гэтую запісную кніжку беларускай гісторыі:

Ты — адзіны запаветны ключ
Нашае спрадвечча таямніцы,
Не з мячом ішло праз навальніцы,
А бліжэй да сэрца — леваруч.
Знемагалася, а ўсё ж ішло
Ад стагоддзя да стагоддзя
І не менш пакут перамагло,
Чымся Ігар у сваім паходзе.

«Слова...» Калісьці было адрасавана князям, сёння — усім нам, каму дарагія воля і слава Айчыны.

АЛЕСЬ КАРЛЮКЕВІЧ

На ніве мастацкага ўсходазнаўства

Беларуска-кітайскія літаратурныя стасункі насамрэч нарадзіліся не сёння. Можна згадаць нават публікацыі «Нашай Нівы», якія маюць дачыненне да кітаістыкі. Пра гэта досыць часта зараз пішуць у Беларусі. А ў 1930-я гг. госцем Мінска быў кітайскі пралетарскі паэт Эмі Сяо. У канцы 1950-х Кітай наведаў Максім Танк. У Паднябеснай гасцявалі беларускія пісьменнікі Янка Брыль, Лідзія Арабей, Анатоль Вярцінскі, Рыгор Барадулін, Міхась Шэляхаў, Навум Гальпяровіч...

Але велізарны пласт ва ўсходазнаўстве, кітаістыцы распрацавалі нашы зямлякі, якія, нарадзіўшыся ў Беларусі, працавалі ў Маскве, Санкт-Пецярбургу і ў іншых гарадах Расіі. Як прыклад — творчы, навуковы лёс перакладчыка, мовазнаўцы, літаратуразнаўцы Уладзіміра Панасюка, якому сёлета споўнілася б 90 гадоў...

Перакладчыкаў згадваюць, як правіла, тады, калі непасрэдна патрэбна іх праца. Мо нават, чытаючы Маркеса, мала хто звяртае ўвагу на тое, што сярод яго праваднікоў на рускую



моўную прастору і нашы землякі — Валянцін Тарас і Карлас Шэрман. Альбо ці ўсе ведаюць Язэпа Семязона, чытаючы па-беларуску «Пана Тадэвуша» Адама Міцкевіча?.. «Перакладчык служыць справе дружбы народаў, іх узаемнаму ўзбагачэнню ў галіне культуры. Уся яго праца і ўсе яго прафесійныя навыкі вызначаюцца гэтай асноўнай яго мэтай», — пісаў некалі Мікалай Забалоткі, які, між іншым, частку свайго таленту аддаў перакладчыцкай справе.

Уладзімір Андрэевіч Панасюк, які нарадзіўся ў Полацку напрыканцы лютага 1924 г., ужо ў трыццаць гадоў завяршыў працу свайго жыцця — пераклад з кітайскай мовы рамана Ло Гуаньчжына «Трохцарства». Варта, сказаць, што ж гэта за твор. Раман быў напісаны ў XIV ст. і належыць да ліку чатырох асноўных класічных кітайскіх раманаў. Аўтар — Ло Гуаньчжын (каля 1330–1400), які выканаў сваю высокамастацкую працу па летапісных запісах прыдворнага гісторыка Чэнь Шоу. Аповед — пра III ст. н. э., пра тое, якім яно было для Кітая. Якраз у той час Паднябесная распалася на тры часткі — Вэй, Шу, У. Не ўсё ў рамане адпавядае рэчаіснасці, але так ужо склалася, што давер чытача ўсіх наступных пакаленняў настолькі высокі, што гісторыю Кітая вывучаюць якраз па «Трохцарстве», часам ігнаруючы дакументальныя крыніцы. Такая ўжо сіла ў сапраўднага мастацкага слова!..

Перакладзены на пачатку 1950-х на рускую мову і выдадзены ў 1954 г., раман, несумненна, быў выяўленнем тагачасных палітычных зносін Кітая і Савецкага Саюза. Нават у Беларусі ў 1950 — на пачатку 1960-х гг. пабачыў свет добры тузін кітайскіх кніг у перакладзе на беларускую мову. Следам ішло доўгае пахаладанне ў адносінах Кітая і Савецкага Саюза. Але прарыў быў настолькі магутным, што вырасла ці не пакаленне цікаўных да Кітая перакладчыкаў, даследчыкаў.

Уладзімір Панасюк назаўжды звязаў сваё жыццё з кітайскім усведамленнем свету. Акрамя «Трохцарства», наш зямляк пераклаў на рускую мову «Выбранае» Сыма Цяня (Масква, 1956), «Сон у чырвоным кераме» Сюэціня Цао ў 2-х тамах (Масква, 1958). Дарэчы, апошні са згаданых пісьменнікаў таксама досыць высока цэніцца ў Кітаі. «Сон у чырвоным кераме» — з той жа «чацвёркі» лепшых класічных кітайскіх раманаў. У рамане «Сон у чырвоным кераме», у адрозненне ад больш ранніх буйнамасштабных твораў кітайскай прозы, выкарыстоўваецца дакладная сюжэтная лінія, стройная кампазіцыя.

Гэта першы раман, дзе аўтар дэтальна выпісвае перажыванні галоўных герояў, змену іх настрояў. Напісаны «Сон...» не класічнай кітайскай мовай, а побытавай. Дыялогі — на пекінскім дыялекце. Дарэчы, якраз пекінскі дыялект і ляжыць у аснове сучаснай літаратурнай кітайскай мовы путунхуа. Асноўная сюжэтная лінія — падарожжа разумнага каменя, яшмы, які згубіла багіня Нюйва. Камень напасіўся да даоскага манаха, каб той узяў яго з сабою паглядзець свет. Яшма



атрымала шанц даведацца пра людзей, пераўтварыўшыся ў чалавечае аблічча. У рамане — дзясяткі галоўных герояў. І болей як 500 — другасныя... Упершыню на еўрапейскія мовы раман быў перакладзены ў XIX ст. У 1980 г. у сістэме адукацыі Кітая быў створаны нават спецыяльны інстытут «Сну ў чырвоным цераме»...

Далейшая ўсходазнаўчая кар’ера нашага земляка была звязана ў асноўным з грунтоўнымі заняткамі кітайскай мовай. Праўда, у 1955 г. Уладзіміра Андрэевіча Панасюка прынялі ў Саюз пісьменнікаў СССР. Пасля абароны кандыдацкай дысертацыі ў 1954–1964 гг. Уладзімір Панасюк выкладаў у Ваенным інстытуце замежных моў. Затым болей дваццаці гадоў працаваў у Інстытуце ўсходазнаўства Акадэміі навук СССР. Памёр ураджэнец Полацка 14 студзеня 1990 г. Кола навуковых інтарэсаў У. Панасюка вызначылася ад тэмы дысертацыі — «Ужыванне модалных дзеясловаў ў сучаснай кітайскай мове і іх класіфікацыя». Вучоны — аўтар болей 60 навуковых работ. У сааўтарстве з В. Суханавым выдаў «Вялікі кітайска-рускі слоўнік» (Масква, 1983). І цяпер зробленае Уладзімірам Панасюком запатрабаванае. А сам прыклад яго жыцця — узор сапраўднага вучонага і сапраўднага майстра мастацкага перакладу.

На вялікі жаль, прозвішча ўраджэнца Полацка — па-за ўвагай беларускіх энцыклапедый. Магла б у нас (чаму, напрыклад, не ў серыі «Нашы славытыя землякі») з’явіцца і асобная кніга пра Уладзіміра Андрэевіча Панасюка. Мо з часам гэтыя прабелы, такое заняўбанне будучь ліквідаваны?.. Давайце ж спадзявацца на лепшае. Тым болей што першы крок ужо зроблены. Артыкул пра У. Панасюка з’явіўся ў энцыклапедыі «Культура Беларусі». Што ж, пачатак — з малога...

ІРЫНА БАГДАНОВІЧ

Полацкай Сафіі

Ля Полацкай Сафіі прыпынюся,
Сустрэне строгім выглядам яна.
Я Полацкай Сафіі пакланюся —
Прытулку, дзе ўладарыць даўніна.
Калісьці намаганнямі Ўсяслава
Сафія свой зазнала зорны час.
У галубцы выводзіла Прадслава
Па літарцы свяшчэннапісу вязь.
І летапісец дбайна і натхнёна
Тутэйшай мовай, так, як вымаўляў,
Пра недарод, князеў паходы, войны
На аркушах, прывезеных здаля,
Паведамляў і даты занатоўваў
Як сведка слаўных дзён і дзён благіх.
О, колькі б тайнаў нам адкрыла слова,
Знайшоўся б гэты летапіс калі б!
Да неба вежы белыя узняты,
Нібы для ўсіх вымольвае яна
Палёгкі там, дзе дух зламалі страты,
Відушчасці, дзе праўда не відна.
Ля Полацкай Сафіі прыпынюся.
Дзвіна свае калыша берагі.



Я гаварыць і дыхаць тут баюся,
Бо тут гавораць, дыхаюць вякі.
Паслухаць іх — з нас кожнаму спяшацца,
Пакуль сцяжына памяці бяжыць.
Таму я тут, што душам дакранацца,
Маёй і часу,
Трэба — з тым, каб жыць.

1985

РЫГОР БАРАДУЛІН

Сафійка

Не скажуць у Полацку: — Сафійскі сабор.
Тут яго называюць ласкава:

— Сафійка...

Так партызаны
сваіх сувязных называлі.
Так гукаў я калісьці
дачку суседскую.

Храм святое Сафіі —
Сафійка...

Цягне ў неба рукі,
як дзве тапалінкі сухія,
просіць, каб не ўдарыў пярун
па заготзярноўскіх засеках.

Хлеб надзённы —
ячмень і жыта —
яна заслання ад лютых ліўняў.
На абкутых дзвярах
вуха прабою адцягвае
замок пудоваю завушніцай.



Васпаватая ад асколкаў і куль,
на свет Сафійка глядзіць
вачыма цнатлівымі.
Здалёку, з адзінаццатага стагоддзя,
вечарам сон да яе прыходзіць
і аж да раніцы сніцца.

Пахам нязвыклым
вечер дыхне з Нафтаграда —
прачнеца Сафійка:
стаіць незнаёмец,
ад нафты бліскучы,
як грак на праталінцы.
Дзе яна,
доўга Сафійка не разумее,
здалёку ў раніцу гэту вяртаецца.
І толькі такі ж ружаваты,
як дзевяць стагоддзяў назад,
туман над Дзвіной разамлелай...

* * *

Аплакалі вырай совы
Пад Полацкам,
Знаеш, Падуя,
Узлеску ў прыпол верасовы
Ліст перажоўклы падае.

Раздолле туроўму рыку —
Над змоўклымі нетрамі плавае.
Чаўны бласлаўляе ў Рыгу
Сафія залатаглавая.

Даверыцца снегу полаз,
Загурбяцца весяў весніцы,—
У світцы марознай Полацк
Вачыма сінімі весніцца.

Па граю першыя
Тужаць
Праталіны белабрысыя,



Ведаюць гнёзды птушкі,
І рыбы чуюць віры свае.

Да скону сэрца скарыла
Чароту гаворка картавая.
З выраю
Доктар Скарына,
Я к драч, дадому вяртаецца...

У Полацкай Спаса-Ефрасіннеўскай царкве

Перад спакойнай веліччу замры.
Насельніцтва славянства маладога
Плячыма грэе стылы я муры,
Кароцячы вачыма шлях да Бога,
Не на пякельным — на жывым жвіры
Святыя, як ратаі, басанога
Стаяць, хоць штовякова пласт сыры
Кладзе на іх абліччы асцярога.
Душы і фрэсцы хочацца раскрыцца.
На ветры часу стыне веры крыцца.
Красой падзольнай думку расцвялі.
У крыжакрылай келлі Ефрасінні
Згадаецца акрайчык неба сіні
І посах, што падаўся ў бабылі.

ГЕНАДЗЬ БУРАЎКІН

* * *

Не шукайце красы за морамі,
Узбярэжжаў з крыштальнымі зорамі,—
Прыезджайце да нас на Полаччыну,
Пахадзіце яе прасторамі.

Тут азёры, як неба, сінія,
У чаротах чароды гусіныя,
А на дне Млечным Шляхам свецяцца
Трапяткія гурты язіныя.

Навальніцы грымяць над кручамі,
З гор бягуць ручаі грывучыя,
Тут ля Дрысы сасонкі звонкія,
Над Дзвіною бары павучыя.

Тут вясёлкай сонца акружана,
Усміхаецца з кожнай лужыны.
Тут на кожнага закаханага
Салаўёў па чатыры тузіны.

Тут дзяўчаты ўсе — чарнабровыя,
На палях ільны двухметровыя...
Тут пад кожным курганам і каменем —
Ці быліна, ці казка чароўная...

Я люблю твою чуйную зімнюю ціш,
Мой абсыпаны зоркамі горад.
Хто сказаў, што ты ноччу маўчыш?
Ты не спіш.
Ты са мною гаворыш.

Толькі ўслухацца лепш у марозны спакой,
Толькі вочы закрыць на хвіліну –
І пачуеш дыханне далёкіх вякоў,
Старадаўнія песні-быліны.

І не проста ўжо рыпнуў запознены крок
І дымком пацягнула ад фабрык –
Гэта рыпнуў Скарыны друкарскі станок,
Гэта пахне друкарскаю фарбай.

Рукавом выцер потны задумлівы твар,
Стаў пад лютаўскім ветрам, ля сходак,
З хрустам плечы расправіў стамлёны друкар,
Мой разумны, няўрымслівы продак.

І не дуб недзе крэкнуў, парушыўшы ціш,—
Зарыпелі ўладарна батфорты.
То ад Верхняга замка спяшае сюды ж
Пётра Першы, суровы і горды...

Хто сказаў, што тут ноччу няма ні душы
І ўсё гэта — рамантыка, ўрэшце,
Толькі снег зарыпіць, зазвіняць ледашы
І нікому з магіл не ўваскрэсці?

Не, прислухайся лепш:
не ільдзінкі звіяньць —
Гэта шаблі аб ківеры звоняць,
Гэта цяжка даецца французам Дзвіна,
Заіржалі трывожныя коні...

І таму я люблю слухаць зорную ціш,
Твае казкі начныя, мой горад...
Хто сказаў, што ты ноччу маўчыш?
Ты не спіш.
Ты са мною гаворыш...

СТАНІСЛАЎ ВАЛОДЗЬКА

Планета Скарыны¹

Глядзіць Айчына добрымі вачамі,
Спрадвечна ў бок той горнецца душой,
Дзе сын яе славыты палачанін
Прытулачак апошні свой знайшоў.
Чаго ён за мяжой шукаў так доўга?
Ці хлеб чужой зямлі смачнейшым стаў?
Францыск Скарына з Божай дапамогай
Там скарбы свайму люду здабываў.
Падмуркам моцным кнігі яго сталі,
Апірышчам часінаю любой,
Каб з імі чалавек быў дасканальны,
Каб светам валадарыла любоў².
Набраныя у іх Францыска словы

¹ Імем Скарыны названа малая планета ў Сонечнай сістэме.

² Радкі верша пераклікаюцца з выказваннямі Скарыны:

«Хай дасканальны будзе чалавек і на ўсякую добрую справу падрыхтаваны»,

«Валадарыць светам любоў, бо яна самая дасканальная з усіх даброт і каштоўнасцей, без якой марна ўсё ў свеце».



Зняверыцца, згубіцца не даюць,
Яны, іскрынкi-зоркi роднай мовы,
Нам асвятляюць шлях і саграюць.
Як абярэг і новым пакаленням
Скарыны герб: ля сонца маладзiк.
Яго планета ў Сонечнай сiстэме
Не, не малая — велiчна глядзiць.
Таму і ў далячынь вякоў дарога
Нас клiча сёння, — сцелецца радном.
I чуецца парой: станком друкарскiм
Раскацiста грукоча ў небе гром...
З удзячнасцю прыняўшы дар Скарыны,
Упартага старацеля свайго,
Да скону iм так любая, Радзiма
Вялiкую ласку мае да яго.

НАВУМ ГАЛЬПЯРОВІЧ

Паміж цэнтрам і ўскраінай

Дзіўныя ўсё-такі ў жыцці бываюць рэчы: зараз живу ў цэнтры сталіцы, а вось у цэнтры роднага Полацка жыць так і не давялося, хаця пратопаў па вулках радзімага месца ад самага нараджэння больш за трыццаць гадоў, ды і потым, калі атрымаў кватэру ў суседнім Наваполацку, па-ранейшаму лічыў сябе полацкім жыхаром, бо там жыў бацька, да якога гарадскім маршрутам ад маёй наваполацкай хаты ехаць трэба было хвілін дваццаць.

У цэнтры Полацка жылі людзі вышэйшага саслоўя — вайскоўцы-афіцэры, розныя начальнікі, дактары і настаўнікі. Быў там і вялікі яўрэйскі квартал, які насялялі гадзіннікавыя майстры, фатографы, музыканты і, вядома, цырульнікі.

Нават на нашай ўскраіне паміж «караедняй» і цагельняй, дзе яўрэі амаль не сяліліся, у цырульні працавалі на пару дзядзька Фоля і цётка Хана, якія ведалі амаль кожнага наведвальніка па імёнах.



— Ш-што, Га-га-гальпяровіч,— заікаючыся, гаварыў дзядзька Фоля,— мамка ка-ка-роўку сёння даіла?

Мы ў сваім саўгасным пасёлку трымалі карову, я бегаў у школу з сынам конюха Васькам Малашэнкам і байструком вясёлай Зінкі Мішкам Багатыровым і выглядаў у вачах разважлівага і іранічнага дзядзькі Фолі, пэўна, нейкім дзіўным стварэннем: ні гарадскім, ні вясковым, з беларускімі словамі, якія яму нязвыкла было чуць ад чарнявага кучаравага хлопчыка, зусім не падобнага на тых, хто жыве на полацкай ускраіне.

Дарэчы, школы ў цэнтры Полацка былі рускімі і тады, калі яшчэ ў Полацку вадзілася пара-тройка беларускіх школ, і тыя, хто жыве на праспекце Карла Маркса ці на Камуністычнай, выразна пасмейваліся з нашых «дзеравенскіх» слоў.

Паход у цэнтр быў для майго бацькі цэлым рытуалам. Па-першае, мы ішлі ў лазню. Нейкім дзіўным чынам і па сённяшні дзень на яе будынку вялікімі літарамі выкладзены надпіс «Лазня» — з мяккім знакам, па якім можна без памылкі вызначыць час яе пабудовы.

Я ў лазню хадзіць не любіў, бо ў чарзе трэба было правесці не менш як дзве гадзіны. Здаецца, увесь Полацк па суботах збіраўся сюды, каб сустрэцца, пагаварыць, адхвастаць адзін аднаго духмяным венікам, а потым узяць па сто грамаў у буфеце, запіўшы півам і заеўшы чырвоным ракам. Гэта сёння рак — далікатэс, а тады ў буфеце каля лазні ракі не пераводзіліся.

На гэта ўсё ішло ў нас з бацькам гадзіны тры. Бывала, што і больш, гэта калі бацька, патраціўшы свае два рублі, якія мама давала яму на лазню, нарываўся на шчодры пачастунак былога аднакласніка ці хаўрусніка па даваеннай печнікоўскай прафесіі. Тады ста грамамі ўжо не абыходзілася, і я, памятаючы наказ мамы, цягнуў бацьку за рукаў і скуголіў, бо ён пачынаў ужо курыць «беламорыну» адна за адной, махаць сваёй адзінай здаровай рукой, якой ён мог і ўрэзаць па фізіяноміі таму, з кім уступаў у гарачую спрэчку.

Але гэта здаралася не заўсёды, і часцей за ўсё пасля «балавання» мы ішлі на базар. Базар тады ў Полацку быў у самым цэнтры горада. Тут прадавалі мяса і свежую рыбу, гародніну і бульбу, рамантавалі боты і гадзіннікі, мянялі рэчы. На базары бацька таксама сустракаў знаёмых, яны курылі і гаварылі, а я стаяў, трымаючыся за бацькаву руку, і цікаваў за мажымі цёткамі са скуранымі фартухамі, якія прапахлі рыбай, чырванашчокімі мяснікамі, якія на акрываўленых драўляных калодках разбіралі вялікія тушы.

Тут жа, на базары, была швейная майстэрня, куды бацька прывёў мяне аднойчы да старога закройшчыка, які пашыў мне з яго старога шыняля выдатнае паліто, якім я так ганарыўся перад тымі ж Васькам і Мішкам.



Потым, ужо надвячоркам, бацька заходзіў да сваёй старэнькай маці, сівой бабулі, якая карміла мяне фаршыраванай рыбай і смачнымі піражкамі.

У цэнтры горада, на цэнтральнай плошчы, стаяў увесь пашчэрблены ад бамбёжак магутны гмах з вежамі. Гэта быў кадэцкі корпус, дакладней, яго цэнтральная частка — сабор, пад якім, як казалі, былі падземныя хады.

А яшчэ ў цэнтры была бібліятэка — маленькі двухпавярховы дамок са скульптурай Льва Талстога ў двары. Гэта цяпер палачане ведаюць, што гэты дамок пабудаваны спецыяльна для Пятра I, які бываў у Полацку, а тады я ведаў толькі, што гэта бібліятэка, куды мне вельмі хацелася запісацца.

І я аднойчы асмеліўся. З Васькам і Мішам мы селі на аўтобус ад прыпынку «Лясны тэхнікум» (гэта і была славутая «караедня») і даехалі да плошчы. А там спусціліся да Дзвіны, і я праз масіўныя, аздобленыя драўлянымі фігуркамі дзверы зайшоў у таёмнае і вабнае царства кніжак.

Спачатку са мной гутарыла сухенькая, у акулерах, бабуля-бібліятэкарка. А потым прыйшла прыгожая і злая маладая загадчыца і сказала:

— Табе рана яшчэ ў бібліятэку запісвацца. Ты, відаць, і чытаць яшчэ не ўмееш.

І хоць мне было сапраўды сем гадоў і яшчэ не паспеў пайсці ў першы клас, я страшэнна пакрыўдзіўся:

— Як не ўмею? Дайце любую кнігу, прачытаю.

Ад маёй нечаканай нават для самога сябе смеласці Васька з Мішам шухнулі за дзверы, а я стаяў, бясстрашны і злы, як Давід перад Галіяфам (пра іх я, вядома, даведаўся значна пазней).

Я перамог, даказаўшы сваё ўменне гучнай выразнай чыткай, і стаў чытачом бібліятэкі, куды адхадзіў шмат шчаслівых гадоў.

Дык пра што гэта я? Пра шыкоўны і бліскучы полацкі цэнтр, дзе гарадскія хлопцы маглі адабраць у нас апошнюю капейку, дзе каля чыгуначнага вакзала і «Блакiтнага Дуная» часта ўзгараліся гарачыя бойкі, калі з каламі наперарэз ішлі сцяна на сцяну гарадскія і ўскраiнныя — грамоўскія, задзвінскія, себежскія...

У нас была Палата і Запалоцце, дзе мы ныралі ў жоўтую вадугу і пераплывалі хуткую рэчачку шырынёй пяць-шэсць метраў, а ў цэнтры горада была Дзвіна, пераплыць якую нам было ўжо не пад сілу — шырокая і павольная, з высокай выпай, на якой высіўся Сафійскі сабор.

Я памятаю магазіны, поўныя дарагіх заляжалых прадуктаў, бо каўбасу, ікру ці марскую рыбу купіць ніхто ў нашым пасёлку не мог, як, дарэчы, і ўвесь наш раён, які жыў на бульбе і бураках, яшчэ на сале і малаку, бо кожны з ускраiннх трымаў парсючка і кароўку.



З бібліятэкі я заўсёды ішоў пешшу. Ад плошчы — уніз, па брукаванай вуліцы, паўз вал Івана Грознага, які заставаўся леваруч, на Чырвоны мост, міма педвучылішча, па чыгуначным пераездзе, а там — налева, па лініі (так у нас называлі чыгуначнае палатно) і, не даходзячы да тупіка, — направа, праз бярозавы гаёк, — у наш «Пітомнік», пасёлак прыгараднага саўгаса, дзе працавала маці ў канторы. Я вяртаўся ад бруку, людзей і машын на пыльную вясковую вулку, дзе корпаліся куры ў пяску, дзе скідвалі смецце проста на дарогу, дзе за нашай хатай прасціралася шырокае поле...

Я вяртаўся да асалоды чытання ў прахалодным палісадніку, да вечаровага рыку кароў, да сілуэта Спаса-Ефрасіннеўскай царквы, якая ў добрае надвор'е была як свечачка, што свеціцца ў сінім вечаровым паўзмроку.

Гэта быў мой выток, мой Полацк, пра які я магу сказаць толькі тое, што хачу гаварыць і гаварыць пра яго, бо іншага ў жыцці ў мяне было столькі мала, што Полацк і сёння са мной у маёй мінскай кватэры, у маім рабочым кабінёце, у вачах маіх сына і дачкі, ва ўспамінах пра бацьку і маці, далёкіх сяброў дзяцінства...

Там — усе мае сюжэты і ўсе мае радкі. Полацк я заўсёды сніў і ў душнай ташкенцкай ночы, і ў сібірскай гасцініцы, і на балгарскім чарнаморскім узбярэжжы, і яшчэ ў многіх гарадах, куды заносіў мяне лёс.

А вось пажыць у цэнтры роднага горада так і не давялося. Цяпер пра гэта ўжо амаль не шкадую.

* * *

Веі замружу, і ўбачыцца вечар —
Белая цэркаўка тоненькай свечкай.
Гнёзды шпачыныя над Палатой.
Цені дубоў над халоднай вадой.

А за стагоддзямі ў прыцемку сінім
Вочы зямлячкі маёй, Ефрасінні.
Цьмяна бялее на кнізе рука,
Б'ецца аб шыбу агонь матылька.

Полацк драўляны. Малінавы звон...
Хто ты? Ці мроя, ці ява, ці сон?
Можа, твой майстар на холад муроў
Выплеснуць здолеў гарачую кроў,



Позірк праменны, дыханне надзей,
Каб засталася святло для людзей?
Што ты хацела на роднай зямлі?
Ды цішыня. І стагоддзі прайшлі.

Толькі вось цэркаўкі белы пажар.
Толькі аблокаў павольных цяжар.
Толькі прымоўца ў прыцемку сінім
Позірк зямлячкі маёй, Ефрасінні.

Старадаўні афорт

Асенні надвячорак. Цішыня.
Чародкі купалоў пад шэрым небам.
Сабак бяздомных пільная гайня.
Люстэркі лужын перад першым снегам...

На голых дрэвах чорныя крукі,
Нібы бяды і жудасці прарокі...
І бабы паглядаюць з-пад рукі
На гарызонт, трывожны і далёкі.

А ў келлі цеснай сцішаны спакой.
Тут бледны твар, пергаменты і свечка.
То горад мой, то даўні продак мой,
Святло паходні над сярэднявеччам.

Сімяон Полацкі. Вясна 1664 г.¹

Цені блукаюць у змрочных дварах,
Бруд і адчай, адзінота і голад...
Што ты там пішаш, маўклівы манах,
Што для Радзімы пратрубіць твой голас?

¹ Вясной 1664 года С. Полацкі назаўсёды пакінуў родны горад.



Брацкая школа прыстанкам тваім
Болей ніколі, напэўна, не будзе,
І адляцяць у нябыт, нібы дым,
Твары і людзі.

І на расстайным гадоў скразняку
Будзеш, як клён той, маўклівы і голы.
Бачыш, услед уздымае руку
Родны твой Полацк?

Каб сярод царскіх раскошных палат
Раптам у горкую хвілю адчаю
Ціха прыроіў, як кліча назад
Дзвінская чайка.

Ведай, не дома сустрэнеш свой скон,
Знікнуць і неба, і краскі, і бусел...
Моўчкі у вечнасць глядзіць Сімяон:
— Потым вярнуся.

АЛЕКСАНДР ГУГНИН

Оттепель

Огромные стаи ворон над Святой Евфросиньей.
Но это лишь оттепель. Символ напрасно искать.
Февраль наступил. Небосвод ослепительно синий —
И снег оседает. И в сердце осела тоска.

И капает с крыш. И грачи уж давно разленились
На юг улетать и смешались давно с вороньем.
Синицы окрестных лесов с человеком обжились
И ждут подаяний, порхая с утра под окном.

Меняется всё: человек и зверье, и природа.
И всё неизменно: природа, зверье, человек.
Понять эту связь невозможно — она, как погода,
Капризна, изменчива и — неизменна вовек.

Мы все, как вороны, кружимся в просторах Вселенной,
И мерзнем, и каркаем в меру отпущенных дней.
И радость, и грусть посещают нас попеременно,
Как суть мироздания, как сумма извечных идей.

Принять эту суть и раскрыть, как цветок, эту благодать —
Вот смысл нашей жизни, вот труд ежедневный в тиши.
Кто понял, тот счастлив, пригоршнями черпая радость
В исканьях, в бореньях, в страданиях бессмертной души.

ВАЛЯНЦІН ЛУКША

Калі пакліча лёс...

Калі пакліча лёс круты за дзверы,
Ашчодрыць свет і сэрцам,
І душой,—
Цнатлівым,
Чыстым аркушам паперы
Дарога паплыве перада мной.

Яна мяне нястомнасці навучыць,
Яна мяне навучыць дабрыні,
Да таямніц нязведаных далучыць,
Да прагі вышыні
І глыбіні.

Яна мне шмат раскажа
І падкажа,
Па казачных краінах правядзе,
Калі сляпым не буду,
Безразважным,
Ад тых не адварнуся,
Хто ў бядзе.

Але ў канцы вандровак запытае,
Ці нездарма адолеў доўгі шлях,



Ці, можа, з сэрца выпала святая,
Адзіная
Бацькоўская зямля.

Ці мо скруціла слізкая спакуса,
Перасцярога рукі апляла
І абяцанак прывідным абрусам
Даверлівых сабрала да стала.

Я наталюся песнямі
І з часам
Іх людзям перадам, удзячны, зноў.
І калі стане свет на хвілю шчасны,
Я,
Значыць,
Нездарма у свет прыйшоў.

Гэтым трэба даражыць

Адданы мы зямлі сваёй адзінай.
Яна для нас —
І клятва,
І статут.
З усіх святынь няма вышэй
Радзімы,
Цяплей кутка няма,
Чым родны кут.

Усё з Айчынай сэрцам знітавана
На доўгі век,
Як берагі з ракой:
І радасць стрэч,
І боль пякучай раны,
І горыч страт,
І творчы неспакой.

...Маленечкі кавалачак планеты
Там,
Дзе бруіцца сіняя Дзвіна,
Тваім дыханнем сонечным сагрэты.



Ты для мяне —
Жаданая вясна.

Я за табою
Пільна і раўніва
Сачу,
Нібы за любою дачкой,
Як выспелі у год залеўны нівы,
Якія гмахі ўсталі над ракой.

Там адплыло гарластае дзяцінства
За плёсы ў лазняку
У дальні край.
Але ў грудзях шчымлівым болем сцісне —
Ты толькі басаногае згадай.

І згадваю,
Калі зірну наўкола
У твары вастравокай дзетвары,
Я старадаўні,
Роўны славе Полацк
З маёй далёкай золкавай пары.

Ад Замчышча віхлясты брук Стралецкай,
Крыжы Сафіі,
Вала цішыня,
Ашчэраныя карпусы Кадзецкага,
Якія не патрушчыла вайна.

Тут зведаў я нішчымніцы багата,
І холаду,
І голаду спазнаў,
А дабрыню старой замшэлай хаты
Ў вандроўках
Ні на міг не забываў.

Не здраджваў ёй,
Няўтульнай,
Аніколі,
Бо разумеў:
Забудуся,
Тады
Мяне забудзе



Мой гасцінны Полацк,—
Горш для мяне
Не можа быць бяды.

Ён для мяне,
Як сонечнае ранне,
Глыток з крыніцы —
Без яго не жыць!

Як ачышчэнне —
Ў родны край вяртанне.
Заўсёды
гэтым
трэба
даражыць!

Крыж Ефрасінні Полацкай

Пра талент кажуць:
— Гэта ўсё —
Ад Бога,
Бо сам сябе ніяк не аббяжыш...

У прыцемках майстэрні
Лазар Богша
Рабіў для слыннай Ефрасінні крыж.

Маліўся,
Каб ні ў чым, ні ў чым не схібіць,
Не падвяла каб спрытная рука...
Крыж паўставаў анёлкам светлым,
Нібы
Лёс вызначаў яму жыццё ў вяках.

Той крыж-каўчэг ўсім вернікам на радасць
Павінен увабраць, як акіян,
І з Іерусаліма,
І з Царграда
Рэліквіі для існых хрысціян.



Тварыўся крыж шасціканцовы светлы,
Нібыта самы шчасны шосты сон,
Як сімвал,
Што згінаўся над Сусветам
Бог цэлых шэсць цяжкіх стваральных дзён.

Пачнём у дым стагоддзяў углядацца, —
Убачым верх святыні праз туман.
Хрыста убачым,
Побач — Богамаці,
А побач і Праддеча Іаан...

Прыцішваем дыханне урачыста,
І як наяве мы убачым зноў
У сонечным святле евангелістаў
Яе святую
І яе бацькоў.

Цяпер і плату атрымаць някрыўдна —
Бог сэрца на імгненне азарыў...
І ў кашальку плюскоча сорака грыўняў —
То шкур лісіных сотні паўтары.

Не быў ніколі геній звышбагаты,
Хутчэй за ўсё было наадварот...
Ён стомлена вяртаецца у хату —
І спеліцца ў душы мільён турбот.

Апошні сон Францыска Скарыны

Віруе недзе жыццябуйствам Прага —
Ніхто прыроды не змяніў закон.
І ходзіць,
Бы ў дубовай бочцы брага,
З жаданнем неспатольным маладзён.

Ледзь сашчаплю прымружаныя вочы —
Прыгадваецца Полацк,
Родны дом,



Дзвіна лускою срэбнаю плюскоча,
У човен б'ецца галавою сом.

Крыжы Сафіі вогненна іскрацца,
За Палатой пастух гудзе у рог...
Напэўна,
Людзям трэба нараджацца,
Каб несці шчодро па зямлі дабро.

А да добра яшчэ даўмецца трэба,
Стаць у жыцці надзейна на крыло
Пад кракаўскім
І падуанскім небам,
Запасіць веды,
Спрыт
І рамясло.

Людское сэрца радасцю уразіць
Адразу змог адзіны шчасны міг,
Як са станка плылі у Злата Празе
Цаглінкі першых беларускіх кніг.

Няма на свеце справы непасільнай,
Хоць у паднеб'і кропля з кропляў мы...
Яшчэ ўспамін —
У вастрадахай Вільні
Кладу у кайстру новыя тамы...

І бачу праз нядоўгія стагоддзі,
Як над маёй свяшчэннаю зямлёй
Рэй кніжны уладарна карагодзіць
І чысцінёй адорвае сваёй...

Праходзіць сон цяжкі,
Балючы,
Тонкі,
На ранак зоркі пачынаюць браць,
І белымі пялёсткамі старонкі
На дол ляцяць,
Ляцяць,
Ляцяць,
Ляцяць...



Адзіны ў свеце край

Якой бы пекнатой ні чаравала
Далёкая дарога позірк мой,—
Я ведаю,
Ў вандроўках не ставала б
Святла маёй Айчыны дарагой.

Яе усмешак не ставала б,
Песень,
Яе гаворкі,
І яе цяпла,
І белага бусла над сінім лесам,
І дабрыні надзейнага крыла.

І ручніка з гасцінным хлебам-соллю,
І пацалунка шчырага радні,
І, ўрэшце,
Зубы зводзячай да болю,
Вады гаючай з прывідных крыніц.

Як сонечная скварка на патэльні,
Адорвае знаёмым пахам дом,
І дранікі духмяныя ў нядзелю
Са смакам запіваеш малаком.

І...
Так і за жыццё не прыгадэш,
За што мы любім свой світальны край...
Таму яго
Адзіным называем
І з іншых не імкнёмся выбіраць.

МІКОЛА МЯТЛІЦКІ

* * *

У Полацку, якому год за тысячу,
Дзе гарадзішчу век не ведаць сну,
Сафіі сцены старадаўняй высяцца,
Бы ў даўніну, ўзіраюцца ў Дзвіну.
Гучыць сягоння ў ёй аргана трубамі
Нябёсам Божым спеўная хвала.
І новы дзень з зарой чырваначубаю
Злятае з-пад анёльскага крыла.
І камяні ляжаць пабліз Барысавы
З павечнай просьбай: «Бозе, памазі!»,—
Падкрэсліўшы той гістарычнай рысаю
Усё, што ўчора здзейснілі князі.
Яны нам горад велічны пакінулі,
Набат ягоных векавых званіц,
Каб на зямлі іх, продкаў, мы не згінулі,
Глядзелі смела ў вочы чужаніц.
Каб не былі душой і цела м квольмі,
Хто ёсць цішэй вады, ніжэй травы.
Каб век гучаў у нашых сэрцах Полацка,
Пачуты светам, голас вечавы.



Беларускае кнігавыданне

Да 500-годдзя

Бачу гэты ёмісты том,
Дзе на ўступных старонках
Славянская вязь
Скарынаўскіх першадрукаў,
Уквечаная адмысловымі гравюрамі,
З усемагчымымі завіткамі-кудзеркамі
Нашай старажытнай кірыліцы.
Далей ідуць друкавання спехам
Шрыфты Сымона Буднага
І Васіля Цяпінскага.

.

І вось ужо, аўтарствам кмечаня,
Творы Дуніна-Марцінкевіча,
Багушэвіча абарончыя вершы,
Гнеўныя вершы-адозвы Цёткі,
Бунтарныя паэмы і вершы Купалы,
Яго драматургічныя творы.
Усеахопныя творы Коласа,
Шчымліва-самотныя радкі Багдановіча,
Вершы рэпрэсіраваных паэтаў
І на вайне беззваротна страчаных,
А далыш — ацалелых у ліхалецце —
Быкава, Шамякіна, Мележа...
І далей, і далей —
За старонкай старонка...
Толькі ўсёмагутнымі рукамі
Народа майго
Можна том гэты ёмісты
Узняць над зямлёй
І разгарнуць,
Каб тыя, што яго стварылі
І ўжо сёння ля зорак,
Змаглі прачытаць
У 500-гадовым аб'ёме
Нашу кнігу жыцця.



Старыя фрэскі

Яны прыйшлі ад продкаў, як пагляд
Ссівелае мінуўшчыны самой,
І клічуць нас за часу далягляд,
І звязваюць нас сувяззю прамой
З жыццём калішнім, скутым у вякі,
Каб паказаць — не ўсё на свеце тлен.
Зноў бачу, як малююць мастакі
Іх фарбамі на гладзі белай сцен.
Вось, грэючы далоні над агнём,
Каўтаючы цягучы дым густы,
Дзед-барадач выводзіць ззяблым днём,
Ямчэй прысеўшы ў вышы, лік святы.
Вось расцірае фарбы ў парашок,
Замешвае нязнаны мне раствор,
І падрастае на адзін вяршок
Блакітам фрэскі сонечны узор.
Пад зводам храма, стоячы пасля,
Любецца, як здзіўлены дзяцюк,
Убачыўшы усцешліва здаля,
Што выйшла з-пад яго умелых рук.
Ён галавой, узрушаны, кіўне,
Стаіць з усмешкай светлай на чале.
І праз стагоддзі ўсе зямныя мне
Тым прывітанне з далі часу шле.

* * *

Разліў духмяна ўквечанай вясны,
І воблакi — нябеснаю аздобаю.
У Полацку на беразе Дзвіны
Дамок бялюткі Зіны Тусналобавай.
Пакойчыкі музейнай цішыні,
Сямейныя на сценах фотакарткі
Калішняй імянітае жыхаркі
Расстайныя сягоння лічаць дні.
Часопісаў, газет бухматы стос
На століку — і даўнія ўспаміны,
І мемуары нескаронай Зіны



Сказалі ўсё пра самы скрушны лёс.
Цяпер яны — мінулага быліны.
Прыйсці з тае вайны без рук і ног...
І век пражыць сапраўдным чалавекам,
А не душэўна-змораным калекам,
Хто палачанцы юнай дапамог?
Пытанне ўстане і над нашым векам.
І знойдзеца адказ:
— Каханне, Бог.

Дзень памяці Алеся Савіцкага

Вось і год прамінуў. Дзень кастрычніцкі стылы, дажджлівы,
Над няўцешнаю стратаю восень плачкаю смутнай сама.
Больш таго, хто ўзараў і падняў жытам спелую ніву,
Пад асмужаным небам — не гукайце — сягоння няма.
Ён — у памяці, там, на сцяжынах лясных партызанскіх,
У кагорце палеглых дачасна сяброў баявых,
Абышоў па чарзе іх сырыя магілы-ляжанкі,
З кожным горка падняў прывітальна па сто франтавых.
Расказаў, як жыццё на паверхні шугае-красуе,
Што паўстала-ўзышло на пралітай нязмерна крыві.
Ён іх споведзь цяпер, усхвалёваны, ўважлівы, чуе
Аб закрэсленай куляй, бяздзетнай, нязбытнай любові.
Там, дзе воды Дзвіны ля Сафійкі няўтрымна бруяцца,
Дзе пагоркі, вядомыя з даўняй маленскай пары,
Зноў карчэўе сабраў, і на золку паспеў расстарацца —
Распаліць пад нябёсамі памяці цёплай кастры.
Полацк родны прывеціў ссівелага мужага сына,
Адгукнуўся набатам трывожных сафійскіх званоў.
Забарвела крывёй пераспелая ў лузе каліна,
Да яго сівізны дакранулася гронкай nanoў.
Спі, ваяр-партызан! Слова праўды не зведае тлення,
Ты яго для нашчадкаў пралітай крывёю збярог.
Засталося тваё непагаснае ў сцюжах сумленне,
Што, як зорка, зіхціць над разбегам айчынных дарог.

6.10.2016

МІХАСЬ ПАЗНЯКОЎ

* * *

А Бог жыве над Палатой.
Калісьці, зорачы Прыдзвінне,
Заняцця справаю святой
Наканаваў Гасподзь Скарыне.

І Словам з цемры і пакут
Агучыў просты люд Скарына.
Багаты й сёння слаўны кут
Святлом высокай долі сына.

І промні гэтага святла
Дасюль знішчаюць змрок у свеце,
Каб сіла Боская жыла
У кожным нашым чыстым сэрцы.

* * *

Лёсатворная кніга Скарыны —
Дзіўных літараў моц і святло,
Вее духам магутна-былінным,
Без якога б жыцця не было.



Бачу: кліча народ ён да волі.
Бачу: Слова на бітву вядзе,
Разгінаецца прашчур паволі,
Не здаецца жажлівай бядзе.

О, якое ты роднае, Слова —
У маёй прарастаеш крыві.
І душы, і Радзімы аснова,
Ты мацуйся, натхняй і жыві.

Скарына

Асветнік, вучоны
І першадрукар,
Наш гонар —
Францішак Скарына.

Запомні ўсім сэрцам
Як велічны дар
Радзімы
Славутага сына.

Праклаў ён дарогу
Да Слова, Святла,
За Матчыну мову
Паклікаў змагацца,

Каб вольнай заўсёды
Між вольных магла
Дзяржаваю
Белая Русь
Назвацца.

ДЗМІТРЫЙ ПЯТРОВІЧ

* * *

Аб чым вы гамоніце, хвалі шумлівых
Сясцёр дзвюх — Дзвіны й Палаты хуткаплынных?
Аб даўніх часінах, адвечна маўклівых,
І подзвігах полацкіх волатаў слынных,
Аб велічы духу святой Ефрасінні,
Чый крыж — сімвал веры — заззяў над дзяржавай,
Аб храме, вядомым у свеце,— Сафії?
Францыску Скарыну, авеяным славай?..

...Шумяць задуменныя сінія хвалі,
Няспешна з вякамі гаворку вядуць
Аб тым, што утойваюць часу скрыжалі,
Чаго нам ніколі ўжо не вярнуць...

АЛЕКСАНДР РАТКЕВИЧ

Полоцкий Софийский собор

Древняя, мудрая первостолица.
Многопилонный возвышенный храм,
как семиглавая в небе орлица,
смотрит на остров, предшественник драм.

Плинфа и камень сияют под юркой,
кипенной, как облака на стене,
неописуемую штукатуркой,
равной реальности и старине.

Времени нет, измерения — тоже.
Плачут апостолы в желтых тонах,
слезы стекают на хоры и ложе,
где почивает всекняжеский прах.

Пирамидальность строения скрыта
в нерукотворную вязь куполов,
в мощь глаголического алфавита,
в многоголосие колоколов.

Пепел скрывает зерно возрождения.
Арками, сводами видится рост,



в небо возносятся фресок цветенья
и отпечатком ложатся на холст.

.....

Небо — холстина, художник — потемки.
Зодчие, прячьте свои имена,
чтоб современники или потомки
в землю вгрызались, ища семена.

Франциск Скорина

Приснился Скорине загадочный сон:
полуночный Полоцк огнем поражен,
потоками хлынула с неба вода,
земля содрогнулась от боли,
и падали церкви; и — чудо! — звезда
сошла с небосвода на поле.

Был свет ее слаб, но был голос силен:
«Гранитные рушатся души,
и колокол вновь оживает и звон
в людские вливается уши...
Франциск, подымайся! — твой час наступил:
исполнилось зрелостью тело,
и ум укрепился, и дух победил
железную волю удела».
В руках ее — Библия рдела.

Проснулся. Задумался. Голос густой
отца взбудораживал дом:
«А ну, подымайся, купец молодой!...»
«Отец, я не буду купцом».

ЛЮДМІЛА РУБЛЕЇСКАЯ

Ефрасіння

(Балада аб жаночай волі)

На фрэсках лік яе жаўцее,
Сухі, як ліст, і гошы цяжка...
Прадслава, ўнучка Чарадзея,
Упарта хоча стаць манашкай.

«Навука дзеўку папсавала!» —
Старыя па вуглах скуголяць.
Але яна была — Прадславай!
А слава вымагае волі.

Счарнеў аж з твару
горды бацька.
Жаніх гульбою ганьбу глушыць.
А маці!..
Што ж казаць пра маці...
А слава да таго ж —
і мужнасць.

Жанкі!
Такі наш выбар будзе



Паўсюль, няўмольна і адвечна:
Ці — крыж на маладыя грудзі,
Ці — церам з цемрай чалавечай.

Балюча нам даецца воля.
Заплаціш мужаю душою.
А дзеці?!

Што належыць болей —
Сваё радзіць?
Вучыць чужое?

І што на што мяняць не варта —
Ні адгадаць,
ні прадугледзець...
...Прадслава хоча стаць упарта
Святой —
і вольнаю, як вецер.

АЛЕСЬ САВІЦКІ

Пісьмо ў рай

(Раздзел з рамана-споведзі)

10

Ранкам, як і ўначы, горад быў сцішаны і спакойны. Сонца хавалася за гарадскімі гмахамі, яго промні яшчэ не пазалацілі галаву бронзавага Скарыны, і ў скверыку, што пачынаўся ад плошчы і вёў да чыгуначнага вакзала, было нейкае бляклае сутонне, нібыта ноч не спяшалася саступаць месца новаму дню. Там, на лавачцы, павернутай рабрыстай драўлянай спінкаю ў бок казіно, сядзела нейкая дзяўчына і глядзела на адчыненыя дзверы. Яшчэ не было шасці гадзін, казіно працавала, і яна ўтаропілася на тых дзверы спалохана і адчужана.

Я, відаць, і не спыніў бы свой позірк на той адзінокай постаці, каб не прыпыніўся на міг, уражаны нечаканым прыпамінам. На плошчы, што падзяліла доўгі зялёны скверык, некалі стаялі тры цагляныя гмахі — пошта, тэлеграф, шыкоўны ўнівермаг, адкрыты перад вайной.



А там, дзе зеўралі адчыненыя дзверы казіно, заканчвалася плошча гарадскога базару, на ім гітлераўцы збудавалі першую шыбеніцу, і яна адразу кідалася ў вочы, як толькі ты мінаў апошні будынак вуліцы, на месцы якой зараз гэты доўгі і прыгожы скверык.

Я прайшоў блізенька каля той лавачкі, убачыў гошы, але дужа змарнелы твар, пасму светлых валасоў, што закрывала левую скронь і нейкім дзіўным жмутком прыціскала няроўна падмаляваныя бровы, і быў ашаломлены позірмак звужаных агатавых вачэй: у іх не было жыцця. Крыху павярнуўшы галаву, дзяўчына зыркнула ў мой бок, тут жа адвела позірк і зноў убіла вочы ў невядомую мне кропку.

Шнураваў па шырокім скверы, што злучае дзве плошчы, і раптам прыпыніўся, як бы ад нейкага штуршка знутры: згадаў, дзе бачыў гэтакія вочы, гэткую паставу прыгнутага бядой чалавека, позірк нетутэйшы, невідучы, бляск жывых вачэй, якія былі далёка ад жыцця. Я пісаў ужо табе пра Герда, немца, у сям'і якога мне давялося пражыць тры дні. Ён вырашыў паказаць мне славыты парк Швэртэ, што месціцца на схіле высокай гары на правым беразе Рэйна. У цэнтры парку — шыкоўны будынак казіно. Маё жаданне зазірнуць туды Герд сустрэў неадабральна. «Там не есть карашо», — сказаў ён, але, даведаўшыся, што гаворка ідзе толькі пра «паглядзец», супакоіўся. Мы ўваходзілі ў казіно, а адтуль, нібыта птушка, пыхнула станістая дзяўчына. Мне падалося, што яна беларусачка, і здагадку пацвердзілі словы, што зляцелі з яе вуснаў і якія я добра чуў: «Во-о-ой ты, небачка!»

Крыху пазней мы зноў убачылі яе. Высозная каменная сцяна падпірала схіл гары, пад ёй грувасціліся камяні, далей рудзелі, як адарваныя ад гары, скальныя дзіды, і за імі ў сінявай дымцы пабліскаў Рэйн. Дзяўчына стаяла каля шырокага парапета, што агароджвае пляцоўку ад глыбокай прорвы, утаропіўшы пагляд у толькі ёй вядомую прастору. Да пабуды з чырвонымі спічастымі дахамі было далёка, яны здаваліся цацачнымі, і гэтым жа выдаваў цягнік, што рухаўся за блішчастай стужкай ракі. Казачнымі здаваліся і жаўтлявыя, з сінімі прапleshынамі схілы гор на даляглядзе і белыя шлейфы аблокаў над імі. Пляцоўку, агароджаную невысокім, у пояс, шырокім парапетам, на тое, відаць, і зладзілі тут, каб людзі глядзелі і захапляліся дзівоснымі краявідамі, разважалі аб сваім месцы ў гэтым свеце. Дзяўчыну, як я зразумеў, не вабіла тая дзівосная далеч, яна ўтаропіла пагляд уніз, на вострыя хрыбціны камянёў, падобныя на чорныя іклы нейкай незямной пачвары, што стаілася і чакае бліzkую ўжо здабычу.

Нашы чаравікі гулка адклікаліся на плітах рудога вапняку пляцоўкі, і дзяўчына павярнула галаву ў наш бок. У яе позірку не было аніякай цікаўнасці, у шырока расплюшчаных вачах, як бы назаўжды атухлых, не было жыцця, і гэтакія ж, змярцвелыя, былі бляклыя, нібыта з мо-край паперы, шчокі.



Мы з Гердам рушылі да помніка, што ўзвышаўся ў цэнтры пляцоўкі, і ў нас за плячыма прагучаў пранізліва тонкі і знаёмы мне крык, што давялося пачуць у маленстве,— гэтак крычала падстрэленая над рэчкай, якая выцякае з Суйскага возера, белая чаіца. Я павярнуўся імкліва і знямеў: ля каменнага парапета нікога не было. У несвядомленым парыванні памкнуўся быў туды, але мой гід, хрыпла паўтараючы адно і тое ж — найн! найн! найн! — настойліва пацягнуў мяне да машыны, якую пакінулі непадалёк ад казіно.

Цяпер тут, у родным горадзе на беразе Дзвіны, якая далёка ад Рэйна, падпарадкоўваючыся нядобраму прадчуванню, я кінуўся назад і адразу ж, як толькі выбег на плошчу, убачыў, што лавачка, дзе толькі што сядзела прыгаламшаная дзяўчына, пустая. Нікога не было і ў пасвятлелым скверыку, толькі ў канцы вуліцы, што крута бегла да Дзвіны, мільганула і знікла за павароткай дзявочая постаць.

Ля пастамента помніка цвілі ружы. Пялёсткі іх здаваліся намнога ярчэйшымі за тыя, што на клумбе ў скверыку,— на іх цяпер клаліся сонечныя промні, адбіваючыся ад галавы бронзавага Скарыны,— і гэтае святло чырвоных пялёсткаў незразумелай трывогай асела ў душы, і я ведаў яе вытокі: наўпярок волі ў думках маіх звязаліся ў нейкі дзіўны ланцужок два невядомыя мне лёсы — лёс дзяўчыны, што знікла за каменным парапета на беразе Рэйна, і лёс дзяўчыны, якая толькі што сядзела на лавачцы насупроць увахода ў казіно.

Трывога не прайшла і пазней, яна нават памацнела, калі я стаяў ля парэнчаў моста праз Палату. Калі ты ўпершыню патлумачыў мне, што назва яго — Чырвоны — з таго, што ў бойцы з войскамі французскага імператара ён быў чырвоны ад салдацкай крыві, я быў гэтак уражаны, што нават схіліўся, разглядаючы драўляныя дошкі насцілу. Парэнчы нядаўна ў той дзень пафарбавалі цёмнай вохрай, і мне здавалася, што гэта не фарба, а кроў тых салдат, якія баранілі мост ад чужынцаў. Той мост згарэў у вайну, немцы аднавілі яго, і нас з Генкам ганялі на тую будоўлю, і ён зноў быў узарваны, калі чужынцы ўцякалі з горада ў сорака чацвёртым. Адразу ж пасля вызвалення яго аднавілі, і ў познюю восень сорака пятага я стаяў на ім у салдацкім бушлаце без пагонаў, з маленькім рэчавым мяшэчкам за плячыма — дэмабілізаваўся і прыехаў з Берліна. Саскочыўшы з прыступак вагона, разгублена азіраўся па баках. Дзе будынак вакзала? Дзе старыя таполі наўкола прывакзальнай плошчы? На якой жа гэта станцыі я апынуўся? У вечаровай смуге згледзеў абрысы Сафійкі і зарадаваўся, сябе папракнуўшы: роднага горада, маўляў, не пазнаў, небарака!

У тую восень, узышоўшы на мост, глядзеў на нашу хату, затуленую клёнамі і неяк дзіўна далёкую, і нічога не чуў апрача булькацення вады, што віравала ўнізе каля старых абвугленых паляў. Лазнякі на правым беразе былі аблепленыя снегам, і лугавіна на левым беразе



была зацярушана белым покрывам, а гліністы, абдзьмуты вятрамі касагор, ля якога Палата робіць крутую паваротку, барвова льсніўся, нібыта напалены знутры. Той касагор даўся мне ў знакі. Аднойчы, калі я прыгнаў нашу Красулю на пашу, наляцеў вихор і пакаціў мяне па вострых рабрынах касагора да самай вады...

Цяпер касагора не было відаць за густой сцяной лазнякоў, хата дзіўна наблізілася да моста, і я адразу дапяў, з чаго гэта. Стары драўляны мост быў нізка над вадой, а гэты шырозна, з бетону, нібыта ўзляцеў над лазнякамі і трывала асеў на высокі насып, што абвузіў раку і нібыта ўціснуў яе ў глыб зямлі, і пад ім, насыпам, бясследна знікла лагчына, па якой вясной і часцяком, нават у слабы дождж, бег у Палату руды буркатлівы ручай. І следу не засталася ад той лагчыны, ад драўлянай лесвіцы з доўгімі прыступкамі і ад пакатага ўзвалу, на якім стаяў аднапавярховы цагляны будынак. Пасля вайны там жыў мой партызанскі сябар Сяргей, і там, у тым будынку, шмат было любові і пакут, жартаў і сумных разваг, радасцей і горкіх слёз. Дзе гэта ўсё? Надзейна і назаўжды схаваў высокі насып мясціну, дзе стаяў будынак, у якім віравалі светлыя і змрочныя парыванні чалавечай душы, затое высака — вышэй коміна той цаглянай будыніны! — узняў змрочны мемарыяльны граніт з надпісам аб гістарычных падзеях, што звязаны з вар'яцкімі памкненнямі Банапарта. Імя яго засталася і тут, на беразе Палаты, як напамінак часу і людзям, а імёны тысяч салдат — і рускіх і французскіх! — чыя кроў густа заліла і драўляны насціл моста, і рачныя берагі, аніхто і аніколі не прамовіць: яны — пыл стагоддзяў.

Якая доўгая была мне дарога ў школу ад нашай хаты: трэці, другі, першы завулак Стралецкі, шырокая брукаванка ля высокай сцяны Кадэцкага корпуса... Якая ж кароткая здалася яна цяпер, калі ад таго дня, калі ты ўпершыню прывёў мяне да школьнага будынка з чырвонай цэгля, мінула болей за палову стагоддзя!

Ранейшымі засталіся колер брукаванкі і колер цэгля школьнага будынка, што самавіта стаіць ля высокіх схілаў замчышча. Я пакратаў цапліны рукой, змружыў вочы і ўбачыў сябе, малага, з жоўтым партфелем у руцэ, і мігнуліся мне твае вочы, ласкавыя і добрыя, і шырокая рука, што смела адчыніла школьныя дзверы...

Дрэў на замчышчы да вайны не было, яны раслі ніжэй, у лагчыне, дзе месцілася школьная спартыўная пляцоўка. Калі пасля ярасных футбольных боек мы адпачывалі на траве пад жаўтлявымі вербамі, нам здавалася, што белыя царкоўныя мury стаяць не на зямлі, а выносяцца ўвысь з тых зялёных шатаў. Пасля вайны на замчышчы густа пасадзілі таполі і амерыканскія клёны, яны добра ўкараніліся і гэтак закупчасціліся, што з былой спартыўнай пляцоўкі відаць толькі купалы і велічныя крыжы. Высозныя таполі сцяной сталі і панізу замчышча.



Я азірнуўся, калі шнураваў па вуліцы, што выводзіць на плошчу, і мне падалося, што невысокі школьны будынак з чырвонай цэглы прытуліўся да ўсходняга схілу замчышча — надзейнай абароны ад паўночных вятроў і іншых нягод. У гады вайны і нямецкія і нашы самалёты ўдзень і ўначы малацілі горад, дасталося яму і ў сорок першым і ў год вызвалення. Але аніводны снарад, аніводная бомба не пацэлілі сюды, нібыта невядомая звышмагутная сіла адвяла знішчальны агонь і метал ад белых царкоўных муроў, высознага замчышча і думных схілаў яго...

Горад толькі-толькі прачынаўся, на вуліцах шчыравалі работнікі камунальных службаў. Адзін з іх рупіўся ў скверыку, што вядзе да помніка, ля якога ў чыгунным вянку трапечацца полымя Вечнага агню. У паставе рабочага чалавека, у рухах, у паглядзе, у руках, што кладуцца на прыладу ягонае працы, заўжды ёсць дзівосная адметнасць, якая, калі прыгледзішся, адразу адкрывае табе таямніцу любові чалавека да свае працы, справы, тое, што вызначае сутнасць працаўніка. Я глядзеў, як мятла Яўгена Васільевіча — крыху пазней мы пазнаёміліся, і я шмат новага і цікавага пачуў ад яго! — не проста шваркае па асфальце алеі, а нібыта пэндзаль задаволенага мастака кладзе апошнюю крэску на свой завершаны мастацкі твор, — і не стрымаўся, сказаў, адчуваючы павагу да тае стараннасці, з якой чалавек працуе:

— А чаго ж тут месці? Чысцюткі ж асфальт!

— Чысцюткі, — пагадзіўся ён і ветліва ўсміхнуўся, і гэтая ўсмешка была даверлівая і добрая. — Як ля «Анькінай крамы»...

«Анькіна крама» была ў Ноўцы за чыгуначным віадукам, і працавала ў ёй абаяльная і гаваркая прадаўшчыца, нейкая далёкая сваячка Сяргеевай жонкі. Дашчанік быў адразу пасля вайны, потым драўляная крама стала, адале і цагляная замест яе ўзнялася, і наўкола — аніколі аніякага смецця, бо дужа ж рупілася пра тое гаспадыня гандлёвай мясціны. Няўжо і сёння стаіць тая крама, куды мы з сябрамі заходзілі неаднойчы?

— А што ёй зробіцца? Каменная! Шчэ з аднаго боку і ладнае кафэ з белай цэглы дабудавалі, — паведаміў Яўген Васільевіч, які, выяўляецца, жыве непадалёк. — Першая тая прадаўшчыца, на жаль, памерла. А назва «Анькіна крама» засталася і, перакананы, пасля нас застанецца...

Не новае, вядома ж, спалучэнне слоў — «пасля нас». Пра сэнс іх разважала не адно пакаленне, шукаючы і даводзячы сваю праўду, але аніводнаму не ўдалося абвергнуць пастулат, невядома калі народжаны: чалавек — дзіця свайго часу. Затое кожнае новае пакаленне нямала папакутавала, ламаючы галаву над пытаннем, што ўзнікала адразу ж, як толькі да згаданага спалучэння слоў дадавалася слова трэцяе і імгненна ператварала іх у пытанне, якое жыве і дагэтуль, адкрываючы прастору для развагі неабмежаваную: «Што пасля нас?..»



Той-сёй і даўней і сёння знаходзіў на яго сакраментальны адказ і таксама гэтакі ж кароткі: «А хоць трава не расці...»

Але, дзякуй богу, сакраментальны гэты адказ не ў кожнай душы месціцца, і таму зямля-матухна і дагэтуль не сарвалася са свае арбіты і не юкнула ў касмічную бясконцасць. Не злічыць зараз, колькі разоў у сваім жыцці згадаў я твае суровыя і строгія ўрокі сумленнага стаўлення да таго, што робіш, што застаецца ад твае працы, працы не толькі вялікай, але і маленькай, будзённай. Горкія часам былі тыя ўрокі, і я нават злаваў і плакаў ад твае, па тым часе мне здавалася, залішне вялікай патрабавальнасці. Але безліч разоў, у сталым ужо ўзросце, я неаднойчы лавіў сябе на думцы, што замілаванасць да працы клапатліва і паслядоўна прышчаплялі мне тыя твае суровыя і справядлівыя патрабаванні.

Згадаю, як аднойчы ўлетку, калі быў я ў чацвёртым класе, — добра помніцца! — мы перасыпалі наш стары плот. Лепшыя аполкі ставіліся ад вуліцы, а гузаватыя, з шырокай абзой, у канцы саду, пад клёнамі. Мацаваць аполкі да ніжняй жардзіны ты даручыў мне і паказаў, як тое робіцца: два-тры дакладныя ўдары малатка, і плешка цвіка, як блішчае вока, зыркае з дзеравіны. У мяне гэтак не атрымалася, старыя цвікі гнуліся, надакучыла выцягваць іх абцугамі, раўняць, і я пачаў, калі цвік звіваўся кручком, малаціць па ім, у адчаі, малатком з усяе моцы. Каля слупа цвік склаўся нейкім вензелястым выгібам, і яму дасталося болей ад усіх — ад маіх удараў ажно жардзіна загула.

Ты загадаў мне ўсё перарабіць. Але я заўпарціўся, патузаў рукою адзін аполка, другі, трэці. Надзейна прымацаваны аполкі, не адарвеш. Ды тут, зрэшты, у крапіве, нікому і не відно, як той цвік увагнаны! Ты неадабральна пахітаў галавой, сказаў з усміхам: шпакі, маўляў, вясной прыляцяць і нашу працу на ўвесь свет абсвішчуць.

Кончыкам сякеры ты падкалупнуў скрыўлены цвік, падраўнаваў на абуху і дакладнымі ўдарамі, падтрымліваючы абцугамі, увагнаў па самую плешку. Потым аддаў мне абцугі, малаток: гэтакім макарам, маўляў, гані працу далей. Тады вясной шпакі плён нашага старання ўславіць. І папаўзень лапкі не падрапае.

Навуку гэтую я перадаў твайму праўнуку, калі будаваў на лецішчы невялічкую лазню. Яўгенка дапамагаў мне штодня, увішна арудуючы малатком. Асабліва падабалася яму на даху: дошкі шырокія, белыя, ажно гудуць ад удару. Сагнуўся адзін цвік, другі, і дарагі мой унук лупіў па іх малатком, як некалі я пад клёнамі. Кончыкам сякеры я падкалупнуў цвік, падраўнаваў на абуху, прытрымаў абцужкамі, дакладна ўдарыў. І твае словы паўтарыў: вясной, маўляў, шпакі прыляцяць і працу нашу не абсвішчуць. Уславіць!

Пазней, калі лазенька была збудавана і мы з Яўгенам, лінуўшы на каменку вады, раскашавалі ў водары распаранага бярозавага веніка, ён задаволена выпукнуў:



— А слаўную, дзядуля, мы з табой лазеньку збацалі! Шпакам на зайздрасць!

І гэтулькі радасці, урачыстасці і задавальнення было ў малога на твары, што нават не папракнуў яго за жаргоннае слоўца «збацалі».

Увосень, калі пачаліся заняткі ў школе, у традыцыйным сачыненні «Як я правёў лета» Яўгенка цікава, з усімі падрабязнасцямі, напісаў пра тое, як дапамагаў дзеду будаваць лазню. Ён потым паказаў мне сшытак з тым сачыненнем. Не адзнака — заслужаная пяцёрка — расчуліла мяне, а разуменне таго, што радасць дбайнай працы пакінула след у душы малога і, спадзяюся, застанеца ў сэрцы назаўжды і прыдасца і майму праўнуку.

Вопыт бацькоў і дзядоў, што ўваходзіць у лёс новых пакаленняў, і ёсць, мабыць, тое асноўнае, дзеля чаго прыходзіць у гэты свет чалавек. Тут і ёсць тая існасць, якой падпарадкоўваецца жыццё. Але дзіўная рэч: у ім, гэтым вопыце людскім, яно, жыццё, як даводзілася шмат разоў пераконвацца, не вельмі і зацікаўлена і разумна пакідае кожнаму з нас прастору на ўласныя памылкі і адкрыцці.

З горыччу і сумам разважаў пра гэта на могілках за чыгуначным віядукам пад шатамі старых клёнаў, калі змятаў пыл са сціплага помніка нашай бабулі і дзядзьку Васілю, увянчанага пяцікутнай зоркай, — ён толькі адзін гэтым адметны сярод розных іншых помнікаў наўкола цаглянай каплічкі. Апошняя воля нашай дарагой бабулі: «На помнічку зорку пастаўце, пад ёю хачу спачываць». Яна святая верыла ў Бога. Але чаму быў гэтакім — спачываць пад пяцікутнай зоркай! — яе апошні заповіт, мне і сёння цяжка патлумачыць. Пад той зоркай — маці і сыну адзін помнічак за простаю жалезнай агароджай — ляжыць і дзядзька Васіль, які быў непакісным атэістам. Мажліва, тое мне толькі здавалася, аніхто не ведае і не дазнаецца, да каго ён звяртаўся перад апошнім сваім уздыхам на гэтай зямлі. Затое я сёння добра ведаю: у маёй даўняй, дурной па маладосці, спрэчцы з ім праўда была на ягоным баку — ён намнога раней, ніж я, спасціг тую праўду, да якой дайшлі цяпер не толькі людзі майго пакалення.

Тое, што ўбачыў на Кургане Памяці ля Суйскага возера, што давалося перажыць у час блуканняў па полацкіх вулках і плошчах і ўначы, і ўранку, і ўдзень, не давала мне спакою і ў дарозе, і калі вярнуўся дамоў у Мінск. Ад Дзвіны да Свіслачы шлях няблізкі, стамляе, і таму, каб адпачыць, я выправіўся на звыклую і абавязковую перад сном праходку.

Густа, як і ўдзень, імчалі машыны па начным праспекце Скарыны. Я спыніўся пад навісцю кляновых галін, каля невысокай і доўгай, аздобленай карычневымі гранітамі, трыбуны, з якой некалі ў святочныя дні ляцелі палымяныя заклікі, поўныя шчырага пафасу і гэткай жа шчырай веры ў чалавека, імя якога атаясамлівалася з высокімі паняццямі праўды, дабрыні і справядлівасці. Велічны помнік ягоны на пастаменце



з чырвонага каменю быў якраз на тым месцы, дзе зараз пачынаюцца доўгія і шырокія прыступкі Палаца Рэспублікі. Вакол пастамента з ранняй вясны да позняй восені буяў аграмадны кветнік, падзелены, бы промнямі пяцікутнай зоркі, строгімі пуцявінкамі, затрамбаванымі чырвоным каменным крышавам, і над імі, і над усёй плошчай панавала велічнасць бронзавай выявы, якая ўначы, у шырокіх промнях электрычнага святла, здавалася, узнеслася над зямлёю.

Па адной з гэтых пуцявінак улетку сорок дзявятага тупалі да помніка і мае ногі, праўда, не зусім цвёрдыя, калі не сказаць больш...

Крыху пукатыя, чорныя і блішчатыя вочы намесніка старшыні прыёмнай камісіі партыйнай школы глядзелі на мяне раўнадушна і абыякава, але бляск іх быў халодны і колкі. Не ад гэтага бляску, а няўтульна і зябка зрабілася ад жажлівай сутнасці таго, што я пачуў і ў што не хацеў верыць. Не дапушчаны да ўступных экзаменаў? Чаму? У чым прычына?

— Няшчырасць перад партыяй. Вы нічога не казалі, што ваш бацька быў у палоне, потым асуджаны, пісалі яму і атрымлівалі лісты...

Я адчуваў, як паўзуць у мяне па спіне вялікія халодныя мурашы. Лісты да бацькі — крымінал? Дык я ж і правадыру пісаў! Я Сталіну таксама лісты пасылаў!

І ўсё той жа ледзяны голас:

— Мы гэта ведаем. У сваёй аўтабіяграфіі вы павінны былі, як на споведзі, аб усім напісаць. А вы вельмі істотныя факты біяграфіі паспрабавалі ад партыі ўтаіць. Няшчырасць перад партыяй недаравальная! Пытанне аб вашай вучобе ў партшколе, мы лічым, закрыта. Вяртайцеся дамоў. І працуйце...

Цяжка пісаць пра тое, што было тады ў душы.

На Прывакзальнай плошчы, у прыгожа размаляваным дашчаніку, я прагна, як ваду ў спёку, калі горла сушыць смага, адным дыхам апаражніў шклянку гарэлкі, потым, прыпаліўшы папяросу, папрасіў наліць яшчэ. Чарнявая прадаўшчыца з шырокай, як карона, куклай валасоў марудзіла, глядзела падазрона, і я, сцяміўшы, з чаго яна гэтак занепакоілася, грэбліва кінуў на талерку вагаў грошы. Гэтак жа прагна кульнуў другую шклянку і патрабаваў наліваць яшчэ.

— Закусіць трэба, — параіла прадаўшчыца і дадала голасам заклапочаным і шчырым: — Гарачыня. Калі без закусі, дык блага. Ву-унь, ля акенца, столік — туды зараз кілбаскі і гурочкі пастаўлю. Толькі таго, хто за фікусам сядзіць, асцерагайцеся. Ён пяты дзень тут аціраецца. Пільнуе, каб да каго на халяўку прыляпіцца...

Параду чарнявай прадаўшчыцы я адкінуў і падсеў да чалавека, якога яна раіла асцерагацца, — ён быў падобны на Лоўкіна, майго партызанскага сябра. Мы ўзялі з ім чарку ў дашчаніку, потым наша таварыская бяседа да глыбокай ночы працягвалася на беразе Свіслачы



ў зацішным і дзівосным куточку, дзе мы распалілі маленькае цяпельца, і ён жаліўся на сваё працоўнае і хатняе бязладдзе, і спачувальна паставіўся да мае бяды. Мне не сорамна было аб усім шчыра гаварыць, а ён падбздэргаў мяне, і мы спявалі нават партызанскую песню, і нам было добра. Але мой нечаканы знаёмы аказаўся слабейшы за мяне, змогся і, папрасіўшы майго дазволу адпачыць, спакойна заснуў на шырокай лапіне мурожнай травы каля камля старой лазіны.

Я рушыў на вакзал, калі на небе былі зоры, а супрацьлеглы бераг Свіслачы патанаў у белаватым туманку. Перайшоўшы трамвайную лінію, я памылкова павярнуў не ў той бок, куды трэба было, і, замест Прывакзальнай, апынуўся на Цэнтральнай плошчы, дзе выносілася ў начное неба велічная бронзавая выява правадыра.

Нейкая магічная сіла цягнула мяне да высокага пастамента, і я ішоў і з кожным крокам адчуваў, што набліжаюся да месца, дзе можна быць гэткім жа шчырым, якім я быў толькі што на беразе Свіслачы. Туману ад ракі нагнала і сюды, на плошчу, але ён не слаўся па зямлі, а клаўся палосамі ўвысі, і яны, гэтыя палосы, не віселі на адным месцы, а марудна намотваліся на белыя промні электрычнага святла, што гналі з зямлі, з куткоў кветніка, магутныя і нябачныя ў зяленіве пражэктары, скруткі туману паўзлі і паўзлі па тоўстых промнях, звіваліся вакол бронзавай постаці, і абрысы знаёмага твару набывалі рысы чалавека жывога, з добрай усмешкаю ў вачах. Мне падалося, што гэта не выява з металу, а жывы Сталін, і ён лагодна паглядае на мяне, што вусны яго зварухнуліся, і папрок даверлівы, памяркоўны, які ціха зляцеў з іх, я добра пачуў: «А чаго ж ты не сказаў мне пра сваю бяду? Трэба было напісаць!..»

Немы крык асеў у маіх грудзях. Як гэта не напісаў? Пасылаў лісты! А яны не даходзілі! Але чаму не даходзілі? Чаму?..

Белыя стужкі туману пагойдваліся, і мне падалося, што адтуль плывуць яшчэ нейкія словы, і, каб лепей пачуць і зразумець іх, я памкнуўся бліжэй да пастамента. Ногі забыталіся ў густым ціўі, і я пахіснуўся і паляцеў потырч, бухнуўся тварам у густы дыванок гнуткай мацыёлы, халоднай і пахкай; пад гнуткім пластом мяккага ціўя былі тоўстыя палівальныя краны, шырокія, як не на ўвесь лоб, і ўдар аб іх быў балючы, ажно слёзы пацяклі па шчоках.

Кветкі крышыліся пад далонямі і коленкамі, але я ўзняўся, задзёр галаву. Пасмы туману сплылі, промні электрычнага святла былі бела-белыя, і на мяне з начной высі глядзеў цяпер нежывы, строгі і нерухомы бронзавы твар, і я ярасна даводзіў яму сваю праўду..

Як жа ўчэпіста трымае наша памяць старонкі ўласнага лёсу! Я перайшоў на другі бок праспекта і крочыў па плошчы, нібыта пераскочыў праз палову стагоддзя. Над будынкам Музея Вялікай Айчыннай вайны знаёма рдзелі вялікія літары слоў, што вядомы не толькі



ва ўсіх кутках Беларусі, але і далёка за яе межамі: «Подзвігу народа жыць у вяках». Зусім нядаўна на суседнім будынку, дзе месціцца Палац прафсаюзаў, высвечваючы калоны, увянчаныя мастацкай ляпнінаю, зіхацела ў начны час аграмадная назва аднаго са сталічных казіно, глушачы каляровым мігценнем электрычных жмутоў сціплае святло над музейным будынкам. Дзякуй богу, у бацькоў горада хапіла розуму памяняць шылду начнога клуба, адсунуць на належнае месца рэкламу казіно, якое, відаць, мае права на сваё існаванне, але без якога не толькі я асабіста, але і шмат хто жыве, не дужа бядуючы.

Мажліва, памыляюся, але мне здаецца, што барыш ад продажу бронзавых пласцін і дзюралевых пліт, на якіх былі выбіты імёны легендарных партызанскіх важакоў, герояў, што склалі свае галовы за волю і незалежнасць роднага краю, праматалі вандалы, памянjalі на падманную часовую ўцеху, калі не ў полацкім, дык у гэтым сталічным казіно. Але не памыляюся ў іншым: сквалыжныя хціўцы, двухногія пацукі нічога не ствараюць, яны толькі нішчаць, ператвараюць у смярдзючае месіва ўсё, да чаго дакранаюцца іхнія драпежныя іклы і кіпцюры.

Я разважаў пра гэта, і ў прыцемнай прасторы, у святле неонавых літар над дахам Музея Вялікай Айчыннай вайны, што сімвалізуюць веліч працы людской, веліч народнага подзвігу, што стаўся адной з нашых святыняў на вякі, яшчэ больш, чым калі-небудзь раней, акрэслівалася сутнасць не новага ў сваёй сакраментальнасці пытання, якое паўставала і будзе паўставаць перад кожным новым пакаленнем: «А што пасля нас?..»

І адказ прыходзіў сам па сабе, высвечваючы дакладныя і простыя грані няўмольнай сутнасці жыцця: «Застаецца тое, што ты пакінеш...» Ты, дарагі мой, пакінуў пасля сябе трох сыноў і дачку, пакінуў дом, што зладзіў сваімі рукамі, пакінуў дрэвы, якія шмат каго радавалі вясною разлівам белай квецені, а ўвосень сакаўнымі дулямі і яблыкамі. Усё сваё жыццё ты вучыў нас, сваіх дзяцей, што чалавек — дзіця свайго часу. А час — гэта я, гэта ты, гэта мы, гэта тое, на што мы здольныя, гэта тыя святыні, на якія мы молімся. Пад тваім бацькоўскім наглядам мы спасцігалі ісціну, што засвой ты ад дзядоў сваіх і прадзедаў: не час мінае, а мінаем мы. Але і мы ўплываем на свой час сваім розумам, сваёй працаю, сваімі памкненнямі, сваёй вераю, мужнасцю і дабрынёю, усім тым, што ствараем наўкола. І ўсё тое, што створана працаю, трэба не толькі шанаваць, але і абараняць ад расцяробу, ад гвалту і знішчэння. І дамагчыся гэтага чалавек можа толькі сілаю свайго розуму і веры ў тое, што шлях абраны правільна і шлях наш вядзе не ў прорву, а да святла.

І гэта такая ж праўда святая, як і тое, што я пачуў аднойчы ад цябе, калі выскачыў ранкам з хаты і ўбачыў на клумбе каля тэрасы



чырвоныя ружы і дзівіўся на поўны голас: не было ж іх учора ўвечары, маўляў, не было. І ты сказаў тады, што ўначы ружы набіраюцца моцы, а зацвітаюць ранкам. З гэтых тваіх слоў — я пісаў ужо табе пра тое — склаўся загалолак першага майго літаратурнага твора.

Тады, у маленстве, я не разумеў, колькі мудрасці было ў той прастай тваёй выснове. Цяпер ведаю дакладна: калі чалавек не моліцца памяці бацькоў і дзядоў, калі не ахоўвае святыні свайго народа, дык на ягонай дарозе ружы не зацвітуць аніколі. А яны павінны цвісці штогод, радуючы наша вока і вочы новых пакаленняў, што пойдучь па бацькоўскіх слядах.

Я іду па тваіх слядах. На беразе Дзвіны, у вусці Палаты, трапіў мне на вочы пляскаты чырванаваты каменьчык, падобны на бутончык ружы. Мыючы яго роўныя грані цёплай дзвінскай вадой, я вырашыў, што будзе ён ляжаць на востраве Пуцяцін, на краёчку тваёй магілы. Няма большай святыні ніж помнікі, што стаяць на магілках продкаў. Менавіта там, на кладках, калі стаіць чалавек ля святой лапіны зямлі ў маўклівым роздуме і скрусе, мацуецца ў ім, чалавеку, вера, што з'яўляецца ён пад небам не апустошваць свет, які быў пры ім, а прыгажосць яго, свету гэтага, прымножыць, каб нязводная на зямлі была толькі радасць.

Вось з якімі думкамі збіраюся я ў дарогу, дарагі мой татка, на востраў Пуцяцін, што безліч разоў прыходзіў у мае нярадасныя і заўжды трывожныя сны. Якая яна, зямелька, што прыняла ў свае абдоймы тваю спакутаваную і знявечаную душу? Якая?..

НАДЗЕЯ САЛОДКАЯ

«Не пакідаю вас...»

*Полацку і Ефрасінні Полацкай
прысвячаецца*

1. Полацку

Полацку верай, слязою і славай,
Полацку лёсам плачу.
Я над тваімі сівымі вякамі
Птахай-вястунняй лячу.
Ведай, мой горад, я не забуду
Досвіткаў ціхіх тваіх.
Ведай, мой горад, усё, што ні будзе,
Будзе з табой на дваіх.
Званы твае на званіцах высокіх
Так мілагучна гучаць!
Як жа ты здолеў сягоння з далёкім
Крыжам адным павянчаць?!
Крыж Ефрасінні... А вочы — да сіні! —
Краю майго абярог
На скрыжаваннях прасторы й часінаў,
Полацкіх вечных дарог.



Летаў сваіх я яшчэ не знасіла,
Імем тваім даражу.
Ўсё, што сабе я у Бога прасіла,
І для цябе я прашу.

2. Радасць-раніца

Рана-раненька ўстаўшы з сонейкам,
Сон агністай расой вымыю.
Кветкі-красачкі звоняць тоненька,
Наліваюцца красой-сілаю.
Тут на ўсе лады птахі ціўкаюць,
Надыходзячы дзень славячы.
Сонца сыплецца залацінкамі,
У далонях цяплом таючы.
Пчолка кожная мне пье-гудзе,
Лісцік кожны ўюнком сцелецца,
Павуцінку-ніць павучок прадзе,
Дзень харошы ўстае-спеліцца.

3. Прадслава

Зямлі Полацкай слава коціцца,
І на княжы двор сваты просяцца.
Адчыняць пара брамы-весніцы —
Тут княжна-красна ўжо нявесціцца.
Змалку звалі яе Прадславаю...
Ў кніжнай мудрасці абазнаная...
Бацька цешыўся, маці песціла,
Ды сама княжна, ой, нявесела.
«Што мне золата, срэбра ды шаўкі...
Не хачу ў жанкі, як ва ўсе вякі...
Не сагрэць душы мне абновамі,
Як нявестай быць — дык Хрыстоваю!»
Маці слёзы лье, бацька жаль стаіў —
Не для гэтага ён красу расціў...
Векапомнаю той часінаю
Наракаецца Ефрасінняю!
Не пакідаю вас. Не пакідаю вас!



4. Лёс

Вечер пяшчоціць шаўковыя травы,
Лета зазыўна пяе...
Не пустачасе вясёлых забаваў —
Кнігі чакаюць яе.
З волі Ёсявышняга лёс выбірае:
Верыць, моліцца, вучыць!
У галубніцы сафійскай сцірае
Свечка сутонне начы.

5. Служка Божая

Стала служкай-чарніцай Божай —
Слова кніжнае рупна множыць,
Навучала чытанню дзетак,
Засяваючы тым палетак.
Строі княжыя не знасіла,
Божай ласкі для ўсіх прасіла:
Воі каб жывата не клалі,
Вечным сном на палях не спалі.
Старана каб мацнела верай,
І любові — паўнюткай мерай!
Целы лекамі лекавала,
Душы праўдаю ратавала.
Да любога ішла парога:
І мужоў дакарала строга,
І з мурзатай дзятвой гуляла —
Як ласкавае сонца ззяла.
Спагадала жанкам балесна:
У хаціну малую несла
І любоў, і кавалак хлеба —
Ўсім для ўсіх была пры патрэбе.
Над папераю рукі млелі,
Спачывала не на пасцелі —
У маленькай і цеснай келлі
Малітоўнае слова спела.
Абвівалі вярыгі цела.
Спаса храм будавала белы —
Слову Божаму каб адбыцца,
За радзіну прасіць-маліцца.
Не пакідаю вас. Не пакідаю вас!



6. У Святую зямлю

За снягамі высокімі,
За палямі шырокімі —
Горад Госпада нашага,
Святы Іерусалім.
Вера там пачынаецца,
Святасць там адбываецца.
Ручаінкі і рэчанькі,
Як вякі, хуткацечныя,
Стужкі плешчуць празрыстыя
Да ракі Іардан.
Цела ў ім амываецца,
Хрост святы ў ім прымаецца.
Шлях далёкі адолеўшы,
Палачанка-ігумення
Сэрцам, верай прасветленым,
Да Крыжа Жыватворнага
І Гасподняй Труны
Дакранулася,
Прыхінулася,
І укленьчыла,
І малілася
Тры дні й тры начы —
За сябе і за нас.
Не пакідаю вас. Не пакідаю вас!

7. Малітва Ефрасінні

Божа Велічны, Госпад Праведны,
Валадар усяго існага!
Прасвятлі зямлю Сваёй блізкасцю,
На якой жылі нашы прадзеда.
Птушанят малых навучы лятаць,
На вятрах любых крылляў не ламаць,
Род і родзічаў вечна шанаваць,
Сябра й ворага вызначаць.
Божа Велічны, Госпад Праведны,
Валадар усяго існага!
Краю дай майму неба чыстага,
Сонца добрага, вады ўмерачку.
Загартуй мячы нашым воінам,



А чужынца ў дом раці не пусці.
Словам-сілаю варажнечу сціш,
Словам-ласкаю ахрысці.
Божа Велічны, Госпад Праведны,
Валадар усяго існага!
Дай нам розуму: непамыснага
анічоганькі не ўчыняць.
Неразумнаму ўлады не давай,
Князя мудрага княжыць прызначай.
Будзь спагадлівы і ласкавы будзь,
Не карай свой люд — навучай.
Атулі, даруй, захавай!

8. Маці-заступніца

Полацк спрадвечны наш, краю радзінны,
Ты Ефрасінняй намолены.
Ў свяце вялікі і чорнай гадзінай,
Лютай бядою не здолены.
Ты і да сёння, праз столькі падзеяў
Моцны душою пачэснаю —
Божая Ўгодніца стала надзеяй
І Апякункай нябеснаю.
Тут нам Прадслава, як сонца, свяціла,
Тут Ефрасіння нятленна ляжыць —
Тая, што веру ў святое расціла,
Сілу знайшоўшы ў Гасподнім Крыжы.
Маці-заступніца, аберажы!
Не пакідаю вас. Не пакідаю вас!

9. Полацкія крыніцы

Полацкам ніяк не надзівіцца,
Святасцю яго не наталіцца:
Тут такія гойныя крыніцы —
Ці не Сам Гасподзь у іх глядзіцца...



10. Святло Ефрасінні

Многа вякоў па жыцці праяцела,
Многія лёсы ў нябытнасць сышлі,
Толькі святло Ефрасінні мацнела
Свечкай-агменем на нашай зямлі.
Свеціць і грэе з высокага неба
Незавядальны палаючы квет,
Стаўшы надзённым разломленым хлебам,
Спраўдзіўшы веры святы завет.

11. Ёсць зямля

Ёсць святыя, што абралі лёсам
Крыж і радасць службы дзеля ўсіх —
За правіны нашы, кроў і слёзы
Літасці ў Вялікага прасіць.
Над Дзвіной, на строме, на пагорках
Полацкая песціцца зямля,
А над ёю прамяністай зоркай
Ефрасінні светлае імя.
Ёсць зямля, якая нарадзіла,
Сілай і красою надзяліла,
Старана, што верыла й судзіла,
Ёсць зямля, якая прыме нас...
Не пакідаю вас!

12. Я падыходжу да цэркаўкі белай...

Боская свечка гарыць, не згарае —
Спас-Ефрасіннеўскі храм,
Светац майго Беларускага краю,
Небам спавешчаны нам.
Я падыходжу да цэркаўкі белай,
Крыж дабрадайны кладу —
Тут я пра ўсё, чым душа набалела,
Госпаду распавяду.
Шчыра прад Ім я ў царкве павінюся
Слёзнай малітвай сваёй
І да Крыжа Ефрасінні схілюся
Ў просьбах і дзячаннях ёй.



Крыж напастольны — душа Ефрасінні,
Лазара Богшы — вянец,
З ім малітоўна шчадротаў прасілі
Продкі ў адвечнай віне.
Цуд Іаана адбыўся, і ў веры
Тут прыпыняецца час.
Я адчыняю ўваходныя дзверы —
Аберажы мяне, Спас!

13. Любаві вам!

Сонца лашчыць удзень зямлю,
Месяц цемру начы крадзе.
Святасць слоў «я люблю, люблю...»
Нас да нас прывядзе.
Полацку многая лета,
Многая лета ўсім вам!
Любаві вам!
Кожны з нас на сваіх руках
Крыж і зорку сваю нясе
Вось па гэтых зямных шляхах,
Вось па гэтай зямной красе!
Полацку многая лета,
Многая лета ўсім вам!
Светласці вам!
Годнасці вам!
Мудрасці вам!
Любаві вам!

ЯНКА СІПАКОЎ

Кантрабанда

(Беларуская балада. XVI стагоддзе)

Стаміліся белыя коні і цёмнымі сталі ад поту,
Стаміліся бомы звінец пад дугою —
Матляліся ўжо неахвотна,
Ахрыпла іх песня — яна наглыталася пылу
І ўжо задыхалася ўся,
Калі варта рыплівую брычку спыніла.
Дзе кожнае кола візгліва жаданага дзёгцю
прасіла...

— Гэй, што ты вязеш праз граніцу? —
Чужая злавалася мова,
Пыталася варта суро́ва,
Шукала упарта ахова,
Шукала яна кантрабанду
У брычцы, як позняя восень, парожняй,—
Не верыла,
Што праз граніцу парожнімі ездзіць можна.
— Дык што ты вязеш?
— Вы ж бачыце самі — нічога.
— А можа, схаваў што?



— Навошта? Пабойцеся Бога —
Вы бачыце ўсё, што са мною...
— Ясна адно, — галадранцы!
Ездзяць тут розныя швэнды,—

ахова ўжо стала злавацца. —

А можа, ты кнігі вязеш? Бо з Прагі тут нейкі

Скарына

Кнігі злаўчыўся вазіць на радзіму,
Якую чамусьці пакінуў.

— Кнігі?

Ад іх толькі зло...

Бэсцяць кнігі наш люд паспаліты...

— І ты супраць кніг, падарожны?!

Які малайчына, глядзі ты!

А ведаеш, думаю я, што прыйдзе часіна такая:

Нам скажуць Скарыну таго затрымаць,

І мы, будзь ты пэвен, яго затрымаем!

І кнігі тады мы яго

Папалім усюды ў краіне...

— Чакайце, а кнігі ж святыя, пра Бога...

Дык як жа паліць іх?..

— Павінен

Сказаць я табе, чалавеча,

Што ты — кацянятка сляпое:

Можна паліць і святое, калі нам загад ёсць на тое.

Ты знаеш, і Бога самога

Мы можам паслаць на спаленне,

Калі непрыдатным ён стане

Для нашага раптам малення...

Я веру, Скарыну таксама,

Касцёр наш падсобіць на неба —

Асудзяць яго на спаленне нашчадкі...

— Так яму, nesлуху, й трэба!

— Ну, едзь, падарожны...

Чакай, а хто там сядзіць у фурманцы?

— Гэта ж фурман мой.

— Бач, з форсам катаюцца нават такія,

як ты,— галадранцы!

Ну, едзь — не мазоль нам вачэй...

Весялей зацілімкалі бомы,

Яны адпачылі крыху —

Дзе падзелася пыльная стома!



Спяшаўся дадому Скарына (а гэта быў ён —
вы пазналі?).

Коней сцябалі абое —

І «пан», і «фурман» коней гналі.

Глядзеў на «фурмана» з усмешкай Скарына —

Усё-ткі правёз кантрабанду ён з Богам!

Бо гэты «фурман» — быў найлепшы друкар,

Украдзены ў караля самога.

Ехаў Скарына Францыск друкаваць свае кнігі дома.

Цілімкалі

Весела

Бомы...

ІВАН СТАДОЛЬНІК

Полацку

Дзень добры, мой дружа,
Ты вечна са мною
І поглядам зоркім
Пранізваеш даль,
Расправіўшы плечы,
Устаў над Дзвіною
Легендаў і казак сівых
Уладар.

Гляджу на цябе я —
І проста не веру,
Што многа стагоддзяў
Прайшло над табой.
Як дзеці, ляпечуць
Лісточкамі скверы,
І радасна лашчыцца
Дзвінскі прыбой.

Мне новыя паркі
Працягваюць рукі
З букетамі кветак
Духмяных, як мёд.



Зусім не знаёмы
Мне бомбавы грукат,
Што зведаў наш Полацк,
Герой-патрыёт.

Праводзіш ты будні
Ў рабочай спячоўцы,
Узводзіш за гмахамі гмах.
Задорная песня
Пра нафтазаводцаў
Адсюль пачынала свой шлях.

Сягоння ўрачысты,
Не ведаеш суму,
Мой горад, навек дарагі,
Стаіш малайцом
У зялёным касцюме
І ружамі ўсюды алеюць сады.

ВІКТАР ШНІП

Балада Усяслава Чарадзея
(каля 1029—14.04.1101)

У Полацкім княстве спакой не жыве —
Суседзі імкнуцца твой трон захапіць,
І злая іх кроў на высокай траве
Зімой ледзянее, а летам кіпіць.

У Полацку слаўным Сафійскі сабор,
Як веліч твая і Айчыны тваёй,
Расце, уздымаецца ў неба да зор,
Сабою яднаючы неба з зямлёй,

Яднаючы ўсіх, каму любя тут жыць,
Душой мацавацца ад родных палёў,
Ад цішы курганняў, дзе вечнасць ляжыць
І кветкамі ўсходзіць, якія як кроў,

І ў травах знікае, нібыта ў вадзе,
Якая ў рацэ, што праз Полацк цячэ.
І ты да сабора спакойна ідзеш,
Як да Беларусі, і крыж нам няшеш,
Хоць да Беларусі далёка яшчэ...



Балада Ефрасінні Полацкай (каля 1101—23 ці 25.05.1167)

Ад Полацка да Іерусаліма,
Нібы святы агонь, твая дарога.
У сэрцы і за спінаю — Радзіма
І прад табою Бог і ўсё ад Бога...

І не шкадуеш ты, што ў цеснай келлі
Жывеш, не просячы сабе нічога,
Ты думаеш пра родны край і Бога
Каля вакна, дзе галубы паселі

І слухаюць малітвы і ўзлятаюць
Над Беларуссю, да якой шукаюць
Усе дарог, каму ёсць не за морам,
А тут — зямное шчасце, без якога
Не стаць тутэйшым і не стаць святою...

Нібы малітва, праз жыццё дарога
Твая не зарасце палын-травой,
А стане вечным Крыжам Ефрасінні,
Які шукаць, губляць, ізноў знаходзіць
Нам на зямлі, якую не пакіне
Ніколі Бог, бо ён жыве ў народзе,
Як ты жывеш у нашае Айчыне...

Хрыстова нявеста

Ефрасінні Полацкай

Сярод зімаў і вёснаў
у келлі Сафійскага сабора
ў змроку ля свечкі дрыготкай
Хрыстова нявеста сядзіць
і дзень пачынаецца ў Полацку
і ноч адыходзіць з ікон
і бачыць Хрыстова нявеста
свой крыж і сябе на крыжы
і лётаюць над ёй анёлы



і трапеча агеньчык свечкі
ад узмахаў анёльскіх скрыдлаў
і сумна Хрыстовай нявесце
як кветцы сярод траваў зжаўцелых
і дыхае вецер як д'ябал
і сыплецца лісце як попел
і піша Хрыстова нявеста
Полацкі летапіс

Сонца Францыска Скарыны (1490—1551)

з белых бялюткіх снягоў
як з пены тутэйшага мора
сонца ўзышло над Полацкам
і раптам чарнець пачало
як вугаль
як чорная кропка
у канцы сказа
як у канцы свету
свету дзе цябе не было
і ты нарадзіўся
і сонца зноў засвяцілася
як шлях у Заўтра
і стала светла
і ў Полацку
і ў Вялікім Княстве
і маліліся людзі
і звінелі званы
паўтараючы тваё імя
Францыск Францыск Францыск
і ляцелі анёлы
і ляцелі пчолы
а ты глядзеў у неба
і бачыў роднае неба
у якім жыве Бог
які стварыў зямлю
і ўсё жывое на зямлі
па якой ты ідзеш з Полацка
несучы ў сэрцы сонца



якое было і будзе
і ў Вільні і ў Празе
і буквы складуцца ў словы
і словы складуцца ў сказы
і будзе першая кніга
якую ты надрукуеш
і ты ідзеш па Еўропе
малады і прыгожы
як вой які абараняе
зямлю дзе магілы продкаў
дзе яму вераць дзе яго любяць
дзе яго заўсёды чакаюць
і ў кожным следзе тваім
застаецца святло жывое
якое не зарасце травой
і не засыплецца пылам
і ў цябе наперадзе Беларусь
пра якую ты не марыш
але якая абавязкова будзе
як свята пасля будняў
як дзень пасля ночы
як вясна пасля зімы
і сонца будзе тваё
і сёння і заўтра і заўсёды
як родная зямля пад нагамі
тых хто ідзе з дому
і тых хто вяртаецца
ведаючы тваё імя
як песню як малітву
як сонца

Полацкая балада

Нам вяртацца ў святло старажытнай зямлі,
Каб пра нас не казалі, што мы аджылі,
Адспявалі, адплакалі долю сваю
І згубілі, як вечнасць, як волю, зямлю,
На якой нашы вежы, як свечкі, стаяць,
На якую з нябёсаў анёлы глядзяць
І ўсе бачаць куды і адкуль мы ідзём



І хто з хлебам і соллю, хто з чорным агнём...
Праз туман, што як дым, плыве над Палатой
Час ляціць, быццам смерць за варожай стралой,
Праз цябе, праз мяне і праз тых гады,
Пра якія не знаём ні я і ні ты,
Бо вяртаемся мы, як вяртаецца дзень,
І прад намі святло, а за намі наш цень,
Нібы крыж, нібы крык, што жылі і живём,
І вяртаемся мы да сябе, у свой Дом,
Ад якога нікуды з табой не ўцяклі...

Мы, як вежы, стаім на бацькоўскай зямлі...

ТАМ, ДЗЕ ВЕЖЫ САФІІ



У далёкім 1925 годзе прыехаў у Полацк Алесь Дудар, каб стварыць тут філію літаратурнага аб'яднання «Маладняк». Гэта, як вядома, быў час сапраўднага беларускага рэнесансу, адраджэння нацыянальнай свядомасці. Было вырашана стварыць літаратурныя суполкі ў шэрагу гарадоў Беларусі, каб пісьменнікі неслі роднае слова ў народ.

Працэс беларусізацыі на Віцебшчыне і Магілёўшчыне па розных прычынах пачаўся пазней, чым у іншых рэгіёнах Беларусі, таму Дудар спачатку адчуваў пэўныя цяжкасці. Ён нават жаліўся ў цэнтр: «...гэтыя паўгода, што я працую тут, у канец расхісталі маё здароўе. Частыя галадоўкі, вечныя лаянкі ў рэдакцыі на грунце беларусізацыі...» Збіраўся ў водпуск і выказваў жаданне працаваць пасля адпачынку дзе заўгодна, толькі не ў Полацку: «...я ні за што не вярнуся... Я магу працаваць. Хачу працаваць і буду працаваць. Толькі не ў Полацку. Полацк мяне згнаў і фізічна, і, можа, маральна».

На змену яму ў газету «Полоцкий пахарь» (у 1926 годзе яна стала «Чырвонай Полаччынай») у якасці адказнага сакратара прыехаў Алесь Звонак, які адыграў значную ролю ў станаўленні літаратурнай суполкі ў горадзе на Дзвіне. Абавязкі ж часовага (так сказана ў дакументах) старшыні Полацкай філіі са жніўня 1925 года выконваў Валерый Сянкевіч, а Сымон Хурсік з кастрычніка таго года стаў сакратаром Бюро Полацкай філіі. З восенні 1925 года яна ўжо працавала плённа.

Пра першыя крокі яе можна даведацца з газеты «Полоцкий пахарь», (1925. 21 лістап.), у якой змешчаны артыкул С. Хурсіка «Полацкая філія»: «На першым арганізацыйным пасяджэнні,— пісаў аўтар,— прысутнічала 7 асоб, якія і ўвайшлі ў склад філіі. З цягам часу філія пачала ўзрастаць, як колькасна, так і ў якасных адносінах. Увесь час філія была ў арганізацыйным стане, але, разам з тым, у ёй вялася і напружаная, энергічная «маладнякоўская» праца. К сённяшняму дню ўжо маем 18 запрацакаліраваных сходаў філіі, на якіх рабіліся навуковыя даклады па паэтыцы літаратуры і іншых галінах мастацтва. Разглядаліся капітальныя творы найбольш выдатных паэтаў і пісьменнікаў як старэйшага пакалення, так і «маладнякоўцаў», таксама разглядалася творчасць і сяброў філіі. Асабліва філія развярнула сваю працу з верасня 1925 года. Была ўзята арыентацыя на моладзь. У гарадскім аб'яднанні Полацкай філіі маецца ўжо 18 асоб...»

Плённа працавала філія і ў наступным годзе. У склад яе ўвайшлі Сцяпан Сямашка, Максім Грашчанка, Пятрусь Броўка, Ян Скрыган, Тарас Хадкевіч, Анатоль Астрэйка, Андрэй Александровіч. На пасяджэннях праводзілася, як адзначаў у адным з артыкулаў Александровіч, упартая, цярылівая, калектыўная



работа над кнігай. Вывучалі літаратуру, знаёміліся з літаратурнымі напрамкамі і іх прадстаўнікамі. Важная ўвага надавалася тэхніцы вершаскладання і «адказнасці за кожнае слова вершу». «Маладнякоўцам,— пісаў Александровіч,— можа быць толькі той, хто займаецца творчай працай, хто імкнецца больш абагаціць свой светапогляд, хто цікавіцца, любіць і вывучае літаратуру, хто займаецца яе даследаваннем».

У лістападзе 1926 года выйшаў першы альманах — «Наддзвінне». Гэтая назва назаўсёды замацавалася і за самім аб'яднаннем, хоць у 1927-м і 1928-м гадах былі выдадзены альманахі з іншымі назвамі: «Росквіт» і «Зарніцы» адпаведна. У мясцовай газеце з рознай перыядычнасцю з'яўлялася літаратурная старонка «Наддзвінне».

На першых старонках альманаха змешчаны верш Янкі Купалы «Акоў паломаных жандар». Раней ён друкаваўся ў газеце «Савецкая Беларусь» і быў напісаны паэтам у адказ на выступленне ў друку некаторых вялікадзяржаўных шавіністаў з Полаччыны супраць беларускай мовы.

...Не па нутру, як смерць,
Што беларускае дзіцё
Бяжыць у сцюжную зіму
У школу пазнаваць жыццё.
Спужаўся, што хлапчук ў лапцёх,
Напоўдзеты вёскі сын,
У роднай мове ўчыцца змог?..
Язык твой царскі ён табе
Ня выража, спакойны будзь!
Цябе тваім жа ў кляцбе
Ён не забудзе памянуць.

У першым альманах «Наддзвінне» ўвайшлі ў асноўным паэтычныя творы, два аповяданні і замалеўка.

Андрэй Александровіч у вершы «Дзвіна» вітаў радзіму Ф. Скарыны:

Добры дзень,
зялёныя загоны-дываны,
прыйшоў паслухаць з вамі
гутарку Дзвіны.
Сакалінай пераліўкай
прывітала песняй даль,
плынь бурлівых, цёмна-сініх
векапомных хваль.
Залаціцца-весьляцца
звонка-струнная вясна.
Добры дзень вам, палачане,
добры дзень, Дзвіна.

Алесь Дудар, які ўжо працаваў літсакратаром «Маладняка» Цэнтральнага бюро, падтрымліваў сувязь з Полацкам і перадаў у альманах свой верш «Полацк».

Некалькі вершаў апублікаваў Алесь Звонак. Верш «Полаччыне» адлюстроўвае мінулае і сучаснае тамашняй зямлі:



...Хвалі празрыстыя. Жвір на адмелях.

Сонца ружовы ўсход і заход...

Хвалі калісьці крывёй чырванелі,

Край руйнаваўся з году у год.

Ворагі злосныя, хцівыя ворагі —

Царскай Расеі чыноўнічы люд.

Ўсё асмяялі, што родна і дорага,

З роднай зрабілі чужую зямлю...

Свае першыя вершы, напісаныя ў Полацку, змясціў і Пятрусь Броўка. Лірыка яго лёгкая, узвышаная, удумлівая. Лірычны настрой гучыць і ў вершы «Ня буду я стаяць на раздарожжы».

У альманаху ўбачылі свет першыя вершы Тараса Хадкевіча — 14-гадовага юнака з Дрысеншчыны, Сымона Хурсіка — настаўніка з Валынцаў. Два вершы змясціў будучы паэт і празаік Ян Скрыган, супрацоўнік акруговай газеты ў 1926—1927 гадах. Увайшлі ў зборнік і вершы пачынаючых паэтаў: 13-гадовага Міколы Сямашкі з вёскі Барылы і 15-гадовага Уладзіміра Яцкевіча з Ветрына.

Тарас Хадкевіч у 1927 годзе паступіў у Полацкі педтэхнікум і пасля яго заканчэння працаваў у «Чырвонай Полаччыне» да пераезду ў 1931 годзе ў Мінск і актыўна ўдзельнічаў у літаратурным жыцці Полаччыны.

«Чырвоная Полаччына» ад 1 студзеня 1927 года змясціла рэдакцыйны артыкул «Аб стане сучаснай беларускай літаратуры» за крыптонімам М. Г. Хутчэй за ўсё гэта Максім Грашчанка. Ён у канцы лета 1926 года пераехаў з Гомеля, дзе кіраваў філіяй, у Полацк. Выкладаў тут у педтэхнікуме, а з канца 1926 года стаў сябрам Полацкай філіі і адыгрываў важную ролю ў літаратурным жыцці. Аўтар аналізаваў становішча «Маладняка» пасля выхаду з аб'яднання групы паэтаў і празаікаў.

28 лістапада 1928 года Усебеларускі з'езд «Маладняка» абвясціў пра рэарганізацыю аб'яднання і аб'явіў сябе Першым з'ездам Беларускай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў, якая ўвайшла ва Усесаюзнае аб'яднанне пралетарскіх пісьменнікаў. «Маладняк» спыніў сваё існаванне.

Адбыліся змены і ў раёнах. У Полацку яшчэ некаторы час працавала філія Беларускай асацыяцыі: з 1929 года ўсе паведамленні аб дзейнасці літаратурнага аб'яднання падпісваюцца ўжо ад імя філіі БелАПП. Кіраўніком аб'яднання ў 1930—1932 гадах быў А. Астрэйка, які працаваў у газеце «Чырвоная Полаччына». У гэты час пасля службы ў Чырвонай Арміі працаваў у яе штаце Эдуард Самуйлёнак, будучы празаік і драматург. Яго першы верш «Партызан» змешчаны менавіта ў полацкай газеце. Выпуск літстаронак вельмі скарачаецца, а газета «Чырвоная Полаччына» стала выходзіць толькі два разы на тыдзень.

З пачатку 30-х гадоў мінулага стагоддзя, як вядома, палітыка беларусізацыі згортваецца, набірае моц цэнтралізаванае кіраванне літаратурным жыццём з Масквы. Абаронцаў інтарэсаў беларускай культуры сталі называць нацдэмамі і разглядаць як ворагаў сацыялізму. Пачаліся масавыя арышты. Лёс былых полацкіх маладнякоўцаў, якія не ўвайшлі ў Беларускую асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў, склаўся трагічна, амаль усе яны былі рэпрэсаваны: А. Александровіч, А. Звонак, Я. Скрыган, С. Хурсік, А. Дудар, П. Шукайла, Ф. Лябецкі, М. Анісаў і інш.



Але кароткі перыяд уздыму беларусізацыі зрабіў сваю справу: на полацкай зямлі абудзіліся творчыя сілы, а сам Полацк ператварыўся ў адзін з культурных цэнтраў Беларусі са сваімі трывалымі літаратурнымі традыцыямі, якія працягваюцца па сённяшні дзень.

У гады Вялікай Айчыннай вайны ў радах Чырвонай Арміі і ў партызанскіх атрадах, у рэдакцыях франтавых газет змагаліся з нямецка-фашысцкімі захопнікамі і члены літаб'яднання «Наддзвінне»: браты Сямашкі, П. Броўка, Т. Хадкевіч, С. Хурсік, А. Астрэйка, У. Яцкевіч, Т. Лясовіч, А. Савіцкі, У. Ліхачоў, Н. Ярмак...

Мікалай Сямашка трапіў на фронт у самае пекла. У 1941 годзе пры абароне горада Орша сярод мноства загінуўшых быў і ён.

Пятрусь Броўка добраахвотнікам папоўніў рады Чырвонай Арміі. Працаваў у франтавой газеце «За Савецкую Беларусь» на Бранскім і Заходнім франтах.

Тарас Хадкевіч быў камандзірам узвода на фронце.

Сымон Хурсік ваяваў на 1-м Беларускам фронце, быў двойчы кантужаны.

Анатоль Астрэйка ў час вайны працаваў адказным сакратаром газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну».

Уладзімір Яцкевіч, педагог, перад вайной быў дырэктарам Ульскай сярэдняй школы на Віцебшчыне, а ў кастрычніку 1941 года пасля курсаў палітсаставу аказаўся ў асобнай стралковай брыгадзе дзеючай арміі пад Сталінградам. Малодшы палітрук, камсорг 1030-га стралковага палка 260-й стралковай дывізіі 24-й арміі Уладзімір Яцкевіч загінуў 3 кастрычніка 1942 года ў баі за вышыню 154,2 у раёне ст. Котлубань, што паўночнай горада Сталінграда, дзе і пахаваны ў брацкай магіле.

Пасляваеннае адраджэнне літаратурнага жыцця на Полаччыне звязана з Алесем Савіцкім. Менавіта дзякуючы Алесю Ануфрыевічу адраджалася і літаб'яднанне «Наддзвінне», і літаратурная старонка полацкай газеты, у якой ён працаваў. Вось як успамінаў Савіцкі аб гэтым: «У маім асабістым пісьменніцкім лёсе — і хіба ж толькі ў маім! — «Наддзвінне» было нялёгкай, пакручастай і радаснай пучывінаю ў шырокі літаратурны свет. І зараз, на зgone жыцця свайго, у маёй душы не згасе агонь невымернай шчырай падзякі маладым, бурапенным і дзівосным дням, што працяклі на берагах роднай Дзвіны».

Кіраўнікамі «Наддзвіння» былі ў свой час Ніна Антонава, Юрый Лыжын, Уладзімір Ліхачоў, Валянцін Лукша, Іван Стадольнік, Міхась Барэйша, Юрась Касцюк, Герман Кірылаў, Лера Сом. Зараз аб'яднанне ўзначальвае Мікалай Балдоўскі.

У 1993 годзе дырэктарам Цэнтра рамёстваў і нацыянальных культур, які працаваў пры гарадскім Доме культуры і дзе збіраліся літаратары, была прызначана Соф'я Вялюга. Яна адыграла адметную ролю ў гісторыі «Наддзвіння», падаўшы ідэю дабіцца для літаб'яднання звання «народнае». Намаганнямі яе і тагачаснага кіраўніка Юрася Касцюка пасля вялікай арганізацыйнай працы мэта была дасягнута, праўда, ужо пры новым кіраўніку літаб'яднання Германе Кірылаве. У 1994 годзе полацкае літаратурнае аб'яднанне «Наддзвінне» атрымала гэтае высокае ганаровае званне.

Адметным у гісторыі «Наддзвіння» стаў 1998 год, у якім праводзіўся Першы Усебеларускі фестываль «Беларусь — мая песня». «Наддзвінне» ўдзельнічала ў ім і было адзначана дыпламам лаўрэата і грашовай прэміяй. За яе наддзвінцы ў 1999 годзе выдалі альманах.



Пад кіраўніцтвам і намаганнямі Леры Сом у 2004 годзе ўбачыў свет чарговы альманах. Ён змясціў творы больш як дваццаці аўтараў. Прэзентацыя праходзіла ў музеі-бібліятэцы імя С. Полацкага.

З «Наддзвіння» пайшлі ў шырокі літаратурны свет Генадзь Бураўкін (наведваў літаб'яднанне яшчэ школьнікам), Навум Гальпяровіч (быў у свой час намеснікам кіраўніка Івана Стадольніка), Валянціна Аколава, Надзея Салодкая і інш.

У 2006 годзе народнае літаратурнае аб'яднанне «Наддзвінне» ўзначаліў вядомы на Полаччыне рускамоўны паэт і добры арганізатар Мікалай Балдоўскі. Пачаўся новы этап у жыцці «Наддзвіння»: мастацкі савет аб'яднання прыняў рашэнне выдаваць альманахі з перыядычнасцю адзін раз у два гады (пазней тэрмін павялічылі да трох гадоў), а яшчэ – серыю «Літаратурнае Наддзвінне».

Альманахі «Наддзвінне» выйшлі ў 2006, 2008, 2010 і 2013 гг.

З 2006 года па сёння выйшлі калектыўныя зборнікі: «Вытокі» (2007), «Па быстрыні» (2008), «Свята назаўжды» (2009), «Гулкая плынь» (2010), «Наддзвінне»: ад пачатку да сёння Віктара Карасёва (2012), «Со мной и во мне...» Мікалая Балдоўскага (2013), «Між крутых берагоў» (2015). За гэтыя гады выйшла ня мала і аўтарскіх кніг наддзвінцаў.

Пяць сяброў аб'яднання з'яўляюцца членамі Саюза пісьменнікаў Беларусі: Мікалай Балдоўскі, Пётр Буганаў, Галіна Загурская, Віктар Карасёў і Наталля Саветная. Двое наддзвінцаў узнагароджаны прэміяй імя Уладзіміра Караткевіча: Салодкая (2008) і Загурская (2015), а Карасёў атрымаў прэмію імя Алеся Савіцкага (2016).

Па-ранейшаму ў аб'яднанай газеце «Полацкі веснік» выходзяць літаратурныя старонкі «Наддзвінне». Творы наддзвінцаў публікуюцца і ў рэспубліканскім друку.

Наддзвінцы ладзяць сустрэчы са студэнтамі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, з навучэнцамі розных навучальных устаноў, чытачамі бібліятэк у Полацку і Наваполацку. Добра ведаюць іх і ў раёне, дзе яны часта выступаюць і дзе іх заўсёды цёпла прымаюць. Бываюць яны з літаратурнымі выступленнямі і ў іншых раёнах вобласці і ў самім Віцебску.

Ужо традыцыйнымі сталі літаратурныя сустрэчы наддзвінцаў з жыхарамі Невеля і пасёлка Усць-Далысы Невельскага раёна (Расія).

Сябры «Наддзвіння» актыўна бяруць удзел у творчых праектах, якія праводзяцца ў Полацку. Летась удзельнічалі ў адкрыцці рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры, выступілі са сваімі праграмамі ў праекце «Вершы над горадам»: у літаратурнай гасцёўні «Гэтых дзён не змоўкне слава», у літаратурным скверы «Дзень вясновы, дзень лірычны», на свяце «Мядовы Спас», правялі дзве літаратурныя сустрэчы «Прыпадаем да вытокаў сваіх», прысвечаныя Дню беларускага пісьменства.

Не так даўно наддзвінцы адсвяткавалі 90-гадовы юбілей.

Час ідзе, а адно са старэйшых літаратурных аб'яднанняў Беларусі жыве, папаўняецца новымі творчымі сіламі і плённа працуе.

Галіна Загурская

НИКОЛАЙ БОЛДОВСКИЙ

Полоцку

Издревле Полоцк величавый
Глядится в зеркало Двины
Поверх извечной глубины.
На юбилей походкой бравой
Спешу к Софии златоглавой,
Где воскрешеньем старины
Издревле Полоцк величавый
Глядится в зеркало Двины,
Гордясь победами и славой,
В величье мудрой седины,
В наградах мира и войны —
Для полочан святой и правый
Издревле Полоцк величавый.

Кривич я...

Плещут воды, как птицы,
Полоты и Двины,
Тут родник ручейся
Из веков глубины.



Здесь в сединах двуречья
Высоко на юру
Колокольни — как свечи,
И горят на ветру.

Не подвластна стихии
Красота этих мест —
Осеньет София
Всё живое окрест...

Красота и величье
Тут издревле кругом...
Я горжусь, что кривич я
И что Полоцк — мой дом...

Плещут воды, как птицы,
Полоты и Двины...
Я иду причаститься
К роднику старины.

ГАЛІНА ЗАГУРСКАЯ

Жыві світальна

Жыццём я абвеяна даўнім,
Калі сузіраю званіцы,
Калі твае чую крыніцы,
Мой Полацк, гісторыяй слаўны.

Званы твае доўга маўчалі,
Цяпер абуджаюць святое,
Наступнае будзяць, былое —
Набыткі яго і адчаі.

Я летапіс быццам гартаю
І чую вякоў перазовы,
І словы Скарынавай мовы,
Што нас у былое вяртаюць.

Мой Полацк, к табе нічачола
Хілюся ў паклоне вітальным.
Жыві ж ты заўсёды світальна
Пад крыламі светлых анёлаў!



Францыск Скарына

Гады Францыску прашумелі:
«Пара за ведамі ісці!»
І гэты кліч душу захмеліў —
Пазваў у вір жыцця ўвайсці.

Скарына ў Кракаве далёкім
Старанна веда набываў,
А родны край яму галёкаў,
І да сябе, як бацька, зваў.

Былі і Падуя, і Прага
Ў жыцці Францыска, і паўсюль
Ён да навукі мкнуўся прагна
І аб радзіме думаў стуль.

Стаў выдаўцом, і гэтай справе
Рашыў жыццё сваё аддаць,
Каб мова родная па праве
Між іншых моў магла гучаць.

З якой пяшчотай у прадмовах
Францыск радзіму апяваў,
А як сказаў тады пра мову! —
Ніхто больш ярка не сказаў.

І мы цяпер вядомы ў свеце,
Бо ёсць Францыск Скарына ў нас.
Мы на ягоным дрэве — вецце,
А ён камель наш, без прыкрас.

Францыска слова празвінела,
Каб тое кожны з нас бярог,
Што у стагоддзях пасівелых
Нам падарыў навечна Бог.

А гэта — нашая Радзіма,
І бацька Полацк, і Дзвіна,
І слоўкі нашыя: зазімак,
Каханне, любасць, давідна...



Магія слова

«Пахне чабор» прамаўляеш, і бор
Ўраз паўстае, лугавіна за хатай,
Дзе на узгорку квітнее чабор...
Броўкава слова ўзлятае крылата.

«Пахне чабор». І ўжо лета пяе
Звонкагалоса і ў лузе, і ў полі
І цябе ў тую старонку заве,
Дзе зачалася паэтава доля.

«Пахне чабор». О, як пахне чабор!
Магія лета і магія слова.
Чуецца нотаў у іх перабор —
Гэта ж напеўная нашая мова!

«Пахне чабор», — напісаў так Пятрусь,
Рушыў у свет, стаў народным паэтам.
Славіў заўжды ён сваю Беларусь,
І Беларусь яму ўдзячна за гэта.

Вуліцай Броўкі у Полацку йду,
Водар мядовы ад ліпаў ліецца,
І я сваю прыпыняю хаду:
Пахне чабор тут, усё ж мне здаецца.

АЛА ІВАНОВА

Полацкая вясна

Каля Кургана Славы
Ясным майскім ранкам
Прыгрэлася пад сонейкам вясна,
Чаромхай кучаравай
Над ракой Бяльчанкай
Наш Полацк упрыгожвае яна!

І ў кожным дворыку
Яна шчыруе зноўку,
І ў хуткай хвалі дзвінскае вады,
Расквеціла Кароўнікі,
Грамы і Ноўку —
Пакрыла белым вэлюмам сады.

У пышнай яркай квецені
Каштанаў, бэзу
Памаладзеў ты, бацька гарадоў.
Спявае гімны
Цёплы вецярок-гарэза
У гонар мудрасці тваіх гадоў.

Ад скрыжавання вуліц
Праз усё Наддзвінне



Імчыць кудысьці ўдалеч Чарадзей.
Свой крыж трымаючы,
Святая Ефрасіння
Зноў моліць Бога за спакой людзей...

Навек вярнуўшыся
У родныя мясціны,
З цікаўнасцю і мудрасцю ў вачах
З гранітнай вышыні
Глядзіць Францыск Скарына
І бласлаўляе нас у добры час.

ПЁТР БУГАНОВ

Полоцк мой

С тобой я встретился зимой —
Ты покори́л меня́ тогда,
С тех пор мы вместе, Полоцк мой,
Сроднились раз и навсегда.

Тебя я часто покидал,
Но прежде, чем проститься нам,
В Двину монеты я кидал,
Чтоб вновь прийти к твоим стенам.

Как будто на родной причал
Я возвращался наконец,
И ты всегда меня встречал,
Как сына блудного отец.

Моя семья, родня, друзья
Живут здесь счастливо без бед —
За это славлю Бога я,
И пусть так будет много лет.

АРКАДИЙ ЕФИШЕНКО

Город мой

Древний город над древней рекою Двиной,
Сколько бурь и невзгод пронеслось над тобой,
Но опять и опять соловьиной весной
Расцветает мой город, мой Полоцк родной.

Ты гордишься своею седой стариной,
Ты гордишься соседством с могучей Двиной.
Вы веками смотрели друг другу в глаза,
Вы сроднились навек, разлучить вас нельзя.

И в январский мороз, и в апрельский разлив
Монументом стоишь, величав и красив.
Ты в лихие года честь свою сохранил,
Перед вражьей ордой ты главы не склонил.

Древний город над древней рекою Двиной,
Каждый день мне приятно встречаться с тобой.
Ранним утром, и днем, и вечерней порой
Ты прекрасен всегда и всегда молодой.



Полоцк

Мне нравится в час утренний весною,
Лишь солнце землю озарит собой,
Смотреть на этот город над Двиною —
Древнейший город, ставший мне судьбой.

Не стану я в историю вдаваться,
Основан кем он был и для чего,—
Я просто не могу налюбоваться
Церквями и соборами его.

Я видел много городов старинных,
Мне сложно даже их пересчитать,
Таких, как он,— богатырей былинных —
Нигде не приходилось мне встречать.

Возможно, это мнение предвзято,
Ведь город Полоцк с детства мне родной,
В нем всё, где ступишь, заповедно, свято,
Сама земля здесь дышит стариной.

Быть может, там, на берегу Задвинья,
Столетий этак несколько назад
Стояли и Франциск, и Евфросинья,
Смотрели, как и я, на город-сад.

А может, сам Всеслав в дни лихолетья,
Рукой железной осадив коня,
Смотрел и видел город сквозь столетья
Таким, каким его же вижу я.

НАТАЛЛЯ КРАСКО

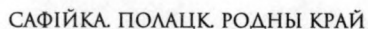
Сонечнай усмешкай...

Люблю такія «ляніввыя нядзелі». Калі прачынаешся не ад будзільніка, а ад сонца. Калі вітаеш дзень не думкамі: «Сёння трэба зрабіць гэта, гэта і гэта», а «Сонца? Даўно не бачыліся».

Такім ранкам добра проста прайсціся па горадзе. Нехта можа сказаць «боўтацца без мэты», але мне больш падабаецца слова «блукаць». Блукаць могуць думкі, а можа, усмешка на твары. Вось так і я, як летуценная думка ці прыхаваная ўсмешка, люблю паблукаць па прыціхлым Полацку.

Ён на мяне не звяртае ўвагі. Горад, бы лянівая котка, лашчыцца пад салодкімі промнямі сакавіцкага сонца, зрэдку пазяхаючы павевамі ветру. Мінакоў у такі час на вуліцы заўсёды мала. Не чутно і машын. А сонца, ужо не хаваючыся, цягучай карамеллю разлілося па пустых вуліцах.

Добра паблукаць па горадзе. А яшчэ лепш заблукаць у ім. Набраць поўныя грудзі сакавіцкага паветра і скокнуць з галавой у пранізную вясной прастору. Заблытацца, як



І ўжо не я выбіраю дарогу, хутчэй, дарога выбірае мяне... А мне і не трэба тая дарога. Я зліваюся з горадам. Таю сонечнай усмешкай...

ТАЦЦЯНА КУЖАЛЕВА

Мой край

Мой край, мой любы, сінявокі,
Ты мне заўсёды дарагі,
Люблю твае бары, аблогі,
Палеткі, нівы і лугі.

Нішто так сэрца не хвалюе,
Як воблік любай стараны.
Ушачку рэчачку люблю я,
Як там клубяцца туманы.

Тут лес раскінуў дзіўна шаты,
Стаіць, нібыта дзед сівы.
Ён помніць ворагаў заклітых
І жахі лютае вайны.

Тут над Дзвіною дух вітае
Гадоў мінулых даўніны...
Люблю цябе, зямля святая,
Зямля нашчадкаў Скарыны.

аг. 1991 г. у г. Мінск
Літ. нумар 100, артыкул 12

УЛАДЗІМІР

Куц

Полацку

Горад мой любімы,
З лёсам непаўторным —
Верны сын Радзімы,
Мужны, непакорны.

Цэнтр наш духоўны
І калыска ведаў,
Ты, наш продак кроўны,
Многа гора зведаў.

Хто, скажы, не хоча
Быць тваёй часцінкай,
Каб адною крочыць
Па жыцці сцяжынкай?

Дабываў ты славу
Ў войнах і пакутах,
А цяпер яскравай
Працаю славуты.

І калі ў прыродзе
Крочыць абуджэнне,



К нам тваё прыходзіць
Свята нараджэння.

Ў гэты дзень вясновы
Ты такі прыгожы,
Прывітання словы
Чуеш ад пракожых.

Будзь такім заўсёды,
Горад мой любімы!
Ты — узнагарода
Для маёй Радзімы.

* * *

Полацк старажытны,
горад наш любімы,
Недарэмна клічуць
бацькам гарадоў:
Колькі ён у лёсе
дарагой Радзімы
Нам пакінуў яркіх
велічных слядоў.

Ён — скарбонка ведаў
і яе калыска,
Для маёй Радзімы —
мудрасці выток.
Ведаюць у свеце
нашага Францыска,
Тут зрабіў ён першы
свой жыццёвы крок.

Тут расла Рагнеда —
мужная жанчына,
Бараніў наш горад
мудры Чарадзей,
Ефрасіння справай
славіла Айчыну
І вяла да Бога
за сабой людзей.

Сімяон — філосаф
і асветнік знатны,
За ім цар маскоўскі
нездарма сачыў,
І таму, напэўна, ён,
паэт выдатны,
І цара нашчадкаў
розуму вучыў.

Цуда-майстар Богша,
ў працу улюбёны,
Змайстраваў калісьці
Ефрасінні крыж.
І мы помнім сёння
гэтыя імёны,
Бо яны — наш гонар,
слава і прэстыж.

Гораду хоць зведаць
войны давялося,
Але ён ўсё ж здолеў
зноў з руін паўстаць.
І каб гэтых жахаў
зноў не адбылося,
Дваццаць тры гвардзейцы
ў вочы нам глядзяць.

Каб не гіблі болей
і бацькі, і дзеці,
І не стаў каб змрочным
неба ясны лік,
Быццам напамінак
жахаў ліхалецця
У Пясках сягоння
манумент узнік.

Не, не прыйдзе болей
вораг вераломны!
Мірна ззяе сонца
над маёй зямлёй.
І сягоння Полацк,
працаўнік нястомны,
Дабывае славу
працаю сваёй.

ТАЦЦЯНА ЛЯЎКОВІЧ

Ля Сафії

Ля светлае Сафії супынюся,
Мяне сустрэне ветліва яна.
Я храму нізка-нізка пакланюся —
Сафії, дзе ўладарыць даўніна.

Імкненнямі высокімі Ўсяслава
Сафія свой сустрэла зорны час:
Ахоўніца, вялікая Прадслава,
Перапісала безліч кніг для нас...

Да неба вежы белыя узняты,
Нібы для ўсіх вымольваюць яны
Благаслаўлення Богага, а страты
Няхай мінаюць. Хай пяюць званы.

Ля светлае Сафії супынюся,
Дзвіны-ракі іскрацца берагі.
Я гаварыць і дыхаць тут баюся,
Бо тут гавораць-дыхаюць вякі.



Роднаму гораду

Мой родны куток — мая крэпасць спрадвечна,
Табой ганаруся, кахаю сардэчна.
Цябе не забуду і не адракуся,
Ты, Полацк,— калыска маёй Беларусі.

Табе прысвячаюць паэмы і вершы,
І ў сэрцы маім сярод іншых ты лепшы.
Славу ты, магутны ты і велічавы,
Не проста ты Полацк, ты — сэрца дзяржавы.

Гісторыя лёсу твайго так яскрава:
Ты горад-легенда, ты горад-дзяржава.
І як пра сыноў тваіх можна забыцца,
Якімі Радзіма змагла ганарыцца!

Сягоння красуешся ты як ніколі,
Ты вельмі прыгожы, цікавы даволі,
Заўсёды ласкавы, заўсёды гасцінны,
Ты, Полацк мой любы, у сэрцы адзіны.

ЛАРИСА МИХНОВИЧ

* * *

Провинция. Полоцк. Задворки в полыни.
Околица — чувство конца и начала.
Дорогой открытий казалась Скорине
Земля Евфросиньи с родного причала.

Полынь, как крестьянка, в прощанье махала
Скорине своей сиротливой рукою.
Двина с материнскою грустью вздыхала,
И годы разлуки взошли над рекою.

«Скорей возвращайся!» — молили закаты.
Рассветы врывались в задворки Отчизны.
Как вдовы, грустя, белорусские хаты
Застыли, прощаясь в немой укоризне.

Полынная горечь в разлуке — до встречи.
Прощанья — свиданья с Двиной обещали.
И, вскинув котомку на сильные плечи,
Скорина спешил за бессмертием — в дали.

ДМИТРИЙ МОСКАЛЕНКО

Ночь

Ночь свое звездное платье одела,
Полоцк уснувший накрыв кринолином,
В парки пустые шагнула несмело,
Воздух наполнив настоем жасмина.

Ветер, свои напевая мотивы,
Трогает ночку за хрупкие плечи.
Шепчутся с ветром плакучие ивы —
Полные тайн эти сладкие речи.

Стелется ночь тишиной безмятежной,
В спящей Двине небосвод отражая,
Утром туман расстилает безбрежный,
Травы густые росой окропляя.

Ночь тихо дверь за собой закрывает,
Всходит заря на холсте небосвода,
Просится в окна, лучами играя,—
Новый день дарит царица-природа.

ІГАР ПЯТРОВІЧ

Слова аб роднай зямлі

Мая дарагая краіна,
Святая навекі зямля,
У свеце, я веру, адзінай
Мне будзеш, як маці мая.

Куды б мяне шлях ні закінуў,
Куды б ні занёс мяне лёс,
Я сэрца з табою пакіну —
Такую прысягу прынёс...

Ніколі цябе не зракуся
І буду заўсёды з табой.
Табой я заўжды ганаруся,
Тваёю сапраўднай красой,

Што вышыта рэчкай, палямі,
Лугамі і сеткай шляхоў,
Азёрамі, небам, лясамі
І дахамі нашых дамоў.

Заўсёды страчаеш гасцінна
Ты ўсіх, хто з дабром к нам ідзе.



З нябёсаў глядзіць Ефрасіння
І ўсім памагае ў бядзе...

Таму ў нас заўсёды багата
Са свету шаноўных гасцей,
Якіх сустракаем гарбатай,
А можам — і чымсьці мацней...

Ты наша дзяржава кахання,
Гасціннасці, веры святой.
І ноччу, і ў светлае ранне
Любуюся нашай зямлёй.

Полоцку

Девятый век от Рождества Христова —
Загадочный, неповторимый век,
Ведь именно тогда и был основан
Наш город у слияния двух рек.

Его от орд свирепых защищая,
Стояли насмерть предки-земляки.
Они потомкам строго завещали
Хранить свой город у Двины-реки.

Столетия шли — наш город разрастался,
Взрослел, мужал и набирался сил,
Горел дотла, из пепла возрождался
И был когда-то главным на Руси.

Мы пращуров своих не забываем,
Чьей благодарны славной старине,
В их память монументы воздвигаем
На полоцкой былинной стороне.

АНТАНІНА ПІВАВАРЧЫК

Ефрасінні Полацкай

Яркаю зоркай князеўна ўзышла,
Край наш жыццём асвятціла —
Клікала словам сваім да святла,
Верай, душэўнаю сілай.

Цвёрда асветніцкі выбраўшы шлях,
Моц атрымала для крылаў —
Промні навукі нясла, нібы сцяг,
Многа патраціўшы сілы.

Над Палатой храм бялюткі стаіць —
Воляй князеўны узняўся,
Многа стагоддзяў у неба глядзіць,
Сімвалам святасці стаўся.

Ў храме тым келля манашкі была,
Што нас і сёння здзіўляе —
Ў гэткіх умовах князеўна жыла.
Крыж Ефрасінні нам ззяе...

Сэрцам удзячны мы нашай святой:
Полацк у свеце наш знаюць.
Фрэскі і рака... І думак сувой...
Вочы князёны там ззяюць.



Родны горад

Горад родны ты мой, ты стаіш над Дзвіной,
Ты прыгожы зімой і улетку,
Ты заўсёды у думках і ў сэрцы са мной,
Як далёкай мінуўшчыны сведка.

Твае вуліцы, плошчы расказваюць нам,
Як ты жыў і змагаўся вякамі,
Бо цябе руйнавала вайна не адна —
Твае смутак і боль разам з намі.

Засталіся імёны тут слаўных людзей:
Прасвятой Ефрасінні, Скарыны,
Будзе жыць у вяках Усяслаў Чарадзей,
Абаронцы свяшчэннай Айчыны.

Горад родны ты мой, ты навекі са мной,
Я цябе услаўляць не стамлюся.
Расцвітай і красуй, горад мой над Дзвіной,—
Ты пачатак усёй Беларусі!

ДАР'Я ПРОХАРАВА

Творчасць паэта

Зорны подых з паветрам зліваецца
І ўначы нам даруе сусвет,
Так да сэрца лагодна кранаецца
Сваёй творчасцю кожны паэт.

У душы ён заўжды летуценнік,
Мо не ўсе зразумеюць яго,
Ды на тое і званне — пісьменнік,
Каб прывіць нам любоў да ўсяго...

Час праходзіць, а мудрасць паэта
Застаецца у творчых радках.
Як агеньчыкам грэе нас гэта,
Асвятляючы кожнага шлях.

Дык няхай жа паэтава слова
Свеціць зоркай на небе начным
І гучыць беларускае слова
Як надзея у сэрцы маім!



Наддзвінцам

«Наддзвінне» заўсёды — калыска паэтаў,
Якія імкнуцца душой да сусвету.

Узнёслыя вельмі пачуцці ў іх творах:
Паэты душой — на лірычных прасторах.

Іх шчырасцю поўніцца кожны радочак.
Духоўнасці месца — наддзвінскі куточак.

Наддзвінцы асобя, чулыя людзі.
Бязмежнае шчасце няхай з імі будзе!

Прайшлі адным шляхам яны дзевяноста
Гадоў узрушальных... Было і няпроста...

І будуць ў стагоддзе яны маладыя,
Таму што іх сэрцы заўжды трапяткія.

Звязалі іх рыфмы тугія карэнні,
Каб вопыта скарб перадаць пакаленням.

Сябры дарагія, а сёння ў нас свята,
Якое святкуем душэўна багата.

На жаль, ў лістападзе пустыя палеткі,
Таму я дарую вам вершы як кветкі.

МАКСИМ РОЛИК

Мы крепкая и дружная семья

Мы крепкая и дружная семья,
Здесь каждый человек друг другу брат.
И милым домом стал для нас, друзья,
Наш пограничный Полоцкий отряд.

Хоть служба на границе нелегка,
Порой в дозорах неизвестность ждет,
Но дружба пограничная крепка,
Она вперед уверенно ведет.

Немало было пройдено дорог,
И с нами был всегда священный долг.
Хватило и невзгод нам, и тревог,
Но ни на миг зов долга не умолк.

И с каждым днем становится сильнее
И крепнет наше воинское братство.
Мы дали клятву Родине своей
Хранить свое родное государство.

ВАЛЯНЦІНА СОПІКАВА

Наваполацк

Тут закаханых многа крочыць,
І шчасцем поўняцца іх вочы.
Прыгожы горад і святочны —
Ён зіхатліва ззяе ўночы.
Калісьці ўсё было іначай...
На карце хтось яго пазначыў —
І вось калок быў тут убіты
Тым, хто не будзе пазабыты.
Стваралі казку людзі самі
Сваімі спрытнымі рукамі.
Быў гераізм тут будзённым,
Каб ганарыліся мы сёння
І нашым горадам і краем,
Усім, што мы насёння маем...

УЛАДЗІМІР ТАЧЫЛА

Полацкая зямля

Мая зямля, мяне ты гадавала,
Цябе, як маці, я з маленства знаў.
Характар мой у полі шліфавала,
Нібы нарог, якім мой дзед араў.

Тваіх вятроў дыханне мне знаёма,
Мае сляды на ростанях дарог,
І спежка ад матулінага дома
У свет вяла турботаў і трывог.

Дзе б я ні быў, на дом не забываўся,
Ды толькі зараз я пазнаў спаўна
Смак яблыка, што з яблыні зрываўся,
Пасаджанай дзядулем ля гумна.

Шляхі далі мне сталасць і развагу,
Дабру ёсць мерка пэўная свая,
Нібы Радзіме, даў яму прысягу
І да сябе стаў жорсткім удвая.

Куды б мяне няўмольны лёс ні кінуў,
У сэрцы застанеца назаўжды
Куточак светлы, частачка Радзімы,
Дзе праляглі жыцця майго сляды.

ТАМАРА ФІЛІМОНАВА

Роднаму Полацку

У Полацку спяваюць салаўі
І майскі вечар квеценню палае.
Няма радней куточка на зямлі,
І ён здаецца мне сапраўдным раем.

У Полацку гісторыя жыве —
На кожным кроку з ёю тут сустрача.
Са мною побач землякі мае,
Што горад свой праславілі навечна.

На свята люднае выходзім мы
Вітаць цябе у твой дзень нараджэння.
Мой горад старадаўні й малады,
Жадаем яркага табе цвіцення!

ФЕАКТЫСТ ФЯДОТАЎ

Радзіма

Я стаю на зялёным узгорку
Пад блакітным абшарам нябёс,
А птушыная песня-гаворка
Далятае ад белых бяроз.

Шпарка крочу уздоўж сенажаці —
Пахі мёду ад кветак і траў.
Вось і тая крынічка, дзе маці
Акрапіла вадою мне твар.

Край прыдзвінскі, куточак мой мілы!
Без цябе сэрца болей шчыміць.
Нават птушкі, расправіўшы крылы,
Клічуць шчыра табой даражыць.



Супрацьстаянне

Полацк мой! Я стаю, як і ты,
На зялёным наддзвінскім узвышшы.
Б'юць з нябёс у Грамах перуны,
Разрываючы сонлівасць цішы.

А за сполахам вогненных дзід
Праплываюць стагоддзяў падзеі.
Тут сумленне — галоўны мой гід,
Што ад цемры вядзе да надзеі.

Трэба ўсё ж такі нам зразумець:
Мы на гэтай зямлі назаўсёды!
І што будуць грымоты грымець,
Покуль самі не зведаем згоды.

Покуль будзем няпраўду трымаць,
Сарамліва хаваючы вочы,
І баяцца, баяцца назваць
Тых, хто Полацк паліць быў ахвочы.

Тых, хто летапіс Полацкі скраў,
Каб забіць у вяках нашу памяць.
Хто Сафійскі сабор узрываў,
Каб святыняў народ наш пазбавіць.

Хто падзелы рабіў на крыві,
Адбіраючы родную мову.
Нават назву крывіцкай Літвы
Перайначыў у іншыя словы.

Полацк мой! Ты і сябра, і брат!
І я іншай зямлі не шукаю.
І таму тых стагоддзяў набат
Я выразна штодзень адчуваю.

ВІТАЛЬ ШАЛАЕЎ

Полацку юбілейнаму

На крывіцкай зямлі, над Дзвіною-ракой,
Дзе гамоняць бары і дубровы,
Ён стаіць адзінаццаць з паловай вякоў,
Полацк наш — і стаіць ганарова.

Неаднойчы варожых маланак агні
Азаралі і горад, і далі,
Толькі ворагі ўсе замест шчодрых данін
Тут пагібель сваю напаткалі.

Землякоў знакамітых у нас, як нідзе,
Моцных духам і талентам гоных.
З п'едэстала глядзіць Усяслаў Чарадзеі
Скрозь стагоддзі на горад прыгожы.

Ефрасіння святая нязгаснай душой,
Нібы вечнае сонца, нам свеціць.
І вялікі Скарына адгэтуль пайшоў
Множыць Полацка славу па свеце.

У вячэрняй цішы цэркваў чуецца звон,
Калі вулічны шум замірае.



Ў задуменні на лаўцы сядзіць Сімяон —
Мудры старац з прыдзвінскага краю.

Іх у памяці сцерці не здолее час:
Памяць — вечная, век наш кароткі.
У граніце і бронзе на свята да нас
Завіталі вялікія продкі.

Сустрай жа і блізкіх гасцей, і здаля,
У сяброў ты ў пашане заўсёды,
Віншаванні прымай, Полацк наш — юбіляр,
І ўглядайся у дзвінскія воды.

Чарадзеі

Калі горад крылом ахіне цішыня
У пагодныя зорныя ночы,
Усяслаў Чарадзеі пакідае кая
І па спячаму Полацку крочыць.

Да Дзвіны па ўзбярэжжы ракі Палаты
Ён ступае няспешлівым крокам,
Аглядаючы вуліцы, плошчы, масты
Гаспадарлівым княжацкім вокам.

Каля роднай Сафіі спыняе хаду,
У начныя ўглядаецца далі,
Пазірае, як падаюць зоркі ў ваду
І як поўня купаецца ў хвалях.

А пад зорным шатром зіхацяць ліхтары —
Колькі вокам акінуць наўкола!
І ўзіраецца княжа з высокай гары
Ва ўрачыста прыцішаны Полацк.

І за горад дзівосны над сіняй ракой —
Старажытны, аваяны славай,—
За нашчадкаў сваіх, за сваіх землякоў
Поўніць гордасць душу Усяслава.

Ружавее на ўсходзе, займаецца дзень,
Промні сонца мітуюць абшары...
У сядле на кані, як заўжды, Чарадзеі —
Разам з ноччу растаялі чары.

АЛА ШВАЙКО

Мой край

Край мой палачанскі —
Лес здалёку сіні,
Манастыр у Спаскім
З імем Ефрасінні.

Б'юць званы шырока —
Тут зямля святая —
Нават за аблогі
Звон іх далятае.

Беражком прайсціся —
Сонца слепіць вочы.
Адкрываць зямелька
Таямніц не хоча.

Край мой маляўнічы —
Бэзавы прытулак.
Кружаць-таньчаць зоркі
Над скрыжаллю вулак.

Край мой салаўіны
Кветкамі прыгожы.
Хто яго палюбіць,
Разлюбіць не зможа.



Мае Грамы

Аазіс таямнічых сіл,
Раён, які не надта ў модзе,
Мяне гасцінна запрасіў,
Хоць я живу тут паўстагоддзя.

Грамы — як подых навальніц,
Імя — ад капішч Перуновых,
Як водгук знічаў-таямніц
На ўскрайку возера Валова.

Пярун з Маланкай удваіх,
Як толькі надыходзіць лета,
Балююць... А чаму для іх
Куточак прыцягальны гэты?

Раён міжволі ўсё шырэй
Сабой цікавіцца прымусіў,
І ў сэрцы пыхнула шчырэй
Любоў да роднай Беларусі.

Палата

Палата-рачулка,
Ты чаму пятляеш,
Скачаш, як вавёрка,
Ў квецені чаромх?
Жаўруковай песні
Ціха падпяваеш
І ляціш наперад
Птушчай, далібог.

Раптам усміхнешся
Сонечнай іскрынкай,
На любімы Полацк
Паглядзіш здалёк.
Да Дзвіны-сястрыцы,
Да Сафіі стромкай
Ты імчыш заўсёды,
Быццам незнарок.



Сафія

Птушкай белай — Сафія,
Рукі-крылы — ў нябёсы,
І, здаецца, да сонца
Дакрануцца яны.
Як пасуе арган ёй,
Чараўнік шматгалосы,
Гукі ўзнёслых мелодый
Лье ў самоту Дзвіны.

Што было тут калісьці,
Здагадацца няцяжка:
Дуб таўшчэзны ў пашане,
Камень-ідал яшчэ.
Час згубіў па дарозе
Горкай праўды сярмяжку,
А крынічка натхнёна
І дагэтуль цячэ.

Сапфірам сінім...

Валова возера як след
Хавае ў нетрах таямніцы,
Ў яго ўзіраецца сусвет,
Калі зазьяе Мілавіца.

І цішыня... Нуда пачвар...
Даўно тут знічаў знікла племя.
Варожыць тут начны ўладар —
Вядзьмаркай кінутае семя.

Чарот маркоціцца, і ў сне
Лілей зачынены куфэркі.
Шчупак знянацку паласне
Вады чароўнае люстэрка.

Ці тут міфічны Фаэтон
Знайшоў апошні свой прытулак,



І ці не прывідам вось ён
Блукае ў лабірынце вулак?

І толькі ранак данясе
Да спеваў птушак звон ад Спаса —
Патухнуць чары пакрысе,
Усё знікае пэўным часам.

А возера — вякі сплылі —
Лагодна месціцца пад сонцам,
Ляжыць у матухны-зямлі
Сапфірам сінім на далоньцы.

ВАЛЯНЦІНА СОПІКАВА

Янка Купала ў Полацку

Няма ў нас мясціны такой,
Дзе не б'ецца Купалава сэрца.

М. Лужанін.

Упершыню Янка Купала пабываў у Полацку, па ўспамінах пісьменніка С. Шушкевіча, у 1912 годзе праездам.

А з лета 1916 да лістапада 1917 года ён жыў і працаваў у Полацку. У канцы студзеня 1916 года Янка Луцэвіч быў прызваны ў армію. Ён служыў старшым рабочым дарожна-будаўнічага атрада Варшаўскай акругі шляхоў зносін. Начальнікам атрада быў Даноўскі, вельмі строгі, але справядлівы чалавек. У дакументах Янкі Купалы гэтага часу запісана воінскае званне: «Ратнік 2-га разраду».

Летам 1916 года атрад быў пераведзены ў Полацк, працавалі паблізу Полацка ў Дрэтуні. Разам з Янкам Купалам тут працавалі Ясь Аўлачынскі, муж яго сястры Марыі, і Юльян Раманоўскі — муж сястры Леакадзіі, якія паступілі ў атрад вольнанаёмнымі. Ясь



Аўлачынскі працаваў загадчыкам гаспадаркі, а Юльян Раманоўскі — дзясятнікам. Будавалі шасэйныя дарогі на Брусы, Вілейку, Валожын.

У аўтабіяграфічным лісце, які Купала даслаў Льву Максімавічу Клейнбарту, рускаму савецкаму крытыку і публіцысту, першаму даследчыку яго творчасці, ён пісаў: «Летом 1916 г. из Минска перевели отряд в Полоцк Витебской губернии, куда я и приехал. Из Полоцка в 1917 г. в дни Октябрьской революции я переехал в Смоленск». Аб гэтым ён таксама паведамляў у аўтабіяграфічных пісьмах да Івана Аляксеевіча Белавусава, рускага паэта-перакладчыка, актыўнага папулярызатара творчасці Купалы (ад 6.10.1918 г.) і да Яўхіма Фёдаравіча Карскага, заснавальніка беларускай філалогіі (ад 4.10.1919 г.). Вядома пісьмо Янкі Купалы да прафесара Браніслава Ігнатавіча Эпімаха-Шыпілы, уладжэнца Полаччыны (нарадзіўся ў в. Будзькаўшчына Полацкага раёна, затым бацькі пераехалі ў фальварк Залессе, што знаходзіцца недалёка ад Ветрына). Ліст напісаны 26 верасня 1916 года ў Полацку. Наогул, Браніслаў Эпімах-Шыпіла, выбітны дзеяч беларускай культуры, вучоны, мовазнавец, адыграў значную ролю ў жыцці і творчасці Янкі Купалы. Эпімах-Шыпіла спрыяў выданню першага паэтычнага зборніка Янкі Купалы «Жалейка». Ён жа памылкова пераймянаваў Янука Купалу ў Янку Купалу. Паэту імя прыйшлося даспадобы і ў далейшым ён стаў падпісвацца толькі так. Прагнучы адукацыі, у снежні 1909 года Янка Купала, выкарыстаўшы прапановы прафесара, едзе ў Пецяўбург вучыцца і спыняецца жыць больш як на тры гады ў кватэры Браніслава Ігнатавіча. З самага пачатку жыцця ў Пецяўбургу паміж маладым паэтам і прафесарам склаліся сяброўскія адносіны, узаемаразуменне і ўзаемападтрымка. Аб гэтым сведчыць купалаўскі верш-прысвячэнне «Прафесару Б. Эпімах-Шыпілу з новым 1910 годам».

У тым годзе прафесар Эпімах-Шыпіла перажываў асабістую трагедыю. Вучоны ў сваім фальварку Залессе (Полаччына) пабудаваў дамок, у якім марыў стварыць беларускі музей і для якога ім было сабрана нямала экспанатаў па крывазнаўстве і гісторыі Беларусі. Калі прыйшла вестка, што згарэла сядзіба на Полаччыне, прафесар быў няўцешны. Агонь не проста знішчыў дом, у якім Эпімах-Шыпіла збіраўся правесці рэшту свайго жыцця. Згарэла бібліятэка, калекцыя рарытэтаў. Аднак прафесара не столькі засмучалі матэрыяльныя страты, як страшная сімволіка падзеі — згарэў першы адбудаваны беларускі музей. У доме бедавалі ўсе, не ведаючы, чым суседзі прафесара. Гэта ўдалося Янку Купалу — праз надзеленае сугустыяй паэтычнае слова:

Не смуціся, панок, што няшчасце прыйшло,
Як прыйшло, так і пройдзе ад Вас...
Што ж рабіць, калі гэтак пляцецца жыццё,
Несучы нам цяжар падчас.



Пра гэты верш прафесар потым напіша: «...Толькі Янка Купала вершам сваім, у якім ён выліў сваё спачуванне мне і стараўся суцешыць у маім горы, дасягнуў таго, што я супакоіўся і прыйшоў да сябе. Верш гэты... быццам жыватворны бальзам вылечыў пачынаўшую балець смутную душу».

У «Летапісе жыцця і творчасці», змешчаным у 9-м томе 2-й кнігі Поўнага збору твораў Янкі Купалы (Мінск, 2003) запісана: «1917. Лета. Гасцяваў у фальварку Б. І. Эпімаха-Шыпілы, прыязджаючы з Полацка».

Апошні раз яны сустрэліся ў ліпені 1933 года. Купала з жонкай прыехаў у Ленінград па запрашэнні кінастудыі «Савецкая Беларусь», якая мела там сталую базу. Як сцісла паведамляюць радкі невялікага мемуарнага артыкула І. Барашкі, тады «не забыўся ён наведаць і свайго настаўніка і мецэната Б. І Эпімах-Шыпілу».

У Пецябургу Купала пазнаёміўся і з малодшым братам Браніслава Ігнатавіча — Уладзіславам Ігнатавічам, які быў арганізатарам пастаноўкі «Паўлінкі» беларускім навукова-літаратурным студэнцкім гуртком і сам выконваў ролю Пранціся Пустарэвіча. Купала быў на яго пахаванні, дзе над магілай прачытаў свой верш «Светлай памяці Уладыслава Эпімах-Шыпілы». Напісаў артыкул-некралог «Уладыслаў, сын Ігната Эпімах-Шыпілы», у якім выказаў глыбокі смутак, падкрэсліў яго заслугі ў культурна-аветніцкай працы на карысць бацькаўшчыны.

У кватэры Браніслава Ігнатавіча Эпімаха-Шыпілы разам з Купалам жыў і яго пляменнік Гагалінскі Антон Іванавіч, родам з хутара Залессе на Полаччыне. Ён удзельнічаў у масавых сцэнах у пецябурскай пастаноўцы «Паўлінкі». А ў бібліятэцы Маскоўскага ўніверсітэта захоўваецца экзэмпляр зборніка Купалы «Шляхам жыцця» з дарчым надпісам: «Даражэнькаму і міленькаму А. Гагалінскаму на добры ўспамін міла і браточна праведзеных у Піцеры чатырох год спольнага жыцця і спольных нягод. Ад гаротнага аўтара Янкі Купалы. Спб., 2/XII-13г.». Побач з надпісам радкі з верша «А ты, сіраціна...» (1-я строфа).

Трэба зазначыць, што Купала жыў у Полацку ў цяжкія гады Першай сусветнай вайны, у перадрэвалюцыйны перыяд. Нялёгкае жыццё аблягчалася прыездамі сяброў. Так, у Полацку Купалу наведаў Жывапісцаў Сямён Канстанцінавіч, грамадскі дзеяч, мецэнат, ветэрынарны ўрач, у якога Купала гасцяваў каля месяца ў верасні 1915 г. у Арле. Дачцэ Жывапісцава Таццяне, тады 19-гадовай дзяўчыне, Янка Купала прысвяціў верш «Арліныя крыллі». Пра сустрэчу з Жывапісцавым у Полацку сведчыць фотаздымак, дзе сфатаграфаваны Янка Купала ў вайскавай форме, яго жонка Уладзіслава Францаўна Луцэвіч і Сямён Канстанцінавіч Жывапісцаў.

Па даручэнні Беларускага Камітэта дапамогі ахвярам вайны восенню 1917 года ў Полацк да Купалы прыезджала Паўліна Мядзёлка,



настаўніца, дзеячка беларускага адраджэнчага руху, удзельніца Беларускага музычнага гуртка ў Вільні, першая выканаўца ролі Паўлінкі ў п'есе Купалы «Паўлінка». Ці былі адносіны паміж геніем нашай паэзіі Янкам Купалам і Паўлінай Мядзёлкай толькі сяброўскімі? На гэты конт купалазнаўцы маюць меркаванне, што было каханне. Такі вывад яны робяць на аснове ўспамінаў П. Мядзёлкі «Сцежкамі жыцця» (1974), а таксама дадаткаў да іх, апублікаваных у часопісе «Полымя» (1993, № 2–5). Для Янкі Купалы гэта каханне, магчыма, было пакутнае, таму што Паўліна аддала перавагу іншаму. Янка Купала склаў своеасаблівы цыкл вершаў, прысвечаных Паўліне Мядзёлцы, куды ўвайшлі вершы: «Быў гэта толькі сумны сон...», «Сыйду...», «Ўвесь да дна...», «На вуліцы», «Таварыш мой», «Нашто?», «А яна...», «Пахаванне», «Ночцы». У асобных творах, напісаных у студзені–ліпені 1915 г., адчуваецца песімістычны настрой песняра, звязаны менавіта няпэўнасцямі ва ўзаемаадносінах з Паўлінай Мядзёлкай. Такая думка праходзіць у рамане Алега Лойкі «Як агонь, як вада».

А пра сустрэчу ў Полацку Паўліна Мядзёлка піша ў тых жа ўспамінах: «Як жа я здзівілася, калі ў яго кватэры пабачыла Уладку Станкевічанку! Аказваецца, яны... пажаніліся, а я і не ведала пра гэта». Далей пра Уладку яна піша: «Яна засталася такой жа, як была, толькі стала быццам спакайнейшай. Як і раней, заўсёды энергічная, рухавая і добрая гаспадыня». А вось пра Купалу ў яе іншае ўражанне: «Янка неяк моцна змяніўся з таго часу, як апошні раз яго бачыла. Быў ён зграбнейшы, прыгажэйшы ў ваеннай форме земскага саюзу, дзе тады працаваў. Але стаў нейкі занадта сур'ёзны, маўклівы, пануры... Я нават і мала бачыла яго дома, хіба толькі за абедам. Заўсёды нечым заклапочаны выбягаў з хаты». А клапаціцца было аб чым: набліжаліся трывожныя падзеі ў свеце, а ў Полацк ужо каторы дзень не даходзілі газеты.

Ёсць меркаванне, што паэт як нікому давяраў Паўліне Мядзёлцы. Толькі гэтым можна вытлумачыць, што падчас сустрэчы ў Полацку Я. Купала перадаў ёй на захаванне некалькі сваіх вершаў: «Смейся», «Цару неба і зямлі» і іншыя, якія П. Мядзёлка вярнула яму ў 1920 годзе.

У 2012 г. у газеце «Культура» (№1–3) пад назвай «Карона з кахання» надрукавана лірычная драма па матывах кнігі Паўліны Мядзёлкі «Сцежкамі жыцця». Аўтар версіі сустрэч Янкі Купалы і Паўліны Мядзёлкі – Анатоль Дзялендзік. Дзеянне адной такой сустрэчы адбываецца ў Полацку.

Наведала Янку Купалу ў Полацку і яго сястра – Леакадзія Дамінікаўна і жыла ў яго сям'і цэлы месяц.

У Полацку прайшлі першыя гады сямейнага жыцця Я. Купалы. З Уладзіславай Станкевіч яны пажаніліся ў канцы студзеня 1916 г. у Маскве, а ўжо праз паўгода жылі ў Полацку. Уладзіслава Францаўна



потым прызнавалася сваёй сардэчнай сяброўцы Костцы Буйлянцы (паэтэсе Канстанцыі Буйло), якая наведвала іх у Полацку, як яны, сустрэўшыся ў Маскве, з Янкам Купалам «раптам адчулі вялікую блізкасць адзін да аднаго... і як урэшце вырашылі пажаніцца». «Я ніколі аб гэтым не пашкадую, што так здарылася», — гаварыла яна сяброўцы. Канстанцыя Буйло тады таксама жыла ў Полацку і працавала загадчыцай беларускай кнігарні. Яна пакінула ўспаміны, дзе пісала: «Жылі яны дзесьці за горадам, у маленькім драўляным доміку, што стаяў у зацішку ў садзе». Пад назвай «Пра дні мінулыя» гэтыя запісы ўвайшлі ў зборнік успамінаў пра Янку Купалу «Такі ён быў». Янка Купала быў складальнікам і рэдактарам першага зборніка вершаў чатырнаццацігадовай Буйлянкі «Курганная кветка», яшчэ яны неаднаразова сустракаліся ў Вільні, у Маскве. Канстанцыя Буйло прысвяціла Янку Купалу шэраг вершаў: «Звон», «Купала», «Песняру», «Янка Купала», «О не, ты не памёр», «Душа паэта» і інш.

Другі раз Янка Купала прыязджаў у Полацк ужо пасля Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі. У 1926 годзе разам са Старшынёй Савета Народных Камісараў БССР Язэпам Аляксандравічам Адамовічам і народным камісарам асветы Антонам Васільевічам Баліцкім Янка Купала наведваў Полацк. Сустракаўся з жыхарамі горада, прадстаўнікамі Чырвонай Арміі, настаўнікамі і моладдзю. Янка Купала знаходзіўся ў Полацку 10–13 мая 1926 года. 13 мая быў пастаўлены абразок па яго п’есе «На папасе». У гэты ж дзень газета «Чырвоная Полаччына» надрукавала «Ліст да палачан», дзе Купала выказаў сардэчную падзяку за цёплы прыём.

Ліст да палачан

Дарагі тав. рэдактар!

Не адкажыце надрукаваць гэты мой ліст у Вашай наважанай газеце «Чырвоная Полаччына».

У часе майго кароткага прабывання ў Полацку з прадстаўнікамі вышэйшага Беларускага савецкага ўрада – Старшынёй Саўнаркома т. Адамовічам і Наркомаам асветы т. Баліцкім – полацкае настаўніцтва і вучнёўства пасвяцілі адзін вечар (11 мая), прысвечаны майму прыезду ў Полацк.

Трудна мне выказаць словамі сваю шчырую ўдзячнасць і сардэчную падзяку за той мілы і гарачы і напярэдзе братні прыём слаўных і вольных палачан і палачанак, які быў мне аказаны з боку іхніх арганізацый: Акружка, Чырвонай Арміі, камсамола, «Маладняка», настаўніцтва, вучнёўства. Я толькі магу адно сказаць, што па звароце ў Мінск, сталіцу БССР, – мае самыя лепшыя думкі будуць аб пралетарскім чырвоным Полацку.

Пажадаю Вам, палачане і палачанкі, каб тая першая падумка Вашага славутага продка, ураджэнца г. Полацка, вялікага вучонага Ф. Скарыны,



што для «людз паспалітага» трэба пісаць кнігі на яго простаі, зразумелай для яго мове, была заклікам да працы над эканамічным і нацыянальным адбудавааннем нашай многапакутнай Бацькаўшчыны.

Хай заціхнуць званы сафійскія і ім падобныя манастырскія званы, якія званілі славу князям, царам і астрогам, а няхай звiняць у Вас вечна песні радасці і волі нязмернай і дакоцяцца гэтыя песні вызвалення аж туды – за пагранічныя слупы, дзе яшчэ Вашы браты і сёстры цягаюць ланцугі сацыяльнай і нацыянальнай няволі.

Пажадаю Вам, таварышы, дружна трымацца таго сцяга, які Вам дала вялікая пралетарская рэвалюцыя, а на варце і абароне якога стаіць праўдзiвая барацьбітка за вызваленне працоўнага людз усяго свету – Камуністычная партыя.

Няхай у Вашых думках вечна жыве адно жаданне – гэта цвёрда і няломна працаваць для эканамічнага і культурнага падняцця сваёй Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі.

«Памяць полацкага кразнаўца Івана Дэйніса захавае ўспамін пра яскравы Купалаў выступ перад настаўнікамі ў жаночай гімназіі» – піша ў кнізе «Таямніцы Полацкай гісторыі» пісьменнік і гісторык Уладзімір Арлоў, таксама ўраджэнец Полацка.

Успамінаў Полацк Янка Купала ў запіскі Уладзіміру Іванавічу Пічэту, гісторыку, акадэміку АН СССР і АН БССР, з якім яны ўдзельнічалі разам у выязной сесіі АН БССР у Беластоку (12–14.10.1940 г.). Праслухаўшы даклад Пічэты «Барацьба беларускага народа за сваё вызваленне», Купала даслаў яму запіску, якая сведчыць пра глыбокае веданне паэтам гісторыі Беларусі: «Владимир Иванович. В своём прекрасном докладе Вы не вспомнили о инквизиции в Белоруссии, которая свирепствовала в своё время в особенности в Полоцке...»

У артыкуле «Народ-мститель» Купала прыгадаў Полацк, які яшчэ ў XIII стагоддзі веў пераможную барацьбу супраць нямецкіх рыцараў.

Варта таксама адзначыць і той факт, што тэма «Янка Купала і Полаччына» звязана і з імем пачынальніка беларускага тэатра Ігната Буйніцкага. Двойчы калектыў Першага беларускага таварыства драмы і камедыі Ігната Буйніцкага выступаў у Полацку, у 1910-м і ў 1911-м гадах. Асаблівым поспехам у першы прыезд трупы, па ўспамінах артыста тэатра Зыгмунта Абрамовіча, карыстаўся харал «А хто там ідзе?» на вершы Янкі Купалы. Гэта быў адзін з самых удалых нумароў трупы на ўсіх выступленнях. У гэтым калектыве танцавала будучая жонка Янкі Купалы – Уладзіслава Станкевіч – Уладка Станкевічанка.

І ў наш час праследжаецца сувязь тэатральнага жыцця Полаччыны з імем Янкі Купалы. У рэпертуары Полацкага народнага тэатра пры гарадскім Палацы культуры доўгі час была п'еса Янкі Купалы «Прымакі». Узорны юнацкі тэатр-студыя «Гармонія» быў у 1982 годзе



лаўрэатам рэспубліканскага агляду-конкурсу, прысвечанага 100-годдзю з дня нараджэння Я. Купалы і Я. Коласа.

Што датычыцца ўвасаблення Полацка ў творах Купалы, то тут варта прыгадаць незакончаную паэму «Гарыслава». Я. Купала меў намер апісаць Полацкае княства, княжанне Рагвалода, захоп Полацка наўгародскім князем Уладзімірам Святаслававічам. У лісце да Эпімаха-Шыпілы ад 5 чэрвеня 1912 г. Я. Купала паведамляў пра свае планы: «Я, як перапішу (апрацую) начыстую «Паўлінку», думаю напісаць паэмку «Рагнеда», гістарычную рэч з жыцця Полацкага княства». Захаваліся «Прадмова», 2 варыянты першага раздзела гэтай гісторыка-патрыятычнай паэмы і план. На падставе вивучэння аўтографу паэма датуецца маем 1912 года.

Матэрыялы паэмы сведчаць пра маштабнасць задумы Купалы, драматычнасць канфлікту, глыбокі філасофскі роздум аб справядлівасці чалавечых узаемаадносін. Эпічны характар задумы абумовілі былінна-рэчытатыўны памер верша, выкарыстанне аратарска-публіцыстычных і лірыка-філасофскіх элементаў ва ўрыўках паэмы, якія зберагліся. Яскравае ўяўленне пра гэта дае «Прадмова»:

Гэй, павейце, разгуляйцеся,
Ветры вольны, лёгкакрылыя,
Над старонкай над крывіцкаю
Зашуміце, неўгамонныя.
Паміж небам і зямліцаю
Віхрам-птахам пранясіцеся,
Леты, даўна прамінуўшыя
Уздымайце з чорна попелу.
Ускалыхніце сэрцам каменным,
Звонам-вечам ды ўсё полацкім —
Хай звон звонка разгамоніцца
Дый раскажа быль бывалую.
Быль бывалую пра доч князеву,
Ту красавіцу ненаглядную,
Пра ту княжну пра свабодную,
Што Рагнедай называлася,
А пасля, што з гора горкага
Стала зваціся Гарыславаю,
А гардыняй недаступнаю
Кругом-вокала праславілась.
Пра яе вы, званы вечавы,
Ветры буйныя, свабодныя,
Раскажыце свету цэламу
Быль бывалу ў землях Полацкіх.

Эмацыянальнасць, пачуццё трывогі за лёс радзімы надалі твору характар рамантычнай узнёсласці і манументальнасці. Адначасова ў



паэме сустракаюцца літаратурна-кніжныя, рамантызаваныя вобразы і прыёмы. У час працы над творам паэт змяніў назву: пэўна, палічыў, што імя Гарыслава (так звалі Рагнеду і ў народзе) болей адпавядае як вобразу гераіні, так і яе лёсу.

Урыўкі «Гарыславы» і яе план даюць падставу меркаваць, што твор пісаўся ў духу класічных узораў лірычнага эпаса славянскіх літаратур (паэм Т. Шаўчэнкі, А. Міцкевіча і іншых прагрэсіўных рамантыкаў).

Па матывах паэмы «Гарыслава» беларускі жывапісец Аляксей Марачкін стварыў карціну «Рагнеда».

Вольга Фёдараўна Нікановіч-Сахарава, педагог і пісьменніца, паводле матываў драматычнай паэмы Янкі Купалы «Сон на кургане» напісала п'есу — казачную феэрыю «На Полацкім замчышчы». У 1927 годзе ў Дзвінскай беларускай гімназіі па п'есе быў пастаўлены спектакль.

Пра прабыванне Янкі Купалы ў Полацку пісаў наваполацкі пісьменнік Міхась Барэйша. Полацкі кампазітар Мікалай Пятрэнка напісаў песню «Вуліца Янкі Купалы» на словы К. Кірэенкі, а маладая паэтка, супрацоўніца бібліятэкі імя Якуба Коласа, таксама навапалачанка Ірына Бельская і паэт Алесь Замкоўскі з Полацка сталі пераможцамі конкурсу «Верш на юбілей», абвешчанага віцебскай філіяй Саюза беларускіх пісьменнікаў да 125-х угодкаў Янкі Купалы.

Увекавечанне імя вялікага беларускага пісьменніка на Полацкай зямлі пачалося з рашэння педсавета паказальнай школы пры Полацкім белпедтэхнікуме назваць школу імем Янкі Купалы. Пастанова педсавета была падтрымана ўрачыстым сходам студэнтаў і настаўнікаў полацкіх педагагічнага і ляснога тэхнікумаў. У адказ на просьбу даць згоду, каб школа насіла назву яго імені, Янка Купала напісаў у Наркамасветы: «Шчыра дзякуючы за ўвагу, якую мне аказала полацкае настаўніцтва і вучнёўства, надаючы маё імя школе, я проці гэтага нічога не маю, калі Наркамасветы на гэта згодзен». Пастановай Наркамата асветы БССР ад 21 мая 1926 года Практыкавальна-паказальнай школе пры Полацкім беларускім педагагічным тэхнікуме было прысвоена імя Янкі Купалы. Памяшканне школы і педтэхнікума былі размешчаны ў будынку былой настаўніцкай семінарыі і праіснавалі да 1941 года. У Вялікую Айчынную вайну гэта памяшканне, як і ўся вуліца, на якой яно знаходзілася, былі цалкам разбураны.

Узрадзіўся Полацкі педтэхнікум у новым будынку, і зараз ён ператвораны ў Полацкі каледж установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава». Тут створаны музей гісторыі гэтай установы і, вядома, прадстаўлены матэрыялы, прысвечаныя Янку Купалу.

У 1996 годзе адбылося адкрыццё мемарыяльнай дошкі, прысвечанай памяці Янкі Купалы на станцыі Баравуха пад Полацкам.



Адкрывалі ўрачыстасць паэт, дырэктар Беларускага радыёвяшчання, урадженец Полацка Навум Гальпяровіч і пісьменнік Сяргей Панізнік.

У 20-я гады Нацыянальная бібліятэка Беларусі (у той час Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна) набыла частку асабістай бібліятэкі Янкі Купалы. Захавалася толькі 6 асобнікаў з уласнаручным подпісам паэта. Сярод іх: «Сапунов А. Древности Спасо-Ефросиньевского девичьего монастыря в Полоцке». — Б. м., б. г.-23с. (отд. отт. Из «Полоцких епархиальных ведомостей», 1885. № 8—10)» і кніга: «Церемония встречи, проводов и следования Св. Мощей Преподобной Евфросинии, Княжны Полоцкой, по Витебской губернии с кратким путеводителем по гор. Полоцку, местом положения Св. Мощей — Витебск: Губ. тип., 1910. 29 с.».

У Ветрынскай СШ арганізаваны музей Б. І. Эпімаха-Шыпілы. Вялікі раздзел у яго экспазіцыі прысвечаны Янку Купалу, менавіта яго адносінам з Браніславам Ігнатавічам Эпімахам-Шыпілам, прабыванню Купалы на полацкай зямлі.

Адна з вуліц, два завулкі і гарадская бібліятэка горада Полацка названы імем Янкі Купалы. А рашэннем Наваполацкага выканаўчага камітэта № 183 ад 28 чэрвеня 1982 г. вуліца Піянерская ў Наваполацку была перайменавана ў вуліцу імя Янкі Купалы.

МИХАИЛ ШНИТКО

Воловье озеро

Согласно легенде возле Воловьего озера, которое расположено в районе Громы, находилось капище, на котором полочане-язычники приносили жертвы своим богам.

— Дед, а дед! Смотри, как туман клубится там, около ольхи, словно быки бодаются.

И правда: в огненных лучах восходящего солнца волны седого тумана, стелющегося по болотинке и заросшему озерцу, принимали самые фантастические формы и загадочно поднимались в голубизну к редким причудливым облакам.

Дед Иван наживил на крючок очередного червяка, а потом посмотрел на своего тринадцатилетнего внука, с которым сегодня выбрался на давно обещанную рыбалку, и сказал:

— Видно, волам тем неймется, от которых и пошло название нашего озера.

Глаза у Лешки загорелись, и он, как репей, пристал к деду:

— Каким волам? Это что — легенда? Расскажи!



Дед с тоской посмотрел в ведро, в котором плавало штук пять карасей — облегченный завтрак коту Василию. Удобно устроившись на стволе поваленной ольшины, он воткнул удище в землю и, достав сигареты, ответил:

— Ладно, расскажу, пусть рыбка сама ловится. Эту историю я слышал давно, когда был примерно в твоём возрасте.

...Недалеко от этого озера, которое когда-то поражало своей красотой, жил небогатый шляхтич. Был у него сын, красавец, офицер царской армии. Все любовались им.

Однажды, приехав в отчий дом и бродя с удочкой по берегу этого озера, встретил он таинственную девушку. Понравились они друг другу и стали ежедневно встречаться здесь, на берегу...

Близилось время отъезда. Молодому человеку тяжело было думать о предстоящем расставании с возлюбленной, и он решил попросить у отца благословения...

Гордый шляхтич вознегодовал: «Как?! Породниться с простой крестьянкой?!» И родители то с угрозой, то с лаской отговорили сына от романтического, но, по их мнению, опрометчивого поступка.

В тоске и печали, опустив голову, молодой человек пошел вечером на последнее свидание. О чем говорили возлюбленные, одному Богу известно, но после этой встречи наш герой стал забывать возлюбленную, проводя остаток отпуска на балах с прекрасными паненками.

Отъезжая в полк, молодой шляхтич в толпе провожающих увидел возлюбленную. И вдруг ему показалось, что он слышит её голос: «Милый, мы ещё встретимся!» Разволновался панич, как будто помутился его разум: так захотелось ему остаться! И только друзья-офицеры удержали его от этого порыва.

...Начались военные события, и воспоминания о любимой временно отошли в сторону. И вдруг из очередного письма шляхтич узнал, что Настя... родила от него дитя, была изгнана отцом из дома и, не перенеся страданий, бросилась в озерный омут...

Шло время, закончилась война, и, выйдя в отставку, панич вернулся в отчий дом.

Отцовское хозяйство было разорено войной, слуг почти не осталось, и гордому шляхтичу пришлось самому ходить за плугом. Сын помогал отцу, быстро научившись этому нехитрому ремеслу...

Однажды весной отец с сыном пахали на волах возле озера. Будучи страстным охотником, отец залюбовался дикими гусями, которые опустились на противоположный берег.

«Поработай один, а я сбегая за ружьем, может, подстрелю кого-нибудь к ужину», — сказал он сыну.



Трудяги-волы, напрягая мокрые спины, тяжело, но покорно тянули плуг. А солнце припекало, серебром разливались в высокой голубизне неба жаворонки, от черной земли поднимался пар.

Наступало время обеда. Пахарь распряг и стреножил волов, пустил их пастись на только что пробившуюся травку, а сам, взяв флягу, пошел к озеру. Нагнувшись, он стал набирать прозрачную, сохранившую студеность зимы воду. И вдруг услышал панич всплеск и шорох ветвей за кустами. Привстав, он обернулся и увидел возле себя молодую красавицу, которая ласково смотрела на него и улыбалась. Нечто знакомое показалось в ее бездонных зеленых глазах. Какая-то волшебная сила овладела им, затуманила его сознание, парализуя волю и разум. Не раздумывая, бросился он в ее раскрытые объятия...

Опомнился бывший панич от дикого рева стреноженных волов. С налитыми кровью глазами и пеной на морде один из волов подбросил незнакомку и начал колоть острыми, как вилы, рогами. Забыв об опасности, мужчина закрыл собой таинственную женщину. Подбежавший второй вол пригвоздил их обоих к земле рогами. У шляхтича хлынула кровь изо рта. Раскрылись и застыли, отражая небо, глаза. А волы, продолжая свирепеть, кололи и топтали незнакомку. Но странно: ни одной капли крови не пролилось из ее чарующего тела. Все раны сразу затягивались.

На рев волов поспешил ушедший на охоту отец.

Красавица, почувствовав его приближение, встала и, поцеловав любимого в безжизненные уста, бросилась в озеро.

Подбежавший отец увидел растерзанное тело сына и в отчаянии застрелил убийц-волово...

— Деда! А облака на небе — это они, волы? Так смотрят на нас...

— Думай, внучок! Думай...

Змест

Слова ад укладальніка. <i>Навум Гальпяровіч</i>	3
---	---

АД СКАРЫНЫ ПАЧАТАК

Францыск Скарына

Маем найбольшае самі. (<i>Раздзелы з кнігі</i>) (<i>Перастварэнне са старабеларускай Алеся Разанава</i>)	6
--	---

Максім Багдановіч

Песня пра князя Ізяслава Полацкага. (<i>З «Слова о полку Игореве»</i>)	29
Летапісец	31

Змітрок Бядуля

Паходні	32
---------------	----

Алесь Дудар

Скарына	34
---------------	----

Іван Саверчанка

Скарб крывічоў. (<i>Легенда</i>)	36
--	----

Уладзімір Караткевіч

Вера ў сілу дабрыні, або Сын Беларусі, сын Прагі. (<i>Эсэ</i>)	60
Свята кнігі на месцы яе нараджэння	71

Вацлаў Ластоўскі

Лабірынты. (<i>Аповесць</i>)	74
--------------------------------------	----

Максім Гарэцкі

Фантазія	98
Францыск Скарына. (<i>З кнігі «Гісторыя беларускае літаратуры»</i>) .	101

Алег Лойка

Скарына на Градчанах. (<i>Аповесць</i>)	105
---	-----

НАТХНЁНЫЯ ПОЛАЦКАМ

Сяргей Панізнік

Брамы Полацка	150
---------------------	-----

Алесь Карлюкевіч

На ніве мастацкага ўсходазнаўства	164
---	-----

Ірына Багдановіч	
Полацкай Сафії	167
Рыгор Барадулін	
Сафійка	169
«Аплакалі вырай совы...»	170
У Полацкай Спаса-Ефрасіннеўскай царкве	171
Генадзь Бураўкін	
«Не шукайце красы за морамі...»	172
Полацкая балада	173
Станіслаў Валодзька	
Планета Скарыны	174
Навум Гальпяровіч	
Паміж цэнтрам і ўскраінай	176
«Веі замружу, і ўбачыцца вечар...»	179
Старадаўні афорт	180
Сімяон Полацкі. Вясна 1664 г.	180
Александр Гугнин	
Оттепель	182
Валянцін Лукша	
Калі пакліча лёс... ..	183
Гэтым трэба даражыць	184
Крыж Ефрасінні Полацкай	186
Апошні сон Францыска Скарыны	187
Адзіны ў свеце край	189
Мікола Мятліцкі	
«У Полацку, якому год за тысячу...»	190
Беларускае кнігавыданне	191
Старыя фрэскі	192
«Разліў духмяна ўквечанай вясны...»	192
Дзень памяці Алеся Савіцкага	193
Міхась Пазнякоў	
«А Бог жыве над Палатой...»	194
«Лёсатворная кніга Скарыны...»	194
Скарына	195
Дзмітрый Пятровіч	
«Аб чым вы гамоніце, хвалі шумлівых...»	196
Александр Раткевич	
Полоцкі Софійскі сабор	197
Франциск Скорина	198
Людміла Рублеўская	
Ефрасіння. (Балада аб жаночай волі)	199
Алесь Савіцкі	
Пісьмо ў рай. (Раздзел з рамана-споведзі)	201
Надзея Салодкая	
«Не пакідаю вас...»	212
Янка Сіпакоў	
Кантрабанда. (Беларуская балада. XVI стагоддзе)	219
Іван Стадольнік	
Полацку	222

Віктар Шніп

Балада Усяслава Чарадзея (каля 1029–14.04.1101)	224
Балада Ефрасінні Полацкай (каля 1101–23 ці 25.05.1167)	225
Хрыстова нявеста	225
Сонца Францыска Скарыны (1490–1551)	226
Полацкая балада	227

ТАМ, ДЗЕ ВЕЖЫ САФІІ

«Наддзвінню» — 90. <i>Галіна Загурская</i>	230
--	-----

Николай Болдовский

Полоцку	235
Кривич я... ..	235

Галіна Загурская

Жыві світальна	237
Францыск Скарына	238
Магія слова	239

Ала Іванова

Полацкая вясна	240
----------------------	-----

Пётр Буганов

Полоцк мой	242
------------------	-----

Аркадий Ефищенко

Город мой	243
Полоцк	244

Наталія Краско

Сонечнай усмешкай... ..	245
-------------------------	-----

Таццяна Кужалева

Мой край	247
----------------	-----

Уладзімір Куц

Полацку	248
«Полацк старажытны...»	249

Таццяна Ляўковіч

Ля Сафіі	250
Роднаму гораду	251

Лариса Михнович

«Провінция. Полоцк. Задворки в полях...»	252
--	-----

Дмитрий Москаленко

Ночь	253
------------	-----

Ігар Пятровіч

Слова аб роднай зямлі	254
Полоцку	255

Антаніна Піваварчык

Ефрасінні Полацкай	256
Родны горад	257

Дар'я Прохарава

Творчасць паэта	258
Наддзвінцам	259

Максим Ролик	
Мы крепкая и дружная семья	260
Валянціна Сопікава	
Наваполацк	261
Уладзімір Тачыла	
Полацкая зямля	262
Тамара Філімонава	
Роднаму Полацку	263
Феактыст Фядотаў	
Радзіма	264
Супрацьстаянне	265
Віталь Шалаеў	
Полацку юбілейнаму	266
Чарадзеі	267
Ала Швайко	
Мой край	268
Мае Грамы	269
Палата	269
Сафія	270
Сапфірам снім... ..	270
Валянціна Сопікава	
Янка Купала ў Полацку	272
Міхаіл Шнітко	
Волове озеро	281

Сафійка. Полацк. Родны край : паэзія, проза, публіцыстыка / уклад. Навума Гальпяровіча. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2017. — 287 с., [8] л. : іл. — (Беларусь літаратурная).

ISBN 978-985-02-1775-2.

Чарговы том серыі «Беларусь літаратурная» прысвечаны старажытнаму і вечна маладому Полацку, якому ў гэтым годзе спаўняецца 1155 гадоў. Купалы Сафійкі, сам Полацк і імклівыя воды Палаты сталі крыніцай натхнення для многіх творцаў нашай краіны, якія разумеюць значэнне Полацка ў гісторыі Беларусі. Выхад кнігі прымеркаваны да Дня беларускага пісьменства, цэнтрам правядзення якога сёлета з'яўляецца Полацк.

УДК [821.161.3+821.161.1(476)]-822

ББК 84(4Бел)

Літаратурна-мастацкае выданне

Беларусь літаратурная

САФІЙКА. ПОЛАЦК. РОДНЫ КРАЙ

Паэзія, проза, публіцыстыка

Укладальнік

ГАЛЬПЯРОВІЧ Навум Якаўлевіч

У кнізе выкарыстаны фотаздымкі

Андрэя Марцінкевіча

Рэдактар *В. А. Шніп*

Мастацкі рэдактар *В. А. Макаранка*

Тэхнічны рэдактар *Л. І. Астрэйка*

Стылістычны рэдактар *А. М. Анцытовіч*

Падпісана да друку 27.06.2017. Фармат 70×100^{1/16}. Папера афсетная.

Гарнітура NewBaskervilleC. Друк афсетны. Умоўн. друк. арк. 23,4+1,3 укл.

Улік.-выд. арк. 17,43. Тыраж 520 экз. Заказ 843.

Выдавецкае рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

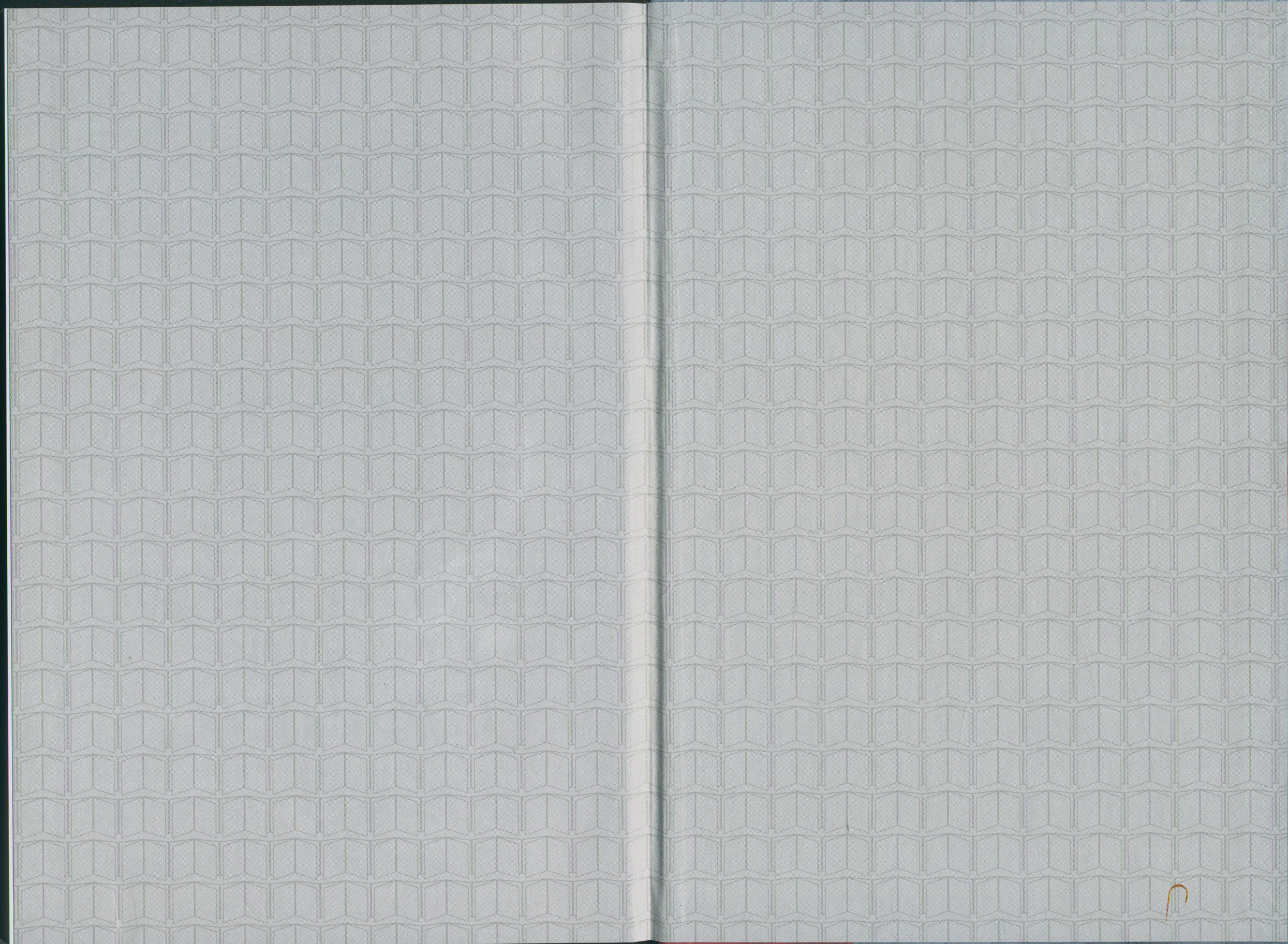
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/5 ад 09.07.2013.

Пр. Пераможаў, 11, 220004, Мінск. www.mastlit.by; email: mail@mastlit.by

РУП «БудМедыяПраект».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/42 ад 13.02.2014.

Вул. В. Харужай, д. 13, пак. 61, 220123, Мінск.





БЕЛАРУСЬ
літаратурная

СВАДЬКА ПІСНЯ ПРО ВАНИЛЬНУ КРАСЮ

